

Dekoracija Dioklecijanove palače u Splitu

Marinković, Vinka

Doctoral thesis / Disertacija

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:919694>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
ARHEOLOGIJA ISTOČNOG JADRANA

Vinka Marinković

**DEKORACIJA DIOKLECIJANOVE PALAČE U
SPLITU**

Doktorski rad

Zadar, 2016.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
ARHEOLOGIJA ISTOČNOG JADRANA

Vinka Marinković

DEKORACIJA DIOKLECIJANOVE PALAČE U SPLITU

Doktorski rad

Mentor

Prof. dr. sc. Dražen Maršić

Zadar, 2016.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Vinka Marinković

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Arheologija istočnog Jadrana

Mentor: prof. dr. sc. Dražen Maršić

Datum obrane: 20. rujna 2016.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, arheologija

II. Doktorski rad

Naslov: Dekoracija Dioklecijanove palače u Splitu

UDK oznaka: 9

Broj stranica: 397

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 81/1/0

Broj bilježaka: 888

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 352

Broj priloga: 38

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. akademik dr. sc. Nenad Cambi, prof. emeritus, predsjednik
2. prof. dr. sc. Dražen Maršić, član
3. prof. dr. sc. Branko Matulić, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. akademik dr. sc. Nenad Cambi, prof. emeritus, predsjednik
2. prof. dr. sc. Dražen Maršić, član
3. prof. dr. sc. Branko Matulić, član

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and Study

Name and Surname: Vinka Marinković

Name of the Study Programme: Postgraduate University Study Archaeology of the Eastern Adriatic

Mentor: Professor Dražen Maršić, PhD

Date of the Defence: 20 September 2016

Scientific Area and Field in which the PhD is obtained: Humanities, Archaeology

II. Doctoral Dissertation

Title: Decoration of the Diocletian's Palace at Split

UDC mark: 9

Number of pages: 397

Number of pictures/graphical representations/tables: 81/1/0

Number of notes: 888

Number of used bibliographic units and sources: 352

Number of appendices: 38

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Professor emeritus Nenad Cambi, PhD, president
2. Professor Dražen Maršić, PhD, member
3. Professor Branko Matulić, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Professor emeritus Nenad Cambi, PhD, president
2. Professor Dražen Maršić, PhD, member
3. Professor Branko Matulić, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Vinka Marinković**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Dekoracija Dioklecijanove palače u Splitu** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 13. ožujka 2017.

SADRŽAJ:

PREDGOVOR

UVOD	1
I. METODOLOGIJA I CILJ RADA	3
1. Opće napomene	3
2. O problemu provenijencije i pripadnosti dekorativnog programa palače	6
3. Programatski karakter i klasifikacija tetrarhijske arhitekture i skulpture	9
II. DIOKLECIJANOVA PALAČA U SPLITU	17
1. Historijat istraživanja	17
1.1. Palača u povijesnim izvorima i literaturi	17
1.2. Tehničko dokumentiranje i prva istraživanja	19
1.3. Sustavna arheološka istraživanja od Drugog svjetskog rata do danas	22
2. Kratki opis	26
3. Okolnosti nastanka	34
4. Palača nakon Dioklecijanove smrti	40
III. KONZERVACIJA I RESTAURACIJA; PROBLEMI ZAŠTITE I PREZENTACIJE	44
1. Kratki osvrt na povijest obnove i zaštite Dioklecijanove palače	44
2. Konzervatorsko-restauratorski zahvati u palači od 1994. godine do danas	47
IV. IZVORNA DEKORACIJA	58
1. Arhitektonska plastika	58
1.1. Sjeverna vrata	58
1.2. Zapadna vrata	61
1.3. Istočna vrata	62
1.4. Peristil	63
1.5. Mauzolej	68
1.5.1. Portal	68
1.5.2. Trijem	70
1.5.3. Elementi krova	76
1.5.4. Unutrašnjost	82
1.6. Tzv. mali hram	91
1.6.1. Portal	92
1.6.2. Vanjski friz	95
1.6.3. Zabati	99
1.6.4. Unutrašnjost	99
1.7. Ostali hramovi zapadnog temena	102
1.8. Pilastar s protomom Gorgone	102
1.9. Ikonografska i ikonološka razmatranja	104
1.10. O pitanju podrijetla radionica i radnika	116
2. Puna plastika	126
2.1. Problem skulpture sjevernih vrata	126

2.2.	Skulptura ostalih vrata	129
2.3.	Nova dvostruka herma s likom tetrarha	130
2.4.	Skulptura peristila i protirona	136
2.5.	Skulptura mauzoleja i Dioklecijanov sarkofag	138
2.6.	Skulptura Jupitra iz tzv. malog hrama	140
2.7.	Potencijalna skulptura malih hramova zapadnog temena	142
2.8.	Portret muškarca	145
2.9.	Glava Sokrata	147
2.10.	Ulomak ruke	148
2.11.	Sfinge	149
2.12.	Ostala skulptura	154
2.12.1.	Predtetrarhijska skulptura	154
2.12.2.	Antički predlošci i pitanje tetrarhijske grupe u palači	156
3.	Mozaici	164
3.1.	Podni mozaici	166
3.1.1.	Mozaik u Arhiđakonovoj ulici	166
3.1.2.	Mozaik u Bulićevoj ulici	168
3.1.3.	Mozaici u sjeveroistočnom dijelu palače	171
3.1.4.	O dataciji podnih mozaika	172
3.2.	Zidni mozaici	177
3.2.1.	Mozaik u vestibulu	177
3.2.2.	Mozaik u jugozapadnom dijelu palače	178
3.2.3.	Ostali nalazi mozaika od staklene paste	179
4.	Štuko dekoracija i freske	181
4.1.	Kratak osvrt na štuko dekoraciju i pitanje njezine upotrebe	181
4.2.	Freske	183
5.	Mramorne obloge i drugi oblici dekorativnog kamena	188
5.1.	Klasifikacija dekorativnog kamena	191
5.2.	<i>Opus sectile</i> u mauzoleju	195
5.3.	Nalazi dekorativnog kamena iz jugoistočnog dijela palače	199
5.4.	Nalazi dekorativnog kamena iz jugozapadnog dijela palače	207
5.5.	Nalazi dekorativnog kamena na zapadnom dijelu splitske rive	207
V.	ZAKLJUČAK	211
VI.	KATALOG	223
1.	Arhitektonska plastika	224
2.	Puna plastika	282
3.	Mozaici	294
4.	Freske	306
5.	Dekorativni kamen	307
	POPIS IZVORA I LITERATURE	333
	SAŽETAK	355
	SUMMARY	357
	POPIS FOTOGRAFIJA I CRTEŽA U TEKSTU	359
	POPIS FOTOGRAFIJA I CRTEŽA U TABLAMA	362

TABLE
ŽIVOTOPIS

369
397

PREDGOVOR

Slojeviti urbanistički splet rimske rezidencije i građevina srednjovjekovne i novovjekovne arhitekture čine prostor današnje povijesne jezgre Splita, nekadašnje Dioklecijanove palače, važnom povijesno-arheološkom cjelinom koja znatno nadilazi lokalno značenje. Stanje sačuvanosti rimske arhitekture te činjenica da je povezana s Dioklecijanom pridonosi na važnosti čitavog lokaliteta.

Split je smješten u srcu Mediterana, a povoljan položaj i blaga klima parametri su koji su dodatno utjecali na stanje istraženosti i atraktivnost lokaliteta. Brojni putopisci, istraživači i znanstvenici svraćali su u Split te u svojim zapisima i crtežima ostavili spomene o palači. Oni su manje relevantni za znanstveno istraživanje, ali su važni za dokumentarno praćenje razvoja svijesti o važnosti čitavog sklopa. Prvi tehnički crteži od Adama, preko Neimanna, Hébrada, pa do Andrića dokumenti su koji su postali osnova za sva kasnija istraživanja. Frane Bulić, jedan od pionira sveobuhvatnog istraživanja palače – od teorijskog do praktičnog – obilato se koristio Adamovom sistematičnošću, Neimannovom tehničkom preciznošću i Hébrarovim analogijama. Takav pristup uz manje varijacije zadržan je i do danas. Sistematska arheološka istraživanja, koja su se parcijalno i uz veće pauze provodila od Drugog svjetskog rata pa do sredine 90-tih godina 20. st., korigirala su i dopunila postojeće spoznaje te definirala tlocrt palače i međudnos građevina. U tom razdoblju veoma su važne publikacije, crteži i stručni radovi koji su popratili istraživanja. Većina dokumentacije publicirana je od strane tadašnjeg Urbanističkog zavoda Dalmacije, uz neumoran angažman Jerka i Tomislava Marasovića. Važan doprinos stručnoj literaturi izvješća su nastala kao rezultat suradnje Urbanističkog zavoda i Sveučilišta u Minnesoti, partnera u istraživanjima krajem 60-tih i početkom 70-tih godina. Rezultati istraživanja s početka 90-tih godina recentno su publicirani u opsežnoj monografiji Vedrane Delonge i suradnika. Istraživanja iz sredine 90-tih publicirana su članku Jerka Marasovića, Sanje Buble, Katje Marasović i Snježane Perojević. Njihov je rad ujedno i studija prostornog razvoja jugoistočnog dijela palače. Od istraživanja nakon sredine 90-tih godina valja spomenuti ono na splitskoj obali. Rezultati su važni, ali tek preliminarno objavljeni.

Nakon devedesetih godina manje se provode arheološka istraživanja, a više radi na analizi i sistematizaciji postojećih podataka. Pozornost je ponajviše usmjerena na teorijske aspekte

nastanka, tj. izgradnje palače i njene izvorne funkcije. Tim pitanjima su se u posljednjih dvadesetak godina bavili brojni inozemni i domaći autori. Iznimno su važna i uvijek aktualna djela Nenada Cambija, Željka Rapanića, Tomislava Marasovića i Joška Belamarića.

Dioklecijanova palače osnova je brojnih socioloških, arhitektonskih i prostornih studija koje je teško sažeto navesti.

Od usko specijalističkih radova o izvornoj dekoraciji palače najveći broj njih napisan je na temu arhitektonske dekoracije. Sheila McNally je u knjizi publiciranoj sredinom 90-ih godina donijela analizu arhitekture i arhitektonske dekoracije s detaljnim kataloškim pregledom. Paralelno, Nenad Cambi obrađuje različite aspekte arhitektonske i skulpturalne dekoracije, uzimajući u obzir pomno odabrane i ključne elemente, te stavljajući ih u kontekst tetrarhijske umjetnosti. Cambijev doprinos je u intenzivnoj i kontinuiranoj analizi skulpturalne dekoracije. U recentnoj doktorskoj disertaciji Danijela Matetić Poljak je dopunila spoznaje o do tada manje razmatranim pitanjima arhitektonske dekoracije. Koristeći sličan pristup kao S. McNally, autorica je kataloški obradila svu arhitektonsku dekoraciju i dodatno analizirala kapitule, njihovu tipologiju i pitanje provenijencije materijala. Rad je baza za sva daljnja specijalistička istraživanja arhitektonske dekoracije palače.

Nasuprot arhitektonskoj i punoj plastici, istraživanja ostalih elemenata i skupina dekoracije – mozaika, fresaka i mramornih obloga – još uvijek su u samom začetku. Razlog tome je njihova skromna sačuvanost, ali i kronološka nedefiniranost. Pojedinačnom analizom mozaika Dioklecijanove plače detaljnije su se bavili Claudia Smith i Branko Matulić. Na upotrebu dekorativnog kamena početkom 80-tih osvrnuo se Ivan Mirnik, a na njegov rad nadovezale su se Kate Marasović i D. Matetić Poljak. Recentno su nove nalaze objavile V. Delonga i Ana Sunko Katavić.

Premda je navedena pitanja izučavalo više uvaženih stručnjaka, razina istraživanja i visina znanstvene rasprave nisu ni blizu onoj o arhitektonskoj dekoraciji.

Posljednjih desetak godina u zoni stare gradske jezgre Splita manje se provode arheološka istraživanja, a više konzervatorska istraživanja i zahvati obnove. Često rezultiraju novim nalazima koji su osnova za nadopunu, ali i reviziju dosadašnjih spoznaja. Izbor teme ovog rada potaknut je velikom fluktuacijom podataka i uvjerenjem da pomak u proučavanju kompleksnog i slojevitog objekta, kao što je Dioklecijanova palača, može donijeti samo uporna i neprekidna sistematizacija građe te filtriranje već postojećih informacija. Istraživanja

provedena u svrhu pisanja radnje obuhvatila su pregled stručne dokumentacije ustanova koje se bave očuvanjem palače i intervjuiranje osoba direktno involviranih u zahvate obnove u posljednjih desetak godina. Pregledani su i revidirani dosadašnji nalazi u splitskim muzejima. Istraživanje je bilo i terensko, a uključilo je posjet svim trenutačnim gradilištima i skelama, te demontažu i konzervaciju skulptura ugrađenih u palaču Cambi.

Istraživanje je rezultiralo radnjom strukturiranom u šest poglavlja. U prvome se poglavlju opširno donose metode i cilj rada, uz dodatna pojašnjenja i opće napomene vezane za strukturu poglavlja i podpoglavlja. Drugo poglavlje je osvrst na historijat istraživanja, kratki opis i okolnosti nastanka Dioklecijanove palače. Treće poglavlje obrađuje povijest obnove i konzervatorsko-restauratorskih zahvata. Četvrto poglavlje je najopširnije i uključuje analizu izvorne dekoracije. U podpoglavljima su redom obuhvaćeni: arhitektonska dekoracija, puna skulptura, mozaik, štuko i freske te mramorne obloge (dekorativni kamen). Slijedi zaključak i katalog spomenika. Spomenici su prezentirani slikama u tekstu i kataloški na tablama.

S obzirom na to da tema istraživanja „pokriva“ cjelokupnu dekoraciju palače, spomenici su morali biti selektirani, a rasprava ograničena na ciljanu problematiku. Metodološki pristup u obradi arhitektonske dekoracije nadovezuje se na radove S. McNally i D. Matetić Poljak, ali su obrađeni samo elementi s figuralnom dekoracijom. Proučeni su način klesanja i obrade reljefa te ikonografija. S obzirom da su u istraživanju definirani i analizirani neki novi klesarski elementi, poglavlje o arhitektonskoj dekoraciji može se smatrati skromnom nadopunom dosadašnjih radova na tu temu. U poglavlju o dekorativnom kamenu (mramornim oblogama) analiziran je samo dostupan materijal, a i unutar njega je izvršena stanovita selekcija (uzimajući u obzir karakteristične oblike, vrstu kamena i mogućnost hipotetske rekonstrukcije predloška). Skulpturalna dekoracija, mozaici i zidne slike obrađeni su u cijelosti. Cilj ovakvog pristupa bio je ponajprije objava nepublicirane građe i vrijedne stručne dokumentacije. Analizom svog poznatog materijala moguće je dobiti potpunu sliku o njegovu karakteru, međudnosu svih sastavnica, kao i staviti ga u kontekst tetrarhijske umjetnosti u cjelini.

UVOD

Dioklecijanova palača u Splitu sagrađena u razdoblju između 295. i 305. godine jedna je od najcjelovitije sačuvanih kasnoantičkih rezidencija. Premda nije imperijalna rezidencija u pravom smislu riječi (već rezidencija umirovljenog cara), stanje sačuvanosti i istraženosti te uska poveznica s utemeljiteljem tetrahije svrstavaju je na vrh ljestvice tipološki srodnih objekata. Proces transformacije iz palače u srednjevjekovnu općinu, a potom i u jezgru suvremenog grada, uvjetovao je brojne preinake koje su vrlo rano promijenile njezin izvorni izgled. Interakcija antike i trenutnog života rezultirala je da se palača nikada u potpunosti ne zaboravi. Štoviše, takav urbani slojeviti sklop privlačio je brojne domaće i inozemne istraživače da je stave u žarište svoje interesne sfere. Na temelju toga literatura o palači danas je pozamašna. U brojnim monografijama, znanstvenim i stručnim radovima obrađeno je pitanje njenog utemeljenja, izvorne funkcije i izgleda, provenijencije korištenog materijala, zaštite, itd. Unatoč tome još uvijek su mnoga pitanja otvorena. Svaka nova intervencija unutar perimetra zidina, bilo da je riječ o arheološkom istraživanju, građevno-sanacijskom zahvatu ili restauratorsko-konzervatorskom postupku, rezultira ponekim novim nalazom koji je vrlo često odgovor, ali još češće novo pitanje.

Naziv disertacije „Dekoracija Dioklecijanove palače“ pobliže specificira područje rada. Dekor (hrv.), *décor* (fr.), *decoratio* (lat.) upućuje na vanjski izgled ili opremljenost, nakit, ukras ili ures. Pojam „dekor“ u suvremenom kazališnom žargonu ukazuje na opremljenost pozornice u okviru inscenacije. Tetrahijske rezidencije su osim praktične i boravišne uloge imale i propagandnu ulogu iskazivanja carske moći. Carski ceremonijal u službi propagandne imao je uvriježenu koreografiju, koja je bila pomno redateljski inscenirana. U svrhu ukrašavanja i opremanja Dioklecijanove palače korišteni su dekorativni elementi poput kamenih reljefa i skulptura, obloga dekorativnog kamena, mozaika i fresaka. Carskom ceremonijalu su znatno pridonosili dekorativni elementi postavljeni prema uvriježenim parametrima imperijalne umjetnosti.

Radnja je rezultat višegodišnjeg prikupljanja podataka, informacija i dokumentacije vezane za Dioklecijanovu palaču. U prikupljanju podataka, te pomoći oko promišljanja, analize i sistematizacije građe nesebično su pridonijeli brojni profesori, stručnjaci i kolege. Bez njihove pomoći ovaj rad ne bi bio realiziran. Prije svega, iskreno se zahvaljujem mom mentoru dr. sc.

Draženu Maršiću na prenesenom znanju, stručnom i znanstvenom vodstvu, objektivnosti, strpljenju i povjerenju. Zahvaljujem se Katiji Marasović (Mediterranski centar za graditeljsko nasljeđe, Split), Danijeli Matetić Poljak (Umjetnička Akademija Sveučilišta u Splitu) i Goranu Nikšiću (Odsjek za staru gradsku jezgru, Grad Split) na brojnim informacijama, fotografijama i prijateljskim razgovorima. Veliko hvala Elviri Šarić Košić (Muzej grada Splita) i Sanji Ivčević (Arheološki muzej u Splitu) na profesionalnosti i pristupačnosti prilikom pregleda interesne građe u Muzeju grada Splita i Arheološkom muzeju Split. Zahvalila bih se i drugim kolegama iz Hrvatskog restauratorskog zavoda, Umjetničke Akademije Sveučilišta u Splitu te kolegicama iz tvrtke Neir d.o.o na podršci i nesebičnom ustupanju stručne dokumentacije.

Na kraju, zahvalila bih se roditeljima, sestri i dragim prijateljima na bezuvjetnoj potpori, ljubavi i razumijevanju.

I. METODOLOGIJA I CILJ RADA

1. Opće napomene

U radu se obrađuje izvorna dekoracije Dioklecijanove palače: arhitektonski reljefi, puna plastika, mozaici, freske, štukatura i mramorne obloge. Već postojećim spoznajama pridružene su nove informacije i nalazi prikupljeni prilikom zahvata (arheoloških, konzervatorskih, građevnih) u staroj gradskoj jezgri, s ciljem dobivanja potpunije i jasnije slike o izvornom izgledu palače i stilskim značajkama svake od skupina dekora. Cilj rada je ujedno bio pregled i sustavna obrada, te ponovna analiza i interpretacija očuvane dekoracije Dioklecijanove palače.

Radnja je strukturirana u šest glavnih poglavlja. U prvome se uz objašnjenje metoda i cilja rada kratko osvrće i na problem provenijencije i pripadnosti dekorativnog programa palače. Kratak osvrt donijet je i na temu programatskog karaktera i klasifikacije tetrarhijske arhitekture i skulpture općenito.

Drugo poglavlje se odnosi na samu palaču. Iznesen je historijat istraživanja na temelju kojeg je izveden kratak opis palače i njezinih dijelova. Pod zasebnim podpoglavljem obrađen je kontekst nastanka palače te događaji nakon Dioklecijanove smrti. Posljednje podpoglavlje sasvim sažeto opisuje razvoj grada i faze pregradnje izvornog tkiva.

U trećem poglavlju pod nazivom „Konzervacija-restauracija; problemi zaštite i prezentacije“ iznesen je veoma kratak pregled obnove i konzervatorsko-restauratorskih radova na palači i njezinim dijelovima. Posebna pažnja posvećena je periodu od 1994. do danas, razdoblju u kojemu je zabilježena pojačana restauratorska aktivnost. Izneseni su specifični primjeri koji potkrjepljuju činjenicu da konzervacija-restauracija može biti pomoćna disciplina tijekom istraživanja, a potom i u prezentaciji arheološkog artefakta, objekta ili lokaliteta. Svi primjeri vezani su za izvornu dekoraciju palače.

Četvrto poglavlje je najkompleksnije te je podijeljeno na pet podpoglavlja u kojima se zasebno obrađuje svaka od skupina dekoracije. S obzirom da je riječ o pozamašnoj i heterogenoj građi, nakon prvih analiza obavljena je selekcija materijala. U razmatranju o arhitektonskim reljefima interes je sveden samo na figuralne elemente. Razlog tome je taj što se pojavila stanovita grupa figuralnih reljefa koje je bilo potrebno dodatno proučiti. Analiza figuralnih reljefa te raščlamba njihovih stilskih karakteristika i tehnika klesanja poslužile su

kako bi se povukle paralele sa značajkama skulpture istog perioda. Na taj način su dobivene informacije o specifičnoj kiparskoj produkciji palače.

Mramorne obloge su selektirane na dostupnu građu. Obrađen je materijal pronađen u razdoblju 1968.-1972. godine (jugoistočni i jugozapadni kvadrant), 1992. godine (jugoistočni kvadrant) te mali dio materijala pronađen u razdoblju od 2006. do 2007. godine (riva). I unutar navedenog materijala rađena je stanovita selekcija; obrađene su samo veće grupe uzoraka koje su nosile karakteristična obilježja u materijalu, profilaciji ili obliku. Potrebno je naglasiti da je taj materijal iznimno problematičan – riječ je o jako oštećenim i vizualno neatraktivnim artefaktima. Tom vrstom dekoracije bavi se malo znanstvenika, ne postoje razrađene metode proučavanja, a stručna i znanstvena literatura je oskudna.

Skulptura, mozaici i freske su u cijelosti obrađeni.

U raspravi se nalazi vežu za arhitektonske sklopove i dijelove palače uz koje su izvorno vezani ili u kojima su pronađeni, a ukoliko im nije poznat izvorni položaj naziv se donosi opisno. U svakome podpoglavlju obrađene su dosadašnje spoznaje, teorije i rezultat stvarne situacije dobiven novim istraživanjima.

Peto poglavlje je zaključak u kojemu sažeto donose sve spoznaje i stavljaju u međusobni kontekst.

Šesto poglavlje je katalog nalaza koji strukturalno prati raspravu. Katalozi su unificirani s vrlo malim izmjenama koje je pojedina skupina materijala iziskivala. Predmeti su katalogizirani kao cjeline, a ukoliko su fragmentirani donose se podaci o svakom ulomku. Ukoliko je riječ o većim kompozicijama ili objektima od više elemenata, svaka tematska cjelina ili zasebni dio (npr. polje mozaika, ploča reljefa, itd.) obrađuje se zasebno. Izneseni su opći podaci o mjestu čuvanja, mjestu nalaza, vrsti materijala i dimenzijama. Slijede opis i karakteristike u kojima su taksativni opisni podaci umjetnine ili objekta, stanje sačuvanosti, stanje dovršenosti i stilske karakteristike. Ukoliko je riječ o figuralnom motivu, tamo gdje je moguće predložena je ikonografska atribucija. Gdje je bilo potrebno izneseni su podaci vezani za povijesnu valorizaciju spomenika, koji podrazumijevaju dodatne podatke o povijesnim intervencijama, preinakama ili izvornoj pripadnosti. Uz naslov svake kataloške jedinice nalazi se nomenklatura koja je povezuje sa slikovnim priložima i tablama na kraju teksta.

Naposljetku, donesen je pregled literature, odnosno bibliografskih jedinica u kojima je objekt objavljen.

Slijedi popis literature i slikovni prilozi (table). Slikovni prilozi na tablama su povezani s katalogom nalaza. Table se citiraju u tekstu rasprave u slučaju iscrpne analize, a prilikom taksativnog nabiranja citiraju se samo oznake kataloga.

Istraživanje koje je prethodilo pisanju radnje i strukturiranju poglavlja sastojalo se od nekoliko zasebnih faza. Prije svega, podrazumijevalo je konzultaciju i pregled literature s ciljem dobivanja šire slike o zastupljenosti publiciranog materijala. Uslijedio je kontakt s institucijama koje se aktivno bave proučavanjem, dokumentiranjem i pitanjem zaštite Dioklecijanove palače: Konzervatorskim odjelom u Splitu, Službom za staru gradsku jezgru Grada Splita te Hrvatskim restauratorskim zavodom. Obavljen je intervju s osobama koje su sudjelovale ili vodile recentne stručne zahvate obnove u perimetru palače, a potom su pregledani dostupna interna fotodokumentacija, tehnički crteži i stručna dokumentacija. Cilj je bio sakupiti nove spoznaje i informacije dobivene intervencijama u zoni stare gradske jezgre, koje mogu biti od koristi u rasvjetljavanju karaktera i tehnika izrade izvorne dekoracije palače.

Druga faza istraživanja podrazumijevala je posjet lokalitetima i radnim skelama (koje su za vrijeme istraživanja bile postavljene u svrhu konzervatorsko-restauratorskih zahvata), kako bi se dobio uvid u dekoraciju koja inače nije vidljiva ili dostupna. U toj fazi obavljen je pregled interesantnih artefakata u Muzeju grada Splita, Arheološkome muzeju u Splitu te pregled fotodokumentacije arheoloških ulomaka iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika.

Treća faza istraživanja uključila je terensko istraživanje, demontažu i konzervatorsko-restauratorski zahvat na kamenim skulpturama ugrađenim u palaču Cambi, za koje je pretpostavljena pripadnost dekoraciji palače. Cilj je bio restauratorskim postupcima zaustaviti uznapredovalu degradaciju kamena i pobliže analizirati formu, stilske značajke i vrstu materijala.

Tijekom istraživanja vrlo brzo se iskristalizirao problem provenijencije i pripadnosti dekorativnog programa palače, koji zbog povijesnih intervencija nije više u izvornom kontekstu. Pri određivanju pripadnosti, polazišna točka bila je metoda komparacije s istorodnim primjerima tetrarhijskog propagandnog prikaza.

2. O problemu provenijencije i pripadnosti dekorativnog programa palače

Nakon Dioklecijanove smrti, odnosno nakon što je palača izgubila prvotnu funkciju, događaju se procesi i intervencije koji su tragove prije svega ostavili na dekorativnom programu palače. Intervencije koje se vjerojatno prve događaju su uklanjanje simbola i skulptura koji nisu bili u duhu trenutne političke i vjerske situacije. Odvija se i prenamjena dotadašnjih prostora. Nije moguće odrediti kada spomenuti procesi dobivaju zamah, ali prema rezultatima arheoloških istraživanja prenamjene postojećih prostora dogodile su se veoma rano (v. poglavlje II, 4.). Kontinuitet života kroz idućih 17 stoljeća uvjetovao je raznošenje dekorativnih elemenata unutar palače, ali i izvan njenog perimetra. Primjeri za dočaravanje takve situacije su skulpture i građevni elementi pronađeni izvan izvornog konteksta – odbačeni ili uzidani u kasnije građevne sklopove u palači. Veliki broj egipatskih sfingi, koje je su bile dio skulpturalnog programa palače, pronađene su u raznim arheološkim situacijama unutar zidina, a pojedine i izvan perimetra. Nekoliko skulptura pronađeno je u supstrukcijama (**K141, K147, K148, K149**), dvije su danas uzidane u zid srednjovjekovnih kuća (**K134, K144**), dvije su pronađene uz sjeverne zidine (**K143, K146**), dok je jedan ulomak pronađen na lokalitetu Sustipan (**K150**). Dvije monumentalne muške glave, koje se prema stilskim značajkama vezuju uz dekorativni program palače, pronađene su uzidane kao spoliji u ogradni zid sjeverozapadnog kvadranta (sl. 21), a u neposrednoj blizini evidentiran je i arhitektonski element s prikazom Gorgone, također uzidan u srednjovjekovnu kuću (**K131**). Element imbreksa krovne strehe mauzoleja iskorišten je kao građevni element u zapuni krova mauzoleja tijekom srednjovjekovne intervencije (**K44**). Dok je navedene ulomke - uzimajući u obzir kontekst nalaza, karakteristične stilske značajke ili specifični tipski oblik - moguće povezati s palačom ili čak s pojedinim mikrolokacijama (što je obrazloženo za svaki element zasebno u raspravi), postoje vrlo kompliciraniji slučajevi spomenika čiju je provenijenciju vrlo teško odrediti. To su u prvom redu skulpture koje su starije od tetrarhijskog perioda, a sukladno onodobnoj praksi i drugim lokalnim primjerima (sfinge) moguće je da su pripadale izvornom dekoru palače.¹ U depoima splitskih muzeja evidentirane su dvije skulpture datirane u 2. st., koje su prema inventarnim knjigama pronađene u Splitu (**K151-152**). S obzirom na mjesto nalaza moguće je da su krasile neke od prostora palače, međutim, zbog nepoznatog konteksta pronalaska i nepotpunih podataka iz inventarnih knjiga tu činjenicu nije

¹ Gamzigrad je tetrarhijska rezidencija koja je imala veliki broj skulptura starijih od nastanka palače, v. D. SREJOVIĆ, 1993, 78-87.

moguće sa sigurnošću potvrditi. Izvorni kontekst skulptura može biti u potpunosti drugačiji, a one su mogle doći u Split i kao dio zbirke nekog kolekcionara.

Građevni elementi (kapiteli, stupovi) te mramorne i podne obloge od dekorativnog kamena također su uklanjani sa svojih izvornih pozicija. Stanoviti broj ulomaka doživio je ponovnu upotrebu. Romanička propovjedaonica u katedrali tako je u cijelosti izrađena od dekorativnog kamena iz palače.² Dijelovi zvonika nad katedralom parcijalno su izrađeni od dekorativnog kamena.³ Unutar crkve sv. Stjepana na Sustipanu, lokalitetu udaljenom oko 1 km od centra palače, danas se nalaze ugrađeni granitni stupovi i kapiteli od prokoneškog mramora.⁴ Stupovi od crvenog granita krase gotičko pročelje Stare gradske vijećnice (sl. 1). Dekorativnom kamenu je zbog karakterističnog izgleda i rijetkosti lakše pretpostaviti provenijenciju. Ukoliko su poznati obujam i visina, pojedinim stupovima je čak moguće odrediti mikrolokaciju.

Sl. 1

Sl. 2

Da je kamen sustavno raznošen dokazano je i arheološkim istraživanjima. Prilikom istraživanja jugoistočnog kvadranta na nekoliko zona zamijećena su područja na kojima je kamen uklanjan, a ona zatvorena slojevima otpadnog građevnog materijala. Gotovo u potpunosti su uklonjeni zidovi dijelu supstrukcija careva stana, isto kao i zidovi jednog dijela sklopa istočnih termi.⁵ Intervencije se mogu datirati u kasni srednji vijek. Tijekom istraživanja splitske rive pronađen je veliki broj ulomaka koji je korišten za nasipanje obale.⁶ Među njima su bili ostaci *opus sectile* podova, kapiteli, granitni stupovi i ploče dekumana. Očito je da se prilikom nasipanja obale koristio materijal koji je bio dostupan.

² Usp. A. SUNKO KATAVIĆ, 2014, 242, sl. 13.

³ T. JACKSON, 1887, 56; I. BABIĆ, 2007, 60.

⁴ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 211.

⁵ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 36.

⁶ V. DELONGA, 2008, 513-517.

Osim što su ulomci „lutali“ unutar palače i u njezinoj neposrednoj okolini, pojedini elementi su raznošeni i mnogo dalje. Postoji niz podataka koji svjedoče o tome. U razdoblju od 15. do kraja 18. st. čitava Dalmacija je bila pod mletačkom upravom.⁷ U tom razdoblju odvijala se pomorska trgovina između primorskih gradova (Pule, Zadra, Šibenika i Splita) i Venecije. Nakon iskrcaja dopremljene robe brodovi su se često nakrcavali kamenom za Veneciju. To je razdoblje kada se u Veneciji intenzivno grade palače i rezidencije. S obzirom da je položena na muljevitom tlu i oskudijevala kamenom, sav kamen za izgradnju trebao je biti uvezen. Poznat je podatak kako je u prvoj pol. 16. st. mletačka vlada naredila splitskom knezu i kapetanu Ivanu Krstitelju Molinu da u solinskim ruševinama potraži mramorne stupove i ostale ulomke za nadogradnju duždeve palače u Veneciji.⁸ Tom prigodom je mogao biti odnesen i iskorišten veliki broj ulomaka iz palače. U 17. st. je kamen s porušenih kula palače prevezen u Veneciju u svrhu gradnje barokne crkve sv. Marije *della Salute*.⁹ Postoji podatak da je Juraj Politeo 1792. godine iz Splita slao mletačkom providuru u Zadru škrinje mramornih skulptura.¹⁰ One su po svoj prilici bile iz Salone, ali neki ulomci su mogli biti i splitski.

Talijanski pjesnik G. D'Annunzio u „Lettera ai Dalmati“ spominje kako su mu vođe dalmatinskih Talijana E. Salvi i G. Lubin poklonili mletačkog lava urezanog u ploču iz Dioklecijanove palače.¹¹ S obzirom da je riječ o isključivo politički motiviranom djelu to ne mora biti istina, već samo način ciljane političke provokacije. Međutim, indikativno je da D'Annunzio specificira materijal i opisuje ga kao zelenkasti mramor. Po svoj prilici to je *cipollino* mramor.

Najradikalniji primjer lutanja ulomaka i umjetnina je svakako tetrahijski portret Sokrata, koji je, kako je recentno objavljeno, „iz Splita dospio u Veneciju, a potom u Englesku, da bi nedavno opet bio vraćen u Split“.¹² Pitanje je koliko je još nepoznatih spomenika iz Dioklecijanove palače pohranjeno u privatnim zbirkama.

Kompliciranu situaciju dodatno otežava činjenica da se proces „šetanja“ spomenika odvijao i u obrnutom smjeru. Naime, u Split je dospio veliki broj primjeraka skulpture i arhitektonskih elemenata iz Salone. Pjesnik M. Marulić u pismu prijatelju D. Papaliću prisjeća se kako su

⁷ G. NOVAK, 2004, 159-184.

⁸ C. FISKOVIĆ, 1952, 198.

⁹ L. JELIĆ, 1894, 35.

¹⁰ Lj. KARAMAN, 1952, 10.

¹¹ M. JAREB, 2007, 428, bilj. 44.

¹² N. CAMBI, 2011, 209-226.

njih dvoje u mladim danima pretraživali solinsko polje i ponijeli u Split kamene ulomke, koje je potom Papalić uzidao u svoju kuću.¹³ Prilikom obnove zvonika splitske katedrale utvrđen je niz spolija, od kojih je veliki dio iz Salone. Među njima je primjerice bio kasnoantički reljef s prikazom Tihe iz Salone.¹⁴

Dakle, prilikom određivanja provenijencije i pripadnosti dekorativnog programa palače, tri su vrste problema. Prvo, elementima koji su sačuvani u palači, a nisu na izvornoj lokaciji vrlo je teško utvrditi točnu mikrolokaciju ukoliko za to ne postoji čvrsta uporišna točka (jasne stilske karakteristike, dimenzije, tipologija). Drugi problem je taj što je mnogo objekata i skulptura u povijesti izneseno iz palače, a da o tome ne postoji jasna dokumentacija. Moguće je da u inozemnim zbirkama ima skulptura koje su pripadale ukrasu palače. Njih je vrlo teško evidentirati, a još je teže odrediti im izvornost (npr. glava Sokrata). Treći problem je taj što je u palači pronađen veliki broj salonitanskih spomenika. Oni se zabunom mogu pripisati izvornom dekoru palače. U tom kontekstu potrebno je osvrnuti se na činjenicu da se antičkim spomenicima ugrađenim u okolici palače i splitskim predgrađima često pridavalo salonitansko podrijetlo. Neposredna okolica Dioklecijanove palače bila je gusto naseljena te i to treba uzeti u obzir prilikom određivanja podrijetla nalaza.

3. Programatski karakter i klasifikacija tetrahijeske arhitekture i skulpture

Uspostavom tetrahije nastaju nove prijestolnice i vojnopolitička žarišta u Rimskom carstvu. Dioklecijan je vladao istokom iz Nikomedije (današnji Izmir u Turskoj). Zapadni dio carstva bio je pod jurisdikcijom Maksimijana koji je stolovao u Mediolanumu (Milano). Dioklecijanov nasljednik, cezar Galerije, stolovao je u Sirmiju, poslije u Solunu. Konstancije, Maksimijanov nasljednik i suvladar, upravljao je zapadom, a stolovao u Trijeru.

Tamo gdje borave tetrahisi, makar i trenutačno, nastaju veliki graditeljski zahvati. Uz Dioklecijana je vezan niz građevinskih poduhvata, a rezultati su danas vidljivi u Rimu, Luksoru, Palmiri i Antiohiji. U stolnim gradovima tetrahisa grade se carske rezidencije. Ostaci Dioklecijanove carske palače u Nikomediji nisu vidljivi, a nisu ni provedena arheološka istraživanja. Ostaci Maksimijanove palače u Milanu sačuvani su i vidljivi sporadično, a mogućnost adekvatnog istraživanja otežava činjenica što se nalaze ispod suvremenog grada. Palača u Trijeru je dobro istražena, a kompleksi poput carskih termi, bazilike te bedema s gradskim vratima izvrsno su sačuvani. Galerijeva vojno-politička djelatnost bila je vezana za

¹³ Lj. KARAMAN, 1952, 9.

¹⁴ M. ABRAMIĆ, 1949, 279-289.

Solun, a palača koju je sagradio djelomično je tlocrtno definirana. Sačuvane monumentalne građevine inkorporirane su u tkivo modernog grada, a većina ih je dobro prezentirana.

Sustav tetrahije podrazumijevao je dobrovoljno i planirano napuštanje prijestolja prije smrti. To je rezultiralo gradnjom poslijecarskih rezidencija u koje se smještaju tzv. *seniori Augusti*. Napuštanje prijestolja ne znači potpuno umirovljenje dvojice augusta – njihova funkcija ostaje savjetodavna. Poslijecarsku rezidenciju Dioklecijan je izgradio u Splitu, a Maksimijan u Lukaniji (južnoj Italiji). Maksimijanova palača još nije locirana, premda su 60-tih godina prošloga stoljeća postojale indicije da je kasnoantički lokalitet u mjestu Piazza Armerina rezidencija umirovljenog Augusta.¹⁵ Prema posljednjim arheološkim spoznajama, za Dioklecijanovim i Maksimijanovim primjerom povelili su se Galerije i Maksimin Daja. Pozamašni arheološki ostaci svjedoče da su obojica svoje rezidencije izgradili u rimskoj provinciji Meziji (područje današnje Srbije) odakle su podrijetlom. Kolb navodi da je gradnja poslijecarske rezidencije u Splitu bila pouzdana naznaka kako će sustav tetrahije funkcionirati.¹⁶ Broj evidentiranih poslijecarskih lokaliteta navela je Cambija na sasvim opravdanu pretpostavku da je gradnja rezidencija nakon povlačenja bila carska obveza.¹⁷

Poslijecarska Dioklecijanova rezidencija u Splitu za sada je najbolje istražen i sačuvan kompleks obilježen političkim i ideološkim sustavom tetrahije. Prema njezinom konceptu nastale su morfološki srodne auličke vile s pseudo fortifikacijama na području današnjeg Balkana: Galerijeva palača u Solunu, Romulijana u Gamzigradu, palača u Sirmiju i Dajin memorijalni kompleks u Šarkamenu. Premda gotovo u potpunosti neistražena, prema nekim naznakama u navedeni koncept uklapa se i palača u Konstantinopolu.¹⁸ Mogorjelo, kasnoantički kompleks u Bosni i Hercegovini, nije vezan uz politički sistem tetrahije, međutim u tlocrtu sadrži elemente bliske Dioklecijanovoj palači.¹⁹

Galerijevu palaču u Solunu sagradio je Dioklecijanov suvladar Galerije, koji je 293. godine bio proklamiran u cezara. Galerije se smatrao direktnim Dioklecijanovim suvladarom s obzirom da je oženio njegovu kćerku Valeriju. Palača je podignuta oko 298., a vezana je za Galerijev boravak i političku aktivnost u Solunu tijekom razdoblja 298.-303. i 308.-311. godine.²⁰ Inkorporirana je unutar već postojećih rimskih zidina grada. Tlocrt i međusobni

¹⁵ H. KÄHLER, 1965, 97-99.

¹⁶ F. KOLB, 1987, 139-143.

¹⁷ N. CAMBI, 2014, 125.

¹⁸ S. ĆURČIĆ, 1993, 71.

¹⁹ N. CAMBI, 2002, 83, sl. 101-102.

²⁰ P. ADAM-VELENI, 2003, 163.

odnos prostorija nisu istraženi u potpunosti. Aktualno stanje istraženosti pokazuje da je palača aksijalne koncepcije. Na sjeveroistoku je flankira zgrada tzv. Rotunde, a na jugu glavni ulaz okrenut prema moru. Rotunda je centralnog oblika, presvođena kupolom, te rastvorena s osam pravokutnih niša. Premda se vjerovalo da je riječ o Galerijevu mauzoleju, danas je prihvaćeno mišljenje da je riječ o hramu posvećenom patronima tetrarhije.²¹ Glavna komunikacija je povezivala niz zgrada, od carskih, javnih, pa sve do zgrada za posluhu. Zapadno od nje nalazio se rezidencijalni dio s popratnim sadržajima. Među važnijim programatskim sadržajima palače valja istaknuti hipodrom, tzv. Oktogon, bazilike i oktopilon.

Ostaci hipodroma evidentirani su istočno od glavne komunikacije. Zauzimao je veliku površinu palače. Oktogon je osmerokutna dvorana, pozicionirana uz neposrednu blizinu carskog rezidencijalnog dijela, a imala je funkciju prijestolne dvorane. U blizini se nalazi zgrada bazilike nekoć u ulozi prijemne sobe. Glavnu os presijeca poprečna ulica (Via Regia). Na sjecištu glavnih ulica izvorno je stajao monumentalni oktopilon, od kojega je danas sačuvan samo njegov sjeverozapadni dio. U stručnim krugovima naziva se Galerijev slavoluk, a među lokalnim stanovništvom „kamara“ (luk). Imao je istaknutu ulogu u propagandnoj scenografiji, jer je ispod njega prolazila procesija na putu iz palače (prijemne dvorane?) u Rotundu.²²

Ostaci geometrijskih mozaika i mramornih obloga svjedoče da je palača bila bogato dekorirana. Figuralni arhitektonski reljefi sačuvani su na pojedinim građevnim elementima. Iznimno velik broj reljefa sačuvan je na Galerijevu slavoluku. Ikonografski su zanimljivi figuralni detalji sačuvani na mramornim kapitelima tzv. Oktogona, a riječ je o prikazima Zeusa/Jupitra, Dioskura, Kabira i Higije.²³ Na Malom Galerijevu slavoluku u reljefu su (*imagines clipeatae*) prikazani Galerije i Valerija (koja je kasnije prerađena u reljef Tihe). Stanje sačuvanosti pune plastike iz Galerijeve palače nedovoljno je publicirano.

Felix Romuliana u Gamzigradu kasnoantički je kompleks u istočnoj Srbiji. Rezultati recentnih istraživanja potvrđuju da je riječ o palači izgrađenoj na području gdje je car Galerije bio rođen i pokopan.²⁴ Na temelju ulomka arhivolta poznato je i ime palače „Felix Romuliana“, nazvanoj prema carevoj majci Romuli. Početak gradnje datira se u 297. god., nakon Galerijeve pobjede nad Perzijancima. Kompleks palače opasan je jedinstvenim

²¹ P. ADAM-VELENI, 2003, 165.

²² Ch. J. MAKARONAS, 1970, 15.

²³ K. TZANAVARI, 2003, sl. 25, 31.

²⁴ D. SREJOVIĆ, Č. VASIĆ, 1994, 124-125.

obrambenim sistemom - dvostrukim bedemom nepravilnog oblika. Unutrašnjost pokazuje binarni karakter: dva zasebna arhitektonska kompleksa (palače) međusobno su povezana dekumanom. U sredini svakog kompleksa je hram. Osim stambenog i sakralnog dijela evidentirani su i drugi sadržaji: terme i zgrade s otvorenim dvorištima. Prema Srejoviću i Vasiću, binarni karakter arhitektonske strukture naglašava dva povezana događaja ili dvije bliske osobe.²⁵ Nedaleko od glavnih ulaznih vrata u palaču, na brdu Magura, pronađeni su ostaci grobnog kompleksa unutar kojega se ističu dva centralna mauzoleja namijenjena Galeriju i njegovoj majci.²⁶ Uz glavnu cestu nalaze se temelji tetrapilona, od kojega se put račva prema grobno-memorijalnom kompleksu i prema glavnim vratima palače.²⁷

Ostaci dekoracije svjedoče da je čitav kompleks bio bogato uređen reljefima, skulpturama, mozaicima, štukaturom i mramornim oblogama. Arhitektonski elementi pokazuju idejno-politički koncept tetrarhije. Pronađeni su pilastri s prikazima tetrarha koji ističu koncept jednakosti i harmonije.²⁸ Na mramornim kapitelima zabilježeni su figuralni prikazi Herakla i Asklepija.²⁹ Palaču je krasio veliki broj skulptura. Među najvažnijom su ostaci skulpture od porfira, koja je izvorno vjerojatno prikazivala ustoličenog cara. Sačuvan je portret, dio vrata i ruka koja drži globus.³⁰ Među skulpturama je veliki broj datiranih u predtetrarhijski period, a neke od njih prikazuju Herakla, Jupitra i Asklepija.³¹ *In situ* su evidentirane velike površine geometrijskih mozaika, kao i manjih ulomaka mozaika s figuralnim prikazima (prikazi lova i Dioniza).³²

U Srbiji je pronađena i djelomično istražena **palača u Srijemskoj Mitrovici (Sirmiju)** čiji se početak gradnje datira u kraj 3. st. Pretpostavlja se da su u njoj kraće vrijeme boravili Dioklecijan, Galerije, Licinije, Konstantin, Konstancije II, Valentijan, Julijan i drugi carevi.³³ Boravak careva u palači, u velikoj mjeri diktiran vojnim operacijama, uvjetovao je činjenicu da je bila prilagođena carskoj liturgiji. Prema dosadašnjem stanju istraženosti vidljivo je da je riječ o monumentalnom kompleksu koji se smjestio uz već postojeći grad. Palača je nepravilnog oblika i utvrđena zidinama. U zapadnom dijelu kompleksa koncentrirani su sadržaji gospodarskog karaktera: skladišta i terme. Rezidencijalni (stambeni) dio nalazio se u

²⁵ D. SREJOVIĆ, Č. VASIĆ, 1994, 127.

²⁶ D. SREJOVIĆ, Č. VASIĆ, 1994, 127-141.

²⁷ Č. VASIĆ, 1993, 161-163.

²⁸ D. SREJOVIĆ, 1994, 145-146, sl. 1-5.

²⁹ D. SREJOVIĆ, 1993, 89.

³⁰ D. SREJOVIĆ, 1994, 146-152, sl. 6-7, 10-13.

³¹ D. SREJOVIĆ, 1993, 78-87.

³² D. SREJOVIĆ, 1993, 69-77.

³³ T. BARNES, 1982, 60-83, 299-305; M. JEREMIĆ, 2009, 475,498.

središtu, a na njega se prema istoku nadovezuje tzv. zona rekreacije sa stadionom i vrtovima. Duž cijelog sjevernog dijela protezalo se monumentalno zdanje hipodroma. Kompleks palače ulicom je bio integralno vezan s gradom.

Raskošna dekoracija ukazuje na posebnost namjene objekta. Sačuvane su velike *in situ* površine geometrijskih podnih mozaika te arhitektonski reljefi fine obrade. Evidentirane su velike količine dekorativnog kamena kojim su oblagane prostorije, a među njima i porfir. Pronađeni su ulomci skulptura, a među njima se ističe veoma lijepa glava božice Tihe tetrahijskih karakteristika.³⁴ Palaču je izvorno vjerojatno krasila i akefalna skulptura Dijane nastala prije tetrarhijskog perioda.³⁵

Kasnoantički kompleks Šarkamen (istočna Srbija) na osnovu povijesnih izvora povezuje se s Maksiminom Dajom, carem koji je pripadao drugom kovu tetrarhije.³⁶ Istraživanja su pokazala da je riječ o kompleksu koji se sastojao od utvrđene palače, mauzoleja i memorijskog kompleksa.³⁷ Palača je pravokutnog oblika, utvrđena bedemima i kulama.³⁸ U nju se pristupalo kroz dvojna vrata (istočna i zapadna). Na bedemima je izvorno bilo deset kula kružne osnove, izuzev onih koje su flankirale vrata osmerokutne osnove. Unutrašnji raspored prostorija zasad je nedovoljno istražen. Na platou, zapadno od palače, pronađen je i istražen memorijski kompleks s pet objekata. Jedan od objekata je mauzolej centralne osnove.

U okviru memorijskog kompleksa pronađena je fragmentirana porforna skulptura. Izvorno je bila natprirodne veličine, a pretpostavlja se da je prikazivala imperatora na prijestolju.³⁹ Na temelju trenutnog stanja istraženosti nije moguće izvesti zaključke o dekorativnom programu palače.

Dosadašnja istraživanja pokazala su da ne postoji prevladavajući ili specifičan tip tetrarhijske rezidencije, bilo da je riječ o palači u tom trenutku aktivnog ili umirovljenog cara. Sve slijede iste arhitektonske zamisli, međutim razlike su evidentne u tlocrtu, varijaciji i međuodnosu sadržaja koje uključuju. Treba istaknuti da niti jedna palača i njena neposredna okolica nije u potpunosti istražena, niti su njezini sadržaji u potpunosti definirani (pa ni u slučaju Dioklecijanove palače). Daljnja istraživanja, revizija i komparacija rezultata nametnut će nove zaključke po tom pitanju.

³⁴ M. JEREMIĆ, 2009, 490, sl. 27 a-b.

³⁵ M. JEREMIĆ, 2009, 490, sl. 22 a-b.

³⁶ M. TOMOVIĆ, 2005, 107-109.

³⁷ M. TOMOVIĆ, 2005, 9-59.

³⁸ M. TOMOVIĆ, 2009, sl. 2.

³⁹ M. TOMOVIĆ, 2005, sl. 40 a-b.

Prema ranije iznesenom pregledu tetrarhijskih rezidencija, topografski ograničenih na Balkanski poluotok, vidljivo je da su sve bile fortificirane, a uz zgrade gospodarske i stambene namjene sadržavale su i prostore tzv. rekreacije (terme, vrtovi, stadioni). Istaknuto mjesto zauzima sakralna zona, odnosno hramovi ili više njih. Palače koje su bile izgrađene kao poslijecarske rezidencije imaju mauzoleje centralne osnove (Dioklecijanov u Splitu, Galerijeva u Gamzigradu, Dajina u Šarkamenu). Mauzoleji i memorijalni kompleksi su građeni izvan palače, a jedino je Dioklecijanov mauzolej inkorporiran unutar fortifikacija. Sadržaji koji su pripadali carskom ceremonijalu i političkoj propagandi su prijestolna dvorana, primača dvorana, tetrapilon/oktopilon i hipodrom. Tetrapiloni/oktopiloni su evidentirani na križištima glavnih komunikacija, unutar i izvan fortifikacija, ovisno o prostornoj povezanosti i međuodnosu glavnih sadržaja. Monumentalna zdanja hipodroma do sada su evidentirana u nekoliko palača (Solun, Sirmij, Konstantinopol) i uvijek su integralno vezana za stambeni (rezidencijalni) dio. Zanimljivo je da nijedan hipodrom nije pronađen u poslijecarskim rezidencijama. Otvara se pitanje je li taj sadržaj uvijek bio integralno vezan s palačom i treba li ga očekivati samo u rezidencijama trenutno aktivnog cara?

Stanje istraženosti i sačuvanosti dekoracije navedenih palača ne dopušta inovativne zaključke, međutim neke opće srodnosti mogu se zamijetiti. Velike podne površine oblažu se geometrijskim mozaicima. Evidentirana je i pojava figuralnih podnih mozaika, ali za sada samo u palači u Gamzigradu. Mramorne obloge od dekorativnog kamena osnovno su sredstvo ukrašavanja, a svugdje se koriste obilne količine porfira. Zidni mozaici, freske i štukature redovno su korišteni kao sredstvo ukrašavanja, ali zbog stanja njihove sačuvanosti nije moguće govoriti o likovnom repertoaru. Završni izgled arhitektonske dekoracije i skulpture značajno se razlikuje od lokaliteta do lokaliteta. Razlike su vidljive u tehničkoj i stilskoj izvedbi, što je uvjetovano stilom (lokalnih) radionica i vrstama kamena kojima su se one koristile. Unatoč tehničkim razlikama, simbolički pristup je isti na svim lokalitetima.

Razmatrajući širi kontekst tetrarhijskih spomenika, moguće je razlučiti i pobliže definirati simboliku karakterističnu za tetrarhiju. Prema Kiernanu, pet je spomenika, ili točnije pojedinačnih vrsta spomenika, preko kojih se mogu odrediti karakteristični modeli tetrarhijskog imperijalnog prikaza.⁴⁰ To su: porfirne grupe, *Fünfsäulendenkmal* ili *decennalia* spomenik u Rimu, Galerijev slavluk u Solunu, zidna slika Dioklecijanov vojnog kampa u Luksoru i tzv. Novi slavluk u Rimu. Na temelju njih Kiernan određuje glavne simboličke

⁴⁰ P. KIERNAN, 2003, 7-8.

smjernice i karakteristike imperijalnog prikaza. Spomenici i skulpture sa simboličkom tj. propagandnom porukom planski se postavljaju na čvorištima glavnih ulica, ulazima u grad i istaknutim zonama. Obilježavaju bitne događaje (ratni trijumfi) i obljetnice (npr. *decennalia*, *vicennalia*). Tematski je moguće razlučiti tri osnovna sadržaja: ideološki, ceremonijalni i povijesni. Te tri teme se često isprepliću bez određenog kronološkog poretka. Prednost je uvijek dana hijerarhijskim važnijim scenama.

Na prikazima tetrarha negiraju se njihove individualne i fizionomijske karakteristike. Prikazuju se jednakima i identičnima. Taj koncept koristi se kako bi istakao ideal tetrarhijske harmonije (*concordia*) i sloge (*similitudo*). Sukladno tom konceptu, prikazuju se u identičnoj odjeći. Odjeća, vojnička ili civilna, nosi stanovite odrednice stila. Vojnička uniforma uglavnom se sastoji od oklopa, kratke tunike i dugog plašta učvršćenog na ramenu ukrasnom kopčom. Ukoliko su naoružani, imaju o pojas ovješeni mač. Bez obzira je li riječ o civilnoj ili vojničkoj odjeći, ona sadrži bogato dekorirane rubove i uzorke. Ikonografski novitet za tetrahiju je pravokutna kapa *pileus pannonicus*, koja se javlja u kombinaciji i s vojničkom i s civilnom odjećom. Simboli koje drže tetrarsi su u većini slučajeva žezla i globusi. *Nimbus* kao simbol uvela je tetrahijaska umjetnost, a zadržao se i kasnije.

Jupiter i Herkul, patroni tetrahije, zauzimaju posebno mjesto u simbolici. Korištenje drugih božanstava i personifikacija u tetrahijskoj reprezentaciji pokazuje božansku povlaštenost, legitimnost, ali i univerzalnost tetrahijskog sistema.⁴¹ Često se javljaju božanstva i personifikacije poput Viktorije, Dioskura/Kabira, Tihe, Serapisa, Asklepija, Fortune, Dioniza, itd. Svaki lokalitet ima svoje osobitosti u učestalosti i odabiru motiva.

Prilikom izrade tetrahijskih spomenika ciljano se koriste pomno odabrani ostatci starijih građevina. Česta je i reupotreba važnih prostora. Skulpture ranijih perioda uklapaju se u interijer palača i hramova. Fenomen reciklaže nije korišten iz nužde (primjerice zbog nedostatka građevnog materijala), o čemu svjedoči činjenica da su ciljano birani motivi koji će se inkorporirati u spomenik. Svrha pomnog odabiranja simbola i motiva, te njihova kombiniranja s fenomenom recikliranja i reupotrebe starijih skulptura i prostora je da se sustav tetrahije poveže s periodima stabilnosti.⁴²

⁴¹ P. KIERNAN, 2003, 9.

⁴² J. ELSNER, 2000, 149-184.

U prošlosti se držalo da tetrarhijska umjetnost i spomenici predstavljaju opadanje rimske umjetnosti.⁴³ Na temelju novih studija i analiza Kiernan zaključuje da je tetrarhija napravila značajan korak naprijed u simboličkom načinu viđenja stvari.⁴⁴

Inačice navedenih modela, bilo da je riječ o konceptu spomenika, motivima ili ikonografiji nalazimo na arhitektonskom i skulpturalnom programu Dioklecijanove palače u Splitu.

⁴³ Usp. J. ELSNER, 2000, 149.

⁴⁴ P. KIERNAN, 2003, 9.

II. DIOKLECIJANOVA PALAČA U SPLITU

1. Historijat istraživanja

1.1. Palača u povijesnim izvorima i literaturi

Prvi spomeni o palači javljaju se u povijesnim izvorima, literaturi i na starim crtežima. Oni sadrže podatke i informacije korisne za analizu i rekonstrukciju povijesnih događaja i konteksta nastanka palače. Ujedno su važni za analizu dekorativnog programa i proučavanje stanja sačuvanosti. Međutim, veći dio postojećih podataka i informacija treba promatrati s dozom kritičnosti i kroz prizmu razdoblja u kojem su nastali.

Sl. 3

Sl. 4

Prema Laktancijevu tekstu točno je poznat datum i godina careve abdikacije (1. svibnja 305.).⁴⁵ Na temelju toga je moguće okvirno pretpostaviti i datum završetka gradnje palače. Rimski povjesničar Amijan Marcelin spominje da je 356. godine kradljivac posmrtnog pokrova careva groba osuđen za uvredu veličanstva.⁴⁶ Rapanić navedeni događaj uzima kao početak nastupa kršćanskih represija u palači.⁴⁷ Cambi smatra da je navod pokazatelj kako se carevo dostojanstvo dugo poštivalo i nakon njegove smrti.⁴⁸ U razdoblju od 5. do 10. st. u literarnim vrelima nema važnijih spomena o Dioklecijanovoj palači. Car Konstantin Porfirogenet u svom dijelu *De administrando imperio* (10. st.) više je poglavlja posvetio Dalmaciji. O doseljavanju Salonitanaca u palaču piše veoma opširno, ali i konfuzno. O događajima nakon Dioklecijanove smrti i dolasku salonitanskih izbjeglica u palaču vrlo iscrpno i živo izvještava splitski kroničar Toma Archidakon u djelu *Historia Salonitana*. Za

⁴⁵ LAKTANCIJE, O smrti progonitelja, 19, 2.

⁴⁶ AMIJAN MARCELIN, *Rerum gestarum libri qui supersunt*, 16, 8, 4.

⁴⁷ Ž. RAPANIĆ, 2007, 200-212.

⁴⁸ N. CAMBI, 2010, 186.

analizu dekorativnog programa zanimljiv je podatak o razaranju carskih natpisa i kipova u vrijeme provale Gota.⁴⁹ Sudeći prema tekstu, skulpture i carski natpisi tada su još stajali u palači. Međutim, u duhu srednjovjekovlja, Toma isprepleće povijesna zbivanja i legende, te ga nije moguće u potpunosti smatrati relevantnim izvorom. Rapanić navedenu situaciju tumači kao kontaminaciju događaja, činjenica i historiografskih procjena. Navodi da Toma uvijek u istom kontekstu miješa gotske napade (6. st.) i slavensko naseljavanje (7. st.), te da se uništavanje skulptura i natpisa moglo dogoditi i ranije, pa čak i u prvoj polovici 4. st.⁵⁰ Valja primijetiti da bi bilo neobično da se u istom vremenskom razdoblju uništavaju carski kipovi i natpisi, a istodobno carski sarkofag čuva zakonom.

Splitski pjesnik Marko Marulić opisujući palaču usputno otkriva podatak o postojanju raskošnog mozaika u kupoli vestibula.⁵¹ Vjerodostojnost navoda potvrđena je nalazom ostataka staklenog mozaika u kupoli početkom 20. st.⁵²

Mletački putopisac Giambatista Giustinian opisuje pojedine dijelove palače, te spominje Kibelin kip „koji je danas ispred mauzoleja, a nekoć je stajao u mauzoleju“.⁵³ Pojedini suvremeni autori smatraju da je Giustinian zamijenio skulpturu peristilske sfinge s Kibelinim likom.⁵⁴

Kančelir splitskog municipija Antonio Proculiano, u svom govoru opisuje palaču, a okrugle građevine zapadnog temena naziva svetištima Venere i Kibele.⁵⁵ S obzirom da su temelji hramova potvrđeni arheološkim iskapanjima sredinom 20. st., može se zaključiti da su sredinom 16. st. dva okrugla hrama još uvijek bila vidljiva (osim ukoliko Prokulijan nije vršio opis prema nekom povijesnom predlošku). Nepoznato je podrijetlo podataka o izvornoj posveti hrama. Njih je Prokulijan mogao preuzeti i iz lokalne tradicije, te ih ne treba bezrezervno uzimati u obzir.

U 17. st. putopisci Jacob Spon i George Wheler opisuju palaču i identificiraju spomenike u njoj.⁵⁶ Pojedine podatke donijeli su točno i opširno, a u identifikaciji nekih građevina

⁴⁹ TOMA ARHIĐAKON, *Historia Salonitana*, 7.

⁵⁰ Ž. RAPANIĆ, 2007, 119.

⁵¹ I. KUKULJEVIĆ, 1869, 62; F. BULIĆ, 1908, 105; F. BULIĆ, 1912, 65-67.

⁵² F. BULIĆ, 1908, 105, T. 20/2.

⁵³ T. Marasović je navod evidentirao u rukopisu koji se čuva u Arheološkome muzeju pod naslovom *Itinerario in cui si describe l'Istria e la Dalmazia* (1553), v. T. MARASOVIĆ, 1995, 92, bilj. 16.

⁵⁴ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 66.

⁵⁵ M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, 1984, 98-99.

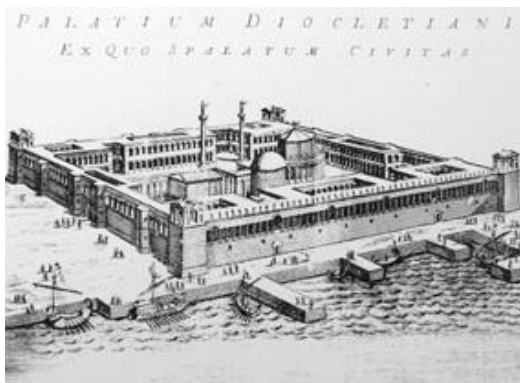
⁵⁶ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 27.

pogriješili. Nije moguće potvrditi vjerodostojnost svih podataka. Zanimljivo je da prilikom opisa sjevernih vrata spominju ostatke kipova u nišama.⁵⁷

1.2. Tehničko dokumentiranje i prva istraživanja

Prva znanstvena istraživanja Dioklecijanove palače u Splitu započinju krajem 18. st. kada dolazi do evidentiranja antičkih ostataka u smislu tehničkog crtanja i njihovog ciljanog opisivanja. Za prethodnicu tehničkog dokumentiranja palače uzimaju se crteži Dioklecijanova mauzoleja i portala (danas u knjižnici *Royal Institute of British Architects* u Londonu), pripisani A. Palladiju. Suvremeni znanstvenici crteže danas tumače kao Palladijeve bilješke na crtežima drugog autora.⁵⁸

Prve temeljite pokušaje rekonstrukcije palače objavio je austrijski arhitekt Joahnn Fischer von Erlach (sl. 5). F. von Erlach je rekonstrukcije izradio na temelju podataka, mjera i opisa dobivenih od Ivana Petra Marchija i crteža splitskog slikara Vicka Paterne.⁵⁹

Sl. 5

Prva monografija o Dioklecijanovoj palači i antičkim ostacima izdana je u drugoj polovici 18. st., a izradio ju je engleski arhitekt Robert Adam.⁶⁰ U pet tjedana Adam je sa suradnicima sondirao te istraživao, mjerio i crtao ostatke palače.⁶¹ Sukladno klasicističkom poimanju vrijednosti, neke su pojedinosti izostavljene, što umanjuje vrijednost crteža kao dokumenata za istraživanje. Na

klasicističku tradiciju istraživanja antičkih starina nastavlja se monografija Louisa-Françoisa Cassasa,⁶² a potom i crteži prvog domaćeg istraživača u domeni palače - splitskog arhitekta i konzervatora Vicka Andrića.⁶³ Andrić proučava i studira Dioklecijanovu palaču i njezine očuvane dijelove. Radi na raščišćavanju podruma, južnog pročelja, obnovi Dioklecijanova vodovoda, te istražuje i sondira kupolu mauzoleja. Tijekom svoje službe donio je niz idejnih

⁵⁷ J. SPON, J. WHELER, 1687, 24.

⁵⁸ G. G. ZORZI, 1959, 106; H. SPIELMANN, 1966, 94-95, 117.

⁵⁹ V. VLAŠIĆ-JURIĆ, 2011, 205-216.

⁶⁰ S. PIPLOVIĆ, 2012, 9.

⁶¹ Isto.

⁶² L. F. CASSAS, 1782.

⁶³ D. KEČKEMET, 1993.

rekonstrukcija i snimaka palače.⁶⁴ Ni njegovi crteži nisu točni, a pojedine mjere i tehničke matrice preuzeo je od Adama, a potom ih interpretirao na svoj način. Crteži nose niz iskrivljenih detalja, ali ukoliko ih se kritički promotri mogu biti dobra osnova za proučavanje stanja palače. Zanimljiva je činjenica da je Andrić zabilježio temelj malog sjevernog hrama zapadnog temena.⁶⁵ Nakon Andrića idućih stotinjak godina hramovi se uopće ne spominju u literaturi, a otkriveni su tek sedamdesetih godina 20. st.

Unatoč brojnosti povijesnih nacrti, za prvi točni dokumentarni crtež Splita i Dioklecijanove palače (izveden mjernim instrumentima) može se smatrati katastarski plan iz 1831. godine.⁶⁶

Godine 1904. u Split dolazi njemački arhitekt G. Neimann, koji sa svojim suradnicima kartira i tehnički dokumentira postojeće stanje vidljivih dijelova palače.⁶⁷ Od tada, nekoliko godina za redom nastavlja s izradom nacrti, ali pri tom organizira i arheološka istraživanja. Na osnovu dobivenih rezultata, u monografiji publiciranoj 1910. godine, doneseni su vrlo detaljni nacrti, presjeci i tlocrti palače te crteži izvornog pretpostavljenog stanja (sl. 7, 11-14).⁶⁸ Na crtežima je zorno vidljivo stanje sačuvanosti, dovršenosti i detalji arhitektonskih reljefa. Izvedeni su vrlo kvalitetno, točno i detaljno te dandanas predstavljaju ključni dokument za istraživanje palače. Crteži su popraćeni pisanim izvješćima i opisima. U monografiji su objavljeni i najsvježiji nalazi u tadašnjim arheološkim sondiranjima. Od iznimne važnosti je crtež mozaika u sjeveroistočnom kvadrantu, koji je danas pokriven pločnikom (**K160, Tab21, sl. 188-181.**). Neimannov nacrt i jedna stara fotografija publicirana u Bulićevoj knjizi danas su jedini dokaz njegova izgleda.⁶⁹

Paralelno s Neimannovom kampanjom, palaču dokumentiraju i istražuju Ernest Hébrard i Jaques Zeiller.⁷⁰ Njihova monografija pod nazivom *Le Palais de Dioclétian à Spalato* objavljena je 1912. godine u Parizu. Hébrard i Zeiller u monografiju uvrštavaju nove podatke nastale mjerenjima podruma, triklinija i drugih prostorija u jugoistočnom dijelu, kojih na Neimannovim crtežima nema.⁷¹ Rezultat je točniji i potpuniji raspored rezidencijalnog dijela. Premda je u osnovi raspored tlocrta u Hébrardovoj i Zeillerovoj monografiji točniji, s tehničkog gledišta Neimannova monografija je vjerodostojnija. On je generalno precizniji, ali

⁶⁴ Andrićev arhiv čuva se u Konzervatorskom odjelu u Splitu. D. Kečkemet objavio je pozamašan dio građe: D. KEČKEMET, 1993.

⁶⁵ D. KEČKEMET, 1993, 131.

⁶⁶ S. PIPLOVIĆ, 2012, 11.

⁶⁷ S. PIPLOVIĆ, 2012, 13.

⁶⁸ G. NIEMANN, 1910.

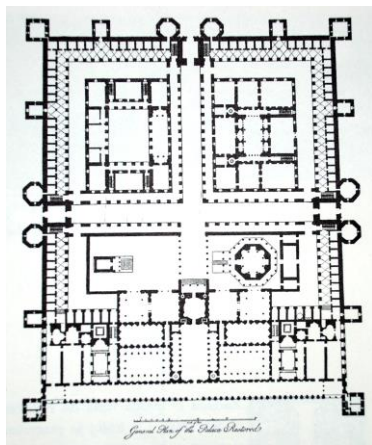
⁶⁹ G. NIEMANN, 1910, 86-87, sl. 113-114; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 58, sl. 67.

⁷⁰ S. PIPLOVIĆ, 2012, 13.

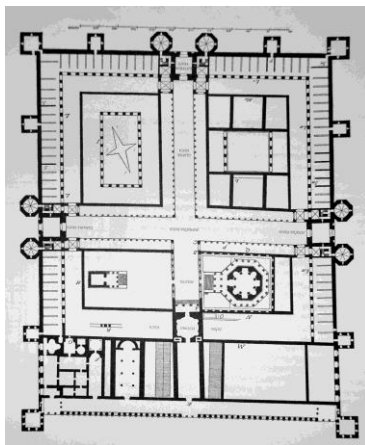
⁷¹ S. PIPLOVIĆ, 2012, 17.

i dosljedniji prilikom izrade pretpostavljenog stanja. Stil Hébrarda i Zeillera je ležerniji. Prilikom interpretacije izvorne situacije unutrašnjosti mauzoleja, u kupoli donose crtež mozaika (sl. 36).⁷² Mozaik u kupoli nije nikada evidentiran. Sve i da je tako, zasigurno ne bi sadržavao predloženi geometrijski uzorak tipičan za podne mozaike. Autori su, naime, predložak podnoga geometrijskog mozaika (evidentiranog u današnjoj Bulićevoj ulici) doslovce „ubacili“ u kupolu. Riječ je o hipotetskoj rekonstrukciji i prema njoj ne treba biti suviše kritičan. Međutim, crtež ukazuje na nešto drugo. Očito je da je mozaik bio vidljiv i za vrijeme nastajanja monografije (1912.), premda je prema dokumentaciji po prvi puta evidentiran tek 1925. godine.⁷³

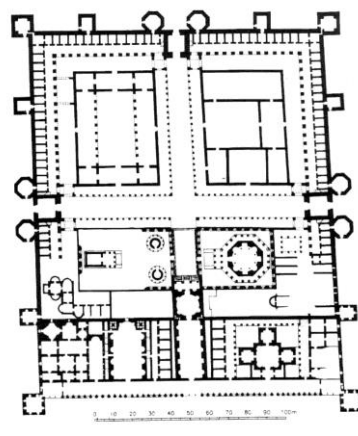
Paralelno s djelovanjem inozemnih arhitekata, proučavanjem i istraživanjem palače bave se don Frane Bulić i Ljubo Karaman. Bulićeva istraživanja Dioklecijanove palače pokrila su široki dijapazon tema: od konteksta nastanka palače i autopsije careve ličnosti, preko pitanja posvete pojedinih građevina, do analize provenijencije građevnog materijala.⁷⁴ Većina građe iz palače, danas pohranjena u Arheološkome muzeju u Splitu, rezultat je Bulićeva intenzivnog djelovanja. Sve analize i rezultati istraživanja sakupljeni su i publicirani u knjizi *Palača cara Dioklecijana u Splitu*.

Sl. 6

Sl. 7

Sl. 8

⁷² E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, T. 12.

⁷³ Ovu činjenicu je zamijetio i C. FISKOVIĆ, 2005, 28.

⁷⁴ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927; F. BULIĆ, 1898, 231; F. BULIĆ, 1900, 18-23; F. BULIĆ, 1901, 174-175; F. BULIĆ, 1908, 86-127; F. BULIĆ, 1912, 64-67; F. BULIĆ, 1916, 90; F. BULIĆ, 1923, 3-9.

1.3. Sustavna arheološka istraživanja od Drugog svjetskog rata do danas

Sredinom 20. st. znatan doprinos u proučavanju i istraživanju palače i njezinih neistraženih dijelova dao je Cvito Fisković.⁷⁵ Tada su dijelom otvoreni i istraženi podrumi, što je rezultiralo dodatnom korekcijom Neimannovih i Hébrarovih nacрта.⁷⁶ Najznačajniji Fiskovićev zahvat otkrivanje je istočnih vrata palače od naknadnih intervencija, za koje se do tada smatralo da su porušena.⁷⁷ Bulić je pretpostavljao da su vrata srušena prigodom navale Turaka na grad u 17. st., dok je Hébrard pretpostavio da se to dogodilo i ranije.⁷⁸

Prva sustavna arheološka istraživanja predvodi Urbanistički biro Split (kasniji Urbanistički zavod Dalmacije, Odjel za graditeljsko naslijeđe) u razdoblju 1955.-1965. godine. Tada su pobliže istraženi prostor peristila, supstrukcije vestibula, prostor jugoistočno od vestibula, dijelovi rezidencijalnog carskog sklopa, velik dio podrumskih prostorija, istočni i zapadni temen, te je otkriveno nekoliko prostorija zapadnih termi.⁷⁹ Arheološka istraživanja peristila ukazala su na izvornu razinu antičkog popločanja te su pobliže definirao njegov izvorni izgled.⁸⁰ Ispod razine peristila pronađeni su zidovi stariji od palače.⁸¹ Sjeverno od peristila, na križištu karda i dekumana, pronađena je zidana križna konstrukcija (sl. 9). S obzirom da je konstrukcija ispod razine antičkog pločnika, po mišljenju nekih znanstvenika riječ je o temeljima tetrapilona, dok drugi u njoj vide mjerni sistem ili *decussis*.⁸² Tijekom istraživanja

Sl. 9

zapadnog temena pronađeni su ostaci dvaju malih simetrično postavljenih kružnih hramova, čime je potvrđena vjerodostojnost Prokulijanovog navoda.⁸³ Osim temelja i kripti, pronađeni su kružni stilobat, ostaci profilirane baze, kružni vijenac i dijelovi kasetiranog svoda koji su pripadali južnoj građevini.⁸⁴

⁷⁵ S. SUŠTIĆ, 2011, 351-370.

⁷⁶ C. FISKOVIĆ, 1955, 399.

⁷⁷ C. FISKOVIĆ, 2005, 51, sl. 29-47.

⁷⁸ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 52; E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 27-31.

⁷⁹ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 23-54.

⁸⁰ E. DYGGVE, 1962.

⁸¹ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, B. GABRIČEVIĆ, 2014, 74.

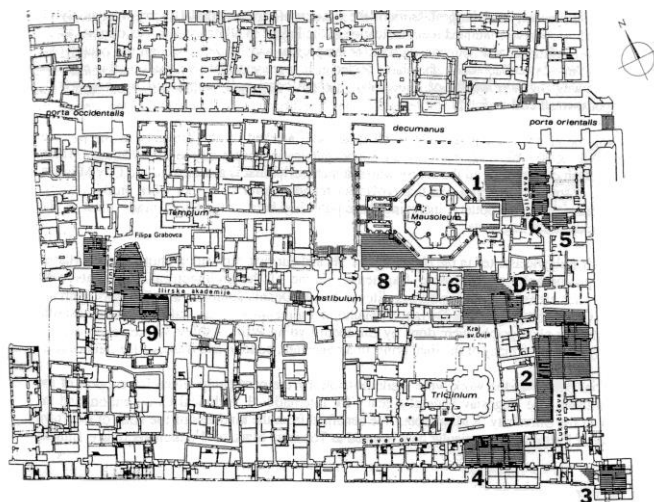
⁸² Tetrapilon: E. DYGGVE, 1962. Mjerni sistem: B. GABRIČEVIĆ, 1962, 113-124.

⁸³ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 31-33; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, 18.

⁸⁴ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 23-54.

U razdoblju između 1968. i 1974. godine Urbanistički zavod Dalmacije provodi sistematska arheološka istraživanja u suradnji s američkim sveučilištem University of Minnesota.⁸⁵ Na devet različitih zona ili sektora, u jugoistočnom i jugozapadnom dijelu palače vrše se sondiranja i arheološka istraživanja (sl. 10). Koncentrirana su na jugoistočni kvadrant palače, gdje je provedeno iskapanje osam zona. Jedno istraživanje provedeno je u jugozapadnom kvadrantu, a dva manja sondiranja u sjevernom dijelu palače. Rezultati su popraćeni detaljnom tehničkom dokumentacijom i publikacijama.

Prostor sjeveroistočno od mauzoleja (tzv. sektor 1) istražen je tijekom 1969.-1970. godine, te djelomično 1972. Riječ je o zoni u kojoj je Bulić 1925. godine evidentirao postojanje podnog mozaika (današnja Bulićeva ulica). U ovoj arheološkoj kampanji otkrivena su još dva mozaika, koji s već postojećima zatvaraju pravokutni prostor. Na temelju pronađenih arhitektonskih ulomaka i sačuvane situacije zaključeno je da su podni mozaici nekada definirali prostor otvorenog dvorišta s četiri natkrivena trijema.⁸⁶ Nad mozaicima je pronađeno mnoštvo nalaza: ulomci zidnih staklenih kockica, keramike, stakla te mramorni fragment skulpture (ruka).⁸⁷

Sl. 10

Istočno od Bulićeve ulice (ili sektora 1) u razdoblju 1969.-1970. godine istražena je mala prostorija palače uz istočni perimetralni zid (sektor 5).⁸⁸ U prostoriji je pronađen velik broj ulomaka mramornih obloga.

Istraživanje današnjeg prostora Lukačićeve ulice (sektor 2), uz istočni perimetralni zid palače, započeto je 1968. godine. S obzirom da je riječ o velikoj zoni, istraživanje

je uz prekide trajalo šest godina. Definiran je izgled tlocrta supstrukcija četiri pravokutne dvorane uz istočni zid. Prostor je iznimno slojevit i stratigrafski bogat, a među nalazima su i dijelovi zidova prostorija (s freskama) koji su se urušili u prostor substrukcija (sl. 72).⁸⁹

⁸⁵ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972; S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977.

⁸⁶ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 13-21.

⁸⁷ I. MIRNIK, 1989, 5.

⁸⁸ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 25-27.

Jugoistočna kula palače (sektor 3) istražena je 1969. godine. Tada je pobliže definiran princip gradnje kule i evidentiran veliki broj klesarskih znakova na zidovima prizemlja.

Tijekom 1971. godine istražen je dio kriptoportika s fasadnim dijelom palače (sektor 4) na prostoru netom porušene kuće (današnja Severova ulica). Usporedbom nacрта prizemnih dvorana iz 1955. godine s novonastalom situacijom zaključeno je da je dosadašnjim istraživanjima točno riješeno pitanje izvornog izgleda supstrukcija i Dioklecijanova stana.

Sjeverno od zone triklinija i južno od dvorišta s mozaicima, u razdoblju 1970.-1971. godine otkriven je kompleks istočnih termi (sektor 6).⁹⁰ U toj kampanji istražen je i definiran samo zapadni kraj kompleksa.⁹¹

U jugozapadnom dijelu triklinija 1970. godine očišćen je vertikalni drenažni kanal (sektor 7). Na relativno maloj zoni pronađeni su ulomci mozaika, fresaka, krupnijih komada amfora, keramike i brojni profilirani ulomci dekorativnog kamena, koje je moguće dovesti u svezu s triklinijem.⁹²

Jugozapadni dio temena mauzoleja istražen je tijekom 1972. godine (sektor 8). Istraživanje je rezultiralo otkrićem dvostrukog sloja antičkog poda od većih kamenih blokova, a pronađeni su i mnogobrojni kameni ulomci trijema mauzoleja.⁹³

Jugozapadni dio, odnosno prostor zapadnih termi (sektor 9), istražen je u periodu 1971.-1973. godine. Pronađeni su ostaci manjih prostorija termi s nizom suspenzura hipokausta.⁹⁴

Nakon sedamdesetih godina arheološka istraživanja unutar perimetra Dioklecijanove palače nastavljaju se smanjenim intenzitetom. Prilikom uređenja Muzeja grada Splita, u razdoblju 1985.-1988. godine, istražen je mali dio sjeveroistočnog kvadranta palače.⁹⁵ Tada je definiran položaj glavnih zidova sjeveroistočne građevine palače, te su pronađeni ostaci antičkog gospodarskog postrojenja.⁹⁶

Devedesetih godina u okviru „Projekta istraživanja i konzervacije istočnih podruma i portika palače“ pokreće se serija novih istraživanja u jugoistočnom dijelu palače. Godine 1992. intenzivno su provedena istraživanja više sektora. Voditeljice istraživanja istakle su kako su zbog izrazito kompleksne povijesne strukture i slojevitosti građevnih faza prostora koristile

⁸⁹ T. MARASOVIĆ, 1898, 121-127; S. McNALLY, 1989, 127-131.

⁹⁰ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 27-37.

⁹¹ Isto.

⁹² J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 37-39.

⁹³ S. McNALLY, 1989, 115-121; I. MIRNIK, 1989, 1-57.

⁹⁴ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 59-62.

⁹⁵ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1994, 96.

⁹⁶ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 81.

metodološki postupak praćenja okomite stratigrafije.⁹⁷ Deset istraženih zona dalo je presjek od 8 stratigrafskih slojeva, koji su sadržavali nalaze od antike do novog vijeka. Nalazi su različite kakvoće, količine i stanja sačuvanosti. Interpretacija rezultata osnova je za analizu naseljavanja jugoistočnog kvadranta palače. Katalogiziranje nalaza te sveobuhvatna analiza prostora i konteksta njegove prenamjene obavljani su u recentno publiciranoj monografiji.⁹⁸ U razdoblju 1995.-1996. godine istraživani su istočni dio supstrukcija careva stana.⁹⁹ Ispod morta antičkog podrumskog dijela pronađeni su zidani dijelovi, bijeli mozaik i profilirani kameni elementi građevina starijih od palače (sl. 18).¹⁰⁰ Istraživanja su nastavljena i tijekom 1998. godine, a veoma značajan nalaz iz tog razdoblja je antički mramorni stol (mensa) za blagovanje.¹⁰¹ Posljednja istraživanja u sklopu „Projekta“ obavljena su 1999. godine, kada je definiran i istražen sklop samostana sv. Klare (zapadni dio careva stana). Te se godine aktualiziralo pitanje antičkog vodovoda i kanalizacije. S obzirom da je riječ o kompleksnom sistemu kojega nije moguće istražiti zbog povijesnih slojeva grada, ispitivanja su nastavljena parcijalno i do danas, te su uvjetovana građevnim intervencijama unutar i izvan palače.¹⁰²

U razdoblju 2002.-2003. godine nastavljeno je istraživanje kompleksa istočnih termi. Pronađen je i u tlocrtu definiran znatan dio prostorija koje pripadaju istočnom termalnom sklopu.¹⁰³

Prilikom renovacije splitske rive (2006.-2007.) parcijalno su istražene zidne formacije Dioklecijanovog obalnog zida. Riječ je o prvom organiziranom zahvatu takve vrste, a istraživanja su rezultirala novom i potpunijom slikom Dioklecijanove obale. Prilikom istraživanja pronađeni su brojni ulomci i arhitektonski elementi iz palače.¹⁰⁴ Materijal je korišten za nasipanje obale prilikom dogradnje rive. Nalazi još nisu u potpunosti obrađeni i objavljeni.

Prostor zapadnih termi dodatno je proučen u razdoblju 2008.-2009. godine, a analize su rezultirale revizijom dosadašnjih nalaza i definiranjem nacрта izvornog stanja.¹⁰⁵

⁹⁷ V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2005, 6.

⁹⁸ V. DELONGA *et alii*, 2014.

⁹⁹ J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 178-179; T. RISMONDO, 2005, 243-248.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 178-179; T. MARASOVIĆ, T. ALUJEVIĆ, 2007, 167, sl.17; K. MARASOVIĆ, 2009, 481-486.

¹⁰² J. MARASOVIĆ, K. MARASOVIĆ, K. PEROJEVIĆ, T. RISMONDO, 1999.

¹⁰³ T. RISMONDO, 2005, 151-158.

¹⁰⁴ V. DELONGA, 2008, 513-517; D. ČERINA, 2009, 48-58.

¹⁰⁵ M. MRDULJAŠ, 2009, 617-621; I. VOJNOVIĆ, 2013, 308-318.

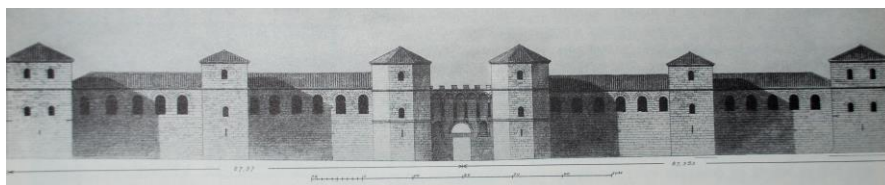
U razdoblju 2006.-2011. godine izvršen je niz manjih zaštitnih istraživanja unutar palače, koja su uglavnom prethodila građevinskim zahvatima i adaptacijama poslovnih prostora.¹⁰⁶

2. Kratki opis

Na temelju stanja sačuvanosti izvornih dijelova palače, podrumskih prostorija te rezultata arheoloških i konzervatorskih istraživanja moguće je dati približni opis izvornog izgleda Dioklecijanove palače. U tlocrtu je oblika nepravilnog pravokutnika (sl. 8). Opasana je obrambenim zidovima sa sve četiri strane. Pročelja obrambenih zidova prema kopnu ojačana su s ukupno 16 kula. Južno pročelje prema moru je lučno rastvoreno (sl. 11). Na svakom pročelju, po sredini, nalaze se ulazna vrata. Istočne i zapadne stranice obrambenih zidova duge su 215 m. Dužina sjevernog zida iznosi 175 m, a južnog 181 m. Cjelokupni prostor zauzima oko 3 ha.¹⁰⁷ Unutrašnjost palače razdijeljena je na četiri približno jednaka dijela s dvije glavne poprečne ulice (kardo i dekuman). Jugoistočni i jugozapadni dio imaju identične sadržaje: carev stan (proteže se uz čitavo južno pročelje) (sl. 15), prostore sakralno-funeralne namjene (sl. 16-17) i prostore s termama. Sjeveroistočni i sjeverozapadni dio su u tlocrtu slični - glavninu prostora oba kvadranta zauzimaju velike pravokutne zgrade. Stanje njihove istraženosti je znatno lošije. Funkcija im je teško određiva, ali se pretpostavlja da je vezana uz smještaj posluge i vojske, te sve popratne gospodarske sadržaje: praonicu, kuhinje, klaonicu, spremišta, konjušnicu, itd. Ta dva kvadranta sadržavala su više od 70 malih pravokutnih prostorija formiranih uz unutrašnji istočni, sjeverni i zapadni zid.

Sl. 11

Sl. 12

¹⁰⁶ R. BUZANČIĆ, 2004; I. ALDUK, 2006, 398-399; E. ŠARIĆ, T. RISMUNDO, 2006, 399-402; E. ŠARIĆ, T. RISMUNDO, 2007, 436-439; E. ŠARIĆ, 2007, 434-435; D. KLIŠKIĆ, 2007, 435-436; E. ŠARIĆ KOŠTIĆ, S. GRKOVIĆ, 2008, 509-512; A. PENOVIĆ, 2008, 503-504; 506-508; B. ČARGO, 2008, 504-506; V. MADIRACA, 2011, 127-142.

¹⁰⁷ J. J. WILKES, 1993, 27.

Središnji reprezentativni prostor palače, koji je funkcionalno povezivao sve njene dijelove je peristol. Smješten je južno od sjecišta glavnih ulica (sl. 14). Od peristila (u osi karda, prema jugu), komunikacija se razdvaja na dvije razine: gornju koja vodi u rezidencijalni carski kompleks i posvećene prostore, te donju koja vodi u supstrukcije ili podrumске dvorane. Tlocrt prostorija rezidencijalnog dijela poklapa se s rasporedom podrumskih dvorana. Razlike su samo u nekim konstruktivnim elementima – primjerice podrumске dvorane imaju više pilona koji su u službi podupirača svodova. Podrumi se protežu u zoni samo ispod rezidencijalnog bloka, a imaju ulogu konstruktivnog nosača gornjih katova. Izdizanjem kata postigla se nivelacija terena sa sjevernim dijelom, dobio se pogled, te izolacija od vlage. Stanje izvorne podnice, velika prisutnost vode te odsutnost arheoloških nalaza upućuju na činjenicu da podrumi u doba antike nisu imali drugu funkciju.

Neposredna okolica Dioklecijanove palače loše je istražena. Od okolnih sadržaja direktno vezanih uz palaču potrebno je istaknuti vodovod. Vodovod je dužine 9,5 km, a vodom se napajao s izvora rijeke Jadro.¹⁰⁸ Vodovod je u blizini palače završavao razdjelnom građevinom (*castellum divisorium*) čiji se položaj pretpostavlja na padinama Gripa.¹⁰⁹ Nije pretenciozno pretpostaviti da se u okolici može očekivati niz sadržaja vezanih za palaču. Hipodrom ili stadion je programatski vrlo izvjestan sadržaj. Nedaleko od palače pronađena je monumentalna struktura.¹¹⁰ U novijim analizama pretpostavljeno je da je riječ o odeonu.¹¹¹ Njegova datacija je ranija od nastanka palače, ali stratigrafski slojevi ukazuju na korištenje sve do 4. st.¹¹²

Sjeverni zid palače u donjem dijelu u potpunosti je građen od velikih pravilnih blokova u tehnici *opus quadratum* (sl. 12). Gornji dio rastvoren je velikim lučnim prozorima cijelom dužinom zida u istoj ravnini. Završava vijencem u obliku slova S bez žlijeba. Na uglovima se nalaze dvije pravokutne kule. U sredini se nalaze glavna sjeverna vrata flankirana oktogonalnim kulama. Po dvije pravokutne kule nalaze se još po sredini između ugaone kule i glavnih vrata. Sklop **sjevernih vrata** (sl. 23, 51-52) sastoji se od unutrašnjeg i vanjskog prolaza, između kojih se nalazi unutrašnje obrambeno dvorište (propugnakul). Ulazna vrata su pravokutnog oblika. Iznad njih je rasteretni luk s arhivoltom i dekorativnim vijencem. S obje

¹⁰⁸ K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, J. MARGETA, 2014, 239.

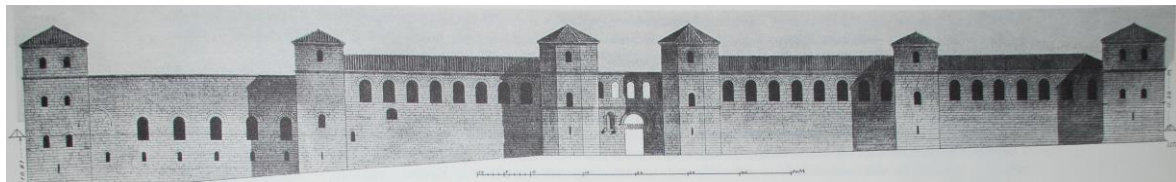
¹⁰⁹ G. NIKŠIĆ, 2012, 229-230.

¹¹⁰ F. BUŠKARIOL, 1984, 82; F. BUŠKARIOL, 1987, 32-45.

¹¹¹ F. OREB, T. RISMONDO, M. TOPIĆ, D. ČERINA, T. ŠEPAROVIĆ, M. ŠLAUS, D. KRSTIĆ, D. MUDRONJA, 1999, 15, prilog 4-6.

¹¹² Isto.

strane od ulaza su dvije duboke polukružne niše uokvirene plitkim pilastrima. Iznad niša i arhivolta niže se 6 ukrasnih konzola na kojima su stajali stupovi koji su pridržavali slijepu lezenu u gornjem dijelu. Gornja zona između ukrasnih konzola i slijepih lezenu raščlanjena je s tri veoma plitke i visoke niše. Na kruništu vrata nalaze se 4 kamene baze.

Sl. 13

Istočni zid u donjem je dijelu u potpunosti građen od velikih pravilnih blokova. Na uglovima se nalaze dvije pravokutne kule (sl. 13). U sredini se nalaze vrata flankirana oktogonalm kulama. Po dvije pravokutne kule nalaze se još po sredini između ugaone kule i glavnih vrata. Gornji dio obodnog zida rastvoren je velikim lučnim prozorima u istoj ravnini. Prozori na južnom dijelu zida, u zoni između prve i druge kule postavljeni su nešto niže, a taj dio zidova je građen u tehnici *opus mixtum*. I sklop **istočnih vrata** sastoji se od unutrašnjeg i vanjskog prolaza između kojih se nalazi propugnakul. Ulazna vrata su pravokutnog oblika (sl. 25). Iznad njih je rasteretni luk s arhivoltom i dekorativnim vijencem. U gornjem redu se nižu lukovi jednostavnih polukružnih stražarskih otvora.

Zapadni zid je tehnikom gradnje, prostornim rasporedom kula i prozora te izgledom vrata identičan istočnom.

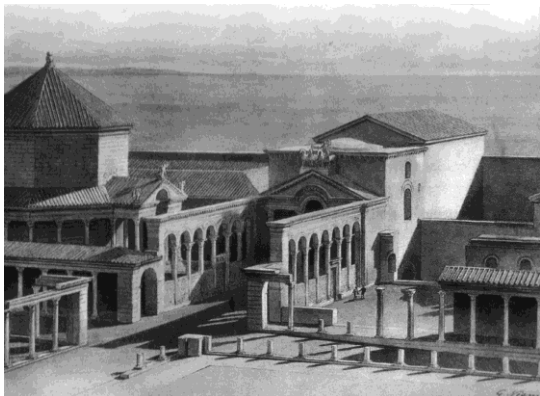
Južni zid je u donjem dijelu u potpunosti građen od velikih pravilnih blokova (sl. 11). Na uglovima se nalaze dvije pravokutne kule. Gornji dio bogato je rastvoren s 42 lučna otvora i 3 lože s trokutastim zabatom kojeg su nosili stupovi s korintskim kapitelima.¹¹³ Jedna loža nalazila se po sredini, a druge dvije na krajevima. Po sredini se nalaze mala pravokutna vrata. Uz južni zid palače prostirala se antička obala čiji je izgled pobliže definiran recentnim arheološkim istraživanjima.¹¹⁴

Dvije glavne, međusobno okomito položene ulice, kardo i dekuman, palaču dijele na četiri jednaka dijela. **Dekuman** je glavna poprečna ulica, orijentacije istok – zapad, širine 12 m. Povezuje istočna vrata sa zapadnim. **Kardo** je glavna oktogonalna ulica, orijentacije sjever – jug, širine 12 m. Povezuje sjeverna vrata s peristilom. Sa strana ulica su bili trjemovi

¹¹³ D. MARASOVIĆ, 2009, 12.

¹¹⁴ V. DELONGA, 2007; V. DELONGA, 2008, 514-515.

pokriveni jednostavnim krovom na dvije strehe. Na križištu karda i dekumana utvrđena je velika zidana platforma (sl. 9).¹¹⁵ Sastavljena je od vanjskog dijela kamena i unutarnjeg dijela u obliku istokračnog križa. Platforma je moguća supstrukcija **tetrapilona**.¹¹⁶ Arhitektonski elementi koji bi odgovarali jednoj ovakvoj građevini unutar palače nisu evidentirani. Moguće je da su nad temeljima stajala i četiri stupa ili **tetrastilon**.

Sl. 14

U nastavku karda (na južnoj strani) smješten je centralni otvoreni trg - **peristil**. S južne, istočne i zapadne strane okružen je korintskim stupovima. Na južnoj strani četiri velika granitna stupa nose trokutasti zabat (**protiron**) na koji se naslanjao krov (sl. 26). Protiron je integralno vezan sa sjevernim vanjskim zidom vestibula. Bočne kolonade imaju po šest stupova korintskog reda, spojeni su lukovima i nose jednostavni arhitrav.

Stupovi i kapiteli protirona su veći no oni na bočnim kolonadama. Peristil je u svojoj izvornoj niveleti diferenciran od okolnih prostora. U odnosu na razinu ulice niži je za tri stepenice. Na njegovoj južnoj strani nalazi se trodijelno stepenište: srednje silazno koje vodi u podrume, te dva bočna uzlazna stepeništa koja su kroz protiron vodila u rezidencijalni blok. Iznad središnjeg stepeništa nalazio se mali ograđeni podij koji je predstavljao carevu svečanu ložu (*tribunal*). Na istočnoj i zapadnoj strani kolonade nalazio se stilobat na kojemu su ležale rešetkaste ograde. One su u potpunosti ograđivale peristil od istočnog i zapadnog temena.

Rezidencijalni blok ili **carski stan** (sl. 15) zauzimao je čitavu površinu uz južno pročelje (cca 0,7 ha). Visokim zidom odijeljen je od ostalog dijela palače. Fizičku granicu predstavlja i činjenica da je dio izgrađen na višoj koti od ostalih sadržaja u palači. U rezidencijalni dio se ulazilo preko peristila i vestibula. **Vestibul** je predvorje ili centralna dvorana četvrtastog vanjskog i kružnog unutrašnjeg oblika. Unutrašnjost je raščlanjena s četiri polukružne niše i presvođena kupolom. Građen je tehnikom *opus incertum mixtum*. Iz vestibula se ulazi u **veliku središnju dvoranu**. Dvorana je uzdužnog tlocrta, zidovi su bili rastvoreni nišama, a pretpostavka je da je bila nadsvođena drvenim dvostrešnim krovom.¹¹⁷ Istočno i zapadno od središnje dvorane nalaze se dvije uske prostorije, u visini kata i podruma, koje nisu bile

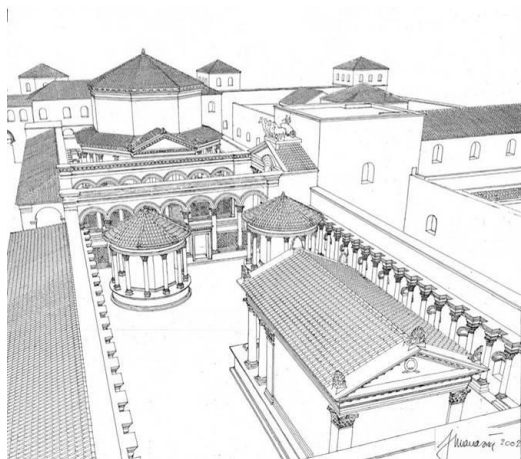
¹¹⁵ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 32; T. MARASOVIĆ, 1982, 126.

¹¹⁶ E. DYGGVE, 1965, 55-60; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 72.

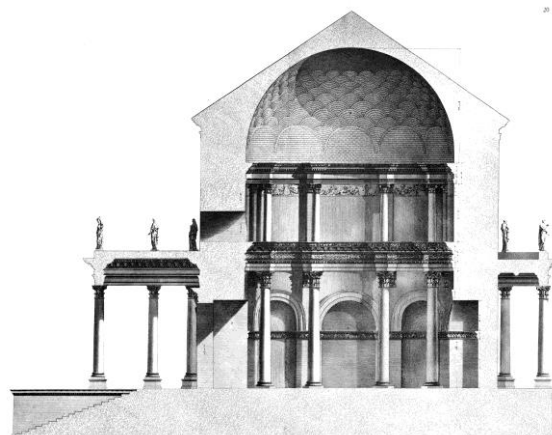
¹¹⁷ J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 182.

očuvana i do danas.¹²¹ Moguće je da je stubište bila direktna poveznica za posjetioce koji su dolazili morskim putem, a kroz podrumsku dvoranu su se penjali na prijem umirovljenom caru.

U krajnjoj zapadnoj četvrti stana nalazile su se manje prostorije različitih dimenzija i tlocrta - vjerojatno intimne odaje cara i njegove obitelji.¹²² Pojedini autori smatraju da su te prostorije bile fizički vezane sa zapadnim termama.¹²³

Sl. 16

Sl. 17

Istočni sakralno-funeralni prostor (temen) je izvorno bio pravokutnog oblika, ograđen sa sjeverne, južne i istočne strane visokim zidovima (sl. 16), a sa zapadne peristilskom kolonadom. Pristupalo mu se s peristila kroz vrata smještena u drugom interkolumniju kolonade. Zidovi temena bili su raščlanjeni kvadratnim i polukružnim nišama, građeni tehnikom *opus incertum mixtum*.

U centru posvećenog prostora je zgrada **Dioklecijanova mauzoleja** (sl. 17, 36). Mauzolej gotovo u potpunosti zauzima prostor temena. Podignut je na povišenom postolju ispod kojega je izvrsno sačuvana kriptu. Izgrađen je od velikih pravilnih blokova (*opus quadratum*). Tlocrt mu je izvana u obliku oktogona, a okružen je ophodom (trijemom). Trijem s ravnim kasetiranim svodom izvorno su nosila dvadeset i četiri korintska stupa. Pred glavnim ulazom (na zapadnom pročelju) svod atrija izvorno je bio bačvast. Unutrašnjost mauzoleja u tlocrtu je kružna, a oplošje masivnih zidova rastvoreno je naizmjenično postavljenim polukružnim i četvrtastim nišama (ukupno osam). Unutrašnjost je dekorirana stupovima postavljenim u dva visinska reda. Oni nemaju konstruktivne funkcije. Iznad zadnjeg reda stupova nalazi se

¹²¹ T. MARASOVIĆ, T. ALUJEVIĆ, 2007, 172.

¹²² Isto.

¹²³ T. MARASOVIĆ, 1976, 228.

dekorativni reljefni friz izvorno sastavljen od 24 vapnenačke ploče. Mauzolej je natkriven svodom od cigla, koji je s vanjske strane prekriven krovom. Današnji krov nije izvorni. Istraživanja i sondiranja krova pokazala su da današnji nagib ne odgovara izvornom nagibu krova.¹²⁴

Zapadni sakralno-funeralni prostor (temen) je izvorno bio pravokutnog oblika, ograđen sa sjeverne, južne i zapadne strane visokim zidovima, a s istoka peristilskom kolonadom. Pristupalo mu se s peristila kroz vrata smještena u drugom interkolumniju kolonade. Ovaj prostor je površinom veći nego istočna sakralno-funeralna zona. Zidovi temena su bili raščlanjeni naizmjenično kvadratnim i polukružnim nišama, građeni tehnikom *opus incertum mixtum*. Na posvećenom prostoru nalazi se tri kultne građevine. **Tzv. mali hram** zauzima glavninu prostora (sl. 37). Pravokutnog je oblika, orijentacije istok-zapad. Postavljen je na visoko podnožje iznad podzemne kripe. Izgrađen je od velikih pravilnih blokova. Ima karakterističan kameni bačvasti svod. Nije poznato je li izvorno bio pokriven drvenim krovom. Sastoji se od zatvorenog prostora (cele) i predvorja sa šest stupova. Predvorje sa zabatom i trijem danas nisu sačuvani. Cela je pravokutna i jednostavna. Svod je kasetiran i dekoriran reljefima. Elementi dekoracije na vanjskom oplošju očituju se u dekorativnom frizu koji se pruža ispod krovišta s južne, sjeverne i zapadne strane. Na zapadnoj strani nalazi se glavni ulazni portal s monolitnim vijencem. Elementi dekoracije ne naznačuju posvetu hrama. **Dva mala hrama** smještena su na istočnom dijelu temena uz kolonadu. Simetrično su postavljeni. Obje građevine su sačuvane samo u temeljima. Temelji su okrugle osnove. Na temelju sačuvanih ostataka moguće je pretpostaviti da su obje građevine imale oblik centralnog periptera s kasetiranim svodom. Njihov vanjski radijus iznosi 9,5 m, promjer kripe 3,5 m, a pretpostavljeni promjer cele 4 m.¹²⁵ Prema sačuvanim elementima moguće je zaključiti da je cela južne građevine bila kružna. Za sjevernu nema nalaza koji bi potvrdili oblik cele. S vanjske strane nisu nađeni tragovi stubišta koja su vodila unutar građevina.¹²⁶ Izvorna funkcija i posveta građevina nije definirana. Gabričević smatra da se radi o sekundarnim mauzolejima ili čisto dekorativnim građevinama.¹²⁷ Duval smatra da je riječ o mauzolejima članova carske obitelji, nimfejima ili trofejima.¹²⁸ J.J. Wilkes je mišljenja da je

¹²⁴ G. NIKŠIĆ, 1997, 117.

¹²⁵ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 74, sl. na str. 78.

¹²⁶ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 74.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ N. DUVAL, 1961, 80.

riječ o „monopterosima“.¹²⁹ Marasović drži da je riječ o hramovima, što je i uvriježeno u suvremenoj stručnoj literaturi i nomenklaturi.¹³⁰

Istočni prostor s termama nalazi se u jugoistočnom kvadrantu palače. Prostor je L oblika, prostor koji ne pripada carskom bloku. Omeđen je zidom temena, zidom rezidencijalnog bloka te istočnim perimetralnim zidom palače. Sa sjevera fizičku granicu formira trasa dekumana. Prostor je diferenciran od rezidencijalnog bloka i nivoa dekumana. Bio je upotpunjen nizom manjih soba (uz istočni zid), kompleksom termi (u sredini) te s dva dvorišta s mozaicima (krajnje točke prostora). Zapadni sačuvani kraj **kompleksa termi** sastoji se od kaldarija (prostorije s toplom kupelji), prefurnija (peći) i polukružne piscine (bazena) nad monolitnim kamenim stupićima hipokausta.¹³¹ Sjeveroistočno od navedenog dijela nalazi se nastavak zasebnog sklopa prostorija. Sastoji se od dvodijelne prostorije frigidarija (apoditerija?), moguće prostorije kaldarija i prostora s prefurnijem (peći).¹³² Sjeveroistočno od kompleksa termi nalazi se **otvoreno dvorište s mozaicima**. Mozaici su pokrivali pravokutnu površinu (u sredini nisu evidentirani tragovi mozaika već podnice od vapnenog morta) te su bili natkriveni s četiri trijema. Zapadno od sklopa termi nalazi se **dvorište s podnim mozaicima** u obliku slova U. Ova zona nije u potpunosti istražena i moguće je da je po dimenzijama i obliku bila identična dvorištu sjeveroistočno od kompleksa termi. Međuodnos i uloga dvorišta i termi samo se pretpostavljaju.¹³³

Zapadni prostor s termama nalazi se u jugozapadnom kvadrantu palače. Prostor je L oblika. Omeđen je zidom temena, zidom rezidencijalnog bloka te zapadnim perimetralnim zidom palače. Ovaj prostor je manji nego onaj u jugoistočnom dijelu palače, što je uvjetovano veličinom zapadne sakralno-funeralne zone. Arheološki nalazi ukazuju da je bio popunjen sadržajem termi i vjerojatno grupom malih pravokutnih prostorija uza zapadni zid. Ostatak je neistražen. I ovaj prostor je diferenciran od carskog rezidencijalnog bloka. **Terme** se sastoje od 8 linearno nanizanih prostorija u obliku L. Zapadni dio je istražen bez većih dvojbi o funkciji i organizaciji. Istočni dio je nedovoljno istražen i definiran. Tehnika gradnje i činjenica da su zidovi sklopa termi neorganski spojeni sa sjevernim zidom supstrukcija uvjetuju stanovite dvojbe oko njihove izvorne datacije.¹³⁴

¹²⁹ J. J. WILKES, 1993, 56.

¹³⁰ T. MARASOVIĆ, 1982, 120, 222; T. MARASOVIĆ, 1995, 101.

¹³¹ T. MARASOVIĆ, 1976, 226-227.

¹³² T. RISMONDO, 2005, 153.

¹³³ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 16, 42; T. MARASOVIĆ, 1976, 228.

¹³⁴ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 88-90; I. VOJNOVIĆ, 2013, 305-324.

Sjeveroistočni dio palače je sa sjeverne i istočne strane omeđen perimetralnim zidom palače. Sa zapadne i južne strane (ulica) omeđen je trijemom karda i dekumana. Uza sjeverni i istočni perimetralni zid reda se niz malih pravokutnih prostorija. Središnji dio sastoji se od središnjeg otvorenog prostora (bez trijemova) oko kojeg se nižu prostorije nejednakog oblika. U jednoj od prostorija je evidentirano postojanje jednostavnih podnih mozaika.

Sjeverozapadni dio palače je sa sjeverne i zapadne strane omeđen perimetralnim zidom palače. S istočne i južne strane omeđen je također trijemom karda i dekumana. Uza sjeverni i istočni perimetralni zid reda se niz malih pravokutnih prostorija. Središnji dio je veliko otvoreno dvorište s bočno uokvirenim trijemovima.

3. Okolnosti nastanka

Prostor splitskog poluotoka ima kontinuitet naseljenosti od prapovijesti. Prapovijesni nalazi pronađeni su na Gripama i u Spinutu. Naseobinske grupacije željeznog doba zabilježene su na Gripama, Mejama, Poljudu.¹³⁵ Rimskim osvajanjem Ilirika u prvim desetljećima 1. st. poslije Krista obližnja Salona postaje središnje mjesto na čitavom prostoru, a tijekom stoljeća glavni grad provincije Dalmacije. Splitski poluotok postaje dio salonitanskog agera, teritorija na kojem je provedena katastarska parcelacija.¹³⁶ Brojni arheološki nalazi, postojanje važnih prometnih pravaca i činjenica da je toponim *Spalatum* označen na presliku rimskog zemljovida nazvanog *Tabula Peutingeriana*, ukazuju na važnost prostora.¹³⁷ Na karti s ucrtanom mrežom rimskih cesta (načinjenoj u 4. ili 5. st. prema izvorniku iz 1. st, a precrtanoj u 13. st) označen je *Spalatum*, na raskrižju putova koji su vodili prema Epetiju na istok, a prema Saloni na sjever. *Spalatum* nije obilježen simbolima zgrada, ali činjenica da je označen na zemljovidu ipak govori o njegovoj važnosti. Na karti su naime bili obilježeni važniji orijentiri. Da je prostor splitskog poluotoka u prvim stoljećima naše ere bio gusto naseljen svjedoče obilni arheološki nalazi. Nekropole, ostaci vila i rimskih uporabnih predmeta evidentirani su na području svih gradskih predjela, od Poljuda, Manuša, Dobrija, Lučca, preko Škrapa, Gripa, Pojišana, pa sve do Kmana, Visoke, Dragovoda, Sućidra i Žnjana.¹³⁸ Na osnovu analize arheoloških ostataka i ugrađenih spomenika na predjelu Lučac (istočno od palače) Cambi je pretpostavio da je na tom području bila formirana antička aglomeracija

¹³⁵ Ž. RAPANIĆ, 2007, 24.

¹³⁶ M. SUIĆ, 1955, 1-36; M. SUIĆ, 1976, 132, 238.

¹³⁷ G. A. ŠKRIVANIĆ, 1994, 33-58.

¹³⁸ T. RIMONDO, 2002, 257-267; T. MARASOVIĆ, F. OREB, 1977, 96; L. JELIĆ, 1897, 38.

preddioklecijanskoga vremena, možda čak i *vicus*.¹³⁹ Sjeverno od palače, točnije petstotinjak metara zračne linije od sjevernih vrata, na trasi nekadašnje ceste *Salona - Spalatum*, evidentirano je više povijesnih slojeva na lokalitetu *Ad basilicas pictas*. U antičkom sloju pronađeni su ostaci monumentalne građevine polukružnog tlocrta, za koje su istraživači pretpostavili da pripadaju odeonu.¹⁴⁰ Nastanak građevine datira iz razdoblja prije izgradnje palače.¹⁴¹ Postojanje ovakvog (ili sličnog) sadržaja navodi na zaključak o relativno visokoj kulturnoj razini tadašnjeg stanovništva. Rapanić to uzima kao argument u prilog pretpostavci da se na prostoru današnjeg Splita nalazila neka zaista važna naseobinska aglomeracija.¹⁴²

Unutar perimetra Dioklecijanove palače također su pronađeni ostaci koji svjedoče o ranoj naseljenosti područja. Već je F. Bulić spomenuo kako su u temeljima stare nadbiskupske zgrade sjeverno od mauzoleja, porušenoj 1924. godine, nađeni ostaci koji ne stoje u sklopu s temeljnim zidovima mauzoleja.¹⁴³ Prilikom istraživanja peristila evidentirani su zidovi nastali prije izgradnje palače.¹⁴⁴ U zapadnom dijelu podruma pronađene su strukture za koje se drži da su bunari ili helenistički grobovi (*epithymbia*).¹⁴⁵ Na nekoliko mjesta u istočnim dijelovima podruma, ispod razine Dioklecijanovog poda, nađeni su zidovi građeni od velikih kamenih blokova (sl. 18).¹⁴⁶ U podnici supstrukcija kriptoportika pronađeni su razni profilirani blokovi i kamene klupe gledališta.¹⁴⁷ U jugoistočnom dijelu podruma evidentirana je veća površina pokrivena mozaikom.¹⁴⁸ Mozaični pod izrađen je od bijelih kockica i prekriva pravokutnu površinu dimenzija 640 x 410 cm. Čitava površina ima blagi nagib te se ljevkaasto sužava u kanal koji završava kamenim recipijentom u podu.¹⁴⁹ S obzirom da je na mozaik, u njegovu južnom dijelu položen zid palače, datacija mu ide u razdoblje prije gradnje palače.¹⁵⁰ Jednobojan fond, kosina, kanal i korištenje hidrauličnog morta ukazuju da je riječ o bazenu gospodarske ili kultne namjene. Više autora mozaik dovodi u svezu s natpisima

¹³⁹ N. CAMBI, 2007, 26, 31-32.

¹⁴⁰ F. OREB, T. RISMONDO, M. TOPIĆ, D. ČERINA, T. ŠEPAROVIĆ, M. ŠLAUS, D. KRSTIĆ, D. MUDRONJA, 1999, 15.

¹⁴¹ Isto.

¹⁴² Ž. RAPANIĆ, 2007, 26.

¹⁴³ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 17-18.

¹⁴⁴ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, B. GABRIČEVIĆ, 2014, 74.

¹⁴⁵ I. MAROVIĆ, 1959, 119-121.

¹⁴⁶ J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 179.

¹⁴⁷ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 23, 30; MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 179, sl. 6-13.

¹⁴⁸ J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 179; J. BELAMARIĆ, 1997, 62-63; B. MATULIĆ, 2004, 229; T. RISMONDO, 2005a, 243-248; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 58.

¹⁴⁹ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 58.

¹⁵⁰ Isto.

HVCVSOVE na obližnjem zidu.¹⁵¹ Natpisi su evidentirani na tri mjesta u neposrednoj blizini mozaika. Prema Rismondo, natpis se može čitati HVCV(otum) SO (I) VE (runt) – „ovdje se žrtvovalo“ (ili ovdje se zavjetovalo), što upućuje na kultnu namjenu bazena.¹⁵²

Ukoliko je mozaik imao kultnu funkciju (a na njemu su vršeni obredi žrtvovanja), može se postaviti pitanje je li moguće s ovim mozaikom povezati reutilizirani kameni reljef s prikazom *suovetaurilia* scene, pronađen u splitskoj katedrali.¹⁵³ Naravno, treba pretpostaviti da je ulomak mogao biti donesen i iz Salone. O odnosu mozaika i natpisa, međutim, neka važna pitanja još nisu pojašnjena. Na mozaik naliježu zidovi palače, što ga definira kao raniji građevni zahvat od palače. Natpisi su pronađeni u neposrednoj blizini mozaika, ali na blokovima supstrukcija palače, što govori o nepodudarnosti vremena korištenja mozaika i graviranja natpisa. Ovom situacijom bi se zasigurno trebalo temeljitije pozabaviti. Možda su blokovi iskorišteni od prijašnje građevine koja je stajala na tome mjestu?

Sl. 18

Potrebno je naglasiti činjenicu da je mozaik pronađen pokriven slojem morta u kojemu je nađen novčić s prikazom Konstantina (u uporabi 301. godine).¹⁵⁴ Taj nalaz isključuje eventualnu upotrebu mozaika nakon izgradnje palače.

Fino profilirani ulomci, ukrašeni vijenci i elementi sjedišta gledališta pronađeni u podnici kriptoportika mogu se okvirno datirati u razdoblje 1.-2. st.¹⁵⁵ S obzirom na dimenzije, ulomci su mogli pripadati građevini kružnog tlocrta polumjera 20-30 m.¹⁵⁶ Brojnost preddioklecijanskih ulomaka (elemenata), koji su po svojoj veličini i dekoraciji sve samo ne skromni, upućuje na činjenicu da je na prostoru današnje palače egzistirala formacija daleko bogatija i naprednija od dosadašnjih konvencionalnih pogleda koji *Aspalathos* sagledavaju u

¹⁵¹ J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 179; V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2014b, 145; T. RISMUNDO, 2005a, 244-246.

¹⁵² T. RISMUNDO, 2005a, 246.

¹⁵³ C. FISKOVIĆ, 1958, 87-92.

¹⁵⁴ T. RISMUNDO, 2005a, 246.

¹⁵⁵ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 24; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2000, 178-180, sl. 6-14; T. MARASOVIĆ, 2005, 361-366; D. MATETIĆ POLJAK, 2014, 189-193.

¹⁵⁶ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2000, 180.

kontekstu skromnog ribarskog sela.¹⁵⁷ Delonga i Bonačić Mandinić graditeljske ostatke unutar zone palače dovode u vezu s mogućim odeonom na lokalitetu *Ad Basilicas pictas*. Sudeći prema pronađenim elementima i mogućim sadržajima smatraju da je na području palače prvotno mogla stajati maritimna vila. Kao izravnu analogiju (sa sličnim sadržajima) navode maritimnu vilu Pubija Vedija Poliona u Posilipu pokraj Napulja.¹⁵⁸

Na temelju pozamašnih građevinskih ostataka moguće je zaključiti da je Dioklecijan prilikom gradnje palače porušio građevine koje je zatekao. Dijelovi koji se nisu mogli iskoristiti ili uklopiti u projekt odbačeni su i iskorišteni kao građevna podloga. Pitanja su koliko je građevina porušeno, te koliko je kamenog materijala „reciklirano“ i iskorišteno prilikom gradnje palače? Laktancije navodi Dioklecijanovu strast za građenjem i opisuje da je njegova osobitost bila „da gdje god bi vidio dobro iskorišten komad zemlje ili neku raskošniju zgradu, njihovu bi gospodaru odmah pripremio optužbu i smrtnu presudu, kao da tuđe ne može oteti bez prolijevanja krvi“.¹⁵⁹ Basić smatra da je navod „očevidno pristran, neobjektivan i pretendira k moralnoj pouci kršćanskog predznaka“.¹⁶⁰ Proces rušenja postojećih zgrada treba sagledati kao ustaljenu praksu prilikom graditeljskih pothvata, a ne kao dio Dioklecijanove ličnosti. Recikliranje, prenamjena i adaptacija postojećih materijala, prostora i skulptura je u duhu i simboličkom viđenju stvari tetrarhijskog razdoblja.

U kontekstu razmatranja preddioklecijanskog naselja, otvara se pitanje zašto je Dioklecijan dao izgraditi palaču baš na splitskom poluotoku? Do sada se odabir tumačio carevim dalmatinskim podrijetlom i nostalgijom za domovinom, povoljnim strateškim položajem zemljišta, te manje relevantnim argumentima - postojanjem ljekovitih sumpornih izvora i povoljnim klimatskim uvjetima.¹⁶¹ Cambi smatra „da razlog izbora lokacije u salonitanskom administrativnom i katastarskom području prije svega leži u privilegiranom odnosu cara s gradom te ekonomskim interesima, koji su se mogli zasnivati na manufakturama oružja, tkaonicama i mastionicama tkanina“.¹⁶² Privilegirani odnos cara sa Salonom očituje se i na natpisu na zaglavnom kamenu monumentalnih gradskih vrata, na kojemu je prikazana personifikacija grada u liku žene koja na zastavi nosi kratice *M(artia) I(ulia) V(aleria)*

¹⁵⁷ F. BULIĆ, 2005, 39.

¹⁵⁸ V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2014b, 145.

¹⁵⁹ N. CAMBI, N. LUČIN, 2005, 33.

¹⁶⁰ I. BASIĆ, 2012, 28.

¹⁶¹ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 17.

¹⁶² N. CAMBI, 2010, 172.

S(alona) F(elix).¹⁶³ Naziv grada sadrži ženski oblik Dioklecijanovog obiteljskog imena. Noviji nalazi u Saloni pokazali su da je dio istočnog dijela Salone u Dioklecijanovo doba bio restrukturiran i da je ondje bio postavljen kip careve žene Priske, a vjerojatno i drugih članova obitelji.¹⁶⁴ Međutim, o okolnostima nastanka postoje tehničke i pravne nejasnoće. Cambi sasvim logično zamjećuje da kada je odlučio podići rezidenciju, Dioklecijan je prethodno morao doći u posjed uvale i većeg dijela zemljišta splitskog poluotoka.¹⁶⁵ To zemljište je sigurno pripadalo nekim drugim vlasnicima. Kome je zemljište pripadalo i postoji li mogućnost da je ono već tada bilo u posjedu carske uprave? Tematika o vlasništvu zemljišta Dioklecijanove palače tek je dotaknuta, a sasvim recentno nove spoznaje obrazložio je I. Basić. On smatra da je zemljište na kojemu je izgrađena palača bilo izvan salonitanske centurije, odnosno da je prilikom gradnje rezidencije odabrana lokacija koja je potpadala pod kategoriju *ius subsecivorum*. Pojam označava zemljište koje se zbog tehničkih razloga nije moglo uobličiti u pravilnu centuriju. Takva zemljišta su kontinuirano ostajala u državnom, a kasnije carskom vlasništvu.¹⁶⁶ Dakle, zemljište je moglo biti carsko, te možda nisu postajale pravne limitacije protiv izgradnje palače. Dodatne spoznaje po tom pitanju mogu donijeti daljnja istraživanja preddioklecijanske arhitekture i uopće života na području palače i u njezinoj neposrednoj okolici.

Nije moguće precizno utvrditi godinu početka gradnje palače. Većina autora slaže se da se kao godina početka gradnje može uzeti 293. god. – godina ustrojstva prve tetrahije, odnosno godina kada su Dioklecijan i Maksimijan uzeli nasljednike (cezare).¹⁶⁷ Rapanić takav zaključak dodatno argumentira tezom da koncepcija palače, raspored i unutrašnja struktura te ikonografija pročelja jasno odaju simboliku i snagu prvih uspješnih godina tetrahijskog ustroja.¹⁶⁸ U najnovijim analizama Belamarić početak gradnje pomiče na 298. godinu, u razdoblje nakon što je car završio vojni pohod na Egipat.¹⁶⁹ Smatra da je Dioklecijan uvezio stupove i skulpture sfingi iz Egipta kao vojne trofeje. Posljednje je dakako moguće, međutim palača se egipatskim materijalom mogla opremiti u vrijeme kada je gradnja bila u podmaklom stadiju. Prije nego što se počela opremiti skulpturama i dekorativnim kamenom trebalo je dovršiti niz kompliciranih i opsežnih radnji koje su mogle potrajati i nekoliko

¹⁶³ M. ABRAMIĆ, 1949, 280, sl.1.

¹⁶⁴ J. JELIČIĆ RADONIĆ, 2008.

¹⁶⁵ N. CAMBI, 2005, 150.

¹⁶⁶ I. BASIĆ, 2012, 9-42.

¹⁶⁷ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 17; Ž. RAPANIĆ, 2007, 74; N. CAMBI, 2010, 171.

¹⁶⁸ Ž. RAPANIĆ, 2007, 74.

¹⁶⁹ J. BELAMARIĆ, 2003-2004, 31; J. BELAMARIĆ, 2009, 34.

godina. Grubo pretpostavljeno, ovo su samo neke: odabir zemljišta, arhitekata i radnika, projektiranje, poravnanje zemljišta, priprema gradilišta, luke, itd.

Kao godina završetka palače okvirno se uzima godina Dioklecijanove abdikacije (305.).¹⁷⁰ Većih rasprava na tu temu nema. Ostaje samo pitanje do koje je mjere palača tada bila dovršena (u detaljima) i jesu li se manji zahvati odvijali i nakon careva useljenja?

Aktualne dileme vežu se i za funkciju odnosno interpretaciju izvorne namjene i arhitekture palače. Kroz povijest su se vodile rasprave je li palača izvorno bila ljetnikovac, utvrđena palača ili je pak funkcionirala kao carska tkaonica sukna (ginecej).¹⁷¹ U sva tri slučaja ne može se zanemariti istaknuta religijska i funeralna zadaća iskazana gradnjom triju hramova i monumentalnim mauzolejem na dva posvećena prostora.

Premda je nerazjašnjeno mnogo pitanja vezanih za kontekst nastanka palače i namjenu, daljnja istraživanja trebalo bi usmjeriti na rekonstrukciju faza izgradnje samog objekta. Niz nelogičnosti u prostornoj dispoziciji i u pojedinim segmentima ukazuju da je bilo izmjena u projektu gradnje. Dok se odstupanja od zadane rimske centurijacije mogu protumačiti prilagodbom geološkoj podlozi ili izdvojenošću od centurijacije, druge elemente teže je objasniti. Već je Neimann ukazao na nesavršenost spoja bočnog ukrasnog vijenca kolonade s vijencem protirona, što ga je navelo na zaključak da nizovi kolonade nisu bili izvorno planirani nego naknadno postavljeni.¹⁷² Evidentirane su i promjene koje ukazuju na činjenicu da je prilikom gradnje došlo do izmjene projekta svoda nad podrumskom dvoranom pod triklinijem.¹⁷³ Nelogičan odnos i denivelacija mozaika u današnjoj Bulićevoj ulici u odnosu na dekuman te naknadni usjeci na mozaicima naveli su istraživače da revidiraju dosadašnju dataciju mozaika.¹⁷⁴ Istočni i zapadni perimetralni zid u svojoj sjevernoj polovini pokazuju odstupanja u tehnici gradnje i razini prozora.¹⁷⁵ Niz autora tvrdi da su zapadne terme naprasno „nagurane“ u prostor između zapadnog temena i obrambenog zida, a u tom dijelu vidljive su i promjene tehnici gradnje.¹⁷⁶ Navedene situacije ukazuju na mogućnost da su se događale nagle promjene u projektu ili pak da se palača gradila u više improviziranih faza. Sudeći po

¹⁷⁰ Ž. RAPANIĆ, 2007, 63 i d.

¹⁷¹ Ladanjska namjena: N. DUVAL, 1965. Utvrđena palača: M. SUIĆ, 1976, 238. Ginecej: J. BELAMARIĆ, 2003/2004, 5-42; G. NIKŠIĆ, 2012, 219-236.

¹⁷² G. NEIMANN, 1910, 47; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 58-66.

¹⁷³ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2000, 183-184.

¹⁷⁴ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 64.

¹⁷⁵ G. NIKŠIĆ, 2012, 224.

¹⁷⁶ S. PIPLOVIĆ, 1997, 13-14; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 88-90; I. VOJOVIĆ, 2013, 316.

korištenom materijalu i dekorativnom programu, izmjene su se događale u kratkom vremenskom intervalu.

Ukoliko uzmemo u obzir gore navedene nelogičnosti u gradnji, te im pripojimo činjenicu da je carev stan u sjevernom dijelu odijeljen debelim pregradnim zidom, teoretski se može razmotriti mogućnost da je carski rezidencijalni dio prvotno bio izgrađen kao zasebna cjelina, a da mu je tek naknadno pridodan ostali dio palače. U ovoj fazi mogli su već biti izgrađeni hramovi i mauzolej. Sagledano iz te perspektive, u prvotnom planu grobnica bi možda stajala izvan glavnih zidova, što je uostalom slučaj u Gamzigradu i Šarkamenu. Nikšić pak vidi obrnuti slijed gradnje. On smatra da je prvo nastao sjeverni i središnji dio palače (koji ima kvadratni tlocrt), a tek potom im je pridodan carski stan.¹⁷⁷ U svakom slučaju, s Nikšićem se treba složiti oko pretpostavke da palača svoj konačni oblik nije dobila jednostavnim dodavanjem nedostajućeg dijela na postojeću građevinu, već da je projekt bio modificiran u ranoj fazi gradnje.¹⁷⁸

4. Palača nakon Dioklecijanove smrti

Nakon Dioklecijanove smrti (313. ili 316. godine) u palači su boravili vladari, državni dostojanstvenici i razne ugledne ličnosti. Carska odredba koju donosi *Codex Justinianus* nalaže upotrebu carskih palača u gradovima za sjedišta namjesnika, da bi ih se na taj način sačuvalo od propadanja, odnosno kako bi se zadržala njihova praktična i uporabna vrijednost.¹⁷⁹ U palači je vrlo vjerojatno odsjela Gala Placidija s budućim carem Valentijanom, a iznijeto je i mišljenje da je u njoj stanovao Glicerije, svrgnuti zapadnorimski car.¹⁸⁰ Julije Nepot, posljednji legitimni car zapadnog rimskog carstva, ubijen je unutar zidova palače 480. godine. Povjesničar Marcelin opisuje kako je Nepot ubijen u građevini koju on naziva *villa sua*, tj. „njegova vila“.¹⁸¹ To se može uzeti i kao potvrda da je palača u to vrijeme još uvijek u carskom vlasništvu.

Brojni arheološki nalazi iz 4., 5. i 6. st., ponajviše keramički, potvrđuju da se život nesmetano nastavlja i nakon Dioklecijanove smrti. Prve pregradnje i adaptacije u palači sigurno su bile praktične naravi i događale su se kako bi se prostor prilagodio novom načinu života i potrebama. Primjerice, u istočnim termama zabilježeno je demontiranje infrastrukturnih

¹⁷⁷ G. NIKŠIĆ, 2012, 223-225.

¹⁷⁸ G. NIKŠIĆ, 2012, 224.

¹⁷⁹ LJ. KARAMAN, 1940, 420.

¹⁸⁰ V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2014c, 149.

¹⁸¹ I. BASIĆ, 2012, 32.

sustava u svrhu širenja i prilagodbe prostora novoj funkciji. Adaptacija se datira na prijelaz iz 4. u 5. st.¹⁸² *Notitia Dignitatum* spominje tkaonicu sukna (*gynaeceum Iovense*) u Dioklecijanovoj palači.¹⁸³ Polazeći od naziva *procurator gynaeceii Iovensii Dalmatiae*, Belamarić smatra da je palača izvorno bila projektirana s tom svrhom.¹⁸⁴ Izglednije je da je takvu funkciju dobila nakon Dioklecijanove smrti.¹⁸⁵

U prvom razdoblju vjerojatno su uklonjeni ostaci koji nisu bili u skladu sa svjetonazorom stanovništva koje je pridošlo. Legalizacija kršćanstva označila je i smjenu simbola - carski poganski simboli zamijenjeni su kršćanskim znakovljem. Koliko je purifikacija u zadnjim stoljećima antike bila temeljita i agresivna, nije moguće precizirati. Prema svjedočanstvu rimskog povjesničara Amijana Marcelina, 356. godine kradljivac zastora carskog sarkofaga osuđen je zbog uvrede carskog veličanstva (*laesa maiestas*).¹⁸⁶ Taj slučaj, ukoliko je istinit, može biti i pokazatelj da su se carski simboli i obilježja poštivali dugi period nakon Dioklecijanove smrti. Sukladno tome, Cambi smatra da se radiranje Viktorije sa zaglavnog kamena zapadnih vrata može tretirati kao zamjena starijeg carskog simbola novijim carskim simbolom istog značenja, a ne kao znak kristijanizacije.¹⁸⁷ Po svoj prilici potpuna kristijanizacija palače dogodila se tek krajem 6. st. ili početkom 7. st. Kristijanizacija se odvijala postupno, što se može pratiti i preko faza adaptacije prostora unutar zidova palače u kršćanske bogomolje. Za potrebe kršćanskog kulta prvo se adaptiraju manji, postranični prostori. Označavaju se diskretno (iako na vidljivim mjestima), na način da se na kamene pilastre urezuju križevi. U blizini istočnih terma pronađena su dva kapitela koji stilski odgovaraju primjercima iz Salone, te ih je moguće datirati u 5. ili poč. 6. st.¹⁸⁸ U stražarskim hodnicima vrlo rano se uređuju male crkve posvećene čuvarima gradskih ulaza: sv. Teodoru, sv. Martinu i sv. Apolaru. Relativno je rana preinaka jednog od kubikula uz istočni zid velike dvorane careva stana u crkvicu sv. Andrije *de Fenestris* (7. st.).¹⁸⁹ Mauzolej postaje kršćanska katedrala tek stoljećima kasnije. Prema građevnim fazama očito je da se kristijanizacija odvijala polako i ne odviše nametljivo. Na prva stoljeća nakon Dioklecijanove smrti treba gledati kao na vrijeme suživota poganstva i kršćanstva.

¹⁸² J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 33.

¹⁸³ G. NOVAK, 1978, 35.

¹⁸⁴ J. BELMARIĆ, 2003/2004, 5-42; J. BELMARIĆ, 2009, 82-116.

¹⁸⁵ Ž. RAPANIĆ, 2007, 113-128.

¹⁸⁶ M. IVANIŠEVIĆ, 1994, 127.

¹⁸⁷ N. CAMBI, 1981, 6.

¹⁸⁸ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 33, 44; V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2014c, 150-151, sl. 154.

¹⁸⁹ Više o toj temi P. PETRIĆ, 1989, 272-287.

U 7. st. palača udomljava solinske izbjeglice i postaje jezgro iz kojega se razvija srednjovjekovni grad. Kad su se Salonitanci u prvoj polovini 7. st. uselili u palaču, predvodio ih je salonitanski uglednik Sever Veliki.¹⁹⁰ Tada se organizira život u palači, a ona postupno dobiva atribute grada. Sever je zaposjeo jugoistočni dio careva stana s jugoistočnom kulom, koju je kasnije ustupio biskupu.¹⁹¹ Navedeni dio (episkopij) ostaje dugo pod crkvenom vlašću o čemu govore brojni nalazi, studije i istraživanja.¹⁹² U narednom vremenskom periodu Split je sjedište civilnih, vojnih i crkvenih vlasti, te važna pomorska postaja Bizanta. To je vrijeme značajnih transformacija prvotne graditeljske strukture palače. Pročelja palače postaju obrambeni zidovi srednjovjekovnoga grada, a tek u tom razdoblju mauzolej se adaptira u kršćansku crkvu. Piplović primjećuje da postoji znatan jaz u informacijama nakon smrti Dioklecijana, legitimne afirmacije kršćanstva, pa do preinake mauzoleja u crkvu.¹⁹³ Znanstvenici se spore oko pitanja kada je carev mauzolej pretvoren u katedralu. Toma Arhiđakon navodi da je Ivan Ravenjanin očistio carev mauzolej i pretvorio ga u crkvu posvećenu Uznesenju Blažene Djevice Marije, no ne navodi kada se to točno dogodilo. Navod je pretrpio brojne kritike, a neki znanstvenici tvrdili su da Ivan Ravenjanin nije ni postojao.¹⁹⁴ Bulić i Bervaldi zauzeli su stajalište da je Ravenjanin bio stvarna osoba i prvi nadbiskup Splita, međutim po njihovu mišljenju prve intervencije dogodile su se tek na prijelazu iz 8. u 9. st.¹⁹⁵ N. Klaić smatra da su se preinake dogodile i kasnije.¹⁹⁶ Prije nego što je mauzolej postao katedrala, tzv. mali hram također postaje crkva (kasnije krstionica), a postoje naznake da se slična intervencija kasnije dogodila i s malim južnim hramom zapadnog temena.¹⁹⁷ Rijetke su sačuvane građevine za koje bi se moglo sa sigurnošću ustvrditi da su izgrađene tijekom prve intenzivnije transformacije palače, do 9. st., ali to su nedvojbeno zgrada pred crkvicom sv. Martina i ranosrednjovjekovna zgrada s istočne strane vestibula.¹⁹⁸ U 10. st. grad se širi izvan palače, prema zapadu. Uza zapadna vrata nastaje novi trg, a zapadna vrata

¹⁹⁰ Ž. RAPANIĆ, 2007, 176.

¹⁹¹ Ž. RAPANIĆ, 2007, 178.

¹⁹² V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2005; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2000, 185-234; V. DELONGA, 2014, 168-184.

¹⁹³ S. PIPLOVIĆ, 1994, 102.

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ F. BULIĆ, J. BERVALDI, 1912, 116-131.

¹⁹⁶ N. KLAJĆ, 1963-1965, 232, 238.

¹⁹⁷ T. MARASOVIĆ, 2011, 689-698.

¹⁹⁸ D. MARASOVIĆ, 2009, 14.

postaju veza između starog i novog dijela grada. Sjeverna vrata bivaju zazidana, a istočnima je funkcija logikom svakodnevnog života prvo reducirana, a potom su i ona zazidana.¹⁹⁹

Tijekom romanike unutar tkiva palače, pa čak i unutar podruma, izgrađena je prva srednjovjekovna urbana matrica, koja je i do danas u većoj mjeri sačuvana, a u kojoj kasnija razdoblja imaju tek pojedine interpolacije.

Razne faze razvoja i prilagodbe prostora Dioklecijanova mauzoleja u katedralu uvjetovale su brojne promjene: od prvih, ranih uklanjanja simbola (?), potom do rušenja prostaze i izgradnje zvonika, nadogradnje kora i sakristije, preko pridodavanja liturgijskog namještaja i otvaranja prozora. Intervencije su rezultirale djelomičnim uklanjanjem i zakrivanjem antičkih dijelova i izvorne dekoracije. Na peristilu se dogodio niz interpolacija (od kojih je veliki broj danas srušen). Pogled na protiron danas je nezamisliv bez baroknih kapelica Gospe od Pojasa i Gospe od Bezgrešnog Začeca. Zapadna kolonada peristila uklopljena je u pročelje palače Skočibučić-Lukaris i Grisogono Cipci. Izgradnja palača uvjetovala je potpuno prekrivanje ostataka malih kružnih hramova zapadnog temena. Nadogradnja zvonika na tzv. malom hramu vjerojatno je prouzročila uklanjanje prednjeg dijela predvorja sa zabatom i dekorativnim frizom. Jugozapadni dio palače u potpunosti je prekriven nizom novijih nadogradnji, a ostaci antičke arhitekture vidljivi su tek parcijalno. Jugoistočni dio palače doživio je niz pregradnji tijekom povijesti i razvojem episkopija, međutim osnovni antički tlocrt danas je parcijalno dobro vidljiv zahvaljujući radovima obnove i rekonstrukcije provedenim 70-tih godina. Sjeverni dio palače u potpunosti je prekriven srednjovjekovnim nizom kuća, a izvorno stanje nije vidljivo. Zanimljivo je da su antičke komunikacije, kardo i dekuman, sačuvale svoju trasu i izvornu funkciju, iako ne na izvornoj razini. Sjeverni i istočni perimetralni zidovi palače danas su dobro očuvani i vidljivi. Južni vanjski zid prekriven je nizom kućica, ali je još uvijek dobro vidljiv. Zapadni zid je u potpunosti zakriljen kućama i nadogradnjama.

Činjenica da u palači nije nikada prekinut kontinuitet života utjecala je, paradoksalno, na istodobno očuvanje i uništavanje antičkih ostataka. Pregradnje i adaptacije uvjetovale su rušenje, uklanjanje i zakrivanje antičkih dijelova. Unatoč tome što su intervencije bitno izmijenile izvorni izgled jezgre palače, ipak su omogućile očuvanje i statičku konsolidaciju pojedinih njezinih dijelova.

¹⁹⁹ Ž. RAPANIĆ, 2007, 192.

III. KONZERVACIJA I RESTAURACIJA; PROBLEMI ZAŠTITE I PREZENTACIJE

1. Kratki osvrt na povijest obnove i zaštite Dioklecijanove palače

Odnos prema Dioklecijanovoj palači u kontekstu obnove i konzervacije-restauracije tijekom povijesti mijenjao se u skladu s aktualnim principima zaštite. Niz prvih zahvata obnove stare gradske jezgre i palače izveden je za vrijeme austrijske vlasti (1813.-1914.). U tom periodu poštovala se utilitarna dimenzija arhitektonskog sklopa, a nije se vodilo računa o spomeničkoj i kulturološkoj vrijednosti.²⁰⁰

Početak 19. st. vezan je za aktivnost prvog hrvatskog konzervatora V. Andrića, koji se aktivno bavio zaštitom Dioklecijanove palače i Salone. Sukladno klasicističkim stremljenjima, u svojim projektima predlagao je čišćenje palače od kasnijih nadogradnji i potpunu rekonstrukciju antičkih elemenata. Međutim, u tumačenju izvornog izgleda pojedinih građevina donosio je potpuno krive zaključke i rekonstrukcije. Primjerice, premda su mu konzervatorska sondiranja pokazala potpuno oprečne rezultate, krov mauzoleja prikazuje kao krov rimskog panteona.²⁰¹ Neki Andrićevi projekti su paradoksalni; uz raščišćavanje antičkih građevina od građevina ne-antičkog podrijetla istovremeno uključuju suvremene nadogradnje. Najpoznatiji je projekt obnove južnog dijela palače, u kojemu je planirao nadogradnju duž cijelog pročelja u vidu trokatnice (hotela).²⁰² Projekt je očito bio suviše i za klasicističko viđenje stvari, te nije nikada ostvaren, kao i mnogi projekti planirani u kasnijim godinama. Međutim, Andrić je za vrijeme djelovanja poduzeo niz praktičnih zahvata, koji su putokaz ka suvremenoj praksi konzervatorskog djelovanja. Inicijator je raščišćavanja južnih vrata palače i uspostave pješačke veze s peristilom.²⁰³ Prolaz je uspostavljen od vestibula kroz substrukciju centralne dvorane careva stana (ulica Grota). Riječ je o prvoj komunikaciji od peristila do obale, koja je postala vrlo frekventna, a k tome i o prvom zahvatu revitalizacije južnog dijela palače. Prema tome modelu kasnije se otvaraju i revitaliziraju sjeverna i istočna vrata. Neka uklanjanja nadogradnji dala su i vrijedne rezultate po pitanju proćavanja spomenika. Primjerice, prilikom rušenja građevina naslonjenih na tzv. mali hram po prvi puta je evidentiran lovorov vijenac na stražnjem zabatu.²⁰⁴ Vrijedno je spomenuti i mnogobrojne

²⁰⁰ D. MARASOVIĆ, 2009, 32.

²⁰¹ D. KEČKEMET, 1993, T 14.

²⁰² D. KEČKEMET, 1993, sl. 94.

²⁰³ D. KEČKEMET, 1993, 43.

²⁰⁴ D. KEČKEMET, 1993, 122.

Andrićeve nacрте. Premda crtački dosta naivni, sadržajno su dobro interpretirani. Ukoliko ih se tumači s dozom opreza, mogu biti vrelo vrijednih informacija.

Trend purifikacije nastavlja se i nakon Andrićeva službenog umirovljenja. Zanimljivo je da se on kasnije odražava i na neke mnogo vrednije povijesne slojeve nego što je bio slučaj za vrijeme Andrićeva djelovanja. Kroz 1838. godinu srušen je ranosrednjovjekovni zvonik nad tzv. malim hramom. Njegov izvorni izgled danas je poznat samo s Casasove grafike.²⁰⁵ Kroz 1857. godinu započeli su radovi na otvaranju sjevernih vrata, koja su do tada bila zasuta, zazidana i izvan funkcije. Antički dio sklopa je obnovljen i revitaliziran, a srednjovjekovni zvonik nad njima srušen. Također, uklonjen je srednjovjekovni zid i dio ophodnog obrambenog hodnika nad vratima. Srušeni dio je zamijenjen zidom od opeka (koji je i danas na tome mjestu), a izvorne antičke baze na kruništu su razmaknute. Jedna od njih je tada iz nepoznatih razloga uklonjena. Tijekom 1873. godine započeto je rušenje kasnijih nadogradnja koje su okruživale zgradu mauzoleja. Uklonjena je crkvice sv. Mateja iz 7. st., te zgrada stare splitske kavane „Al tempio“, obje interpolirane u istočnu stranu peristilske kolonade. U razdoblju 1880.-1885. godine izvršeni su restauratorski radovi u unutrašnjosti mauzoleja, a pritom su kapiteli i trabeacija zamijenjeni kopijama. Restauriran je i zvonik katedrale (1882.-1908.), pri čemu je gotovo u potpunosti zamijenjen faksimilom.²⁰⁶ U istom razdoblju srušena je crkvice sv. Fabijana i Sebastijana (poznatija kao Sv. Barbara), pod zadnjim lukom istočnog dijela kolonade peristila. Od nje je ostalo samo pročelje.

Agresivni trend purifikacije i vrednovanje isključivo antičkog sloja nad ostalom graditeljskom strukturom teoretski se napušta 1903. godine kada „Povjerenstvo od deset članova“ deklarira stav o potrebi očuvanja svih povijesnih graditeljskih slojeva.²⁰⁷ Unatoč tome i u kasnijem je razdoblju zabilježen niz intervencija rušenja starih crkava u gradskoj jezgri pod izlikom trošnosti. Tada je dovršeno uklanjanje pročelja Sv. Barbare, a u potpunosti su srušene crkva sv. Mihovila *in ripa maris* (uza zapadni zid palače) i sv. Jakova *de Colonia* (iza današnje palače Milesi).²⁰⁸

Brigu o palači 1918. godine preuzima Uresno povjerenstvo, nekadašnji Konzervatorski ured za Dalmaciju (današnji Konzervatorski odjel u Splitu), pod vodstvom F. Bulića i Lj. Karamana. Ta godina može se službeno smatrati početkom razdoblja tzv. *biološke zaštite* na

²⁰⁵ D. KEČKEMET, 1978, sl. 20, 25, 26.

²⁰⁶ D. MARASOVIĆ, 2009, 35-45.

²⁰⁷ D. MARASOVIĆ, 2009, 34.

²⁰⁸ Više o crkvicama i njihovim današnjim sačuvanim elementima kod A. DUPLANČIĆ, 2007, 171-220; A. DUPLANČIĆ, 2011, 121-136.

području dalmatinske obale, premda je u evropskim zemljama takav stav prihvaćen i ranije.²⁰⁹ Pojam *biološke zaštite* podrazumijeva znanstveni pristup i sagledavanje vrijednosti svih povijesnih slojeva kulturnog dobra i zaštitu njegovog cjelokupnog „biološkog rasta“, ugroženog ranijim purifikacijama i isticanjem samo prvobitnog sloja.²¹⁰ Marasović navodi da se iz prvotno pozitivnog stava postupno se razvilo ekstremno gledište, po kojemu se ne dopušta restauratorska aktivnost, a zaštita svodi samo na konzervaciju.²¹¹ Zbog toga, kao i zbog činjenice da je Dalmacija u to vrijeme bila pod talijanskom okupacijom, konzervatorska aktivnost bila je ograničena. Pod vodstvom Bulića i Karamana u staroj gradskoj jezgri obavlja se niz manjih zahvata obnove - popravak vestibula, uklanjanje stare biskupske zgrade nakon požara, itd. Unatoč smanjenom obimu praktične konzervatorske aktivnosti, Karaman i Bulić aktivno publiciraju sve nalaze i promišljanja.

Period nakon Drugog svjetskog rata može se uzeti kao razdoblje intenzivnih radova na uređenju palače. U relativno kratkom vremenu Konzervatorski zavod za Dalmaciju, pod vodstvom C. Fiskovića, pokrenuo je niz radova (1944.-1946.).²¹² Premda je svojim radom Fisković obuhvatio gotovo sve povijesne slojeve Splita, u fokusu zaštite bila je Dioklecijanova palača. Radovi koji se odvijaju u poslijeratnom periodu uglavnom podrazumijevaju niz odmjerenih zahvata uklanjanja kasnijih pregradnja bez estetske i povijesne vrijednosti načetih zubom vremena ili ratnim stradanjima. Radovi su pospješili prezentaciju palače i pridonijeli vrednovanju njezine povijesne slojevitosti. Primjerice, Fisković inicira zahvat uklanjanja zida između luka protirona, u isto vrijeme vrednujući barokni luk i kapelice interpolirane u pročelje protirona.²¹³ Poduzima zahvate raščišćavanja zapadnih (željeznih) vrata, te uklanja trošne i neugledne zgrade koje su zaklanjale pogled na sjeverna vrata i istočne zidine. Radovi su podrazumijevali i snižavanje nivelete zemljišta kako bi se iz pješačke perspektive cijela površina mogla dostojno sagledati. Najvažniji zahvat je otkrivanje istočnih vrata, njihova potpuna restauracija i rekonstrukcija, te uspostava pješačke komunikacije (revitalizacija).²¹⁴ Generalno gledajući, palača u poslijeratnom razdoblju poprima oblik u kojemu je (uz neke izmjene uglavnom u jugoistočnom dijelu) prezentirana i danas.

²⁰⁹ T. MARASOVIĆ, 1985, 9.

²¹⁰ A. HORVAT, 1944, 77-98.

²¹¹ T. MARASOVIĆ, 1985, 9.

²¹² C. FISKOVIĆ, 2005.

²¹³ C. FISKOVIĆ, 2005, 30-31.

²¹⁴ C. FISKOVIĆ, 2005, sl. 37-47.

Godine 1956. osniva se Odjel za povijest graditeljstva Urbanističkog biroa Split (kasnije Urbanistički zavod Dalmacije i Zavod za graditeljsko nasljeđe Mediteranskog centra za graditeljsko nasljeđe). U narednih gotovo pola stoljeća Odjel (u suradnji s više institucija) intenzivno provodi arheološka istraživanja, a istraženi dijelovi se obnavljaju. U tom razdoblju pažnja se osim zaštite, revitalizacije i istraživanja povijesnih slojeva posvećuje sanaciji teškog stambenog i komunalnog stanja u palači, te rješavanju pješačkog prometa i problema s infrastrukturom. U stručnoj terminologiji takav pristup naziva se *aktivnom zaštitom kulturne baštine*.²¹⁵ U tom duhu izvedeni su radovi sanacije sjevernog pročelja palače, djelomična obnova zapadnih i istočnih podruma, potpuno je konsolidiran i obnovljen vestibul, te je izvedena djelomična rekonstrukcija izvornog stanja triklinija.²¹⁶ U konzervatorskim krugovima takav pristup (zbog naglašenog socijalnog aspekta) nerijetko se s podsmijehom naziva „sorealističkom doktrinom“. Međutim, treba istaknuti da je upravo takav niz radnji - od arheološkog istraživanja i dokumentiranja, pa do aktivne zaštite graditeljskog naslijeđa i rješavanja kompliciranih problema povijesne jezgre - pripomogao uvrštenju jezgre Splita s palačom na popis svjetske kulturne baštine 1979. godine. Počastan status palači je priskrbio publicitet i afirmaciju van znanstvenih krugova, međutim, nasuprot očekivanjima, narednih godina intenzitet radova na obnovi je u opadanju. Razlog gotovo petnaestgodišnjeg razdoblja neaktivnosti i pasivnosti po pitanju zaštite i obnove može se uvelike tražiti i objasniti predratnim previranjima i Domovinskim ratom.²¹⁷

2. Konzervatorsko-restauratorski zahvati u palači od 1994. godine do danas

Nova inicijativa za intenziviranjem obnove gradske jezgre javlja se 1994. godine, kada tadašnje poglavarstvo predlaže Gradskom vijeću Splita „Projekt upravljanja i obnove povijesne jezgre“.²¹⁸ U prihvaćenom „Projektu“ predloženo je da se iduće desetogodišnje razdoblje proglasi razdobljem intenzivne obnove, no svjedoci smo da ona traje i danas. Koordinator projekata obnove u jezgri od 1994. godine jest Služba za staru gradsku jezgru, čija je ujedno i dužnost izrada programa kojima će se pospješiti procesi obnove i revitalizacije.²¹⁹ Sukladno svjetskoj praksi, od tada se prilikom obnove pažnja daje i zasebnoj

²¹⁵T. MARASOVIĆ, 1985, 9-10.

²¹⁶D. MARASOVIĆ, 2009, 82-102.

²¹⁷V. MARINKOVIĆ, 2010, 242.

²¹⁸D. MARASOVIĆ, 2009, 130.

²¹⁹ Ured za povijesnu jezgru (kasnije Služba za staru gradsku jezgru, a potom Odsjek za povijesnu jezgru) je u ustroju Gradskog poglavarstva Splita, osnovanog 1994.

djelatnosti u očuvanju kulturne baštine - konzervaciji-restauraciji. U proces restauracije-konzervacije kao zasebne površine ulaze razni segmenti palače, ali i svi njezini kasniji slojevi. Činjenica jest da je djelatnost restauratora-konzervatora i prije ovog razdoblja bila tražena,²²⁰ ali sukladno svjetskim tokovima afirmacije i popularizacije mlade struke, interes i senzibilitet stručne javnosti se povećao, a struka je dobila više prostora za djelovanje. Veliku važnost za razvoj restauratorsko-konzervatorske struke na lokalnoj razini ima osnivanje Odsjeka za konzervaciju-restauraciju pri Umjetničkoj Akademiji Sveučilišta u Splitu (1997. godine). Takva vrsta školovanja omogućila je formiranje stručnjaka obrazovanih za prepoznavanje problema propadanja i istraživanja povijesnih materijala. Zajedno s arhitektima, konzervatorima, povjesničarima umjetnosti, arheolozima, kemičarima, građevinarima i statičarima tvore jedinstveni multidisciplinarni tim. Djelovanje tako formiranih timova omogućilo je potpuniju i dosljedniju obnovu ugroženih dijelova palače i njezinih kasnijih slojeva.

U ovom periodu pažnja se prilikom obnove nepokretne kulturne baštine pridaje statičkoj i građevnoj konsolidaciji sklopa, tretiranju površine kamena i zatečenih povijesnih materijala, uz prethodna istraživanja (arheološka, povijesno-umjetnička, prirodno-znanstvena). Važan segment obnove postaje rješavanje pitanja prezentacije objekta u svom izvornom i povijesnom kontekstu. Suvremeni pristup obnovi odlikuje se i u interakciji s građanima i javnosti; njih se o radovima informira putem publikacija i izložbene djelatnosti.

Sukladno gore navedenom, posljednjih dvadesetak godina izvršeni su radovi na više segmenata palače. Dinamika i opseg radova ovisili su o zatečenom stanju objekta, problemima propadanja, tehničkim uvjetima na terenu (vlasništvo, razina interpoliranosti) i financiranju. Obnovljena je unutrašnjost mauzoleja, uključujući arhitektonske elemente (svod kupole, dekorativni friz, kameno oplošje) i parcijalno crkveni namještaj (slike, Capogrossov oltar itd.). Premda je unutrašnjost mauzoleja gotovo u potpunosti obnovljena, u intervenciju istraživanja i prezentacije izvornog antičkog poda do sada se nije ulazilo. Vanjski dio do sada je tretiran samo parcijalno, a odnosio se na čišćenje glavnog ulaznog portala te interpoliranih dijelova zvonika i reljefa nad ulazom. Po prvi puta je u cijelosti tretiran peristil, uvažavajući gotičke, renesansne i barokne interpolacije. Obnovljeni su, konzervirani i istraženi: mali hram, vestibul i sjeverna vrata. Započeti su pripremni i istražni radovi na zapadnim vratima palače.

²²⁰ Arhivska dokumentacija Restauratorskog zavoda Hrvatske (današnjeg Hrvatskog restauratorskog zavoda) pokazuje da su se 70-ih godina vršili sistematski restauratorski zahvati na tada otkrivenom dijelu *opus sectile* poda u mauzoleju te na reljefima kasetiranog svoda malog hrama.

Zahvati su provedeni na otvorenim mozaičkim površinama perimetra palače (Arhiđakonova i Bulićeva ulica), ali i parcijalno na manjim umjetninama, skulpturama i arhitektonskim reljefima.²²¹

Za razliku od prethodnih razdoblja, izbjegavala se faksimilska rekonstrukcija i nadogradnja nedostajućih dijelova. Takvi zahvati su provedeni iznimno, tamo gdje su bili potrebni zbog statičke konsolidacije. Naglasak je u dokumentiranju suvremenim tehnologijama i prirodno-znanstvenim istraživanjima materijala. Istraživanja se provode u svrhu detekcije i uklanjanja uzroka propadanja s ciljem što manje implementacije novih materijala u izvornu strukturu objekta. Konačni cilj čitavog pristupa obnovi je usporiti procese propadanja, poraditi na spomeničkim vrijednostima te poboljšati zdravstvene uvjete stare gradske jezgre.

Konzervatorsko-restauratorski postupci omogućili su da se iz neposredne blizine promotre, detaljno dokumentiraju i analiziraju dekorativni i stiski elementi, a znanstveno-laboratorijska istraživanja su mimo traženih odgovora dala i neke nove informacije o provenijenciji i starosti materijala. Ukoliko se novodobivene informacije pravilno interpretiraju, moguće je detaljnije proučiti neka pitanja arheologije, povijesti i povijesti umjetnosti. Međutim, daljnja interpretacija nalaza i rezultata istraživanja nije nimalo jednostavna te zahtijeva usklađivanje i suradnju više znanstvenih disciplina, a često nadilazi mogućnosti i interesne sfere formiranih timova. U praksi se pokazalo da je vrednovanje i tumačenje takvih informacija uglavnom površno izvedeno i nedovoljno publicirano, te da zavisi o afinitetu i entuzijazmu pojedinaca.

Također, potrebno je napomenuti da je pojačana aktivnost u staroj gradskoj jezgri, tj. palači, rezultirala i nekim negativnim primjerima iz prakse. Pojam obnove i konzervacije-restauracije u posljednje je vrijeme postao vrsta trenda i mode, a radovi se manje provode sistematski, a više stihijski. Prednost se daje brzini, na štetu istraživanja, promišljanja i provedbe znanstvenih analiza. Rezultat je pretjerano, a ponekad i bespotrebno čišćenje i nasilno „izbjeljivanje“ površina te vrlo često upitna financijska opravdanost projekata. Takav pristup može rezultirati i krivom ili nedovoljnom interpretacijom nalaza, kratkoročnim prividom obnove uz dugoročne posljedice po strukturu povijesnog materijala.

U nastavku se ukratko iznosi nekoliko suvremenih konzervatorsko-restauratorskih projekata provedenih na objektima ili skulpturama Dioklecijanove palače, koji su primjer kako se upotrebom različitih metoda i zahvata može usporiti propadanje, te manje ili više uspješno

²²¹ Više o dinamici i opsegu radova unutar Dioklecijanove palače u razdoblju 1994.-2009. v. kod V. MARINKOVIĆ, 2010, 239-278.

poraditi na krajnjoj prezentaciji umjetnine ili čitavog arhitektonskog sklopa. U većini slučajeva su dobivene i nove informacije po pitanju arheologije i povijesti umjetnosti. Navedeni studijski primjeri su vezani za projekte Hrvatskog restauratorskog zavoda, a projekti su provedeni u razdoblju 2000.-2014. godine. Postoji niz drugih projekata unutar palače koji su dali izvrsne rezultate. Ovdje obrađeni primjeri su izabrani zbog pojedinih specifičnosti (važnosti projekta, umjetnine ili rezultata) i mogućnosti potpunog uvida u stručnu dokumentaciju i provedene analize.

Primjer br. 1: Peristil

Konzervatorsko-restauratorski zahvati na peristilu trajali su u razdoblju 2003.-2013. godine. Projekt je započet na inicijativu Službe za staru gradsku jezgru. Premda je zahvat u početku zamišljen samo kao čišćenje antičke kamene arhitekture, prerastao je u složen posao obnove koji je obuhvatio sanaciju temelja i konstrukcije, konzervaciju kamena i povijesnih materijala te završnu prezentaciju spomenika. U više izvedbenih faza u potpunosti su obnovljene obje kolonade (istočna i zapadna), protiron, te svi povijesni slojevi koji danas čine integralni dio sklopa: crkva sv. Roka, pročelje palače Skočibučić-Lukaris, pročelje palače Grisogono-Cipci, te kapelice i barokni luk interpoliran u protiron.

U zahvatu je sudjelovao veliki broj domaćih i inozemnih stručnjaka te institucija, što je rezultiralo velikim brojem stručnih radova. Ne ulazeći u pojedine izvedbene faze i detaljnu problematiku zatečenog stanja, moguće je nabrojiti višestruke rezultate zahvata. Prije svega, kombinacijom građevinskih i restauratorskih postupaka usporeni su uznapredovali procesi deformacija konstrukcija i propadanja kamena i žbuke. Građevinskim sanacijama i statičkim konsolidacijama arhitekture prethodila su arheološka i geomehanička istraživanja koja su omogućila revidiranje dosadašnjih arheoloških spoznaja. Čišćenje, odnosno uklanjanje debelih naslaga prljavštine zaustavilo je akumulaciju štetnih topljivih soli u kamen, te je vratilo čitkost arhitekture i dekorativnih elemenata. U tom kontekstu je vrijedno spomenuti figuralne motive na konzolama protirona, koji su tek nakon uklanjanja nečistoća po prvi put u cijelosti prepoznati, dokumentirani i atribuirani (v. poglavlje IV, 1.4.). Lasersko čišćenje je omogućilo bolji uvid i u tehničke detalje - na vidjelo su izašli tragovi izvornog klesarskog alata. Pojedine zone pokazale su nedovršenosti, ali i neujednačenost. Primjerice, velike površine kamenih blokova su obrađene finom martelinom (zubačom), a na nedostupnim zonama arhitekture korištena je samo gradina (nazubljeno dijeto). Na gornjim plohama

vijenca vidljivi su tragovi grubog abociranja kamena. Ono je uočeno i na pojedinim zonama koje nisu vidljive s tla – dekorativni elementi su u nekim zonama samo naznačeni u grubim crtama. Profili baza stupova su obrađeni samo s prednje strane, prema trgu, dok su sa stražnje strane grubo oblikovani. Akantovi listovi kapitela su različitih oblika, a kapiteli se razlikuju po visini i dovršenosti završne obrade.²²² Bitno je spomenuti da prilikom čišćenja površine ni na jednoj zoni nisu evidentirani tragovi pigmenta.

Mineraloško-petrografskom analizom kamena uzorkovanog s peristila ustanovljeno je da se radi o biomikritnom vapnencu tipa *wackestone*.²²³ Usporedbom uzoraka kamena peristila s uzorcima iz obližnjih antičkih kamenoloma utvrđeno je da se po karakteristikama poklapaju uzorcima s otoka Brača. To su prve prirodoslovno-znanstvene analize koje sa sigurnošću potvrđuju provenijenciju kamena. Ti podaci mogu biti osnova za daljnje istraživanje provenijencije građevnog materijala od kojeg je izgrađena palača i njeni arhitektonski sklopovi, ali i potencijalni odgovor na pitanje podrijetla klesarskih radionica (v. poglavlje IV, 1.10.). Navedeno zahtijeva daljnja istraživanja izvan redovnih zahvata obnove.

Na osnovu informacija o vrsti i stanju kamena predviđeni su kompatibilni materijali koji će se koristiti prilikom zahvata odsoljavanja i površinske zaštite. U kontekstu posljednjeg, vrlo je važno napomenuti da su za vrijeme trajanja projekta laboratorijskim ispitivanjima i *in situ* istraživanjima utvrđene nove metode zaštite površine kamena. Točnije, usavršena je amonij oksalat (AmOx) metoda, koja se koristi za zaštitu arheoloških spomenika i skulptura karbonatnog podrijetla. Usavršena je na način da je prilagođena velikim površinama poput peristila, a ujedno postala ekonomski isplativa. Značaj istraživanja leži u tome što se po potrebi može implementirati na sve antičke objekte u palači koji su izgrađeni od kamena istog geološkog podrijetla. Ono je smjernica za određivanje metodologije sustavne zaštite antičkih kamenih elemenata palače. Istraživanja su urodila s nekoliko znanstvenih radova, te jednim doktoratom s područja geologije.²²⁴

Osim što su unaprijedili estetske i spomeničke vrijednosti sklopa, te definirali razna arheološka i kunsthistorička pitanja, provedeni zahvati su imali i širu urbanističku i socijalnu dimenziju. S obzirom da je riječ o prvom cjelovitom i sistematski odrađenom projektu, on

²²² M. MATIJACA, 2013, 42-43.

²²³ D. MUDRONJA, 2013, 27.

²²⁴ D. MUDRONJA, 2012; D. MUDRONJA, F. VANMEERT, K. HELLEMANS, S. FAZINIĆ, K. JANSSENS, D. TIBLJAŠ, M. ROGOŠIĆ, S. JAKOVLJEVIĆ, 2013, 109-119.

predstavlja značajan korak u redefiniranju vrijednosti stare gradske jezgre i palače, te je putokaz za obnovu njenih ostalih dijelova.

Primjer br. 2: Skulptura granitne sfinge na peristilu

U okviru projekta obnove peristila razmotreno je pitanje zaštite, restauracije i prezentacije granitne sfinge smještene u njegovom jugozapadnom uglu (**K138, T15, sl. 160-161.**). Aktualizirano je pitanje vezano uz dugoročnu zaštitu skulpture i njezino eventualno premještanje u jedan od splitskih muzeja (ili neki drugi namjenski prostor). Takav delikatni stav, koji utječe na povijesnu valorizaciju čitavog sklopa, tražio je pažljivo promišljanje i objektivnu procjenu temeljenu na čvrstim pokazateljima. Prije svega je izrađena studija s detaljnom analizom zatečenog stanja skulpture i analizom kamena.²²⁵ Na osnovu rezultata i komparativnih studija izvedeni su zaključci o uzrocima propadanja i sačuvanosti kamena. Vrsta materijala i mikrolokacijski smještaj skulpture uvjetovao je potpuno drukčiju konzervatorsku problematiku i stanje sačuvanosti kamena od ostatka antičkog sklopa. Skulptura je izrađena od crnog granita, kamena koji je geološkim svojstvima znatno otporniji na atmosferske uvjete nego domaći vapnenac. Vizualnim pregledom skulpture ipak su utvrđena oštećenja kamena. Na glavi su evidentirane brojne pukotine. Prema podacima iz literature jasno je da je riječ o povijesnim oštećenjima koja se vežu uz mehanički udar - pad kapitela sa zvonika katedrale uslijed udara groma.²²⁶ Usporedbom starih fotografija i trenutnog stanja skulpture uočena je degradacija materijala u vidu brisanja plastičnosti reljefa na bazi.²²⁷ Naime, na starim fotografijama i crtežima mnogo jasnije negoli danas raspoznaje se friz plitkoreljefnih hijeroglifa. S obzirom da je riječ o starim fotografijama, nije moguće reći koliki je stvarni opseg oštećenja. U literaturi postoji podatak da je odljev hijeroglifa dao izraditi Bulić kao bi omogućio Jéquieru njihovo studiranje.²²⁸ Usporedba odljeva i današnjeg stanja originala mogla bi dati informaciju o brzini propadanju kamena u posljednjem stoljeću. Nažalost, nije poznato gdje su odljevi pohranjeni.²²⁹

Generalno gledajući, peristilska kolonada utječe na povoljan mikrolokacijski smještaj skulpture – zaštita joj je od direktnih agresivnih atmosferskih utjecaja (kiša, vjetar, sunce).

²²⁵ V. MARINKOVIĆ, 2011.

²²⁶ F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 219.

²²⁷ F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, sl. 33, G. BORČIĆ, 2103, 135-136 sa sl.

²²⁸ G. JÉQUIER, 1910, 175.

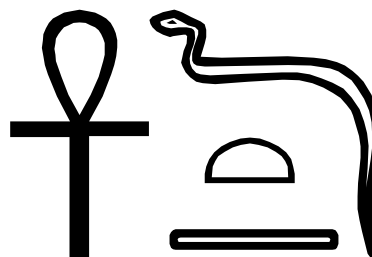
²²⁹ Navedeno predlaže J. BELAMARIĆ, 2011, 12, bilj. 15. On smatra da je moguće da su gipsani odljevi pohranjeni u Arheološkome muzeju Split. Prema usmenom priopćenju kustosice S. Ivčević, takvi ulomci nisu evidentirani u depou.

Međutim, na njoj su se nastanile ptice, što je rezultiralo nakupljanjem izmeta na površini skulpture. Riječ je o estetskom problemu, ali i potencijalnom mediju za akumulaciju štetnih topljivih soli u kamen. Unatoč navedenim oštećenjima i onečišćenjima na temelju analize zaključeno je da je kamen generalno u dobrom stanju, njegova struktura je stabilna, a laboratorijske analize nisu pokazale akumulaciju štetnih topljivih soli.²³⁰ Daljnje konzervatorsko-restauratorske intervencije uključile su jednostavan zahvat hidromehaničkog čišćenja strukture kamena od naslaga onečišćenja te zatvaranje povijesnih oštećenja kako bi se izbjegla akumulacija vode.

Prilikom radova na kolonadi peristila postavljena je zaštita od ptica, što je u potpunosti spriječilo daljnje nakupljanje onečišćenja. To je potvrđeno praćenjem stanja kroz duži vremenski period. Posljednja situacija je izvrstan konzervatorski primjer kako se sasvim jednostavnom i ekonomski isplativom metodom – intervencijom u okolišu (u ovom slučaju postavljanjem zaštite od ptica na okolnu arhitekturu) – može posredno poboljšati i unaprijediti stanje drugog objekta, bez da se na njemu intervenira.

Sl. 19

Sl. 20

U palači je evidentirano ukupno 12 skulptura sfingi ili njihovih ulomaka (v. poglavlje IV, 2.11.). Sve skulpture su danas pohranjene na različitim lokacijama i u muzejima. S obzirom da je riječ o programatski važnoj, ali i jedinoj očuvanoj grupi izvorne skulpture palače, izrađena je njihova virtualna baza metodom prostornog skeniranja. Svaka skulptura ili ulomak je zasebno skeniran u visokoj rezoluciji, a potom su skenovi zajedno pohranjeni (T17, sl. 174).²³¹

Cilj kompleksnog dokumentacijskog postupka je bio virtualna pohrana umjetnina na jednom mjestu, ali i uzimanje točnih parametara stanja sačuvanosti skulptura. Na osnovu 3D modela

²³⁰ V. MARINKOVIĆ, 2011.

²³¹ Prostorno skeniranje izvela je tvrtka Geodata d.o.o. Podaci o prostornom skeniranju, odnosno skenovi pohranjeni su u arhivu Hrvatskog restauratorskog zavoda, Odjela u Splitu.

moguće je vrlo precizno pratiti procese propadanja i degradacije kamena u budućnosti. Ukoliko se pokažu promjene na površini kamena (posebice je važno pratiti stanje na skulpturama izloženim vanjskim utjecajima) na vrijeme se može reagirati i premještanjem u muzejski ili zaštićeni prostor zaustaviti daljnje propadanje.

Prilikom restauratorskih radova izrađen je i odljev peristilske sfinge u umjetnom materijalu (sl. 19).²³² Na odljevu od svijetlog materijala uočeni su najsitniji detalji oštećenja površine, a također se jasnije nego na originalu raspoznaju reljefi i hijeroglifi na bazi skulpture. Zahvaljujući replici po prvi put su uočeni hijeroglifi na posudi koju sfinga drži u rukama. Reljefi do sada nikada nisu evidentirani jer su bili zaklonjeni stupom kolonade (sl. 20). Na sačuvanom dijelu novootkrivenog reljefa nalazi se znak *Ankh-đet* ili „vječan život“.²³³

Primjer br. 3: Skulpture ugrađene u palaču Cambi

Nedaleko od arhitektonskog sklopa zapadnih vrata palače, u dvorištu kuće Ispod ure 3, kao spoliji su bile uzidane dvije antičke kamene glave (sl. 21). Skulpture su pripisane izvornoj dekoraciji palače.²³⁴ S obzirom na iznimnu povijesnu vrijednost i loše stanje kamena, sredinom 2014. godine podvrgnute su konzervatorsko-restauratorskom postupku.

Evidencijom stanja na terenu kao izraziti problem uočena su oštećenja u obliku ljuškanja i razlistavanja površinskog sloja kamena. Uočene su i karakteristične škrapaste udubine (alveole) nastale erozijskim djelovanjem kiše. Zbog slijevanja vode niza zid, ulomci skulptura zatečeni su prekriveni nižim i višim biljem. Osim što je riječ o estetskom problemu, više i niže bilje (alge i lišajevi) štetno djeluju na strukturu kamena.

Agresivni atmosferski uvjeti i nepovoljni parametri smještaja utjecali su na brisanje plastike lica, te jaka i nepovratna mehanička oštećenja na isturenim dijelovima skulptura. Izgradnja nadstrešnice obližnjeg ugostiteljskog objekta otežala je njihovu prezentaciju, što je rezultiralo gubljenjem funkcije javne skulpture.

Ulomci su sredinom 2014. godine privremeno demontirani kako bi se podvrgli radioničkom konzervatorsko-restauratorskom postupku.²³⁵ Demontaža je izvršena pažljivo, uz korištenje finih klesarskih alata i uz preventivno zatvaranje oštećenja na zidu. U radionici su izvedeni

²³² Danas je pohranjen u Hrvatskom restauratorskom zavodu, Odjel Split. Odljev je poslužio i za potrebe izložbe o konzervatorsko-restauratorskim radovima na peristilu pod nazivom „Peristil 2003.-2013.“, održanoj u Staroj gradskoj vijećnici u Splitu tijekom svibnja 2013. godine.

²³³ Znak je protumačio egiptolog I. Uranić na temelju fotografije.

²³⁴ N. CAMBI, 1977, 23 i d., sl. 1 i 2; N. CAMBI, 1978, 17 i d., sl. 1 i 2.

²³⁵ Demontaža je izvršena uz suglasnost Konzervatorskog odjela u Splitu.

zahvati čišćenja i stabilizacije kamena. Zbog dodatne analize i detekcije uzroka propadanja, s poledine su uzeti uzorci kamena za analizu. Rezultati laboratorijskih analiza pokazali su da kamen nije kontaminiran štetnim topljivim solima, te da su uzrok oštećenja isključivo nepovoljni okolišni uvjeti pospješeni fizikalno-kemijskim karakteristikama kamena (visokim postotkom poroznosti). Mineraloško-petrografske analize dale su podatak da su obje skulpture izgrađene od identične vrste kamena - domaćeg poroznog vapnenca, najvjerojatnije s otoka Brača.²³⁶ Analizirani uzorci se slažu s uzorcima kamena peristila. Kao i u njegovu slučaju, daljnje istraživanje i tumačenje podataka može biti osnova za istraživanje pitanja podrijetla radionice (v. poglavlje IV, 1.10.).

Sl. 21

Sl. 22

Demontaža ulomaka omogućila je potpuni konzervatorsko-restauratorski zahvat, ali i njihovu dodatnu stilsku i tipološku analizu. Naime, utvrđeno je da skulpture nisu sačuvane u potpunosti, odnosno da su stražnji dijelovi glava strojno rezani prilikom ugradnje u zid (sl. 22). Na temelju dobivenih podataka - činjenice da su skulpture izrađene od iste vrste kamena, da su identičnih dimenzija i stilskih karakteristika, te na osnovu postojanja srodnih primjera u literaturi - pretpostavljeno je da je riječ o jednoj skulpturi, odnosno hermi (sl. 53). Ta pretpostavka je provjerena tzv. zahvatom spajanja ulomaka „na suho“, koji je potvrdio da se skulpture spajaju potiljkom, a da se lomovi na glavama idealno poklapaju (**K132**).

Provedeni konzervatorsko-restauratorski zahvati dali su višestruki rezultat. Osim što su usporili uznapredovale procese degradacije kamena, bitno su revidirali dosadašnja saznanja o skulpturama u povijesno-umjetničkom kontekstu (v. poglavlje IV, 2.3.).

Revizija tumačenja tipoloških karakteristika skulptura promijenila je planirani tijek restauratorskog zahvata. Kako bi se ispoštovala cjelovitost novootkrivene herme u daljnjem

²³⁶ Izvještaj Prirodoslovnog laboratorija Hrvatskog restauratorskog zavoda br. 64/2015 i 106/2015.

postupku restauracije potrebno je riješiti pitanje njezine prezentacije. Sasvim je realno i očekivano da takav nalaz bude muzealiziran i na taj način dostojno prezentiran. S obzirom da hermi nedostaje baza potrebno je riješiti pitanje kako je osoviti u vertikalni položaj, te kako izvesti postav u muzejskom prostoru.²³⁷ Premda je ugradnja glava u zid novija povijesna intervencija (nije točno poznato kada su postavljene), uvjetovale su podizanje ambijentalne vrijednosti čitavog sklopa. Upravo zbog ambijentalne vrijednosti, demontažu i „trganje“ umjetnine iz povijesnog ili izvornog konteksta u praksi je potrebno izbjegavati. U našem slučaju, izrada replika dviju glava i njihovo postavljanje *in situ* možda je kompromisno rješenje.

Primjer br. 4: Antički mozaici palače

Pojedini dijelovi palače još uvijek su neadekvatno zaštićeni zbog konteksta izvornog smještaja i kasnijih prostornih interpolacija, a pitanja njihove prezentacije i očuvanja nisu riješena. U tu kategoriju spadaju antički podni mozaici u Bulićevoj i Arhiđakonovoj ulici (K153-160). Na njima su u posljednjih desetak godina zahvati preventivne zaštite i konzervacije-restauracije vršeni u kontinuitetu, no unatoč pruženoj zaštiti stvarna slika tih lokaliteta govori o hitnoj potrebi rješavanja pitanja vezanih za prezentaciju i fizičko-arhitektonsku zaštitu (natkrivanje). Uslijed nepovoljnih atmosferskih utjecaja i vanjskih parametara okoliša došlo je do slabljenja materijala, gubljenja vezivnih svojstava žbuke i dijelova mozaika. Problem je i u činjenici što zbog protoka vlage i periodičnog obnavljanja vegetacije lokaliteti izgledaju neugledno i zapušteno, unatoč brizi i godišnjem održavanju. Njihov postranični smještaj u nedovoljno prezentiranom dijelu palače uvjetuje neuredan i neatraktan izgled.

Mozaici su uključeni u „Projekt aktiviranja prostornih resursa povijesne jezgre“ iz 2002. godine, međutim plan o njihovom natkrivanju dandanas nije izveden.²³⁸ Natkrivanje mozaika (i eventualno uvođenje sadržaja na napuštene lokalitete) uvelike bi zaštitilo sačuvane dijelove mozaika, djelomično zaustavilo proces propadanja i svakako rezultiralo atraktivnijim izgledom. Praksa natkrivanja arheoloških lokaliteta i mozaika je u svijetu uobičajena, međutim u Hrvatskoj još uvijek nije zaživjela.²³⁹ Poboljšanje prezentacijskih svojstava i

²³⁷ Više o problematici prezentacije skulptura u muzejskom postavu v. kod V. MARINKOVIĆ, 2014a, 9-23.

²³⁸ Služba za staru gradsku jezgru pokrenula je „Projekt aktiviranja prostornih resursa povijesne jezgre“ s namjerom rješavanja niza problema koji već duži niz godina postoje u jezgri. Inicijalni elaborat s ciljevima i metodom donesen je na Gradskom vijeću 17. prosinca 2002. godine.

²³⁹ Usp. S. TRINGHAM, J. STEWART, 2005, 205.

označavanje lokaliteta na turističkoj mapi grada mogu dovesti do revitalizacije i poboljšanja slike jugoistočnog dijela palače, koji je manje prezentiran i uređen nego njezini ostali dijelovi.

III. IZVORNA DEKORACIJA

1. Arhitektonska plastika

Arhitektonska skulpturalna dekoracija u vidu ornamenata, jednostavnih figuralnih motiva te nešto složenijih figuralnih tematskih cjelina izvrsno je sačuvana na građevnim elementima Dioklecijanove palače. Kao takva tvori najbolje sačuvani, najcjelovitiji i najkompleksniji vid sveukupne dekoracije palače. Reljefi su očuvani na dekorativnim frizovima i vijencima, konzolama, kasetama svodova i portalima. Cjelokupnu tipološku sistematizaciju građe, te kontekstualnu i sadržajnu analizu arhitektonskih reljefa i motiva koji oni sadrže, među prvima je obradila Sheila McNally.²⁴⁰ Daniela Matetić Poljak u doktorskoj disertaciji donijela je potpuni kataloški pregled arhitektonskih elemenata i ornamenata Dioklecijanove palače.²⁴¹ Ovo poglavlje se nadovezuje na spomenute dvije radnje, ali s nešto drukčijim pristupom. Iz ukupne arhitektonske dekoracije selektirani su i pobliže obrađeni samo figuralni elementi. Cilj ovakvog pristupa je bio pobliže obraditi figuralne prikaze i analizirati njihove stilske i ikonografske karakteristike te ih obraditi u kontekstu kiparske produkcije, moguće disperzije stila i rada lokalnih klesarskih radionica. Rezultati su sagledani u kontekstu cjelovite dekoracije palače koja podrazumijeva skulpturu, mozaike, freske i mramorne obloge.

1.1. Sjeverna vrata

Sl. 23

Uloga sjevernih vrata, glavnih ulaznih vrata Dioklecijanove palače (sl. 23), u kontekstu arhitektonske dekoracije već je davno uočena. Izvorne dekoracije vrata danas je sačuvano vrlo malo, točnije u vidu dekorativnih reljefa na vijencu arhivolta luka iznad nadvratnika, ukrasnim konzolama te vijencu imposta koji se proteže duž zida. Na nekoliko zona uočava se nedovršenost dekorativnih reljefa (primjerice na zapadnom vijencu imposta).

²⁴⁰ S. McNALLY, 1996.

²⁴¹ D. MATETIĆ POLJAK, 2009.

Svi sačuvani reljefi dekorativnog su karaktera, osim dvije središnje konzole pozicionirane iznad arhivolta rasteretnog luka. Na njima je u visokom reljefu izrađen figuralni prikaz.²⁴² Konzole smještene nad rasteretnim lukom vrata gotovo su identične, a razlikuju se samo u ornamentima na gornjoj profilaciji (**K1-2, T1, sl. 1-2**). Obe konzole su po svojim bočnim stranama ukrašene motivom duple volute, dok se na završnom dijelu kimatija na ukrasnoj podlozi od akantova lišća nalaze velike glave u visokom reljefu. Glave su u prikazu i klesarskoj izvedbi identične, ali različitog stupnja sačuvanosti. Ovalnog su oblika, a s vrha tjemena izrastaju kratki bikovski rogovi. Kod desne konzole zbog mehaničkog oštećenja rogova više nema. Ispod rogova su pozicionirana po dva mesnata životinjska uha, po svoj prilici bikovska. Čelo je ukrašeno kovrčama i čupercima koji se spuštaju do vrha obrva, korijena nosa te djelomično po obrazima. Ispod obrva, iznad oba oka zamijećeno je nekoliko bora koje sugeriraju gužvanje kože. Oči su detaljno izrađene, s naglašenim gornjim i donjim kopcima, te zjenicom u očnim jabučicama. Nos je izrazito ravan i pravilan, pomalo spljošten, te širok osobito oko nosnica. Obrazi su ispupčeni i okrugli. Usta su mesnata i poluotvorena, a brada je kratka. Na oba prikaza nema naznake vrata ni ramena.

Oba su lika napravljena shematizirano, premda klesarski iznimno kvalitetno. Stupanj dovršenosti reljefnog prikaza u odnosu na ostale reljefe u palači je visok. Pomno doradena šarenica ukazuje da su skulptori prilikom izrade motiva na umu imali važnost koju oni simboliziraju. Likovi s prikazom fantastičnog mješovitog bića „čovjeka-bika“ evidentirani su na nekoliko različitih mjesta u palači. N. Cambi zapaža da se ovaj motiv javlja u nekoliko različitih vremenskih razdoblja na području Ilirika, Istre i Norika kao tradicionalni element dekoracije gradskih vrata i svečanih ulaza te je uvijek u svezi sa službenom, carskom ikonografijom.²⁴³

Premda od izvorne dekoracije sjevernih vrata nije sačuvano ništa više od gore navedenog, pojedini arhitektonski elementi i bogato raščlanjena površina sugeriraju da je u izvornom projektu bilo planirano mnogo više. Šest konzola, od kojih su dvije ukrašene pojedinačnim prikazima mješovitog bića, nosile su vjerojatno stupove slijepih lezena u gornjem dijelu vrata. O tome svjedoče i djelomično sačuvane baze na svim konzolama te stari crteži koje pokazuju ostatke stupovlja.²⁴⁴ Analogno situaciji koja se očituje svugdje u palači, a to je da su svi evidentirani stupovi izrađeni od importiranog kamena, sasvim je realno očekivati da se ta

²⁴² N. CAMBI, 2002, 174.

²⁴³ N. CAMBI, 2005, 77.

²⁴⁴ R. ADAM, 1764, T. 12.

situacija trebala pojaviti i ovdje.²⁴⁵ Schulz je prisutnost stupova pretpostavio i uz niše prvog kata smatrajući da su oni nosili edikulu od dekorativnog kamena.²⁴⁶ Okvir podržan stupićima postavljenim na stršećim konzolama niše, mnogi su autori odbacili tvrdeći da za stupove fizički nema mjesta.²⁴⁷ Niše i baze postavljene na vrhu vrata sugeriraju na postojanje skulptura nadnaravnih dimenzija.

Arhitektonski elementi sjevernih vrata ukazuju da su ona bila ukrašenija raskošnije i bogatije u odnosu na istočna i zapadna vrata palače. Razlog tome je što su to glavna ulazna vrata, integralno okrenuta i nadovezana na jedan od agerskih dekumana, a nadalje se nadovezuju na glavnu cestu i otvaraju drugim sadržajima izvan palače. Naime, glavna cesta vodila je prema Saloni i uz nju su pronađeni mnogi bitni sadržaji, poput odeona na lokalitetu *Ad basilicas pictas*.²⁴⁸ Uz trasu te ceste jednim dijelom se pružao i akvadukt Dioklecijanove palače.

Danas sjeverna vrata službeno nose naziv Zlatna vrata (*Porta Aurea*), koji je među lokalnim stanovništvom odavno uvriježen. Sam naziv potječe iz kasnijeg perioda, a sugerira njihov istaknuti položaj i bogatstvo dekoracije. Naziv *Porta Aurea* uvriježen je i za neke druge rimske građevine koje su nosile trijumfalni karakter i/ili bile bogato ukrašene, a starije su ili mlađe od Dioklecijanovog perioda. Tako primjerice, *Porta Aurea* se naziva slavoluk Sergijevaca u Puli, Trajanov slavoluk u Beneventu, Augustov slavoluk u Riminiju, ulazna vrata u Raveni, trijumfalna vrata u Konstantinopolisu, glavna ulazna vrata u Solunu itd. U ovome kontekstu važno je pobliže osvrnuti se na dekoraciju tzv. Zlatnih vrata Teodozijeva zida u Konstantinopolisu. Ona su bila ukrašena i flankirana mramornim reljefima koji su reupotrijebljeni iz ranijeg razdoblja (mogući ostaci tzv. Starih zlatnih vrata koja su uništena serijom potresa i širenjem grada izvan zidina).²⁴⁹ Pojedini ulomci reljefa danas su sačuvani i pohranjeni u Arheološkom muzeju u Istanbulu.²⁵⁰ Među njima je iznimno zanimljiv ulomak reljefa s prikazom tetrarha u vojničkoj odori s mačem (sl. 63).²⁵¹ S obzirom na mogućnost da je taj ulomak ukrašavao trijumfalna vrata iz tetrarhijskog perioda, navedeno može biti indicija kakav su dekorativni program nosila vrata, te tipološka poveznica s karakterom dekoracije vrata u ostalim tetrarhijskim središtima, pa tako i u Dioklecijanovoj palači. Taj reljef je jako važan i za općenito proučavanje prikaza tetrarha.

²⁴⁵ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 91-94.

²⁴⁶ B. SCHULZ, 1906, 46-47.

²⁴⁷ G. NEIMANN, 1910, 23; E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 39.

²⁴⁸ O odeonu: F. OREB, T. RISMONDO, M. TOPIĆ, 1999, 14-15.

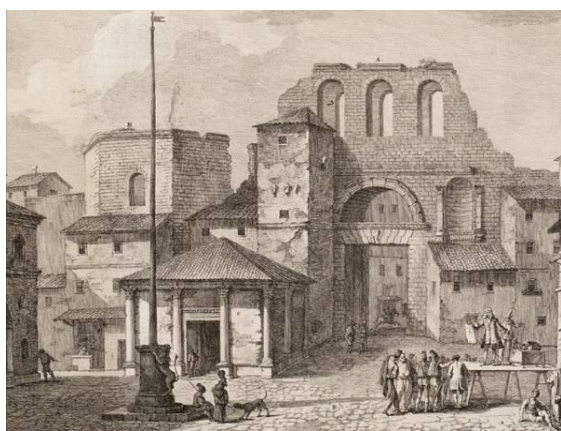
²⁴⁹ A. KAZHDAN, 1991, 859.

²⁵⁰ Ulomci su izloženi pod inv. br. 4213 T, 4214 T, 4214 T, 4125 T, 4218 T, 4219 T.

²⁵¹ A. PASINLI, 1999, 135, sl. 140.

1.2. Zapadna vrata

Zapadna vrata Dioklecijanove palače zajedno s obrambenim dvorištem (propugnakulom), najbolje su sačuvana od svih ulaznih vrata palače. Međutim, elementi vanjskog oplošja osim otvora samih vrata, rasteretnog luka i polukružnih stražarskih otvora, danas su prekriveni kasnijim dogradnjama (sl. 24). Grad se u srednjem vijeku počinje širiti prema zapadu. U to doba se na dijelu zapadnih vrata događaju brojne preinake i pregradnje, međutim za razliku od sjevernih i istočnih vrata, koja su bila u potpunosti zazidana, zapadna vrata tijekom svih razdoblja zadržavaju svoju funkciju i ostaju glavni, kopneni ulaz u središte grada. Iz tog razloga dobivaju i naziv *Porta franca* ili Otvorena vrata.²⁵²

Sl. 24

Sl. 25

Da su po oblikovanju i projektu zapadna vrata istovjetna istočnim, pokazuju grafike i nacrti nastali prije gradnji i interpolacija uvjetovanih širenjem grada prema zapadu.²⁵³ Iako velikim dijelom skrivena kasnijim gradnjama, postoje elementi dekoracije koji sa sigurnošću mogu potvrditi program koji su vrata sadržavala. Naime, na zaglavnom kamenu arhitrava rasteretnog luka, ispod reljefa križa koji je datiran u 7. stoljeće, vidljivi su elementi antičkog reljefa (**K3, T1, sl. 3**).²⁵⁴ Od izvornog ukrasa koji je mehanički otučen vidi se dio elegantno oblikovanog krila i malog dijela odjeće lika koji nije sačuvan. Na temelju sačuvanih detalja moguće je zaključiti da je na tome mjestu stajao lik Viktorije, što pobliže ukazuje na program koji su vrata trebala nositi.²⁵⁵ Ovakav ikonografski motiv upućuje na carsku pobjedu ili trijumf (*Victoria Augusti* ili *Augustorum*).²⁵⁶ N. Cambi je zamijetio da su brojni primjeri tog

²⁵² K. MARASOVIĆ, 2014, 6.

²⁵³ R. ADAM, 1764, T. 17.

²⁵⁴ N. CAMBI, 1981, 6-14.

²⁵⁵ N. CAMBI, 1981, 6-14; N. CAMBI, 1989, 16; N. CAMBI, 2002, 175; N. CAMBI, 2005, 167.

²⁵⁶ N. CAMBI, 2002, 176.

ikonografskog simbola i na carskom novcu, osobito na kasnoantičkom i bizantskom, što jasno upozorava da pripada carskoj propagandi i ikonografiji.²⁵⁷ Istovjetan prikaz je zamijećen i na ukrasnim elementima tzv. malog hrama.

Postojanje niša upućuje na činjenicu, da su vrata bila ukrašena skulpturama nadnaravne veličine. Jedna od niša je danas vidljiva u apartmanu privatne kuće.²⁵⁸

1.3. Istočna vrata

Dok sjeverna, glavna vrata, imaju naglašenu dekorativnost u smislu arhitektonskih reljefa i potencijalne izvorne skulpture, istočna vrata nude mnogo manje elemenata za rekonstrukciju skulpturalnog programa i poruke koje su trebala izvorno nositi (sl. 25). Problem u određivanju teme skulpturalnog programa jest taj što su vrata do kraja srednjeg vijeka jednim dijelom bila porušena i zazidana.²⁵⁹ Njihovoj obnovi se pristupilo sustavno tek nakon drugog svjetskog rata, kada su dijelom faksimilski rekonstruirana i prezentirana javnosti.²⁶⁰ Neposredno nakon obnove, u neposrednoj blizini pronađeni su elementi završnog i srednjeg vijenca, što je potvrdilo da su rekonstrukcije izvedene točno.²⁶¹

Uz otvor vrata se nalaze dvije niše uokvirene pravougaonim pilastrima korintskih polukapitela, istovjetne onima na sjevernim vratima. Istaknuti prag im je ukrašen nizom žljebića i astragala, a završava konzolama u obliku volute. Uzdužni neukrašeni vijenac zida prekinut je uz polukružni vrh niša, a nespretno koso kidanje tog vijenca sugerira, više nego na sjevernim vratima, mogućnost da je na tome mjestu bio postavljen okvir (edikula). Okvir podržan stupićima postavljenima na stršećim konzolama niše, po svoj prilici, bio je izrađen od dekorativnog kamena. Ovakvu situaciju je Schulz pretpostavio na sjevernim vratima, a u pretpostavci ga je slijedio Hébrard.²⁶² Situacija je jasna i upućuje na činjenicu da je takav dekorativni efekt bio moguć, makar i samo u izvornom projektu.

Gornji dio vrata, iznad vijenca, drukčiji je od sjevernih vrata, a na tom području umjesto niša, lukova i stupova nižu se jednostavni polukružni stražarski otvori. Sačuvani izvorni dijelovi arhitektonske dekoracije istočnih vrata ne upućuju da li su ona sadržavale propagandnu ili simboličku poruku.

²⁵⁷ Isto.

²⁵⁸ E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 68 sa sl.

²⁵⁹ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, 13.

²⁶⁰ C. FISKOVIĆ, 2005, 51, sl. 29-47.

²⁶¹ C. FISKOVIĆ, 2005, 19.

²⁶² B. SCHULZ, 1906, 46-47; E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 39.

Niše svjedoče o izvornome planu postavljanja skulptura, ali arheoloških potvrda za to nema.

1.4. Peristil

U odnosu na cjelokupni prostor Dioklecijanove palače, peristil se smatra njenom centralnom, stvarnom i geometrijskom okosnicom. Osim u prostornom, a prema Garbričeviću i mjernom sistemu,²⁶³ njegova važnost je bila naglašena u smislu carskog i kulturnog ceremonijala. Unutar mikrokozmosa antičkih stanovnika palače imao je jako simbolično značenje: služio je kao predvorje ulaza u carski stan (na jugu) i kao predvorje za ulaz na posvećeno tlo (istočne i zapadne strane). Pojednostavljeno rečeno, bio je simbolička, ali i stvarna komunikacija carsko-božanskog i svjetovnog dijela palače.

Izvorno projektiran na način da je u svom nivou upušten od okolnih sadržaja, očito je već u viziji arhitekta bio zamišljen kao scenografija u službi carske propagande. S obzirom na upuštenu razinu i ograđenu ložu pred ulazom u protiron (tribunal), E. Dyggve ga je tumačio „kao izrazito ceremonijalni prostor, predviđen za demonstraciju carevog kulta, odnosno za carsko - liturgijske funkcije karakteristične za kasnoantičke palače“.²⁶⁴

Da je riječ o izuzetno pomno projektiranome prostoru, potvrđuje činjenica da se i mnogo kasnije koristio kao gradski trg i središte života, čak i nakon što je glavna antička komunikacija skrenuta, a grad odavno prerastao uske gabarite palače.²⁶⁵

Prostor peristila prije svega naglašen je arhitektonski: na južnoj strani četiri stupa nose trokutasti zabat (protiron), a s istočne i zapadne strane ograđen je kolonadom od šest stupova korintskog reda. Elementi dekoracije, premda ne tako osjetno, očituju se i koloristički. Stupovi koji flankiraju ulaz u careve odaje su izrađeni od crvenog granita, isto kao i oni koji flankiraju ulaz u posvećene prostore. Sjeverni dio obje kolonade, a riječ je o po dva stupa na svakoj strani, izrađeni su pak od drugačijeg, ali također cijenjenog svijetlozelenog kamena (*cippolino*). U ovom slučaju koloristički pristup raščlanjivanja arhitekture ima manje dekorativnu, a više simboličnu namjenu. Ulaz u posvećeni prostor i careve odaje, osim bojom, dodatno je naglašen i arhitektonski. Stupovi i kapiteli koji nose zabat protirona u dimenzijama

²⁶³ B. GABRIČEVIĆ, 1962, 113-124.

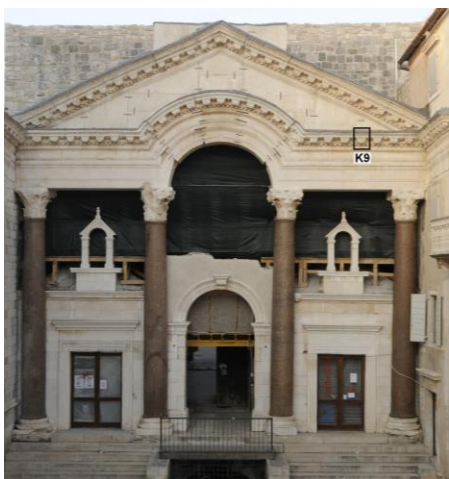
²⁶⁴ E. DYGGVE, 1965, 53.

²⁶⁵ U 14. st. sjeverna vrata palače su zatvorena i takva ostaju sve do 1857. godine. U toj fazi nestalo je izravnog pristupa peristilu sa sjevera i time je unutar same palače umanjen značaj komunikacije sjever-jug. Unatoč tome peristil ne gubi funkciju gradskog i prije svega crkvenog središta. Više o razvojnim fazama peristila kroz stoljeća: J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, B. GABRIČEVIĆ, 2014, 101-114.

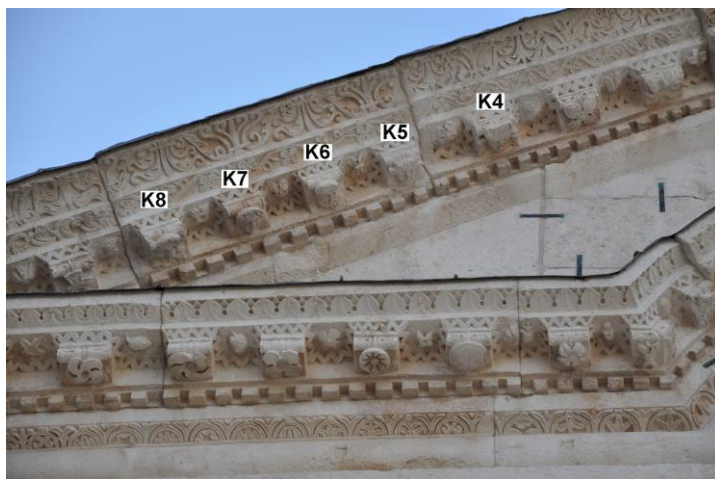
su znatno veći od ostalih. Granitni stupovi koji flankiraju izvorni ulaz u zapadni i istočni temen više su razmaknuti nego preostali dio kolonade (drugi i treći stup gledano s juga).

Skulptorska obrada kamena uzimajući u obzir gore definiranu važnost prostora, međutim, vrlo je reducirana. Najimpozantniji su svakako bogati i vješto klesani korintski kapiteli, redom izrađeni od domaćeg vapnenca.²⁶⁶ Na vijencu zabata protirona i vijencima kolonade raspoznaje se splet gustih reljefa i ornamenata sličnih onima na vijencu mauzoleja.

Na kosom vijencu zabata interesantan je prikaz antitetički postavljenih magaraca koji su upleteni među guste vitice loze.²⁶⁷ Izvedeni su plošno, dekorativno i potpuno stilizirano. Ovi motivi, uz neke ostale (npr. morska školjka), ne nose nikakav simbolički smisao te je njihova uloga puko dekorativna, a svjedoči o upotrebi autohtonih, lokalnih motiva preuzetih iz svakodnevnog života.

Sl. 26

Sl. 27

Prilikom arheoloških istraživanja peristila pronađeni su ostaci izvornog praga ulaza u istočni temen sa zasjecima na kojima su bili položeni dovratnici.²⁶⁸ Izvorni ostaci vijenca i dovratnika nisu pronađeni, pa je nemoguće pretpostaviti da li su nosili skulpturalnu dekoraciju simboličnog i religijskog karaktera, poput onog evidentiranog na vijencu ulaza u tzv. mali hram.²⁶⁹

Tijekom konzervatorsko-restauratorskih zahvata na peristilu, bilo je moguće iz blizine promotriti i dokumentirati sve klesarske motive (radovi su obavljani u razdoblju 2003.-2013., a izvršio ih je Hrvatski restauratorski zavod). Ustanovljen je niz novih detalja koji su peristil

²⁶⁶ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 89-100.

²⁶⁷ Motivi su po prvi puta uočeni prilikom konzervatorsko-restauratorskih zahvata čišćenja.

²⁶⁸ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, B. GABRIČEVIĆ, 2014, 65.

²⁶⁹ H. KÄHLER, 1965, 107; S. McNALLY, 1996, 47; N. CAMBI, 2002, 177; N. CAMBI, 2005, 171.

izbacili iz domene puke dekorativnosti (sl. 26-28). Dok je na jednoj od konzola u jugozapadnom kutu zabata protirona evidentirana teatarska maska (**K9, T1, sl. 9**), u jugoistočnom kutu protirona zamijećeno je čak pet konzola s antropomorfnim prikazom (**K4-9**).²⁷⁰ Upravo su navedeni figurativni prikazi uporište teze o simboličkoj razini s elementima tetrarhijske propagande. Reljefi su zamijećeni i ranije, ali zbog postraničnog položaja nije im se pridavala veća pažnja. S obzirom na motive koje prikazuju i s obzirom na činjenicu da su izrađeni na vijencu protirona, elementa koji je organski i sadržajno vezan uz ulaz u carski stan i posvećeno tlo, moguće je naslutiti njihovu propagandnu i simboličku poruku.

Prve dvije konzole (gledano od zapada) prikazuju fantastična bića s bikovsko-ljudskim značajkama. Glave s fantastičnim prikazima su maske s punim očima. Prikazi mješovitog bića, premda dolaze u paru, izvedbom se međusobno jako razlikuju. Naime, na prvoj konzoli sa prikazom fantastičnog bića (**K4, T1, sl. 5**) vidljive su uši koje su zaobljene, mesnate i blago spuštene prema dolje, dok rogovi izrastaju iz prednjeg dijela glave te su zavijeni prema gore i prema unutra. Lik drugog fantastičnog bića (**K5, T1, sl. 4**), iako na prvi pogled isti, u detaljima je značajno različit. Uši su šiljaste i prema gore zaokrenute, a rogovi su ravno usmjereni i nalaze se na stražnjem dijelu glave. Ovakva razlika u detaljima nagovještava mogućnost da je riječ o dvama potpuno različitim motivima, te da je standardni motiv imao svoje varijacije i odstupanja (v. poglavlje IV, 1.9.).

U nizu slijedi prikaz bradatog muškarca (**K6, T1, sl. 6**) i jako oštećena konzola s prikazom golobradog muškarca (**K7, T1, sl. 7**). Ti prikazi nisu maske, o čemu svjedoče pomno oblikovane očne jabučice. Peta konzola, gotovo u samome kutu zabata, najbolje je očuvana i vješto klesarski obrađena, a prema ikonografskom motivu možda i najzanimljivija (**K8, T1, sl. 8**). Riječ je o prikazu bradatog muškarca, bujne kose, strogo podijeljene na sredini čela, s jasno naznačenim roščićima na vrhu glave. Ovaj prikaz ne treba miješati s motivom fantastičnog bića („čovjeka-bika“) koji se nalazi u istom nizu. Pogledamo li pažljivo, zamijetit ćemo da na čelu nisu bujni uvojci, već prednja strana rogova.²⁷¹ Promatrajući prikaz na taj način, roščići postaju svinuti ovnujski rogovi, ponešto stilizirani i nespretno izvedeni jer se svijaju put gore. Nema sumnje da lik možemo interpretirati kao Jupitera-Amona. Spomen o štovanju kultova egipatskog i „orijentalnog“ podrijetla u palači, odnosno njihovih grčko-rimskih recepcija, nije novost, a na osnovi figuralnih prikaza ovna, bika i carskoga genija s

²⁷⁰ M. VERZÁR-BASS, 2009, 164, sl. 2, bilj. 5; V. MARINKOVIĆ, 2014, 301-303, sa sl. 4-8.

²⁷¹ D. Matetić Poljak u analizi konzola lik tumači kao motiv „lisnatog lica“, a rogove interpretira kao listove, v. D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 75.

obližnjih kasetona mauzoleja već je pretpostavljeno postojanje carske (državne) propagande u liku Jupitera-Amona.²⁷² Konzola s prikazom Jupitera-Amona dokaz je egzistiranja tog vida carske propagande u palači, što s obzirom na koncept ukrasa cijeloga sklopa i Dioklecijanovu sklonost „egiptofiliji“ nije nimalo neobično. Prikaz Jupitera-Amona na javnim građevinama i spomenicima Ilirika je relativno čest, sastavni je dio carske propagande, te je izravno vezan uz kontekst svijeta mrtvih, dionizijski ciklus, more i vodu te ratničke trijumfe.²⁷³ Premda su sve navedene poveznice s kontekstom palače prihvatljive, kult Amona podrazumijeva i identifikaciju Amona i Jupitera, što se nadalje uklapa u koncept rimskog državnog, ali i religijskog simbolizma ostvarenog u palači. U kontekstu egipatskih kulturnih tradicija treba tumačiti i ostale prikaze maski u palači. Osim što su one čest funeralni simbol, služile su i u kultne svrhe. Naime, u kultovima egipatskog podrijetla i u rimsko doba navlače se maske bogova u liturgijama s naglašenom teatarskom dimenzijom. Očito je u palači došlo do prožimanja funeralnih motiva i onih koji su se koristili za liturgije (za što je peristil bio idealan prostor), a to se prožimanje odrazilo i na kamenoj plastici. Decentrirani položaj konzole možda zbunjuje, upravo kao i položaj simbola Jupitera (orla) na malom hramu (**K94**).²⁷⁴ No s obzirom da prikaz Jupitera-Amona dolazi u kombinaciji s parom fantastičnih mješovitih bića „čovjeka-bika“, atribucija nije upitna. Naime, bez obzira što simbolika fantastičnih bića („čovjek-bik“) nije još uvijek u potpunosti definirana i razriješena, povlaštenu položaj motiva na sjevernim vratima palače određuje njihovu hijerarhiju i važnost.²⁷⁵ Lik Jupitera-Amona u kombinaciji s motivima maske javlja se i na stupcima ograda foruma, odnosno pilastrima – nosačima pluteja koji su evidentirani u Puli i Zadru. Ti prikazi Jupitera-Amona su mnogo raniji od onih u Dioklecijanovoj palači i nisu svjedočanstvo dodira s egipatskim religijama, već vid službene carske umjetnosti ukrašavanja foruma, koji se oslanja na dekorativne uzorke Augustova foruma u Rimu.²⁷⁶

U tom kontekstu zasigurno i preostale dvije figuralne konzole, koje zbog stupnja oštećenja materijala i nedostatka obilježja nisu atribuirane, poprimaju posve drugu dimenziju i ikonografsku težinu. Zanimljiva je činjenica da lik bradatog muškarca (**K6, T1, sl. 6**) tipološki i stilski jako podsjeća na muški lik evidentiran na konzoli vijenca trijema mauzoleja

²⁷² I. BABIĆ, 2003, 723.

²⁷³ M. BUDISCHOVSKY, 1973, 213-214.

²⁷⁴ N. CAMBI, 1999, 79-88; N. CAMBI, 2002, 177.

²⁷⁵ O značenju fantastičnih bića s ljudsko-bikovskim značajkama v. H. P. L'ORANGE, 1931, 42; M. VERZÁR-BASS, 2009, 163-181.

²⁷⁶ N. CAMBI, 2002, 89.

(**K33, T4, sl. 37-38**). S obzirom na atribute – zmiju i palicu – lik na konzoli Matetić Poljak određuje kao prikaz Herkula.²⁷⁷ Otvara se pitanje da li je lik s konzole na protironu moguće atribuirati Herkulu? S obzirom na ikonografsku važnost ostalih likova u nizu, takva atribucija je vrlo izgledna.

Svi navedeni figuralni prikazi konzola nose iste stilske značajke: nisko čelo, širok nos, debele usnice, naglašene oči s podvučenim kapkom, izražene obraze. Sličan klesarski pristup i rukopis javlja se djelomično i na ostalim figurativnim elementima palače: kasetonima trijema mauzoleja (**K14-24**), dekorativnom frizu u unutrašnjosti mauzoleja (**K46-69**), te dijelom na konzolama tzv. malog hrama (**K87-96**).

Sl. 28

Na vijencu zapadne peristilske kolonade (sl. 28), u lakunarima, na dvije zone su uočeni prikazi glava, izvedenih vrlo plošno i shematski (**K10-11, T1, sl. 10-11**). Ove potonje, za razliku od pet konzola na zabatu protirona, ne mogu se pobliže atribuirati. Ne sadrže odlike karakterističnog umjetničkog rukopisa, kao ni karakteristične atribute, a njihova uloga je puko dekorativna.

Osim navedenih figurativnih prikaza, na ukrasnim konzolama peristila evidentiran je niz dekorativnih motiva: lopoča, lovorovih vijenaca, košara, bršljana itd. Motivi zaslužuju detaljnu katalogizaciju i analizu.

U jugoistočnom uglu peristila sačuvana je velika granitna skulptura sfinge (**K138**). Nekoliko autora kroz povijest pisali su o mogućoj skulpturalnoj dekoraciji peristila.

²⁷⁷ D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 684.

1.5. Mauzolej

Premda je izvorni izgled Dioklecijanovog mauzoleja bitno izmijenjen kasnijim pregradnjama i nadogradnjama, a dio arhitektonskih elemenata nedostaje, u osnovi se njegov izvorni izgled jako dobro prepoznaje i danas. Elementi dekoracije vanjskog dijela prije svega se očituju u bogato oblikovanoj plastici glavnih ulaznih vrata, vijenca i kasetiranog svoda trijema. Osim navedene skulpturalne dekoracije, efektu bitno pridonose stupovi trijema koji su izrađeni od više vrsta kamena. U ophodu mauzoleja je evidentirano šest različitih vrsta kamena grčke, maloazijske i egipatske provenijencije, a to su redom: sivi egipatski granit, crveni granit, sivi granit, prokoneški mramor te dvije vrste breče (crveno-smeđa i žuta).²⁷⁸ U mračnoj unutrašnjosti, efekt „kamene polikromije“ se nastavlja, dva visinska reda stupova isključivo dekorativne funkcije izrađena su u crvenom porfiru, te dvije vrste granita (sivom i crvenom). Raznovrsni kamen korišten je i prilikom oblaganja poda, međutim njegova izvorna razina nije danas prezentirana. Kolorističkom efektu kamena protutežu stvaraju visoki reljefi vijenca i dekorativnog friza izrađeni u bijelom domaćem vapnencu.

1.5.1. Portal

Glavni ulaz u mauzolej smješten na zapadnom pročelju danas je djelomično restauriran. Sastoji se od okvira vrata, dvije konzole i vijenca iznad nadvratnika (**K12, T2, sl. 12**). Konzole i vijenac su rekonstrukcija iz 19. stoljeća. Originalni dijelovi vijenca su djelomično sačuvani u dvorištu Arheološkog muzeja u Splitu, a sadrže isključivo dekorativne elemente.²⁷⁹ Originalne konzole do sada nisu evidentirane unutar palače. Do oštećenja originalnih dijelova portala vjerojatno je došlo prilikom rušenja prostaze i gradnje romaničkog zvonika. Okvir vrata je izvoran iz perioda gradnje mauzoleja, osim središnjeg dijela južnog dovratnika koji je zamijenjen novim blokom kamena. Vrata i ulomak vijenca vrlo su rafinirani i dovršeni rad, kojega stilski ne možemo povezati s ostatkom kamene plastike na mauzoleju. S obzirom na dovršenost i način obrade u kojemu je u velikoj mjeri korišteno brzorotirajuće svrdlo za završnu obradu, moguće ih je stilski povezati sa skulptorskim tretmanom reljefa portala tzv. malog hrama te s reljefom friza okruglog hrama zapadnog temena.

Glavni motiv nadvratnika je motiv kantara iz kojega se na obje strane pružaju akantove vitice. Takav motiv se pruža i na obe strane dovratnika. Akantove vitice tvore ukupno 32 medaljona u kojima su prikazane maske i protome raznih životinja, poput lavova, pasa, bikova, jelena,

²⁷⁸ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 92 sa sl.

²⁷⁹ S. McNALLY, 1996, 46.

konja i divljih svinja te jedan cvijet (T2, sl. 13). Reljef je rafiniran i dubok, parcijalno obrađen brzorotirajućim svrdlom. Za razliku od nekih dijelova u palači gdje prevladava ukočenost i statičnost, ovi reljefi djeluju vrlo živo i dinamično. N. Cambi je upozorio na činjenicu da su reljefi vjerojatno rad afrodizijskih majstora.²⁸⁰ Upotreba napućenih ili nastanjenih vitica (tzv. „peopled scroll“) – akantovih ili vinskih vitica koje uokviruju ljudske i životinjske protome – zabilježena je diljem rimskog carstva. Toynbee i Ward-Pekins napravili su geografsku, tipološku i kronološku analizu te raščlambu ovog uzorka.²⁸¹ Široku rasprostranjenost individualnih motiva sličnog izgleda, na iznimno velikom geografskom području, u širokom vremenskom razdoblju te različitom materijalu, Toynbee nešto kasnije tumači korištenjem knjige uzoraka.²⁸² Uzorci se javljaju na metalnim predmetima umjetničkog obrta, štukaturama, pilastrima, sarkofazima, frizovima, portalima, a izvedenice motiva su čak uočene i na mozaicima.²⁸³ Protome životinja u medaljonima akantovih vitica, stilski veoma slične motivima detalja s portala mauzoleja zabilježene su i na reljefnim gravurama posuđa u Hildesheimu, detaljima sarkofaga u vatikanskom muzeju, na reljefima Titova slavoluka, pilastrima ugrađenim u crkvu San Lorenzo fuori della mura.²⁸⁴ Iznimno slični motivi uočeni su na detaljima pilastra Severove bazilike u Lepcis Magni te na fragmentu friza u Sabrathi.²⁸⁵ U širu tipološku skalu napućenih vitica spadaju motivi dekoracije vijenca malog okruglog hrama zapadnog temena (**K130, T13, sl. 145**) kao i dekorativni motivi portala tzv. malog hrama (**K86, T9, sl. 93-94**).

Stilska i ikonografska poveznica dekorativne plastike portala s ostalim elementima dekoracije mauzoleja su jedino dvije maske smještene na dovratnicima portala. Maska smještena na lijevom dovratniku ima izdubljene oči i usta i kapu na glavi. Reljef maske na desnom dovratniku je brižnije doraden, a oči su pune bez dorade zjenica. Kosa je kratka i pada na čelo u pramenovima. McNally smatra da je maskeron finije klesarske izrade dijelom doraden od strane srednjevjekovnog umjetnika.²⁸⁶ Ipak, ako se bolje pogleda, maskeron nosi stilska obilježja onih na trijemu, a činjenica da jedan nema istaknute očne jabučice, a drugi ima, u potpunom je skladu s izmjenom motiva na kasetonima trijema. Oba maskerona su antičkog porijekla, a ono što zbunjuje svakako može biti rezultat rada više ruku.

²⁸⁰ N. CAMBI, 2002, 181.

²⁸¹ J. TOYNBEE, J. WARD-PERKINS, 1950, 1-43.

²⁸² J. TOYNBEE, 1972, 106-110.

²⁸³ J. TOYNBEE, J. WARD-PERKINS, 1950, 1-43.

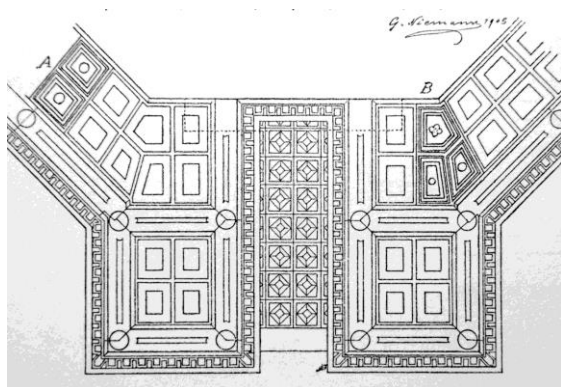
²⁸⁴ J. TOYNBEE, J. WARD-PERKINS, 1950, T. 4, sl. 1-3, T. 7, sl. 2, T. 8, sl. 2, T. 17.

²⁸⁵ J. TOYNBEE, J. WARD-PERKINS, 1950, T. 25, sl. 2, T. 26, sl. 1.

²⁸⁶ S. McNALLY, 1996, 32.

Zanimljiva je činjenica da je izvan gabarita Dioklecijanove palače (u predjelu Varoš), evidentiran jedan antički ulomak ugrađen u fasadu kuće. Ulomak je malih dimenzija, a sadrži protomu psa u medaljonu od akantovih vitica (**K13, T2, sl. 14**). Motiv, dimenzije i način izrade odgovaraju ornamentima napučenih vitica na portalu mauzoleja. Podatak da je ulomak izrađen od bijelog mramora, a ne vapnenca, negira mogućnost da je možda riječ o dijelu dovratnika mauzoleja koji je zbog trošnosti odbačen i zamijenjen novim blokom.

1.5.2. Trijem

Sl. 29

Mauzolej je okružen ophodom ili trijemom kojega su izvorno činila dvadeset i četiri stupa s korintskim kapitelima. Stupovi nose elemente trijema: ukrasni vijenac i ravni kasetirani svod. Pred glavnim ulazom (na zapadnom pročelju) svod atrija je bio bačvast (sl. 29).²⁸⁷ Premda je znatno uništen kasnijim pregradnjama, na elementima vijenca, kasetiranim pločama trijema i na kapitelima još uvijek se čitaju

ostaci bogate figuralne dekoracije. Na temelju pronađenih ulomaka i stanja *in situ* moguće je gotovo u potpunosti rekonstruirati izvorni izgled ophoda. Ukrasni vijenac trijema je djelomično sačuvan *in situ* i to u potpunosti na južnoj strani. Elementi zapadne, istočne i sjeverne strane uklonjeni su prilikom kasnijih pregradnji i danas se nalaze pohranjeni u blizini mauzoleja (na ostacima sjevernog zida temena), vrtu privatne kuće u jugoistočnom dijelu palače i podrumima. Figuralni prikazi su sačuvani isključivo na konzolama i djelomično na lakunarima između konzola. Većina figuralnih motiva su maske: ženske, muške i životinjske, redom prošupljenih očiju, a uglavnom imaju izraz lica u bolnoj grimasi, širom otvorenih usta. Izvedene su plošno i bez pomne dorade detalja. Dva motiva antropomorfnog karaktera nisu maske, a oba prikazuju muškarca duge brade i kose (**K31, T4, sl. 42** i **K33, T4, sl. 37-38**). Uz prikaz jednog od muškaraca (**K33**) nalaze se dva shematski naznačena atributa: palica (?) i stilizirani prikaz zmije (?). Atributi ukazuju na mogući prikaz Herkula. Činjenica da se pojavljuju naznake kubičnog vrata govori u prilog važnosti prikazanog lika. Jedan element (**K37, T4, sl. 35**) sadrži prikaz lisnatog maskerona, klesarski gotovo nedovršenog. Na južnoj

²⁸⁷ G. NIEMANN, 1910, 70-72, sl. 88, 90.

strani vijenca, na jednoj od konzola, pojavljuje se lik fantastičnog mješovitog bića „čovjekabika“ (K28, T3, sl. 31). I ovaj lik je izveden površno i plošno u odnosu na isti ikonografski motiv u palači, međutim za razliku od ostalih ima naznaku životinjskog vrata.

Sl. 30

Od kasetiranog svoda trijema na izvornome mjestu danas je ostalo jako malo elemenata. Samo su četiri vapnenačke ploče ostale *in situ*, sve na sjevernom dijelu ophoda. Peta, na južnom dijelu, još uvijek se nalazi u funkciji kasetiranog svoda, ali je izmaknuta sa svoje originalne pozicije.²⁸⁸ Ostale ploče su pronađene uglavnom u okolici mauzoleja. Dosta fragmenata je evidentirano prilikom uređenja njegovog okoliša u razdoblju 1920.-1923. godine.²⁸⁹ Prilikom rušenja stare biskupske palače (1924. god.) pronađeno je još kamenih ulomaka kasetiranih ploča i ulomaka vijenca trijema.²⁹⁰ U razdoblju 1968.-1972. godine otkriveno je i reotkriveno ukupno više od trideset ulomaka koji pripadaju integralnom dijelu ophoda mauzoleja, a među njima i veliki broj kasetona trijema.²⁹¹ Naime, pri uklanjanju stare biskupske palače pokraj Dioklecijanova mauzoleja, a i ranije, nađeni su kameni ulomci vijenca, kasetona i ostalih profiliranih dijelova koji su pripadali kamenom stropu trijema, trijemu ulica i ostalim zgradama palače. Nakon pronalaska pojedini su ulomci radi očuvanja

²⁸⁸ G. NIEMANN, 1910, 69, sl. 87.

²⁸⁹ F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 84.

²⁹⁰ C. FISKOVIĆ, 2005, 25, sl. 69-72.

²⁹¹ I. MIRNIK, 1989, 17-18, T. 2-6, 11-12.

zakopani u blizini mauzoleja te ponovno otkopani u arheološkim istraživanjima u razdoblju od 1968. do 1974.²⁹²

Elementi svoda trijema danas su pohranjeni i izloženi na više lokacija u gradu: u lapidariju Arheološkog muzeja u Splitu (**K17, K24**), u vrtu privatne zgrade u jugoistočnom kvadrantu palače (**K18, K20, K22, K23, K36**), na ostacima sjevernog zidu temena mauzoleja (**K29, K30, K31, K32, K33, K34**), podrumima (**K21, K37, K38**) i uz sjeverni obrambeni zid palače.²⁹³ Ravni kasetirani svod se sastojao od dva oblika ploča, s donje strane ornamentiranih motivima u visokom reljefu.²⁹⁴

Prvi oblik je peterostrana ploča ukrašena s tri kasetona (od kojih su dva trapezoidnog oblika, a jedna je peterostran). Druga vrsta ploča je četverostrana, podijeljena na dva ukrasna kasetona. Donji, prezentabilni dio, raščlanjen je profilacijom koja svoj ritmički redosljed zadržava na svim evidentiranim elementima. Redaju se četiri uske trake, zatim jedna široka (konveksna), potom uska i ponovno široka. Unutar središnjeg polja svaki kaseton sadrži prikaz u visokom reljefu, a grubo ih se može podijeliti na četiri vrste motiva: ljudske, životinjske, florealne i amorfne. Motivi s antropomorfnim prikazima su lica i maske različitih dimenzija i ikonografije. Sačuvano je ukupno dvanaest (moguće i trinaest) antropomorfnih prikaza. Za jedanaesti prikaz (**K16, T2, sl. 18**) zbog visine i onečišćenja nije moguće utvrditi je li riječ o amorfnom ili ljudskom prikazu grube klesarske obrade. Neki od njih su modelirani na način da prikazuju glave stvarnih živih bića (imaju oči sa naznačenim zjenicama), neki su prikazane poput maski punih očiju (zjenice nisu naglašene, usta su otvorena u bolnu grimasu), dok su ostali izvedeni kao maske – stvarni kazališni rekviziti (prošupljenih očiju, usta u bolnoj grimasi). Dvije životinjske glave, ovnujska i bikovska, krase istu ploču sačuvanu na sjevernoj strani trijema (**K14, T2, sl. 15**). Riječ je o vrlo stiliziranim, ali realističnim prikazima u visokom reljefu. Umjesto očiju oba lika sadrže bademaste šupljine.

Atribuciju antropomorfnih likova je zbog današnjeg stanja sačuvanosti teško sa sigurnošću ustvrditi. Isto tako je teško utvrditi međuodnos likova i klasifikaciju motiva u smislu korelacije teatarska maska-maskalica. Međutim, nazire se nekakav logički slijed. Javljaju se dva motiva teatarskih maski. Jedan je u potpunosti sačuvan (**K22, T3, sl. 24**), drugi jako

²⁹² I. MIRNIK, 1977, 51.

²⁹³ Vrt privatne zgrade danas je zaštićen ogradom, ali vidljiv prolaznicima. Unutra su izložene kamene ploče trijema, ulomci vijenca i jedan kapitel. Uređen je i unutra su zasađene biljke, a kao ambijentalna cjelina djeluje vrlo atraktivno u prostoru. Lijep je primjer čuvanja i prezentacije ovakvih vrsta kamenih blokova. Za razliku od onih izloženih uz sjeverni zid palače na kojima se, nažalost, uglavnom vrši nužda.

²⁹⁴ S. McNALLY, 1996, 45.

mehanički oštećen, ali po ovalnom obliku glave i nagovještaju kape, moguće je pretpostaviti prikaz maske (**K23, T3, sl. 25**). Evidentirana su dva motiva Gorgone. Prvi od njih je likovno iznimno kvalitetno izveden (**K18, T3, sl. 20**), dok je drugi manje dotjeran (**K19, T3, sl. 21**). Dva puta pojavljuju se i mogući prikazi Hermesa Psihopompa, jedan izveden s očnim jabučicama i zjenicama (**K15, T2, sl. 17**), drugi plošan i bez pomno odrađenih detalja (**K17, T3, sl. 19**). Pojavljuju se dva slična lika s košarom na glavi. Riječ je o dugokosom i bradatom muškarcu. Oba motiva su u odnosu na ostale evidentirane na kasetiranome svodu mnogo manjih dimenzija i lošije klesarske obrade. Prvi sadrži pune oči (**K20, T3, sl. 22**), a drugi je nedovršen i samo naznačen u kamenu (**K21, T2, sl. 18**). Većina autora je reljef kvalitetnije izrade pripisala liku Serapisa.²⁹⁵ Ostaje otvoreno pitanje može li se i drugi lik pripisati istom liku? S obzirom da se već javlja na jednoj od kaseti bilo bi potpuno nelogično da i on prikazuje Serapisa. Međutim, premda bi javljanje jednog hijerarhijski važnog lika dva puta na istoj zgradi bilo neobično, jedan primjer pokazuje da to i ne bi bilo neočekivano. Na tzv. malom hramu se također na dva mjesta na konzolama javlja prikaz Sola. Jedan je na vijencu portala, a drugi postranično na sjevernoj strani vijenca. Obe konzole su identične, pomno izrađene i dobro sačuvane.

Prikaz bez dvojnika je muški lik izveden u visokom reljefu. Muškarac je kosmat i bradat, a oči i usta su prošupljene (**K24, T3, sl. 27**). Bez dvojnika je i lik tzv. „lisnatog bića“ (**K21, T3, sl. 23**). Lice ukrašeno listovima i viticama ima prošupljene bademaste oči i usta.

Možda nije previše smjelo pretpostaviti da svaki lik prikazan u kasetonu ima svoga dvojnika, u obliku maske, likovno slabije doradenog? Takav međuodnos mogao bi imati poveznicu život (maska) – smrt (lice) te naglašavati funeralni kontekst zgrade.²⁹⁶ Slična se situacija, podsjetimo, javlja na ulaznom okviru vrata (lice s prošupljenim očima na lijevoj te istovjetno lice – klesarski doradenije i s punim očima – na desnoj strani). Ipak, ikonografske analogije takvoj pojavi ne susreću se nigdje u rimskoj umjetnosti.

Ostali motivi su stilizirani vegetabilni ili nejasnog amorfne oblika. Stilska obrada figuralnih motiva na kasetiranom svodu veoma je slična onoj na unutrašnjem frizu mauzoleja i pojedinim dijelovima palače. U oblikovanju lica javljaju se natečene, kubične i jako shematizirane forme. Razlika je u veličinama glava (od vrlo krupnih, do sitnih) u kvaliteti

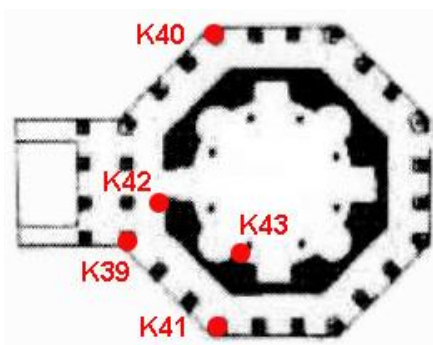
²⁹⁵ I. MIRNIK, 1989, 18; N. CAMBI, 2005, 173.

²⁹⁶ Lice je nepotpuno i prolazno otkrivanje osobe. Nitko nikada nije video vlastito lice. Može se upoznati samo uz pomoć zrcala ili na slici. Lice nije za sebe ono je za drugoga, ono je za boga, ono je nijemi jezik, v. J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1983, 349.

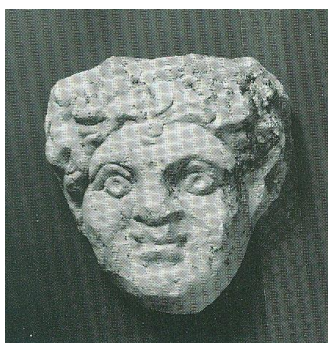
tretmana lica koja sadrže šarenicu i koja nose obilježja maske. Lica su oblikovana dovršenije, klesarski kvalitetnije s više forme i punoće, koja se ogleda u formi obraza, nosa i usta, dok su maske više spljoštenije i s manje detalja.

S obzirom na veliki broj sačuvanih ulomaka vijenca i reljefa kasetona trijema koji nisu na svom izvornom mjestu, trebalo bi razmisliti o njihovom detaljnom dokumentiranju i slaganju u virtualnoj rekonstrukciji. Izuzetna pomoć u takvom radu je tehnika 3 D skeniranja, koja omogućava virtualno spajanje elemenata. Ona bi dala sjajne rezultate, a pomogla bi i u daljnjem proučavanju ikonografije te proučavanju ikonografskih međuodnosa. Dokumentacija može biti temelj za razmatranje zahvata anastilozne pojedinih elemenata i kasetona. Premda je riječ o vrlo zahtjevnom projektu (s tehničkog i financijskog aspekta), realno gledajući, takvi radovi imaju smisla. Pomažu u didaktičkom tumačenju spomenika, ali mogu pomoći i u njegovoj daljnjoj zaštiti. Raspršeni kameni elementi mogu se s vremenom izgubiti, propasti i oštetiti. Jedinstvena i rijetka građevina poput Dioklecijanova mauzoleja svakako bi zaslužila takav konzervatorski pristup.

Od izvorno postavljenih stupova s korintskim kapitelima u ophodu mauzoleja – njih ukupno dvadeset i četiri – danas ih je sačuvano devetnaest. Osamnaest je na svome izvornome mjestu, a jedan je uklonjen i na njegovo mjesto je postavljena replika. Svi kapiteli su izrađeni od vapnenca, a moguće ih je klasificirati kao tzv. vrstu slobodnog kapitela.²⁹⁷

Sl. 31

Sl. 32

Sl. 33

Na tri kapitela uočavaju se reljefi s antropomorfnim prikazima (sl. 31). Kapitel na južnoj strani trijema (K39, T6, sl. 69-70), na svojoj unutrašnjoj strani sadrži prikaz muške glave s licem na kojem se s dna brade šire listovi. Prikaz je moguće povezati s motivom lisnate glave koja se pojavljuje na jednoj od kasetona trijema, ali i sa motivima na tzv. malom hramu.

²⁹⁷ D. MATETIĆ POLJAK, 2009a, 205.

Kapitel smješten na sjevernoj strani trijema (**K40, T6, sl. 71-72**), također na svojoj unutrašnjoj strani, između akantovih listova, sadrži prikaz plitko klesanog maskerona. Lik ima tri rošćića na glavi. Zbog visine nije moguće pretpostaviti bližu atribuciju, ali je rad osjetno slabiji nego na prvom kapitelu. Treći evidentirani kapitel s figuralnim prikazom (**K41, T6, sl. 73**) danas nije *in situ*, već je otkriven prilikom arheoloških istraživanja južnog dijela mauzoleja (1972. godine).²⁹⁸ Pripadao je jednome od kapitela južne strane trijema koji je izmijenjen. Kapitel je grube obrade i nedovršen, na jednoj strani između lišća uklesan je motiv četverolista, a na drugoj motiv maske koji je nedovršen. Neki autori smatraju da je motiv maske dodan kasnije, vjerojatno tijekom 19. stoljeća, od strane klesara Perišićeva tima koji su radili na rekonstrukcijskim zahvatima zvonika katedrale.²⁹⁹ Ta tvrdnja nema temelja. Premda nedovršeno, lice klesarskom izvedbom u potpunosti odgovara ostalim figurativnim prikazima na mauzoleju. Motiv potpuno stiliziranog lica zabilježen je i na kapitelu u unutrašnjosti mauzoleja, na jednom od pilastara prvog reda.³⁰⁰ Unutar Dioklecijanove palače ovakav specifičan vid dekoracije evidentiran je samo na elementima mauzoleja i ne pojavljuje se niti na jednome građevnom sklopu van njega.

Kapiteli s figuralnim prikazima tetrarhijskog doba evidentirani su u Felix Romulijani, Rimu i Solunu. Mramorni kapitel iz Romulijane (danas u Narodnom muzeju Zaječar, inv. br. 757.) ukrašen je akantovim lišćem u kojeg su upleteni prikazi Silena i žene (sl. 32).³⁰¹ Zanimljivo je da glava žene s vijencem od bršljana ima stilske karakteristike slične pojedinim primjerima u Dioklecijanovoj palači: okruglo lice, kratko čelo, okrugle oči s uparanom zjenicom, kratak nos i mala usta. D. Matetić Poljak je zamijetila da se slični fragmenti kapitela s antropomorfnim prikazima pojavljuju na *decennalia* spomeniku u Rimu.³⁰² Matetić Poljak, nadalje, bilježi sličan kapitel u Villi Casali u Rimu.³⁰³ Kapiteli s prikazima Zeusa, Kabira, Higije i Dioskura krasili su Oktogon Galerijeve palače u Solunu. Kapitele pseudo-pilastara moguće je danas vidjeti u Arheološkome muzeju u Solunu (sl. 33).³⁰⁴

²⁹⁸ I. MIRNIK, 1977, 51, sl. 15; I. MIRNIK, 1989, 17, T. 11, 21. Kapitel je danas izložen u malome vrtu jugoistočno od mauzoleja.

²⁹⁹ I. MIRNIK, 1989, 17; D. MATETIĆ POLJAK, 2009a, 206, bilj. 26.

³⁰⁰ D. MATETIĆ POLJAK, 2009a, sl. 76.

³⁰¹ D. SREJOVIĆ, 1983, 90-91, sl. 33-35; D. SREJOVIĆ, 1993, sl. 58-59.

³⁰² D. MATETIĆ POLJAK, 2009a, 206, bilj. 29; H. KÄHLER, 1964, T. 10, 11.

³⁰³ D. MATETIĆ POLJAK, 2009a, 206; K. BEMMANN, 1996, T. 70, sl. 1.

³⁰⁴ B. Brenk smatra da je njihova datacija dvojbena, v. B. BRENK, 1968, T. 74, sl. 1; T. 80, sl. 1; T. 81, sl. 1; T. 83, sl. 1.

1.5.3. Elementi krova

Većina istraživača smatra da današnji vanjski izgled krova ne potječe iz rimskog vremena.³⁰⁵

Na takav zaključak navode ih brojne nepravilnosti u građenju kupole, a posebno odstupanje od simetrije i pravog kuta. Pretpostavke da je bilo preinaka u gradnji dokazane su i sondiranjima. Elementi koji se danas nalaze na krovu novijeg su datuma. Raznolikost upotrijebljenog materijala, žbukana „atika“ iznad rimskog kamenog vijenca kao i kameni romanički akroterij smješten na vrh krova,³⁰⁶ govore u prilog dataciji izmjene elementa današnjeg krova u srednjem vijeku.³⁰⁷ Međutim, sačuvan je element krovne strehe koji sadrži figurativni dekorativni reljef i pruža podatke o izvornom izgledu i dekoraciji krova.

Relativno mali ulomak arhitektonskog elementa (**K44, T6, sl. 75-77**) pohranjen i izložen u Muzeju grada Splita (inv.br MGS 4316) nedavno je znanstveno obrađen, a pri tom mu je pretpostavljena i izvorna funkcija.³⁰⁸ Uzimajući u obzir tehničku izvedbu i postojeće analogije, element je definiran kao imbreks krovne strehe, a s obzirom na dataciju, stilsku obilježja i kontekst pronalaska moguće ga je vezati uz krov mauzoleja.

Izrađen je od kamena vapnenca, a u presjeku je piramidalnog oblika. Jedna strana je mehanički oštećena, dok druga završava figuralnim prikazom ljudskog lica. Donji dio izrađen je na način da nasjeda na drugi građevni element – krovni crijep (tegulu). Točnije, on bi trebao nasjedati na istaknute dijelove dvaju spojenih tegula. Lice, koje u ovom slučaju ima dekorativnu ulogu, ujedno je jedna vrsta derivacije antefiksa integralno vezanog za imbreks. Ovakvih tipoloških primjera gdje je antefiks integralno vezan za imbreks, a ne izrađen kao zasebni element, i to od kamena, do sada je poznato vrlo malo. Antefiksi se uglavnom izrađuju od gline u obliku pločice, a nasjedaju na imbrekse koji su također izrađeni od gline. Kamena varijanta je jako rijetka. Analogni primjer, doduše bez ukrasa na antefixu i nešto drukčijeg oblikovanja na vanjskom plaštu, zabilježen je u Ostiji.³⁰⁹ Izravnu analogiju, kako u oblikovanju, tako i u vremenskoj pripadnosti, možemo naći među arhitektonskim fragmentima mauzoleja pronađenima krajem 19. stoljeća pokraj Šipova u Bosni i Hercegovini.³¹⁰ Šest je arhitektonskih ulomaka oblikom veoma slično kamenom ulomku iz

³⁰⁵ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 106-107.

³⁰⁶ G. NIKŠIĆ, 1997, 120 sa sl.

³⁰⁷ G. NIKŠIĆ, 1997, 117.

³⁰⁸ V. MARINKOVIĆ, 2014, 295-301, sl. 1-3. U međuvremenu su dobiveni novi podaci i informacije o kontekstu nalaza koje ovdje donosim.

³⁰⁹ <http://ostiaforumproject.com/ostian-marble-rooftiles> (30.11.2014). U ovom slučaju su imbreksi bili izrađeni od mramora, a povezivali su mramorne tegule.

³¹⁰ Č. TRUHELKA, 1892, 315-320.

Muzeja grada Splita, što ukazuje na istu uporabnu funkciju.³¹¹ Premda su šipovski ulomci polukružnoga i šesterostraničnog presjeka, u ostalim značajkama poklapaju se sa splitskim. Na svojoj prednjoj strani (licu) četiri ulomaka imaju dekorativni reljef s tzv. „dječaćkim poprsjem“, dok su na preostalima prikazane animalne scene. Donja stranica im je kao kod splitskog ulomka udubljena i oblikovana za nalijeganje na istak tegula.

Da je riječ o relativno rijetkim i nepoznatim arhitektonskim elementima, svjedoči nam iznimno dug proces utvrđivanja njihove izvorne uporabne funkcije. Naime, nakon pronalaska šest je ulomaka samo sumarno opisano i objavljeno te nisu uvršteni u hipotetičku rekonstrukciju mauzoleja u Šipovu.³¹² Šezdeset godina poslije Sergejevski se nanovo pozabavio rekonstrukcijom mauzoleja te je pritom šest ulomaka interpretirao kao poklopce urni.³¹³ U kasnijim istraživanjima kasnoantičke arhitekture Bosne i Hercegovine Đ. Basler ulomke ponovno povezuje s mauzolejom te ih tumači kao kamene krovne pokrivače mauzoleja.³¹⁴ U crtežu rekonstrukcije jedan od šesterostraničnih fragmenta s „dječaćkim poprsjem“ postavlja na mjesto glavnog akroterija, tj. kao rubnu kanalicu sljemena krova.³¹⁵ D. Maršić ide korak dalje i ulomke prepoznaje kao imbrekse krovnih streha, odnosno jednu derivaciju antefiksa.³¹⁶ U svjetlu posljednjih tumačenja možemo sagledati i ulomak iz Muzeja grada Splita, te njegovo izvorno mjesto pretpostaviti na jednoj od krovnih streha krova ili trijema Dioklecijanova mauzoleja. Potrebno je naglasiti da se još nekoliko elemenata prepoznavanja skupine ulomaka iz Šipova (osim oblika koji je bio prvotni impuls za analogiju) poklapa sa splitskim fragmentom. Kao prvo, ulomci iz Šipova povezuju se s nadgrobnom arhitekturom (ostatkom mauzoleja) s početka 4. st.³¹⁷ Potom, nekoliko autora ističe činjenicu da spomenici iz Šipova nose motive i forme različitih umjetničkih središta, pogotovo salonitanske radionice.³¹⁸ Nadalje, „imbreksi“ (i šipovski i splitski) izrađeni su od lokalnoga i mekog materijala. Posljednje, ali jako bitno, dimenzije splitskog ulomka (izvorna širina i visina) i primjeraka iz Šipova podudaraju se gotovo u centimetar.³¹⁹ Istovjetne dimenzije, tehnika izrade i lagani materijal upućuje na činjenicu da su elementi zasigurno

³¹¹ D. MARŠIĆ, 2009, 39-44, 86-87, T. 10, sl. 1-9.

³¹² Č. TRUHELKA, 1892, 319.

³¹³ D. SERGEJEVSKI, 1952, 43.

³¹⁴ Đ. BASLER, 1985, 277; Đ. BASLER, 1972.

³¹⁵ Đ. BASLER, 1985, 276-277, T. 34, sl. 1.

³¹⁶ D. MARŠIĆ, 2009, 42-43.

³¹⁷ D. SERGEJEVSKI, 1952, 45; N. CAMBI, 1982, 104.

³¹⁸ D. SERGEJEVSKI, 1952, 56; Đ. BASLER, 1985, 277; N. CAMBI, 1982, 104 i d.

³¹⁹ Fragmenti iz Šipova širine su od 26 do 28 cm, a visine 23 cm. Širina splitskog ulomka je 26 cm, a visina 25 cm. Dužina se nije razmatrala jer je splitski ulomak oštećen, pa o tome nemamo pouzdan podatak.

imali istu funkciju. Činjenica da ulomci pripadaju ostacima grobne arhitekture, njihova kronološka podudarnost i poveznica sa salonitanskom radionicom ostavljaju otvorenom mogućnost da je mauzolej u Šipovu odjek splitskoga, a da su ovdje obrađeni imbreksi moguća tipološka značajka, a ne samo izolirana pojava.

Ostaje potrebno razjasniti zašto je imbreks iz Muzeja grada Splita povezan upravo s mauzolejom, a ne s nekom drugom zgradom ili arhitektonskim sklopom palače. Prema inventarnim knjigama Muzeja, ulomak je pronađen u „peripteru“ Dioklecijanove palače, a Muzeju ga je godine 1992. darovao Zavod za zaštitu spomenika. Nedostatak dokumentacije te šturi i neprecizni podaci iz inventarnih knjiga naveli su me na pretpostavku da je ulomak najvjerojatnije slučajni nalaz prilikom rutinskih građevinskih ili sanacijskih zahvata u blizini mauzoleja.³²⁰ Međutim, nedavno uočeni detalji na nacrtima splitskog konzervatora Vicka Andrića iz 1852. godine, pokazuju da je stvarni kontekst pronalaska ulomka za nijansu drukčiji, ili točnije rečeno zamršeniji.³²¹ Nacrt s prikazom detalja mauzoleja i gornjeg dijela zvonika katedrale, između ostalog, donosi i prikaz ulomka vrlo sličnog onom iz Muzeja grada Splita (sl. 34).³²²

Uz njegov presjek, prednji snimak i stražnji tlocrt, Andrić navodi da je *antifissa* pronađena 26. veljače 1851. godine u hrpi ulomaka između svoda i krova. Zapadni segment krova mauzoleja sondiran je 1851. godine kako bi se ustvrdilo da li je riječ o izvornoj razini krova. Tada je između vanjske linije luka kupole (ekstradosa) i pokrovnih crijepova pronađen sporni antefiks, još nekoliko kamenih ulomaka i izvorne tegule raznih dimenzija.³²³ Antefiks je, koliko se razaznaje iz tehnički preciznog, ali likovno naivnog crteža, po stanju sačuvanosti i dimenzijama istovjetan današnjem ulomku iz Muzeja grada Splita. Dekorativni reljef također nosi prikaz lica, ali nešto drukčijih karakteristika. Na vrhu glave uočavaju se dva roga, a na glavi su istaknuti i pramenovi kovrčave kose. D. Kečkemet prilikom objave nacrtu usputno se osvrće na nalaz navodeći da se “skulptura s dvorogom kapom danas nalazi u Muzeju grada Splita, a njena nedovoljno vjerna kopija ugrađena je u restaurirani zvonik pod kraj stoljeća”.³²⁴ Andrićev ulomak navodi na dvije mogućnosti. Prva je da je 1851. godine u sloju materijala na krovu mauzoleja pronađen istovjetan imbreks, ali s prikazom bića bikovsko-

³²⁰ V. MARINKOVIĆ, 2014, 298-299, bilj. 27, 28.

³²¹ Originali nacrtu nalaze se u Zbirci nacrtu Konzervatorskog odjela u Splitu, a dijelom su objelodanjeni kod D. KEČKEMET, 1993, T. 1-20.

³²² Zbirka nacrtu Konzervatorskog odjela u Splitu inv. br. RST - 169 AE7/88.

³²³ D. KEČKEMET, 1993, 108.

³²⁴ Isto.

ljudskih karakteristika. Tako nešto je vrlo očekivano s obzirom da je ukrasnih imbreksa trebalo biti više uzimajući u obzir oblik i površinu krova i trijema mauzoleja, a motiv bića s bikovsko-ljudskim karakteristikama na jednom ovakvom kompleksu je više nego izgledan (pojavljuje se i na vijencu ophoda). Druga mogućnost je da je riječ o istom nalazu, ali naknadno oštećenome ili krivo interpretiranome od strane Andrića prilikom crtanja nacрта. Da je Andrić prilikom crtanja „doradio“ lik sasvim je moguće, s obzirom da na istoj tabli krivo interpretira zadnje prozore na zvoniku potencirajući šiljate gotičke lukove. S druge strane, u ovoj tvrdnji treba biti oprezan s obzirom da je u istoj seriji nacрта objavio i nacрте unutrašnjeg friza mauzoleja, gdje likove u svom stilu naivno prikazuje, ali sadržajno poprilično točno interpretira.³²⁵ U cijeloj priči također je važno spomenuti da Andrić prilikom izrade idealne projekcije mauzoleja na svome mjestu prikazuje imbrekse krovnih streha s antefiksom, ali u istom crtežu krivo interpretira kupolu, premda su mu rezultati sondiranja kupole provedeni godinu prije dali potpuno oprečne podatke.³²⁶ Potpuno je neutemeljena njegova idealna rekonstrukcija krova – prikazuje ga kao kupolu bez tegula, ali u isto vrijeme na vijencu pozicionira imbreks-antefiks. Ovaj element arhitektonski i funkcionalno nema smisla ukoliko na krovu nema tegula. On prvenstveno služi da poveže tegule i spriječi prodor vode. Njegova dekorativna funkcija je važna, ali sekundarna.

Na ulomku koji danas stoji izložen u Muzeju grada Splita nema tragova oštećenja (u smislu naknadnog uklanjanja rogova), a u zbirci i depou nije evidentiran još jedan ulomak istoga tipa.³²⁷ Moguće je da je imbreks nakon pronalaska zadržan u Konzervatorskome odjelu, a dugo nakon toga predan Muzeju grada Splita što potvrđuje i izvod iz inventarnih knjiga.

Valja se još osvrnuti na relativno svjež navod D. Kečkemeta (1993.) koji spominje „skulpturu sa rogom kapom“. Kečkemet u Muzeju grada Splita sudeći po opisu, najvjerojatnije uopće nije zapazio imbreks, već srednjevjekovnu konzolu s prikazom žene koja je nekoć bila ugrađena u zvonik trećeg kata s njegove sjeverne strane, a na čijem mjestu danas stoji replika.³²⁸ Ova vrlo izgledna teorija nas opet vraća na početak i upozorava na oprez, jer bi sukladno tome imbreks s motivom bikovsko-ljudskih karakteristika ipak mogao postojati negdje sakriven od očiju javnosti. Mogućnost da se u depoima muzeja, budućim arheološkim

³²⁵ D. KEČKEMET, 1993, T. 12.

³²⁶ D. KEČKEMET, 1993, T. 14, T. 18, T. 20.

³²⁷ Tu činjenicu mi je u potvrdila ravnateljica muzeja i voditeljica antičke zbirke Elvira Šarić Kostić.

³²⁸ Skulptura je iz 14 st., a u Muzeju grada Splita se vodi pod inv. br MGS 1129. D. Kečkemet je u svojim člancima naziva ženskom skulpturom s dvorogom kapom ili šeširom i datira u 15 st., v. D. KEČKEMET, 1955, 125; D. KEČKEMET, 2004, 51.

Sl. 34

radovima ili privatnim zbirkama evidentira još imbreksa vrlo je vjerojatna, jer sudeći prema tragovima sidrenja na trijemu krova i mauzoleja njih je trebalo biti mnogo.³²⁹ Prilikom sondiranja krova mauzoleja 1851., a potom 1996. godine, u slojevima sedre i materijala koji su služili kao ispuna prilikom popravka i rekonstrukcije kupole pronađen je veliki broj rimskih tegula i njihovih ulomaka.³³⁰ Tegule su različitih dimenzija s različitim pečatima tvornica, što navodi da se materijal prilikom popravka kupole donosio iz raznih dijelova palače.³³¹ Sukladno tome i imbreks je mogao biti donesen i upotrijebljen kao sekundarni materijal. Međutim, pokazalo se da je izvorna širina tegule krova mauzoleja bila 37 cm, a prema standardnim mjerama odnosa tegula – imbreks moguće je utvrditi da dimenzije imbreksa iz Muzeja grada Splita odgovaraju izvornim tegulama mauzoleja.³³²

Položaj imbreksa na krovu mauzoleja ili trijema je moguće pokušati precizirati. Naime, činjenica da je izrađen od kamena, da je teži i glomazniji od standardnih crjepova te da je pronađen samo jedan primjerak, ukazuje na njegovu moguću reduciranu upotrebu. Ukoliko su izvorni krov trijema i mauzoleja pratili oblik oktogona, a sasvim je izgledno da jesu, teoretski je moguće da su ovakvi kameni elementi naglašavali samo rubne spojeve streha oktogona. Njihova uloga kao takva je bila dekorativna i funkcionalna. Imajući na umu oblik krova, ovakvih elementa je trebalo biti osam, a ukoliko izvorni položaj pretpostavimo i na krovu trijema, moguće je da ih je bilo i više. Činjenica da je pronađeni element ukrašen, govori u prilog tome da je ovakva vrsta dekorativno-funkcionalnog elementa trebala biti vidljiva s tla, što ga pobliže definira kao ukrasni element krova trijema. U prilog parcijalne upotrebe ovakve vrste imbreksa, odnosno postavljanje samo na istaknute zone, govori činjenica da je i u Šipovu pronađen reduciran broj imbreksa (ukupno 6). I ovaj mauzolej je prema idealnoj rekonstrukciji trebao imati oktogonalni krov. Međutim, G. Nikšić prilikom sondiranja krova zapaža niz rupa na kamenom vijencu, koje su mogle pripadati utorima za sidrenje antefiksa.³³³ Na terenu zbog visine nije bilo moguće provjeriti tragove sidrenja, koji bi pokazali da li su elementi postavljeni na krov mauzoleja i na krov trijema ili pak samo na jedan od krovova, pa će ovo pitanje ostati otvoreno za neko drugo istraživanje.

Stilske karakteristike, način oblikovanja i naposljetku motiv prednje strane, učvršćuju teoriju da je imbreks integralni dio mauzoleja. Lice je izrazito kubičnog oblika i u potpunosti lišeno

³²⁹ G. NIKŠIĆ, 1997, 110, 119.

³³⁰ G. NIKŠIĆ, 1997, 105-122.

³³¹ G. NIKŠIĆ, 1997, 115.

³³² G. NIKŠIĆ, 1997, 115 sa sl.

³³³ G. NIKŠIĆ, 1997, 110.

individualne fizionomije. Detalji nisu pomno obrađeni, već su shematski naznačeni vještim potezima klesarskog dljeteta. Unatoč nedovršenosti i shematskoj formi prikaza, riječ je o izrazito spretnom i kvalitetnom klesarskom radu. Oči su široko otvorene i okrugle, s podvučenim kapkom, a pogled bez naznačene zjenice usmjeren je visoko prema gore. Obrazi i brada također su okrugli i istaknuti, usne male i mesnate, a nos kratak i širok u korijenu. Čelo je nisko, ostatak glave djelomično je nedovršen, a nedovršeni dio ukazuje da je lik možda čak imao kapu na glavi.³³⁴ Niz lijevi obraz uvija se i spušta vrpca, dok na suprotnoj strani takav detalj nije vidljiv. Kamena površina ispod brade glatko je obrađena, te je primjetno da umjetnik nije imao namjeru izraditi poprsje ili vrat, već je naglasak samo na licu. Oslanjajući se na nekoliko detalja – moguću usku povezanost s arhitekturom grobnog karaktera te brižno obrađenu vrpcu koja se spušta uz lijevi obraz prikaz je moguće povezati s motivom maske, odnosno maskeronom. Navedeni motiv već je uočen na kamenoj plastici mauzoleja, a kao ikonografski i apotropejski simbol odgovara funeralnom kontekstu zgrade.³³⁵

Ono što je svakako najzanimljivije kod ovog malog primjerka plastike s tetrarhijskim stilskim obilježjima jest činjenica da skulptorska obrada, način rastvaranja površine i umjetnikovo percipiranje oblika iznimno nalikuju na obradu portreta cara Dioklecijana u unutrašnjem frizu mauzoleja (**K54, T5, sl. 53**). Usporedimo li Dioklecijanov portret s figuralnim prikazom na ulomku iz Muzeja grada Splita, unatoč tome što je riječ o hijerarhijski različitim likovima, primijetit ćemo iznenađujuću sličnost, koja bez sumnje odgovara karakterističnom rukopisu jedinstvene radionice. U oba slučaja zamjetna je izrazita natečenost i kubičnost lica, okrupnjivanje oblika, izbjegavanje detalja i izostavljanje fizionomijskih obilježja (sl. 47, 48).³³⁶ Svaki element promatran zasebno na licu ova dva lika gotovo je isti i shematski izveden. Kako bilo, na osnovi stilskih značajka i gotovo napadne sličnosti fizionomije, možemo biti gotovo sigurni da je ista ruka ili barem ista skupina majstora izradila ulomak iz Muzeja grada Splita i portret cara Dioklecijana na unutrašnjem frizu mauzoleja.

1.5.4. Unutrašnjost

Unutrašnjost kružne cele mauzoleja naizmjenično je rastvorena polukružnim i četvrtastim nišama (sl. 36). Dodatno je raščlanjena stupovima postavljenim u dva visinska reda koji

³³⁴ Kapa na glavi se javlja na stanovitom broju teatarskih maski unutar palače.

³³⁵ Motiv maske na nadgrobniim spomenicima česta je pojava, v. D. MARŠIĆ, 2007, 197-226.

³³⁶ Upravo je natečenost careva lica na tom prikazu i na pojedinim prikazima na novčićima navela pojedine istraživače na zaključak da je Dioklecijan patio od vodene bolesti. Usporedbom do sada navedenih primjera vidljivo je da je natečeno lice značajka antičke umjetnosti u palači.

nemaju konstruktivne funkcije. Uloga stupova je dekorativna, izrađeni su od crvenog porfira (gornji red) i dvije vrste granita (donji red), što odaje dojam „kamene polikromije“. Kameni vijenac pozicioniran između dva reda stupova je isključivo dekorativnog karaktera. Figurativni reljefni elementi evidentirani su na dekorativnom frizu iznad drugog reda stupova (K46-69), te tek sporadično na jednom kapitelu donjeg reda interkolumnija (K43) i segmentu središnjeg vijenca (K45). Friz s reljefnim figuralnim prikazima pruža se duž cijelog unutrašnjeg prstena u razini kapitela drugog kata interkolumnija. Po tri reljefne ploče ispunjavaju svaku od osam strana interkolumnija, osim na istočnoj strani gdje je središnja ploča uklonjena radi otvaranja prozora, a danas se smatra izgubljenom (K52). Izvorno su trebale biti ukupno dvadeset i četiri ploče. Friz je izrađen od domaćeg kamena vapnenca i nalazi se na visini 12 metara od poda. Njegova aproksimativna visina je 0,86 m. Na frizu su već odavna uočene tri odvojene tematske cjeline: eroti nositelji girlandi i bista, eroti u lovu i trke erota.³³⁷ Ukupno je riječ o četiri cjeline s prikazom erota s girlandama i bistama u medaljonima, tri tematske cjeline motiva lova te jedna s prikazom trka erota.

Motiv erota nositelja girlandi i bista ponavlja se u prostoru drugog, trećeg, četvrtog i petog interkolumnija gledajući u smjeru kazaljke na satu, ukoliko kao početnu točku uzmemo glavni, zapadni ulaz. Nastavljajući navedenim redom, u prostoru šestog i sedmog interkolumnija nižu se scene erota u lovu, a isti se motiv ponovno javlja u prostoru prvog interkolumnija. Unutar sedmog interkolumnija, točno iznad glavnog zapadnog ulaza u mauzolej, postavljena je tematska jedinica s prikazom trke erota.

U prvoj tematskoj cjelini, grupi prikaza erota nositelja girlandi i bista, iznimno su značajna dva reljefa koja prikazuju poprsja. U prostoru 4. interkolumnija je reljef na kojemu dva erota pridržavaju debeli vijenac od lovorova lišća u kojemu je prikazano poprsje muškarca (K54). Poprsje je jednostavno izvedeno, grubo obrađeno i nedovršeno. Uzimajući u obzir atribut i karakter prikaza, nema dvojbe da se radi o portretu cara Dioklecijana, što je već davno pretpostavljeno, a s atribucijom su suglasni i suvremeni autori.³³⁸ Dioklecijan je obučen u *paludamentum*, a na desnom ramenu je vidljiva okrugla fibula. Na glavi, odnosno na samome tjemenu je vijenac od hrastova lišća (*corona civica*), ispod kojega proviruje kratka kosa u širokim pramenovima.³³⁹ L'Orange smatra da je umjesto vijenca na glavi Dioklecijana tipična

³³⁷ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1992, 102-104; S. McNALLY, 1996, 54; N. CAMBI, 2005, 169-170.

³³⁸ LJ. KARAMAN, F. BULIĆ, 1927, 94; H. P. L'ORANGE, 1931, 37; R. CALZA, 1972, 106, H. P. L'ORANGE, 1984, 7, 21, 102; J. J. WILKES, 1993, 52; N. CAMBI, 2000, 80; N. CAMBI, 2002, 180; N. CAMBI, 2005, 169.

³³⁹ N. CAMBI, 2000, 80-81.

pravokutna kapa tetrarhijskog doba (*pileus pannonicus*), kakva se javlja na porfirnoj grupi četvorice tetrarha u Veneciji.³⁴⁰ Lice cara je gojazno i kubično, oči su široko rastvorene, a pogled uprt visoko iznad promatrača. U prostoru 2. interkolumnija u identičnom medaljonu je žensko poprsje, likovno i stilski obrađeno na isti način (**K50, T5, sl. 50**). Žena je obučena u palu, kosa joj je počešljana na razdjeljak i raspuštena na način da u dva velika pramena padaju na ramena, dok je na vrhu glave skupljena u visoku punđu (sl. 35). Lice je modelirano isto kao Dioklecijanovo: kubično je, natečeno, širokog nosa i mesnatih usnica. Oči su širom rastvorene, okrugle, a pogled je usmjeren visoko. S obzirom da se ženski lik javlja u paru s Dioklecijanom, smješten u medaljonu od lovorovog lišća (kojeg pridržavaju eroti) te da je riječ o poprsju – što nedvojbeno govori o važnosti osobe – realno je pretpostaviti da je riječ o Dioklecijanovoj ženi Priski.

Sl. 35

Netipična ženska frizura, međutim, mnoge je navela na dvojbu po pitanju takve atribucije. Naime, sukladno ondašnjoj modi, očekuje se da Priska nosi suvremeni tip *Scheitelzopf* frizure, koja je spletena na razdjeljak, stegnuta iza uha i tako sakupljena isprepletenu u široku pletenicu te presavijena na tjemenu glave. Prema Cambiju, frizura koju nosi Priska u mauzoleju (raspuštena kosa u pramenovima) više odgovara božici ili idealiziranoj figuri (sl. 35).³⁴¹ Ćurčića je pak navela da lik identificira s prikazom ženskih likova s krunom u obliku gradskih zidina.³⁴² Izravnu analogiju nalazi na malom Galerijevu slavlolu u Solunu.³⁴³ Mali Galerijev slavluk (danas izložen u Arheološkom muzeju Soluna, inv. br. MΘ 2466) sadrži dva medaljona: u jednome je prikaz Galerija, Dioklecijanova suvladara, a u drugome prikaz Tihe, nastao preklesavanjem portreta Valerije nakon njezine smrti. Tiha na slavlolu ima zategnutu kosu i dva pramena koja se spuštaju na prsa, a na glavi krunu u obliku gradskih zidina.

Predloženu Ćurčićevu analogiju prihvatio je i Babić. Punđu na Priskinoj glavi u splitskom mauzoleju on vidi kao predmet koničnog oblika – modius, te je identificira sa sinkretičkom figurom Izide-Tihe ili Izide-Fortune.³⁴⁴ Međuodnos likova na malom Galerijevu slavlolu je

³⁴⁰ H. P. L'ORANGE, 1931, 37.

³⁴¹ N. CAMBI, 2002, 180.

³⁴² S. ĆURČIĆ, 1993, 69.

³⁴³ Isto.

³⁴⁴ I. BABIĆ, 2004, 722.

sličan međuodnosu likova u splitskom mauzoleju. Naravno, to se treba sagledati kao jedna vrsta pravila prikazivanja tetrarhijskih vladara i njihovih supruga. Kompozicija i struktura spomenika su nastali prije negoli je bilo planirano lik Valerije preinačiti u Tihu. Na Priskinoj glavi u splitskom mauzoleju se jasno vidi da je riječ o kosi u pramenovima, a ne o kruni u obliku gradskih zidina ili modiju. To je bilo moguće pobliže sagledati i utvrditi tijekom nedavnih konzervatorsko-restauratorskih radova na dekorativnom frizu mauzoleja. Atribuciju Priske otežava činjenica što je njezin izgled potpuna nepoznanica, odnosno ne postoji niti jedan siguran prikaz s kojim bismo mogli usporediti portret iz mauzoleja. Sukladno onodobnoj praksi, likovi žena se ne javljaju na aversima novca, a rijetki su i u monumentalnoj javnoj skulpturi. Prema L'Orangeu fragment glave iz Salone (pohranjen u Arheološkom muzeju u Splitu pod inv. br. 226), iznimno lijep rad tetrarhijske umjetnosti, prikazuje Prisku.³⁴⁵ Relativno nedavno u Saloni je pronađena masivna baza s posvetnim natpisom Priski – *Avreliae Priscae nobilissimae feminae* (danas u Arheološkom muzeju u Splitu).³⁴⁶ Na gornjoj površini baze uočeni su tragovi sidrenja skulpture, a sudeći po dimenzijama (110 x 92 cm) ona je mogla nositi skulpturu nadnaravne veličine. Taj primjer pokazuje da je lik Priske bio prikazivan u monumentalnoj skulpturi. Da je Priska prikazana u mauzoleju nema dvojbe. Sasvim je realno da ona bude prikazana uz Dioklecijana, a vrlo je vjerojatno da je i planirano da bude i pokopana tamo.

Činjenica da prikazana derivacija *Scheitelzopf* frizure (s dva duga pramena koja se spuštaju na ramena) do sada nije prepoznata niti od jednog autora, ne znači da ona nije ni postojala. Naime, postoji nekoliko sačuvanih galijenskih ženskih portreta koji sadrže *Scheitelzopf* frizuru „slobodnijeg tipa“. Portret Julie Kornelije Salonine (Emitraž) te dva ženska portreta iz Rima (Muzej Dioklecijanovih termi i Palazzo dei Conservatori, Braccio Nuovo) nose *Scheitelzopf* frizuru na kojima se ispod uha, niz vrat, uvijaju kraći kovrčavi pramenovi.³⁴⁷ Također, evidentirana su dva ženska portreta koji imaju još slobodniju varijaciju frizure: pramenovi koji se uvijaju niz vrat su bogatiji, gušći, labaviji i duži. Portreti se nalaze u Rimu (Palazzo dei Conservatori, Sala dei Trionfi) i u Kopenhagenu (Glyptoteka Carlsberg).³⁴⁸

³⁴⁵ H. P. L'ORANGE, 1984, 141.

³⁴⁶ J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 2008, 13; J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 2009, 307-333.

³⁴⁷ Emitraž: M. BERGMANN, 1977, 89-90, 93, 103, T. 28, sl. 1-2. Muzej Dioklecijanovih termi: M. BERGMANN, 1977, 89, 94, T. 28, sl. 3-4. Palazzo dei Conservatori, Braccio Nuovo: M. BERGMANN, 1977, 94-94, T. 28, sl. 5-6; K. FITTSCHEN, P. ZANKER, 1983, 114-115, T. 201-202.

³⁴⁸ Palazzo dei Conservatori, Sala dei Trionfi: M. BERGMANN, 1977, 95, T. 30, sl. 1-2; K. FITTSCHEN, P. ZANKER, 1983, 113-114, T. 201-202. Glyptoteka Carlsberg: M. BERGMANN, 1977, 89, 91, 93, 97, T. 31, sl. 1-2.

Premda su navedeni portreti i do tridesetak godina stariji od portreta u mauzoleju, ipak mogu poslužiti kao dokaz da se ovakva frizura nosila. Sasvim je moguće da je Priska u mauzoleju prikazana arhaičnije (moguće i demodernizirano) od Dioklecijana, što je poznata praksa na rimskim nadgrobnim spomenicima. Primjer tome je stela Servija Enija Fuska i njegove žene (Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A 1102).³⁴⁹ Fuskova frizura se datira u trajansko doba, dok se frizura njegove supruge naslanja na žensku modu flavijevskog doba.³⁵⁰ Modne razlike u frizurama vidljive su i na steli Tita Fuficija. Prikazane su četiri ženske osobe, a sve imaju različite frizure.³⁵¹

Činjenica da je Priskin portret ugrađen visoko, djelomično je uvjetovala predimenzioniranje formi, što se u ovom slučaju odrazilo i na frizuru (pramenove kose). S obzirom da Tiha na malom Galerijevom slavoluku ima isti tip frizure (izuzevši punđu koja je zamijenjena s krunom), otvara se pitanje je li izvorno lik Valerije nosio istu frizuru kao Priska, a prilikom preklesavanja je izvršeno samo mijenjanje forme punđe u krunu?

Poprsja Dioklecijana i Priske u mauzoleju iznimno su bitna. Postoji nekolicina portreta u punoj plastici koji se pripisuju Dioklecijanu, međutim portret u mauzoleju je zasada jedini siguran prikaz. Portret Priske u mauzoleju je također za sada jedini siguran portret. Nažalost, riječ je o shematiziranim, dematerijaliziranim i nedovršenim prikazima, koji ne govore mnogo o stvarnoj fizionomiji likova.

U prvoj grupi prikaza erota nositelja girlandi i bisti, tematski nedostaju ukupno dva reljefa. Jedan nedostaje doslovno (**K52**), fizički, zbog već spomenute barokne intervencije otvaranja prozora,³⁵² dok drugi nedostaje jer se u njegovu tematsku cjelinu, u prostoru prvog interkolumnija, „umiješao“ jedan od prikaza erota u lovu (**K69**). Ovakva nesavršenost u izvedbi i prostornom planiranju scena u antici nije rijetkost. I u likovnoj izvedbi reljefa su odavna primijećene stanovite nesavršenosti. Već A. Conze u svome kratkom izvješću spominje kako se „klesari nisu mučili sa izvedbom pojedinosti“, a to opravdava činjenicom što je friz visoko, pa se zbog lošeg osvjetljenja ne raspoznaje dobro.³⁵³ Uistinu, reljefi su mjestimično grubo abocirani, a klesarskim alatom (špicom) samo je uklonjen višak materijala. Tamo i gdje je došlo do finije obrade materijala (zubačom) dijelovi reljefa su ostali

³⁴⁹ N. CAMBI, 2000, 50, T. 82.

³⁵⁰ Više o analizi frizura na steli donose S. RINALDI TUFFI, 1971, 99; S. SCHÖNAUER, 2001, 262.

³⁵¹ S. SCHÖNAUER, 2001, 244, T. 6-7.

³⁵² Intervencija je prema D. Rendić-Miočeviću izvedena u razdoblju 1602.-1616. godine za vrijeme stolovanja nadbiskupa Markantuna (Marko Antun) Dominisa. Usp. D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1992, 99.

³⁵³ G. NEIMANN, 1910, 113-115.

nedovršeni. Na svim reljefima podloga je ostala grubo obrađena. Na primjeru ploče s portretom carice Priske primjetni su tragovi završne obrade, međutim dijelovi odjeće su u potpunosti nedovršeni. S. McNally ovu činjenicu tumače na način da je površina ostavljena nedovršena, zbog toga što se na kamen kao završni sloj stavljao štuko ili/i boja.³⁵⁴ Ta pretpostavka se može odbaciti. Naime, dijelovi koji su nedovršeni jasno prikazuju višak materijala i po nekoliko centimetra iz čega proizlazi da se na tako amorfnu masu nije mogao dodavati završni sloj štuka, jer bi konačan rezultat bio zbunjujući i estetski neprikladan. Osim toga, nedavni konzervatorsko-restauratorski radovi provedeni na kamenom oplošju friza, nisu donijeli nove spoznaje o takvoj vrsti materijala, pa ni tragove boje ili pozlate.³⁵⁵ Takva tehnologija ukrašavanja, međutim u antici nije strana, ali u Dioklecijanovoj palači nije evidentirana.

U potpunosti nedovršena reljefna ploča s prikazom erota nositelja girlandi, prva s reda u drugom interkolumniju (**K48, T5, sl. 48**) interesantna je još iz jednog razloga. Naime, ona ima i svoj tematski par, točnije dvojnicu, u četvrtom interkolumniju (**K56, T5, sl. 55**), koja je u smislu završne klesarske obrade mnogo dovršenja. Ukoliko se bolje promotri, vidljivo je da su eroti na oba reljefa u istom položaju, pod istim kutom nagiba, a da se scena razlikuje samo u detaljima koje je moguće dotjerivati i mijenjati tijekom završne obrade (položaj stopala, dužina girlandi). Kod ova dva reljefa čak je i luk girlande zamjetno skraćen, a glava maskerona u luku mnogo manja nego kod ostalih primjera. Ovo upućuje na pretpostavku da su se reljefi friza izrađivali prema već postojećim likovnim predlošcima koji su cirkulirali po produkcijskim centrima i među radionicama, te su se doslovno kopirali na površinu koja je trebala biti isklesana.³⁵⁶ Promatrano u tome kontekstu, nije slučajno da je klesar-umjetnik prilikom žurbe i pritisnut rokovima završetka friza, „žrtvovao“ već navedenu reljefnu ploču. Naime, scena je tek naznačena, ali uz pomoć dvojnice itekako razumljiva i kao takva ne predstavlja problem u čitanju i interpretiranju ikonografije i značenja čitavog friza.³⁵⁷ Očito da

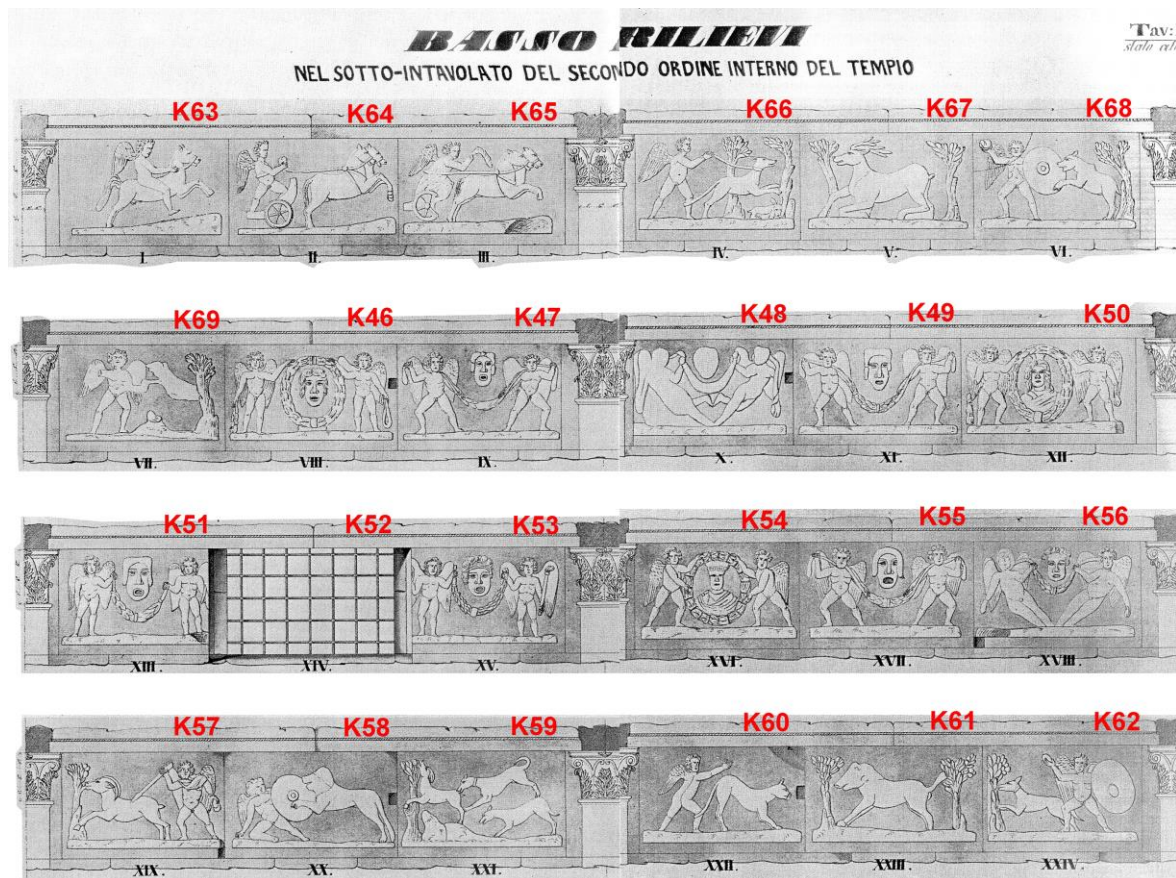
³⁵⁴ S. McNALLY, 1996, 54.

³⁵⁵ Radove je tijekom 2011.-2013. godine izvodila tvrtka Neir d.o.o., a u razgovoru s kolegama konzervatorima-restauratorima koji su sudjelovali u radovima dobila sam informaciju da nije evidentirano postojanje takvog materijala.

³⁵⁶ Postojanje predložaka s motivima ili tzv. knjige uzoraka u kontekstu izrade antičkih mozaika široko je prihvaćeno. Međutim, što se tiče klesarske produkcije, o toj se temi se malo govorilo. Toynbee tvrdi da su ih klesari morali koristiti, ali samo za komplicirane uzorke, v. J. TOYNBEE, 1972; A. OVADIAH, Y. TURNHEIM, 1994, 93.

³⁵⁷ Razlažući situaciju na takav način, može se postaviti pitanje zašto je pak ploča **K69** koja nema svoju dvojnicu ostavljena u potpunosti nedovršena? Mišljenja sam da ploča nije nedovršena već jako oštećena i erodirana, što su mi na koncu potvrdili restauratori prilikom posjete radnoj skeli tijekom 2012. godine.

se nedovršenost nije smatrala kao veliki grijeh, što je dokazano na mnogo primjera dekorativnih elemenata Dioklecijanove palače.

Sl. 36

Analizirajući detaljnije elemente friza moguće je naći još nelogičnosti koje pružaju informacije o klesarskom procesu nastajanja dijela. S. McNally je djelomično točno konstatala da reljefne prikaze **K60-62**, možemo promatrati kao jednu scenu, isto kao ploče **K66-68**.³⁵⁸ Ako ploče **K60-62** promotrimo kao cjelinu, postaje sasvim jasno da je riječ o jednoj, a ne zasebnim scenama lova, gdje erot (**K60**) huška psa na vepra (**K61**), a drugi erot baca kamen i istodobno pušta psa (**K62**). U tom prikazu potkrala se tehnička greška: stablo u desnom uglu ploče **K61** opet se ponavlja na lijevoj strani ploče **K62**, ali ga je spoj prepolovio na pola. Ta situacija nam dokazuje da su se crtani predlošci prenosili na kamen u radionici i klesali, a potom dovršeni ili polufinalizirani montirali na licu mjesta. Da se klesalo na licu mjesta, greške u preraspodijeli motiva se ne bi dogodile radi veće preglednosti skice i čitavog

³⁵⁸ S. McNALLY, 1996, 56.

reljefa.³⁵⁹ Navedena situacija nam još jednom potvrđuje mnogo puta ponavljanu činjenicu da se palača gradila velikom brzinom, a vremena za popravak na licu mjesta nije bilo ili pak to nije bio prioritet?

Sljedeći gore spomenutu konstataciju S. McNally, moguće je da je prostor svakog interkolumnija u početnoj viziji arhitekta-projektanta trebao biti jedna integralna scena, motiv sam za sebe. I to uz nekoliko iznimki zaista jest tako. Mišljenja sam da sve scene lova postavljene u prostore interkolumnija 5, 6 i 8 možemo gledati kao zasebnu cjelinu. Istina, nisu baš u potpunosti usklađene i kontinuirane, ali su prema slijedu motiva tematska cjelina za sebe. Scene s prikazom trke ili galopirajuće povorke erota u prostoru sedmog interkolumnija predstavljaju individualnu tematsku jedinicu (**K63-65**). Svi eroti su postavljeni bočno, u galopu se kreću jedan za drugim, a predvodi ih jedini obučen (Psyche?) koji bičuje konja.

Slijedom navedenog, scene erota s girlandama i bistama možemo također gledati u istom duhu. Prostor interkolumnija br 2. (**K48-50**) i br. 4 (**K54-56**) problematičan je jer su reljefi po svoj prilici prilikom montaže izmiješani. Portret cara Dioklecijana (**K54**) i žene mu Priske (**K50**) prema logičkom ikonografskom kanonu u prostoru interkolumnija ne bi trebali stajati postranično, već bi morali biti flankirani s po dva para erota nositelja girlandi. Na tragu te pretpostavke, kompozicija interkolumnija 3 je točna ukoliko u obzir uzmemo pretpostavljenu rekonstrukciju D. Rendić-Miočevića.³⁶⁰

Kompozicija interkolumnija br.1 posebno je problematična. Jako oštećeni reljef s prikazom lova (**K69, T5, sl. 45**) nikako se ne uklapa u postavljenu priču, a prema pretpostavljenoj ikonografiji, na njegovu mjestu je trebala biti ploča s motivom erota nositelja girlandi. Pitanje je dakle što se tu točno dogodilo?

Pokušaj odgovaranja na to pitanje vraća nas u klesarsku radionicu. Reljefi su po narudžbi izrađeni ili polufinalizirani u jednoj od lokalnih klesarskih radionica.³⁶¹ Rađeni su po već postojećim predlošcima i tematskim cjelinama, a sukladno kasnoantičkim stremljenjima dolazi do improvizacije i nemara u izvedbi pojedinosti. U završnom ciklusu, prilikom transporta i montaže, moglo je doći do pucanja i oštećenja pojedinih ploča. Sasvim je moguće

³⁵⁹ Pretpostavka da se većina reljefa i dekorativnih kamenih elemenata do jedne faze radila u radionici sasvim je opravdana i logična. Skidanjem viška materijala olakšava se montaža kamena koji je nakon toga znatno lakši. Međutim, dovodi se u opasnost da kamen zbog toga što je stanjen prilikom transporta ili montaže pukne. To je razlog zašto su se poneki reljefi i komplicirani oblici ipak dovršavali *in situ*.

³⁶⁰ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1992, 109 sa sl., 111 sa sl.

³⁶¹ Da su reljefi izrađeni u jednoj od lokalnih klesarskih radionica je neupitno. Naime, reljefi su izrađeni od domaćeg kamena vapnenca, a same likovno-stilske značajke potvrđuju da je riječ o produktu lokalne klesarske radionice.

da je reljef koji je izvorno trebao biti na položaju ploče 1. interkolumnija (**K69**) pukao te je zamijenjen onim neodgovarajućeg ikonografskog sadržaja (motiv lova). Ta ploča je očito u startu bila odbačena – izrađena je od dijela kamena slabijih fizikalno-kemijskih karakteristika od ostalih te je ostavljena postrance. Zbog pucanja izvorne ploče i ona je postala dobra zamjena. Činjenica da je u startu izrađena od dijela kamena koji je iz nekog razloga bio kvaran, razlog je zašto danas jedina u jako lošem stanju.

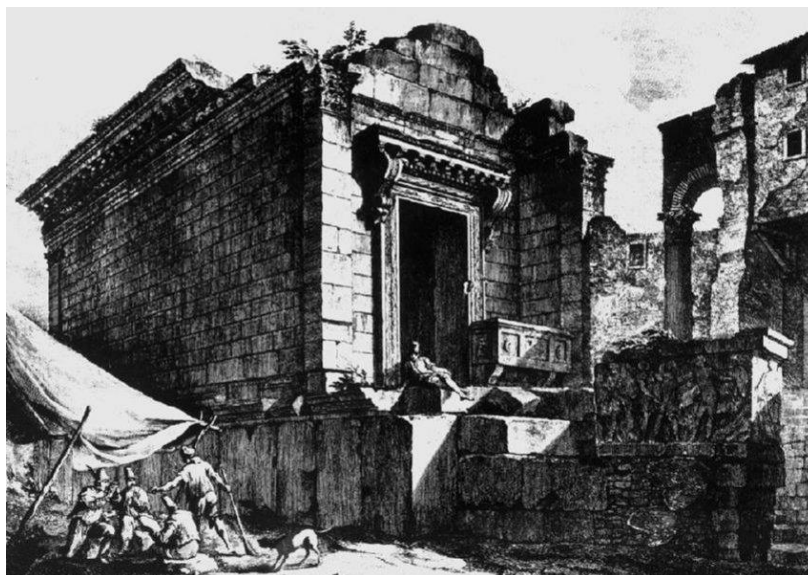
Dokaz o zamijene ploča može biti i *spolium* koji je prilikom konzervatorsko-restauratorskih radova pronađenu sjevernom vanjskom zidu vestibula (**K70, T6, sl. 68**). Reljef prikazuje ulomak krila koji je nekoć bio dio veće cjeline. Po istovjetnome materijalu i načinu oblikovanja pera na krilu (oblik i lagano istureni žlijeb po sredini) ulomak je s krajnjim oprezom moguće povezati s frizom u unutrašnjosti mauzoleja. Dužina spolija je do 30 cm, a krila na frizu iznose cca 40 cm (mjere je zbog visine nije bilo moguće precizno uzeti). Sasvim je moguće da je odbačeni puknuti ulomak reupotrijebljen kao građevni materijal prilikom popravka zida vestibula. Taj ulomak, ako zaista jest dio friza, može biti i dio ploče 3. interkolumnija koja danas nedostaje, a uklonjena je zbog otvaranja prozora (**K52**).

Ostaje otvoreno pitanje kako se takva kaotična i prividno nemarna situacija po pitanju prostorne organizacije reljefa mogla dogoditi u prostoru gdje je Car trebao biti pokopan? Primarni razlog leži u činjenici da su se poimanja kasnoantičkog umjetnika promijenila, a da se transcendentalna struja koja se pojavila u likovnom izražavanju odrazila i na ikonografske kanone i na dosada strogo poštivane tehničke standarde. Umjetnici i projektant nisu se suviše zamerali s prostornim rasporedom i likovnim nesavršenstvima reljefa u mauzoleju. Carska hijerarhija i scenografija je nadasve ispoštovana. Car ima svoje insignije (*corona civica*) i počasno mjesto u medaljonu, isto kao i carica, ali njihov postranični smještaj nije toliko bitan, isto kao što nije bitan ni postranični položaj konzola na tzv. malom hramu.³⁶² U svakom slučaju poruka je jasna, a ona je mnogo važnija, nego sama estetska i likovna vrijednost dijela.

Takav stav se odrazio u likovnom i stilskom tretmanu reljefa. Reljefi su nedovršeni, tijela erota nespretna, zdepasta i loše anatomski urađena. Portreti cara Dioklecijana i žene mu Priske nešto su kvalitetnije izrade, ali i dalje se na licima čita stanovita dematerijalizacija površine. U oba slučaja zamjetna je izrazita natečenost i kubičnost lica, okrupnjivanje formi (nosa, očiju, usnica i obraza) te izbjegavanje detalja i izostavljanje fizionomijskih obilježja.

³⁶² N. CAMBI, 2002, 177; N. CAMBI, 2005, 171.

No unatoč očitom rutinskom (šablonskom) izvedbi, lica nisu isprazna i bezizražajna, naprotiv, oba prikaza sadrže stanovitu transcendentalnost i ikoničnost. To je postignuto oblikovanjem očiju, čiji je pogled usmjeren visoko prema gore, iznad točke promatrača. Ovakva ikonična vizija ljudske glave trasirana je u tetrarhijskom razdoblju, a svoj vrhunac doživljava u konstantinovskom razdoblju, što je logična posljedica stilskog razvitka.³⁶³ Upravo naglašena ikoničnost prikaza na licu s izrazito tetrarhijskim obilježjima pobliže datira oba reljefa u prvo desetljeće 4. stoljeća, što se vremenski poklapa s krajem izgradnje palače i Dioklecijanovom abdikacijom. Na temelju nekih ikonografskih elemenata na likovima mauzoleja, N. Cambi smatra da su radovi u palači mogli trajati i u drugom desetljeću 4. stoljeća.³⁶⁴ Ta činjenica ne bi bila u koliziji sa stilskim značajkama navedenih reljefa, no zaista je teško povjerovati da radovi traju i nakon useljenja, a potom i smrti cara Dioklecijana.

Sl. 37

1.6. Tzv. mali hram

Mali hram, smješten na zapadnom posvećenom prostoru Dioklecijanove palače, pripada uzdužnom tipu prostilnog hrama (sl. 37). Podignut na visokoj podnici iznad podzemne kripe, sastoji se od zatvorenog prostora i predvorja. Uz mauzolej, on je danas najbolje sačuvana zgrada palače. U cijelosti je očuvana cela, vanjsko oplošje i kameni bačvasti svod. Predvorje sa zabatom i stupovima koji su ga izvorno nosili nisu danas očuvani *in situ*. Granitni stupovi

³⁶³ N. CAMBI, 2000, 77.

³⁶⁴ N. CAMBI, 2002, 180.

ugrađeni u crkvu sv. Stjepana, nekoliko kilometara udaljenoj od centra palače, smatraju se izvornim stupovima hrama.³⁶⁵

Bogata arhitektonska skulpturalna dekoracija sačuvana je na vijencu krova, dekorativnom frizu ispod krova (na sjevernoj, južnoj i zapadnoj strani), na zabatu zapadne strane te na glavnom portalu i vijencu. Bačvasti svod u unutrašnjosti raščlanjen je kasetonima s njih ukupno osamdeset (sl. 42). Vijenac koji teče ispod bačvastog svoda bogato je ukrašen dekorativnim motivima.

Skulptura u punoj plastici nigdje nije sačuvana, a granitna sfinga (**K139**) koja stoji pred ulazom u hram, ne može se povezati s ovim prostornim kontekstom jer tu nije bila izvorno smještena. Sačuvani arhitektonski reljefi, premda bogati, figuralni i raznovrsni, ne otkrivaju izvornu posvetu hrama.³⁶⁶

1.6.1. Portal

Smješten na istočnoj strani, portal hrama sastoji se danas od dva dijela: okvira vrata i vijenca. Vijenac nadvisuje nadvratnik, pridržavaju ga dvije konzole, a izrađen je od dva monolitna bloka kamena.

Nadvratnik i dovratnici kamenog okvira vrata raščlanjeni su s dekorativnim trakama nejednake širine (**K86, T9, sl. 93-94**). Prva vanjska traka sadrži prikaze u kojima se među gusto isprepletenim viticama vinove loze naizmjenično redaju veoma sitni likovi erota i životinja (bikova, psa, ovnova). Eroti su uglavnom uposleni branjem grožđa, penjanjem uz lozu ili tjeranjem životinja. Loza raste iz dva kantara koja su isklesana na dnu svakog dovratnika prve dekorativne trake. Druga traka isključivo je dekorativnog karaktera i sadrži motive vitica u koje su upisane rozete. Motiv se uzastopno niže na oba dovratnika i nadvratniku, bez izmjena u ritmu. Na sredini nadvratnika, između motiva vitica i rozeta, smješten je motiv tzv. Herkulova čvora. Prema Kähleru čvor je simbol tetrarhijske propagande – aluzija na Herkula koji je pridružen Jovisu.³⁶⁷ Motiv Herkulova čvora uočen je kao dekoracija i na kapitelima piazze Armerine.³⁶⁸ Motiv je danas jako oštećen i teško uočljiv. Ova dekorativna traka ovulima je odijeljena od sljedeće. Iduća dekorativna traka sadrži prikaze ptica upletene u vinovu lozu.

³⁶⁵ F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 211, bilj. 84.

³⁶⁶ N. CAMBI, 1999, 27-39.

³⁶⁷ Kähler motiv Herkulova čvora navodi kao poveznicu između Piazze Armerine i Dioklecijanove palače, v. H. KÄHLER, 1965, 106.

³⁶⁸ H. KÄHLER, 1965, 106, sl. 14.

Obrada kamenog okvira vrata je detaljna i u potpunosti završena. Detalji su izvedeni uz korištenje brzorotirajućeg svrdla, osobito na listovima loze, kosi i krilima erota.

Iznad portala je pozicioniran monolitni vijenac, koji po načinu klesanja i obradi spada u integralnu cjelinu s portalom. Premda je u cijelosti dovršen i rafinirano klesarski oblikovan, u tehničkom pristupu izrade potkrala se greška. Vijenac je izrađen od dva bloka kamena čiji se spoj nalazi u sredini. Ornamenti izvedeni na kimatiju vijenca u zoni spoja ne poklapaju se savršeno. Još veći nerazmjer vidljiv je na deset ukrasnih konzola vijenca s figurativnim motivima (sl. 38). Dok se na lijevoj strani vijenca na konzolama redaju motivi lisnatih maskerona i giganata (**K88-91**), situacija je na desnoj strani vijenca bitno drugačija. Tri konzole sadrže ljudske prikaze (**K92, K93, K95**).

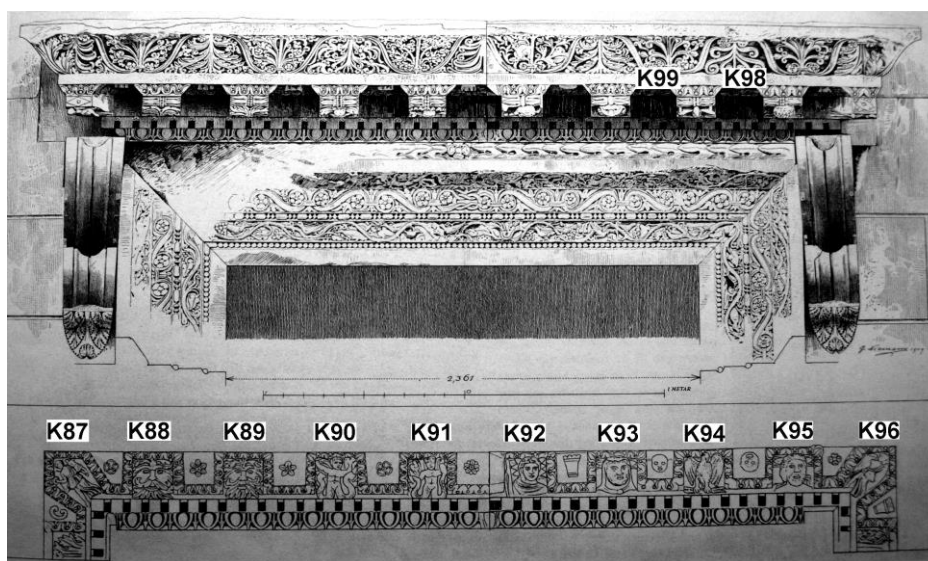
Osim što svi likovi nose attribute koji ih opredjeljuju u božansku sferu visoke hijerarhije, njihov istaknut položaj naglašava dobro još neke bitne karakteristike. Uz pomnu doradu lica i očiju na kojima su označene šarenice, likovima su jasno definirana i reljefi u palači koji prikazuju poprsja uz one u medaljonima na unutrašnjem frizu mauzoleja (**K50, K54**) te uz još jednu konzolu na vijencu malog hrama (**K75, T7, sl. 84**). Takva modelacija nije slučajna, ona naglašava važnost ikonografske teme. Pet konzola na sjevernom bloku vijenca uistinu sadrže bitne likove iz mitološko-božanske sfere. Prva konzola u redu, najbliža središtu, sadrži prikaz boga Sola (**K92, T9, sl. 101**). Njegovi atributi – zrakasta kruna i bič – jasno su vidljivi. Na sljedećoj konzoli javlja se poprsje muškarca s kožom lava na glavi – jasan prikaz Herkula (**K93, T9, sl. 102**).³⁶⁹ Slijedi reljef orla s munjom u kandžama (**K94, T9, sl. 103**), simbol Jupitra. Lik na idućoj konzoli nema attribute, a prikazuje nago poprsje starijeg bradatog i kosmatog muškarca (**K95, T9, sl. 104**). Po svemu sudeći je riječ o Jupitru, što je pretpostavio i H. Kähler.³⁷⁰ Peta, zadnja konzola u nizu je peterougonaog oblika i veoma je oštećena (**K96, T9, sl. 96**). Na njoj je prikaz krilate Viktorije u pokretu, obučene u hiton. Zbog oštećenja nije vidljivo ima li atribut u rukama. Konzola istog oblika nalazi se i prva u nizu na južnoj strani vijenca, a na njoj je također prikaz Viktorije (**K87, T9, sl. 105**).

Ta konzola je bolje sačuvana, Viktorija je krilata, obučena u hiton, u desnoj podignutoj ruci drži lovorov vijenac, a u lijevoj tropej. Viktorije, jasan znak carske pobjede, ikonografska su poveznica blokova vijenca. Jasno je da su oni unatoč fizičkoj denivelaciji izvorno planirani kao cjelina. Redosljed i izbor božanstava, kao i postranični raspored ikonografski bitnih motiva bunio je znanstvenike. Primjerice, Cambi smatra da lik Jupitra ne može stajati na

³⁶⁹ H. KÄHLER, 1965, 107; S. McNALLY, 1996, 47; N. CAMBI, 2002, 177; N. CAMBI, 2005, 171.

³⁷⁰ H. KÄHLER, 1965, 107.

postraničnoj konzoli, posebice ako se uzme u obzir činjenica da je na jednoj od konzola već prikazan Jupiterov simbol – orao.³⁷¹ On je na temelju rasporeda konzola pretpostavio da je blok vijenca kraćen te da je središnje poprsje koje je prikazivalo Jupitra jednostavno odrezano. Na tu pretpostavku ga je navela činjenica što se na spoju vidi prostor od dva lakunara kojega je trebala dijeliti jedna konzola. Blok je prilikom ugradnje zasigurno kraćen, ali po svoj prilici samo onoliko koliko je dovoljno da se tehnički „upasa“ za u to predviđen prostor. Otprilike je to razlika koja tvori denivelaciju na spoju palmete, a to je zasigurno manje od pretpostavljene dužine.

Sl. 38

Ukoliko se navedenoj grupi božanstava pridruži konzola evidentirana na sjevernoj strani vijenca ispod krovišta, postaje očito da nije striktno planirano da hijerarhijski bitni likovi budu na istaknutim položajima. Naime, na krajnjoj zapadnoj točki sjevernog vijenca, na jednoj od konzola, nalazi se prikaz poprsja Sola, istovjetan prikazu na vijencu portala (**K57, T7, sl. 84**). Prikaz je pomno izrađen i dotjeran. Prema navedenom, nije neobično da se i Jupiterov prikaz javlja postranično, a zatim opetuje u simbolu orla. Da navedena situacija nije izolirani slučaj, potvrđuje i situacija dekorativnog friza te položaj careva poprsja u mauzoleju. Raspored i odabir božanstava na konzolama, uokviren simbolima carske pobjede (Viktorijama), aludira na tetrarhijski sustav i političku propagandnu poruku uz jasnu naznaku božanstava pokrovitelja tetrarhije – Herkula i Jupitra. U tom kontekstu svakako treba

³⁷¹ N. CAMBI, 2002, 177.

sagledati i ostale konzole na južnoj strani vijenca. Po dva maskerona lisnatog bića i giganata mogu se pridružiti Herkulu i Jupiteru, kao simboli obilja i nadljudske snage.³⁷²

Klesarska obrada portala i vijenca je rafinirana, visoke kvalitete i stupnja dovršenosti. U izvedbi likova na okvirima vrata očituje se živost i dinamika. Lica izvedena na konzolama izrazito su plastična i kvalitetna. U oblikovanju lica očituju se karakteristike već uočene na figuralnim prikazima u palači: kubičnost, kratko čelo, istaknute oči mala, usta, kratak nos. Međutim, navedena obilježja nisu toliko potencirana kao kod drugih prikaza.

1.6.2. Vanjski friz

Ispod krovišta hrama, na tri strane (sjevernoj, zapadnoj i južnoj) proteže se bogati dekorativni friz s figurativnim elementima izvedenim u visokom reljefu (sl. 39-41). Ne postoje podaci da li je, analogno postojećem stanju na terenu, dekorativni friz bio i na istočnoj strani. Vrlo vjerojatno jest, jer je to pročelje hrama i teško da bi ostalo na takav način nedorečeno, posebice ako uzmemo u obzir bogatu dekoraciju na postraničnim dijelovima. Uništavanje dijelova prednjeg zabata, prostaze i vrlo vjerojatno istočnog dekorativnog friza je započeto kada je hram pretvoren u krstionicu, a nastavljeno nadogradnjom zvonika u 13. stoljeću.

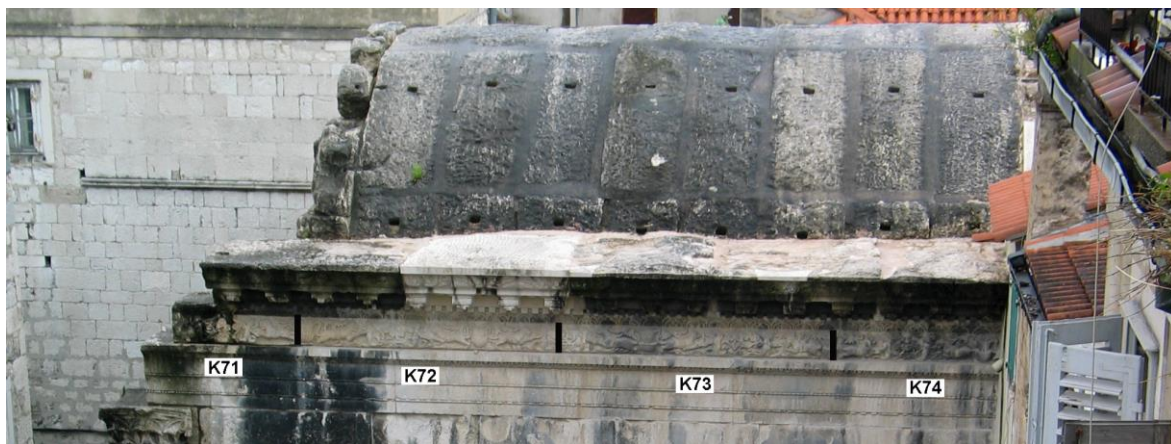
S tla, odnosno gledajući iz perspektive suvremenog pješaka, friz je samo djelomično vidljiv u svim svojim detaljima.

Friz je na svim stranama podijeljen u dvije vertikalne zone. Na prvoj, užoj zoni se nižu dekorativni elementi palmete i vitica koji se ritmički izmjenjuju, dok je druga traka rezervirana za figuralne motive. Ikonografska tematika je na svim stranama srodna, ali s drukčijim varijacijama motiva.

Sjeverni friz (K71-74) je danas teško vidljiv zbog kasnijih nadogradnji (sl. 39). Zapadni dio sjevernog friza s vijencem krovišta ugrađen je u jednu od zgrada, a njegov mali segment je vidljiv i prezentiran u privatnom apartmanu. Izrađen je od ukupno četiri vapnenačke ploče na kojima se ponavljaju istovjetni prikazi. Kao središnji motiv stoji kantaros kojega flankiraju antitetički posloženi eroti koji krote fantastične životinje nalik grifonima. Eroti umjesto nogu imaju vitice vinove loze te iz vrča polijevaju vodu na životinje koje se kreću prema njima. Istovjetna scena se pojavljuje pet puta u nizu, a na krajnjoj istočnoj i zapadnoj točki su mehanički oštećene i stoga danas ne postoje u cijelosti. Na spojevima se motivi ne protežu kontinuirano, već dolazi do denivelacije prikaza. Svi reljefi su pomno dorađeni i dovršeni.

³⁷² H. WREDE, 1981, 67-70.

Klesarska dorada je na visokome nivou, a parcijalno se pojavljuje i korištenje brzorotirajućeg svrdla kao završne obrade. Eroti su pomnije dorađeni nego oni na okviru vrata hrama (lica su im pomno oblikovana). Vidljiva je i razlika u stilu. Nos im je izrazito ravan, a oči skošene. Ikonografski identičan motiv „erota s nogama u obliku vitica vinove loze koji krote grifone“ javlja se na fragmentu friza s Trajanova foruma u Rimu, a datiran je u 2. st.³⁷³ Na fragmentima sarkofaga u Arheološkom muzeju u Splitu javlja se motiv erota koji krote grifone, ali eroti nemaju vitice umjesto nogu.³⁷⁴

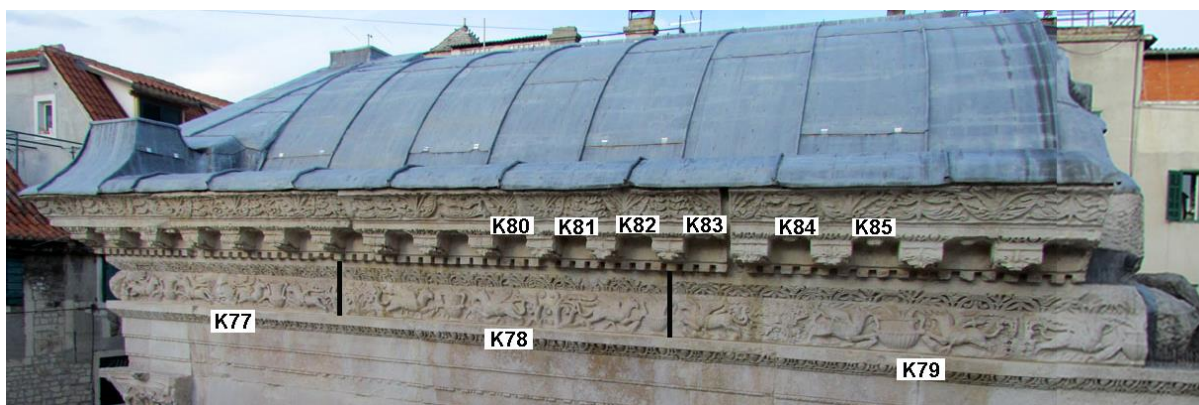

Sl. 39

Južni friz (K77-79) sastoji se od ukupno tri vapnenačke ploče na kojima se javljaju istovjetni prikazi (sl. 40). Kao središnji motiv je kantar oko kojega su antitetički postavljeni grifoni. Grifoni drže prednje šape na kantar, a zadnjima gaze jelene koji su plošno izrađeni. Takav motiv se ponavlja ukupno šest puta, s time da je šesti put prekinut na pola (**K79, T8, sl. 88**). Prekid se dogodio u krajnjoj istočnoj točki i uvjetovan je kasnijim intervencijama. Antitetički raspoređene grifone razdvajaju prikazi lisnatih lica, maskerona i drveća. Lisnata lica, maskeroni i drveća viticama obavijaju grifone. U krajnjoj zapadnoj točki javlja se prikaz velike ovnujske glave. I ovaj friz je visoke izvedbene kvalitete, s oscilacijama u stupnju dovršenosti. Završna klesarska obrada svrdlom vidljiva je parcijalno na pojedinim detaljima. Navedeni motivi – grifoni, lisnata lica i kantari – nose niz asocijacija. Pojavljuju se u funeralnom i javnom kontekstu. Na temelju motiva i njihove rasprostranjenosti friz može simbolizirati dionizijsko i opće stanje obilja i plodnosti, ali i funeralnu tematiku.

³⁷³ Reljefi se danas nalaze u Vatikanskom muzeju pod inv. br. MPPG 9648 i 9760. Njihov izvorni položaj nije utvrđen, v. S. McNALLY, 2009, 284-285.

³⁷⁴ N. CAMBI, 2010a, T. 74.

Sl. 40

Zapadni friz (K99-102) djelomično je u svojoj krajnjoj sjevernoj točki danas zakriven kasnijim nadogradnjama (sl. 41). Sastoji se od četiri vapnenačke ploče nejednake duljine. Za razliku od sjevernog i južnog, on je parcijalno nedovršen, a tematske cjeline na pločama tehnički i ikonografski su nepovezane. Prva ploča (gledano od sjevera) sadrži pet odvojenih grupa erota (**K99, T10, sl. 109-112**). Prva grupa erota je jako oštećena i tek djelomično izrađena (Tab10, sl. 109). Nije vidljivo kakve radnje vrše. Druga grupa je premda nedovršena, osjetno čitljivija. Dva erota s viticama loze umjesto nogu su pozicionirani oko tronošca na kojemu stoje tri okrugla predmeta te ih dodiruju. Prikaz je nedovršen u detaljima. Lica su samo naznačena, a oblici nespretno izvedeni. Sljedeći prikaz je mnogo dovršeniji. Eroti flankiraju kantar te vrčevima grabe iz njega (T10, sl. 110). I ovi eroti imaju vitice umjesto nogu. Četvrta skupina erota je sakupljena oko tronošca na kojemu stoje tri okrugla predmeta (tab10, sl. 111). Prikaz je nedovršen, nespretni i u potpunosti nejasan. Peta grupa erota je samo naznačena klesarskim djetlom. Druga ploča friza je u potpunosti nedovršena (**K100, T10, sl. 112**). U gornjoj zoni su dekorativni elementi naznačeni klesarskim alatom, dok je donja ostala prazna. Na trećoj ploči friza prikazani su motivi antitetički raspoređenih životinja oko kantara (**K101, T10, sl. 112-115**). Takav se motiv javlja dva puta, a razdijeljen je glavom lisnatog maskerona (T10, sl. 114). Prikazi nisu dovršeni, a vidno su slabije izrade. Četvrta ploča u potpunosti je ostala prazna poput druge (**K102, T10, sl. 116**).

Visoki postotak nedovršenosti i opadanja u kvaliteti klesarskog izraza reljefa na zapadnom frizu u odnosu na ostale, može se protumačiti činjenicom što je zapadni friz smješten na poledini hrama. U antici su često motivi smješteni na poledini ili sa strana objekta ostajali nedovršeni. Ovakve situacije se tumače uštedom vremena, ali su i ekonomski isplative s obzirom da su klesari na taj način trošili manje vremena.

Sl. 41

Navedene situacije vrlo su česta praksa kod izrade sarkofaga: prva stranica je u potpunosti obrađena, bočne manje, a stražnja ostaje u potpunosti prazna (lokalne radionice) ili pak samo abocirana (atičke radionice). Motiv prilikom izrade dekorativnog friza nije bila ekonomska isplativost, već nedostatak vremena u izvedbi. Klesari su u nedostatku vremena „žrtvovali“ poleđinu hrama jer je ona najmanje uočljiva. Sudeći prema ostacima zida temena, on je bio vrlo blizu zapadnog zida, prema čemu reljefi nisu ni bili vidljivi s tla. McNally je navedenu situaciju opravdala na isti način, ali je izrazila sumnju da zapadni friz u izvornom projektu nije ni trebao biti dekoriran. Ploče koje su danas tu prvotno su bile namijenjene za druge pozicije, ali s obzirom da su klesarski lošije izrađene, odbačene su, a potom ugrađene u stražnju stranu.³⁷⁵ Time opravdava njihovu stanovitu degradaciju u klesarskom izričaju. Tematska jedinica s prikazom erota skupljenih oko tronošca i stola prema McNally jako je inovativna i atraktivna, te njezinu vrsniju dvojnicu hipotetički smješta na istočnu stranu friza.³⁷⁶ Ikonografska tema erota sakupljenih oko tronošca i kantara je relativno nepoznata te nije moguće odgonetnuti njezino specifično značenje. Stanje dovršenosti motiva i detalja dodatno otežava detaljno proučavanje. Navedene scene je možda moguće dovesti u vezu s prinošenjem žrtava ili spremanjem ritualnog jela.³⁷⁷ Prikaz s erotima oko stola, prema McNally, potječe iz obiteljskog i funeralnog kulta i tako povezuje hram s mauzolejom na suprotnoj strani.³⁷⁸

Poveznica s mauzolejom se očituje i u obradi arhitektonskih detalja. Južni i sjeverni dekorativni friz, kao i okvir vrata, brižnošću dorade, dinamikom i oštrinom klesarskog izraza

³⁷⁵ S. McNALLY, 2009, 288.

³⁷⁶ S. McNALLY, 2009, 289.

³⁷⁷ Na sarkofagu u Britanskome muzeju javlja se scena s dva erota koji pripremaju vino za gozbu, v. S. WALKER, 1990, 32, sl. 32.

³⁷⁸ S. McNALLY, 2009, 288.

moguće je povezati s ornamentima portala mauzoleja. Toj grupi treba pripojiti i ulomak friza malog okruglog hrama (**K130, T13, sl. 145**).

1.6.3. Zabati

S obzirom da predvorje hrama nije očuvano, danas nemamo podatak o skulpturalnom programu reljefa koji je stajao na zabatu. Jedan ovakav hram, sudeći po analognim primjerima, trebao je imati reljef u zabatu. Skulpturalni program vjerojatno je nosio glavnu poruku, određenju od ostalih dijelova skulpture.

Na stražnjem dijelu hrama u zabatu očuvan je danas reljef koji prikazuje veliki lovorov vijenac. Ovakav motiv čest je prikaz na antičkim sarkofazima i nositelj je sepulkralne tematike. Zbog takvog motiva pojedinci su smatrali da je riječ o mauzoleju.³⁷⁹ Drugi su pak vidjeli hrastov vijenac i simbol Jupitera.³⁸⁰ Bulić napominje da se takva vrsta vijenca nalazi na timpanima pogrebnih i zavjetnih natpisnih ploča kao jednostavna dekoracija, bez ikakva značenja.³⁸¹ Na vijencu krovišta ispod zabata javljaju se prikazi u konzolama i lakunarima. Na južnoj strani, u međuprostoru između konzola, evidentirano je pet figuralnih prikaza. Prikazi su redom maske, izrazito plošne i stilizirane (**K80-85**). Na sjevernoj strani su na konzolama evidentirana dva figurativna prikaza. Dok jedan prikazuje poprsje Sola (**K75, T7, sl. 84**), identično onome na vijencu portala, druga konzola je jako oštećena i nečitljiva. Moguće je da je sadržavala prikaz poprsja (**K76, T7, sl. 85**).

1.6.4. Unutrašnjost

Cela hrama je jednostavna. Elementi arhitektonske dekoracije se ponavljaju na bačvastom svodu koji je bogato dekoriran s osamdeset kasetona (sl. 42). Svaki kaseton ima okvir sa sedam nizova koji sadrže različite dekorativne motive.³⁸² Većina prostora kasetona je zauzeta kompliciranim spletom motiva, a u sredini se nalazi glavni motiv izrađen u visokom reljefu. Najveći broj kasetona, njih četrdeset i sedam, sadrži nekakvu vrstu floralnog motiva: lišća ili cvjetne rozete. Pet kasetona nosi košare s plodovima, motiv koji je čest i na vanjskom oplošju hrama. Nekoliko njih je loše sačuvano, tako da motiv nije moguće sa sigurnošću odgonetnuti. Od ukupno osamdeset kasetona njih dvadeset i sedam kao središnji motiv ima glave (**K103-**

³⁷⁹ C. LANZA, 1855, 13.

³⁸⁰ F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 100.

³⁸¹ Isto.

³⁸² Neki dekorativni motivi su izrazito komplicirani i sadrže motive često i figuralnog karaktera, poput dupina, ptica ili ljudskih protoma. Više o tome donosi S. McNALLY, 1996, 61.

129).³⁸³ Prikazi glava su raznoliki. Među njima ima muških i ženskih likova. Neka od lica su ljudska lica s definiranim očnim jabučicama i fizionomijskim karakteristikama (**K107, K110, K114, K116**). Među njima su dva muškarca koja na glavi imaju neku vrstu kape ili šljema (**K123, K128**). Sasvim je sigurno da jedan od njih ima orijentalnu kapu.³⁸⁴ Sva lica su ozbiljna. Pojedini su prikazi maski s prošupljenim očima i ustima širom razjapljenim u bolnu grimasu. Zanimljivo je da se među ovim motivima javljaju i neke fizionomijske osobine, što do sada unutar palače na ovakvoj vrsti prikaza nije zapaženo. Pojedine maske su bucmaste i pomnije dotjerane. Neke su, pak, u potpunosti shematizirane. Treća grupa su glave s probušenim zjenicama i ustima iskrivljenim u bolnu grimasu. Sudeći po položaju usta i ove prikaze možemo pripisati maskama.

Glave su klesarski bogato izrađene i različite; među njima se ne pojavljuje ni jedna ista glava. Prema klesarskoj obradi moguće je pretpostaviti da je na njihovoj izradi sudjelovalo više majstora. Po stilu izrade razlikuju se od ostalih figurativnih primjera u Dioklecijanovoj palači koji sadrže nisko čelo, kratke nosove i natečene obraze. Ovi likovi su rafiniraniji, neki od njih imaju ravne i tanke nosove, te zakošene oči.

Unatoč bogatstvu izraza, klesarskoj vještini i brojnosti figuralnih prikaza kasetoni hrama za sada su poprilično loše raščlanjeni i analizirani. Problem leži u tome što je likove jako teško sistematizirati i atribuirati (u smislu lice-maski). N. Cambi je mišljenja da su prikazi teatarske maske koje nemaju samo dekorativnu funkciju već izbljedjelo religijsko podrijetlo.³⁸⁵ Među prikazima Cambi izdvaja prikaz muškarca s frigijskom kapom koja najčešće označava orijentalca (**K128, T13, sl. 143**). On smatra da je lik po svojoj prilici Perzijanac, osvajač Grčke, koji je eventualna reminiscencija na Dioklecijanove i Galerijeve ratove s Perzijancima.³⁸⁶ Slična tematika (borba Rimljana s Perzijancima) javlja se i na Galerijevu slavlolu u Solunu.³⁸⁷ Matetić Poljak u analizi figuralnog programa kasetona malog hrama ide korak dalje, pobliže analizira reljefe te jedan od likova atribuirao kao mogući prikaz Kiklopa (**K111, T11, sl. 126**).³⁸⁸

³⁸³ S. McNALLY, 1996, 61.

³⁸⁴ N. CAMBI, 2002, 177.

³⁸⁵ N. CAMBI, 2002, 178.

³⁸⁶ N. CAMBI, 2005, 175.

³⁸⁷ P. KIERNAN, 2003, 102-104.

³⁸⁸ D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 807.

		K108 	K112 	K118 	K124 	K127 	
		K107 		K117 	K123 		
	K103? 	K106 	K111 	K116 		K126 	K129
		K105 	K110 	K115 		K125 	
		K104 			K122 		
			K109 		K121 		
				K114 			K128
	?			K113 	K120 		
					K119 		

DOOR AT EAST

- Basket
- Foliage Forms (varied)
- Head
- Rosette

Sl. 42

1.7. Ostali hramovi zapadnog temena

Srednjovjekovni izvori upućuju na postojanje dva mala hrama na zapadnome temenu. Prema Prokulijanu, južna građevina je hram kružnog tlocrta posvećen božici Kibeli, a sjeverni heksagonalnog oblika posvećen Veneri. Arheološka istraživanja potvrdila su postojanje dviju građevina kružnog tlocrta, a unatoč reduciranom stanju sačuvanosti figurativnih elementa, na temelju pojedinih ulomaka moguće je njihovu dekoraciju staviti u širi kontekst.

Južni hram je sačuvan u temeljima, a od njegove izvorne dekoracije pronađeni su dijelovi baze, stupa, kasetiranog svoda i ulomak vijenca. Pronađeni elementi ne potvrđuju niti sugeriraju izvornu posvetu građevine ni njenu izvornu funkciju. Dva sačuvana fragmenta svoda ukazuju da je bio ukrašen ravnim kasetonima, oblikom i dekoracijom sličnima onima malog hrama. Kasetirani svod vrlo vjerojatno je krasio trijem građevine.³⁸⁹ Centralni motivi u kasetama nisu sačuvani. Dekorativni friz je očuvan otprilike u jednoj trećini svog izvornoga oblika (**K130, T13, sl. 145**). Elementi su izvedeni u visokom reljefu te su dobro sačuvani i vidljivi. U gustom spletu akantovih vitica, listova i cvjetova naziru se tri životinjske protome. Prva prikazuje (gledano s lijeva na desno) psa kovrčave dlake s ogrlicom. Kreće se prema sljedećoj životinji koja je okrenuta prema njemu, vjerojatno divljoj kozi. Treća životinja je okrenuta od kože, a moguće je da se radi o devi. Reljefi su kvalitetno izrađeni, rafinirani i potpuno dovršeni. U obradi je vidljivo korištenje brzorotirajućeg svrdla. Načinom izrade i upotrebom motiva, može se povezati s reljefima na malome hramu i portalu mauzoleja. Osim što upućuje na istu radionicu, ovaj reljef povezuje i stavlja u usku vezu i međuodnos zgrade zapadnog i istočnog temena.

Sjeverna građevina je sačuvana samo u temeljima, a prilikom arheoloških istraživanja nisu pronađeni ulomci izvorne dekoracije ili arhitektonskog ukrasa. Tijekom arheoloških istraživanja kripte pronađen je ulomak skulpture koji je u kasnijim interpretacijama povezan s građevinom (**K135**).

1.8. Pilastar s protomom Gorgone

Arhitektonski element ugrađen kao spolij u jedan zid srednjovjekovne kuće u sjeverozapadnom dijelu palače već je davno objavljen (**K131, T13, sl. 146**).³⁹⁰ Uzidan je s tri strane i s obzirom na visinu ugradbe nije ga moguće precizno izmjeriti. Prednja strana, koja je jako dobro vidljiva, pravokutnog je oblika s istaknutom profilacijom. Može se pretpostaviti da

³⁸⁹ T. MARASOVIĆ, 1989, 376.

³⁹⁰ N. CAMBI, 1989, 12-22.

je riječ o bazi ili pilastru. Na izloženoj površini stoji visoki reljef s prikazom ženske glave s jasnim tetrahedrijskim elementima. Stil oblikovanja karakterističan je za jednu grupu reljefa iz unutrašnjosti mauzoleja i može se ocijeniti kvalitetnim radom vjerojatno iste radionice. Glava ima okruglo lice s malim čelom, širokim nosom, istaknutim obrazima i mesnatim usnicama. Reljef je pomno doraden i dovršen, a detalji (posebno kosa) pomno su izvedeni. S obzirom na oblikovanje kose (krilca na vrhu glave ?), širom otvorene oči i vrpce ispod vrata prikaz je moguće objasniti kao Gorgonu ili žensku teatarsku masku. Slični prikazi javljaju se u palači na motivima mauzoleja, peristila i malog hrama. Česti su u funeralnom kontekstu, ali i na spomenicima javnog karaktera. Izravne tipološke i tematske analogije su stupci ograde, odnosno pilastri-nosači pluteja evidentirani u Puli, Zadru i Saloni.³⁹¹ Premda su postankom stariji (datiraju od 1. do 3. stoljeća), usporedivi su morfološki, tehnološki i programatski. Prema N. Cambiju, spadaju u javnu i službenu umjetnost, a pripadali su ogradama foruma i kapitolija, te jasno izražavaju vezu s državom, odnosno državnom simbolikom i propagandom. Najčešće nose upravo prikaze Gorgone i Jupitra-Amona te se izravno naslanjaju na dekoraciju Augustova foruma u Rimu.³⁹²

Zanimljiv detalj su oči u kojima su umjesto šarenica izrađene dvije velike pravilne rupe. To se može pripisati efektu maskerona, kao na tipološki sličnim pojedinim prikazima glava iz kasetona malog hrama. Pretpostavka je da su oči mogle biti izrađene od nekog drugog materijala (staklene paste ili druge vrste kamena).³⁹³ Pomna dorada reljefa ukazuje da je pilastar vjerojatno stajao na dobro vidljivom i istaknutome mjestu (u frekventnoj pješačkoj zoni, u razini očiju pješaka, a namijenjen gledanju iz blizine). Obzirom na mjesto njezinog pronalaska (odnosno mjesta ugradnje) N. Cambi iznosi pretpostavku da je arhitektonski element bio pilastar ograde oko sjeverozapadnog otvorenog prostora.³⁹⁴ Ta pretpostavka je vjerojatna s obzirom da je u sjeverozapadnom dijelu palače evidentirano postojanje zgrade s otvorenim dvorištem.³⁹⁵ Ukoliko je to točno, pilastar je važan prilog u proučavanju arhitektonske dekoracije sjevernog dijela palače o kojemu do sada nemamo nikakvih podataka.

³⁹¹ Pula: V. GIRARDI-JURKIĆ, 2012, 134-138; Zadar: N. CAMBI, 2002, 89-90, sl. 115-118; Salona: E. Dyggve prilikom istraživanja foruma u Saloni spominje nalaz Amonove glave. Nije poznato gdje se danas nalazi, ali može biti indicacija da je jedna grupa javnih spomenika ovakve vrste egzistirala i u Saloni, v. E. DYGVEE, 1989, 149; N. CAMBI, 2002, 89-90.

³⁹² N. CAMBI, 2002, 89.

³⁹³ N. CAMBI, 1989, 20. Takva vrsta ukrašavanja do sada nije evidentirana u palači. Mišljenja sam da je namjera ipak bila tipološko svrstavanje u grupaciju maskerona.

³⁹⁴ N. CAMBI, 2005, 175.

³⁹⁵ G. NEIMANN, 1910, 86.

Kod utvrđivanja provenijencije sekundarno ugrađenih elemenata treba biti krajnje oprezan. U zid u koji je uzidan pilastar ugrađen je još jedan kameni element srednjovjekovnog podrijetla. To nam govori da je navedeni prostor arheološki slojevit ili da je vlasnik kuće u fasadu namjerno ugrađivao povijesne elemente kao ukras. Ukoliko je riječ o ovome potonjem, element je mogao biti donesen iz bilo kojeg dijela palače.

1.9. Ikonografska i ikonološka razmatranja

Arhitektonski sklopovi Dioklecijanove palače ukrašeni su dekorativnim i figuralnim reljefima i ornamentima. Moguće je razlučiti postojanje pojedinačnih figurativnih motiva i većih kompozicija sastavljenih od manjih tematskih cjelina. Ove potonje su rjeđe i prostiru se na većim površinama uglavnom sastavljenim od više reljefnih ploča, a zabilježene su na nekoliko zona: dekorativnom frizu mauzoleja, portalu i dekorativnom frizu maloga hrama.

Pojedinačni motivi, uglavnom u vidu glava, pojavljuju se na istaknutim i manje istaknutim zonama, u više i manje dovršenim i klesarski vještim oblicima. Njihova rasprostranjenost zabilježena je na ukrasnim konzolama, udubljenjima između konzola (lakunarima), kasetonima, dekorativnim frizovima, okvirima vrata, kapitelima i jednom pilastru. Glave valja sagledati kao predložak koji nosi različito ikonografsko značenje. Predložak je moguće okvirno razdijeliti na poprsja (protome), glave s vratom i glave.³⁹⁶

Poprsja ili protome su izvedeni na način da je lice izvedeno pomno, na njega se nadovezuje vrat i poprsje, redovito u manjoj mjeri dovršeno. Razina dovršenosti se sagledava u odnosu na druge reljefe Dioklecijanove palače (više je puta istaknuto kako su reljefi u palači slabije izvedeni nego u drugim centrima). Oči su dorađene s istaknutim zjenicama. Poprsja su rezervirana isključivo za božanstva i carske ličnosti te se susreću samo na tri mjesta unutar palače: na frizu mauzoleja (Dioklecijan i Priska), vijencu portala tzv. malog hrama (likovi Sola, Herkula i Jupitera) i jednoj konzoli na sjevernoj strani malog hrama (Sol).

Druga skupina – glave s modelarnim prikazom vrata – predstavljena je sa samo dva primjerka: Herkulom na ulomku trijema mauzoleja i fantastičnim bićem s mješovitim bikovsko – ljudskim karakteristikama na vijencu mauzoleja.

Zbog ikonografske kompleksnosti glave se mogu podijeliti na lica, maske s punim očima (maskeroni) i teatarske maske. S obzirom da su neki prikazi izvedeni manje kvalitetno i uz to oštećeni, nije ih moguće pobliže definirati prema predloženoj sistematizaciji.

³⁹⁶ Relativno sličnu podjelu predložile su S. McNally i D. Matetić Poljak, v. S. McNALLY, 1996, 15; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 77-88.

Lica, bilo ljudska, mitološka ili božanska mogu se prepoznati po tome što su im oči pomno doručene, imaju naznačene kapke, modelirane očne jabučice i katkada naznačene zjenice. Ne sadrže modelarni prikaz vrata, već polje u kojemu stoje ostaje prazno bez naglaska na ostatak tijela. Usta su im istaknuta i zatvorena. Često imaju naglašene zjenice. Uvijek su ozbiljna.

Prikazi maski s punim očima (maskeroni) odlikuju se punim očima sa ili bez naznake zjenica. Razlika od prikaza lica je jedino u grotesknom položaju usta. Takvi motivi su najčešći, a zbog fine obrade teško ih je razlikovati od lica. Prikazuju likove iz božansko-mitološke sfere i likove poput mješovitog bića „čovjeka-bika“ ili lisnatog lica. Skupini je moguće pripojiti i skupinu likova iz tzv. malog hrama koji imaju probušene zjenice i usta postavljena u groteskni položaj.

Treća podskupina su teatarske maske. Riječ je o prikazima lica koja imaju oči u potpunosti prošupljene kao i usta. Usta su redovno postavljena u groteskni položaj ili su široko otvorena u bolnu grimasu. Ti prikazi su najbrojniji. Uglavnom su plošni, bez mnogo detalja i stilizirani. Prikazuju muška, ženska i životinjska lica, a u navedenom obliku javlja se i motiv lisnatog lica. Iznimka su maske na kasetonima svoda tzv. malog hrama. Pojedini prikazi nose fizionomijska obilježja.

Iznijeta podjela podrazumijeva hijerarhijsku važnost likova, te se ne može pripisati klesarskom umijeću ili nevještosti. Korelacija i simbolizam obrazaca „lice“ – „maskeron“ – „teatarska maska“ nisu u potpunosti razjašnjeni. Razlika između maskerona i maske, odnosno između prikaza maske s punim očima i prošupljenim očima može se gledati kao odnos maske namijenjene kultu i teatarske maske. Teatarske maske su bile namijenjene nošenju – tome je i razlog prošupljenih i punih očiju maski. Njihova upotreba javlja se i na sarkofazima.³⁹⁷ S. McNally je primjetila da se kultne maske pojavljuju već od helenističkog perioda, namijenjene su kulturnim svrhama i korištenju, ali nisu uvijek namijenjene isključivo nošenju – zato često i imaju pune oči i usta.³⁹⁸ Kao primjer može se uzeti i glava satira na dionizijskoj fresci u Vili Misterija u Pompejima. Višestoljetna prisutnost maske svjedoči o njezinom višeslojnom značenju i njezinoj magijskoj ulozi.³⁹⁹

Lica dakle možemo povezati sa stvarnim osobama ili važnim likovnim motivima. I dok maske s punim očima donekle možemo objasniti kao kultne, ali više u simboličkom smislu

³⁹⁷ N. CAMBI, 2010a, T. 66.

³⁹⁸ S. McNALLY, 1996, 57.

³⁹⁹ D. RNJAK, 1979, 27.

obilježavanja prostora koji ima kulturnu namjenu, teatarske rekvizite je teže objasniti. U našem slučaju one nemaju nikakvu poveznicu s kazalištem.

Nekoliko je motiva čija je učestalost zabilježena na reljefnim prikazima Dioklecijanove palače.

Jupiter je vrhovni bog italskih naroda. Izjednačen je s grčkim bogom **Zeusom**. Bog svjetla, zaštitnik pravde, istine, ćudoređa, dosuđuje vojsci pobjedu. Jupiter Optimus Maximus je glavno božanstvo Rima. U carsko doba često ga u kultu identificiraju s različitim, stranim, osobito orijentalnim bogovima (Jupiter Optimus Maximus Serapis, Sabazios, Dolichenus i dr.). Jupiter se smatra zaštitnikom i pokroviteljem tetrahije. Dioklecijan se poistovjećuje s Jupiterom.

U Dioklecijanovoj palači zabilježena su dva samo dva prikaza Jupitera. Oba prikazu su na konzolama vijenca tzv. malog prostilnog hrama, jedan u obliku poprsja na (**K95**), a drugi u obliku orla (**K94**).

Herkul (grčki **Heraklo**) je grčko-rimski heros-bog. Sin je Zeusa i Alkmene. Izveo je niz junačkih dijela da bi se iskupio za nedjelo što ga je učinio u pijanstvu. Motiv se rano pojavljuje, a njegova upotreba je široko zabilježena na spomenicima javnog karaktera, kipićima za privatnu upotrebu, velikim skulpturama javnog karaktera, spomenicima sepulkralnog karaktera, a zabilježena je i upotreba njegovih prikaza za obilježavanje kamenoloma.⁴⁰⁰ U rimskoj umjetnosti najčešće se javlja motiv umornog Herkula i inačica motiva Herkula s kožom nemejskog lava na glavi i toljagom.

Potonji motiv se javlja na konzoli malog prostilnog hrama (**K93**), te moguće na dvije konzole vijenca mauzoleja (**K31**, **K33**). Vrlo je izgledan njegov prikaz na konzoli protirona (**K6**). Dovodi se u izravnu vezu s Jupiterom kao jednim od bogova pokrovitelja tetrahije. Njegova simbolička važnost je naglašena na način da je jednom prikazan u formatu glave s vratom a drugi put u obliku čitavog poprsja. Motiv Herkulova čvora također je čest u tetrahijskoj umjetnosti, a kao dekorativni element zabilježen je na nadvratniku portala tzv. malog hrama.

Hermes Psihopomp (*Hermes Psychopompos*) je voditelj duša pokojnika u podzemlje. Riječ je o specifičnoj funkciji boga Heremesa (rimski Merkur). Odatle dolazi i njegovo ime Psihopomp – pratilac duša. Posrednik je između bogova i ljudi, glasnik je podzemnih bogova

⁴⁰⁰ Primjerice, protome Herkula javljaju se na ulaznim vratima. Takav prikaz zabilježen je na Herkulovim vratima u Puli, a u Burnumu je pronađen ključni kamen s njegovom protomom, v. N. CAMBI, 2002, 55, 91. Jedan od najljepših primjeraka javne skulpture zasigurno je glava Herkula iz Ekvuma, v. N. CAMBI, 2002, 102, sl. 139. U antičkom kamenolomu Rasohe na Braču u živu stijenu je uklesan prikaz Herkula, a u okolici se pojavljuje još nekoliko reljefa s istim motivom te žrtvenici s posvetom Herkulu, v. N. CAMBI, 2013, 5-19.

Hada i Perzefone. Štiti putovanja, prijelaz između podzemnog, zemaljskog i nebeskog svijeta.⁴⁰¹ Prikazuje se s kacigom koja sadrži krila na glavi.

Ta inačica se u Dioklecijanovoj palači pojavljuje na kasetonu trijema mauzoleja (**K15, K17**) i na dekorativnom frizu u unutrašnjosti mauzoleja (**K46**).

Viktorija je u starorimskoj mitologiji božica (personifikacija) trijumfa i pobjede. Pandan grčke božice **Nike**. Vrlo često se javlja na reversima novca i službenim spomenicima, ali i sepulkralnim reljefima. Činjenica da se javlja na reversima carskog novca jasno upozorava da je riječ o carskom znaku, točnije da pripada carskoj propagandi i ikonografiji.⁴⁰² Prikazuje se kao krilata žena odjevena u hiton, u trijumfirajućem stavu, a glavu joj često ukrašava vijenac ili palmino lišće. Također su poznate varijacije motiva bez krila ili gdje božica popravlja sandalu.

U Dioklecijanovoj palači prikazana je na ključnom kamenu zapadnih vrata (**K3**). Prikaz je radiran tako da nije poznata njegova točna inačica, ali vrlo vjerojatno je stajala na kugli. Na tzv. malom hramu zabilježena su dva prikaza na postraničnim konzolama vijenca portala (**K87, K96**). Na oba prikaza javlja se krilata Viktorija, obučena u hiton. Viktorija na južnoj konzoli u lijevoj ruci drži lovorov vijenac, a u desnoj tropej. Na konzolama zabata peristila zabilježeno je i nekoliko lovorovih vijenaca. Taj simbol se također može staviti u kontekst carske pobjede (*Victoria Augusti* ili *Augustorum*).

Jupiter-Amon je ikonografski simbol nastao sinkretizmom Jupitra i egipatskog boga Amona. Prikazuje se kao zreli muškarac bujne kose i brade, dok su mu na glavi kao atribut svinuti ovnujski rogovi. Na tlu Ilirika kao motiv je relativno čest, međutim nije riječ o proširenju helenističko-egipatske religije u provinciji. Činjenica da je motiv vrlo čest na javnim spomenicima ukazuje da je u uskoj vezi s carem.⁴⁰³ U arhitekturi je vrlo čest u svezi s forumima ili kapitolijima.⁴⁰⁴

U Dioklecijanovoj palači njegov je prikaz zabilježen samo na konzoli kose strehe peristila (**K8**).

Sol Invictus ili **Nepobjedivo sunce** je bog službene rimske religije. Kult je uspostavio car Aurelijan 274. godine. Naziv *Sol Invictus* se pojavljuje na kovanicama još od Septimija

⁴⁰¹ J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1983, 190.

⁴⁰² N. CAMBI, 2002, 176.

⁴⁰³ Klipeji s Amonovim glavama stajali su na Augustovu forumu u Rimu i carskim svetištima u Tarragoni Emeriti, v. N. CAMBI, 2005, 25, bilj. 70 i 71. Navedeno ukazuje da je motiv u uskoj vezi s carem.

⁴⁰⁴ Kao i motiv Gorgone, motiv Jupitra-Amona je čest na čeonj stranici stubaca koji su egzistirali kao nosači ploča. Pojavljuju se u Zadru, Puli, ali i šire - u Veroni, Oderzu, Konkordiji, Akvileji, Trstu, itd., v. N. CAMBI, 2005, 26.

Severa. Iako je sredinom 2. stoljeća postojalo mnogo istočnih kultova unutar rimske vojske, jedino je *Sol Invictus* bio službeno prihvaćen i namijenjen vojsci.⁴⁰⁵ Atributi su mu kvadriga s bijelim konjima ili grifonima, kruna okružena radijalnim zrakama i bič u rukama.⁴⁰⁶

U Dioklecijanovoj palači poprsje boga se javlja na dvije konzole tzv. malog hrama (**K75, K92**).

Serapis je grčko-egipatsko božanstvo nastalo u helenističkom Egiptu objedinjavanjem dva egipatska boga: Ozirisa i Apisa (prvobitno ime Osorapis). Serapis je imao mnoge funkcije: gospodara mrtvih i bogatstva zemlje (povezan je s Hadom, odnosno Plutonom), boga Sunca i velikog iscjelitelja bliskog Apolonu i Asklepiju. Htoničkog je karaktera.⁴⁰⁷

Ikonografski se pojavljuje kao stariji bradati muškarac duge kose s košarom na glavi. Na području Dalmacije i Panonije u rimskom razdoblju pojavljuje se u vidu bista, kao ukras na gemama, a evidentirano je i nekoliko posvetnih natpisa na sarkofazima i žrtvenicima.

Njegov mogući prikaz u Dioklecijanovoj palači se pojavljuje na ploči trijema mauzoleja (**K20, K21**).

U grčkoj mitologiji **Gorgone** su tri sestre, kćeri Forkisove, koje smrtnike pretvaraju pogledom u kamen.⁴⁰⁸ Steno i Euryale su besmrtni, Meduza nije. Meduzu je prema mitologiji ubio Perzej. Simboliziraju protivnike koje valja svladati. Eurijala simbolizira seksualnu nastranost, Stena duševnu izopačenost. Meduza simbolizira izopačenje najvažnijeg poriva, duhovnog i evolutivnog u isprazno mrtvilo.⁴⁰⁹

Ime Gorgona potječe od grčke riječi *gorgós* što znači „strašan“. Motiv je vrlo čest u grčkoj i rimskoj umjetnosti. Pojavljuje se u obliku ženske glave s bujnom kosom i raširenim očima, lica razvučenog u groteskni smiješak. Na glavi se mogu nalaziti krilca, a oko glave vrpca ili zmije. Rjeđe imaju očnjake, kljove divlje svinje ili isplaženi jezik.

Zbog apotropejske moći i simbolike motiv je ušao u široku upotrebu i u rimskoj umjetnosti. Javlja se tijekom svih razdoblja, kao ukras na zabatima hramova, javnim spomenicima, nadgrobnim spomenicima i sarkofazima, oklopima i odjeći, novcu, itd. Vrlo često se prikazuje kao maska.

U Dioklecijanovoj palači motiv je zapažen na kasetonima trijema mauzoleja (**K18, K19**), i na jednom stubcu javne namjene (**K131**). Svi prikazi su iznimno kvalitetno napravljeni.

⁴⁰⁵ A. S. HOEY, 1939, 470.

⁴⁰⁶ C. LETTA, 1988, 594.

⁴⁰⁷ N. CAMBI, 2002, 374.

⁴⁰⁸ N. CAMBI, 2002, 369.

⁴⁰⁹ J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1983, 173.

Gigante je na svijet donijela Zemlja (Geja), s ciljem da osveti Titane koje je zatočio bog Zeus. To su htionska bića, koja fizičkim gigantizmom i duhovnim siromaštvom simboliziraju nadmoć sila proteklih iz zemlje. Slika su pretjeranosti, tjelesnih i grubih nagona. Golema su bića nesavladive snage, užasnog izgleda. Kosa im je debela, brada čekinjava, a noge su im zmijska tijela.⁴¹⁰

U Dioklecijanovoj palači kao motivi su evidentirani na konzolama vijenca portala tzv. malog hrama (**K90-91**).

Grifoni su mitske su životinje s orlovskim kljunom i krilima, te lavljim tijelom. Prezentiraju se s četiri noge, krilima i orlovim pandžama na stražnjim nogama te ušima. Smatraju se Apolonovom i Dionizovom svetom životinjom,⁴¹¹ bdiju nad Dionizovom kraterom punim vina. Simboliziraju snagu i budnost, ali i zapreku koju valja savladati da bi se došlo do blaga.⁴¹²

Kao motiv grifon je vrlo rano upotrijebljen u Egiptu, Mezopotamiji, Indiji i Perziji. U rimskoj umjetnosti pojavljuje se relativno često, uglavnom na sarkofazima i dekorativnim frizovima.⁴¹³ Vrlo često su prikazani u paru, antitetički postavljeni. Tako raspoređeni, u sjedećem ili stojećem položaju, flankiraju kantar ili svijećnjak.

Kao element dekoracije u Dioklecijanovoj palači pojavljuju se isključivo na dekorativnom frizu tzv. malog hrama. Na jednoj od inačica motiva antitetički su raspoređeni oko kantara na način da prednju šapu stavljaju na njega, drugom šapom pritišću jelena na podu, a ujedno su vinskim viticama povezani s motivom lisnatog lica (**K71-74**). U drugoj inačici se pak kreću od kantara, a eroti ih krote (**K77-79**).

Može ih se tumačiti na različite načine. Zbog učestale pojave na sarkofazima (antitetički raspoređeni oko kantara) neki autori tematiku tumače kao sepulkralnu.⁴¹⁴ Pojedini je pak sagledavaju u kontekstu „čuvanja blaga“ te ih povezuju s Apolonom.⁴¹⁵ Prisutnost kratera i vode pojedine autore upućuje na Dionizov kult, a sagledani s motivima erota upućuju na poveznicu sa Nemezom.⁴¹⁶

Motiv **fantastičnog mješovitog bića „čovjeka-bika“** javlja se kao tradicionalni element ukrašavanja ulaznih vrata i slavoluka te je uvijek u svezi sa službenom carskom

⁴¹⁰ P. GRIMAL, 1963, 164; J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1983, 123.

⁴¹¹ N. CAMBI, 2002, 369.

⁴¹² J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1983, 177.

⁴¹³ S. McNALLY, 1996, 48.

⁴¹⁴ Isto.

⁴¹⁵ Isto.

⁴¹⁶ E. SIMON, 1962, 49, 779.

ikonografijom. Koliko je poznato, u Iliriku se po prvi put susreće na ključnom kamenu iz Nina (druga pol. 1. st.).⁴¹⁷ Potom je u ranom 2. stoljeću zabilježen kao dekoracija u Aseriji, gdje je u paru s još jednom konzolom potpuno zoomorfni karakteristika (bik) krasio vrata u formi slavoluka.⁴¹⁸ Pojava motiva zabilježena je i šire. Dvije konzole s motivom mješovitog bića krase otvore tzv. Augustovih vrata u Nimesu.⁴¹⁹ Dva motiva mješovitog bića, iz dva različita vremenska perioda, javljaju se i u Puli.⁴²⁰ Nekoliko motiva je zabilježeno u Celeji kao dekoracija na forumu⁴²¹ i jedan u Emoni.⁴²² Cambi zapaža da rasprostranjenost motiva u nekoliko različitih administrativnih područja (*X Regio*, Norik, Panonija i Dalmacija) ide u prilog pretpostavci da je bio u službenoj funkciji i na taj način stigao do naših krajeva.⁴²³ U Saloni se dva prikaza javljaju na duplim hermama zajedno s carskim poprsjima. Herme su vjerojatno ukrašavale neki od mostova preko brojnih vodotokova u Saloni, iako pojedini autori smatraju da su bile dekoracija vrata.⁴²⁴

Motiv mješovitog bića vrlo je čest u palači.⁴²⁵ Krasni dvije velike pojedinačne konzole sjevernih vrata (**K1-2**), dvije konzole na peristilu (**K4-5**) i jednu na mauzoleju (**K28**).⁴²⁶

Mješovito biće „čovjek-bik“ se prikazuje kao muško lice sa životinjskim, odnosno bikovskim obilježjima. Simbolika prikaza, unatoč brojnim raspravama na temu, nije točno određena.

Kombinacija ljudskih i bikovskih značajki poznata je u prikazima riječnih božanstava i Minotaura.⁴²⁷ Minotaur s prikazom mješovitog bića nema poveznice, jer se on isključivo prikazuje s ljudskim tijelom i bikovskom glavom.⁴²⁸ Problem u točnom definiranju prikaza se javlja kada je sačuvana glava, a ne i tijelo (primjer tome je konzola s protomom bika iz Aserije). S bikovskim tijelom i ljudskom glavom koja nosi karakteristike bika (uši i rogovi)

⁴¹⁷ Ključni kamen, element vrata nalazi se u Muzejskoj zbirci u Ninu. Okolnosti pronalaska nisu poznate, v. N. CAMBI, 2005, 76.

⁴¹⁸ N. CAMBI, 2005, 75.

⁴¹⁹ N. CAMBI, 2005, 76.

⁴²⁰ Jedan je datiran u 1. st. te je dio ukrasnog vijenca, drugi je datiran u 1. ili 2. stoljeće, a najvjerojatnije je riječ o ključnom kamenu, v. V. GIRARDI-JURKIĆ, 2012, 139-140.

⁴²¹ A. CONZE, 1875, T. 16; M. VERZÁR-BASS, 2001, 445, T. 69, sl. 2-4; I. LAZAR, 2008, 354-355; I. LAZAR, 2011, 28.

⁴²² E. MUSINI, 1998, 265, sl. 1.

⁴²³ N. CAMBI, 2005, 77.

⁴²⁴ E. DYGGEVE, 1929, 561; J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 2009, 323.

⁴²⁵ N. CAMBI, 2002, 174-175, sl. 272; N. CAMBI, 2005, 180, sl. 272; M. VERZÁR-BASS, 2009, sl. 1, 16.

⁴²⁶ M. VERZÁR-BASS, 2009, sl. 2 - 3; V. MARINKOVIĆ, 2014, sl. 4-5.

⁴²⁷ N. CAMBI, 2005, 77.

⁴²⁸ M. LUZ NEIRA JIMÉNEZ, 1992, 574 i d. Izuzetak je potpuno humanizirani prikaz Minotaura s podnog mozaika iz Stolca, v. I. ČERMOŠNIK, 1984, 63, sl. 43-44. Možda bi ovaj motiv trebalo pobliže ispitati i tvrdnju revidirati, a lik sagledati u drugom svjetlu? Potonje sugerira i N. Cambi, v. N. CAMBI, 2005, 77.

prikazivala su se riječna božanstva, poput Aheloja.⁴²⁹ On se obično prikazuje s bradom. Međutim, N. Cambi je zamijetio da ima i vrlo ranih prikaza gdje se Aheloj prikazuje i kao golobradi muškarac s rogovima.⁴³⁰ Na temelju posljednjeg, mnogi autori su motive koji nose ljudsko-bikovsku kombinaciju protumačili kao Aheloja, odnosno simbol obilja i plodnosti.⁴³¹ Međutim, pitanje je može li se ova simbolika upotrijebiti na apsolutno sve gore navedene prikaze? Potrebno je naglasiti činjenicu da u rimsko doba više nema zoomorfnih prikaza riječnih božanstava.⁴³² Pojedini autori su stoga prikaze skloniji interpretirati i vezati za etničko-teritorijalnu simboliku Japoda, Liburna i Tauriska.⁴³³ Drugi pak povezuju prikaz Aheloja, Jupitra Amona i Meduzu i sagledavaju ih u dionizijskom kontekstu i kao dekorativnu simboliku foruma i javnih prostora sjevernog Jadrana.⁴³⁴ Sagledavajući motive mješovitog bića na hermama iz Salone, norveški stručnjak L' Orange ih je objasnio kao personifikacije *Felicitas temporum* ili *Felicitas saeculi*.⁴³⁵ Ova potonja personifikacija, blagostanje što sa sobom nosi sustav vlasti, vrlo često se upotrebljavala na reversima novca.⁴³⁶ Navedena objašnjenja, iako različita, u svojoj simbolici su slična – naposljetku se uvijek vežu za plodnost, obilje i blagostanje, što je sasvim u skladu s carskom propagandom. Međutim, navedene motive potrebno je bolje analizirati, jer oni iako međusobno slični, nose stanovite varijacije koje upućuju na moguće drugačije ishodište, ali i simboliku. Varijacije u motivima se mogu zamijetiti i unutar palače, a da to nije iznimka potvrđuju redom i gore spomenuti prikazi.

Od ukupno pet prikaza mješovitog bića „čovjeka-bika“ u palači, četiri su istovjetna, s malim odstupanjima nastalima zbog kvalitete klesarske izrade, dok je peti bitno drugačiji.⁴³⁷ On se nalazi među konzolama s figuralnim prikazima na protironu (**K5**) i jako je oštećen, no unatoč erodiranosti kamena bitne karakteristike lika mogu se odrediti. Evidentno je riječ o prikazu maske (s punim očima) koja sadrži dva ravno usmjerena roga koji se nalaze na stražnjem dijelu glave. Dva uha su jako šiljasta i zaokrenuta prema gore. Vidljivi su gusti čuperci kose, koji se ne opetuju na obrazima ili bradi. Ostala četiri prikaza pak imaju zaobljene, mesnate i

⁴²⁹ J. BOARDMAN, 1981, 12 i d., sl. 19-53.

⁴³⁰ N. CAMBI, 2005, 78.

⁴³¹ N. CAMBI, 2005, 78; E. MUSINI, 1998, 261-270.

⁴³² N. CAMBI, 2005, 78, bilj. 270; J. A. OSTROWSKI, 1991, 26 i d.

⁴³³ M. VERZÁR-BASS, 2001, 453-455.

⁴³⁴ P. CASARI, 2004, 138-139.

⁴³⁵ H. P. L'ORANGE, 1984, 12. Prije toga je analizirajući mješovitu glavu iz Aserije upozorio na fizionomijske crte lica i objasnio je kao glavu cara Domicijana, v. H. P. L'ORANGE, 1931, 4 i d., sl. 8 a ,b.

⁴³⁶ M. R. ALFÖLDI, 1999, 184 i d., 233-236.

⁴³⁷ Dva najveća nalaze se na konzolama sjevernih vrata. Dva su prikaza zamijećena na konzolama vijenca protirona, dok je jedan na konzoli južne strane vijenca trijema mauzoleja.

blago spuštene uši prema dolje, dok rogovi izrastaju iz prednjeg dijela glave te su zavijeni prema gore i prema unutra (**K4**). Svi imaju guste čuperke kose koji se spuštaju do hrpta nosa. Kvalitetnije izrađeni reljefi na konzolama sjevernih vrata (ovdje je riječ o licima a ne o maskama) sadrže i tragove dlake/brade na predjelu uha uz obraz, a na vjeđama je vidljivo izrazito gužvanje kože koje se javlja kod životinja, osobito bikova. Prikaz na južnoj konzoli mauzoleja ima jaki vrat poput bika koji je samo plitko naznačen u reljefu.⁴³⁸ Ostali nemaju naznake vrata. Isto se događa kod grupe reljefa iz Celja (sl. 43). Od ukupno tri reljefa dva sadrže prikaze s ravnim rogovima i malim šiljatim ušima, dok je treći nešto doradeniji, ima mesnatije uši, svinutije rogove, jaki bikovski vrat i naznaku kovrčave brade. Reljefi iz Pule također se mogu podijeliti u podgrupe, s naznakom da je ipak riječ o reljefima koji su iz drugog vremenskog perioda.⁴³⁹

Sl. 43

Sl. 44

Konzola iz Aserije, ulomak iz Emone, primjerci iz Nimesa i herme iz Salone sadrže jasnu fizionomiju bika te ih je tipološki, bez obzira što su nastali u različitim vremenskim periodima, moguće povezati s četiri primjerka iz Dioklecijanove palače, jednim iz Celja i jednim iz Pule. Fizionomija bika na konzoli se očituje u bikovskom vratu i ovješenoj koži. Na ključnom kamenu iz Nina također se vidi element bikovskog vrata, ostali detalji su oštećeni. Primjerci iz Nimesa su također jako oštećeni ali je vidljivo da je u pitanju bila ljudska glava i poprsje i noge bika. Ulomak iz Emone ima sačuvane bikovske uši, kovrčavu bradu na obrazima, te je sačuvan dio jakog životinjskog vrata. Herme iz Salone imaju svinute bikovske

⁴³⁸ Ovdje je također riječ o licu i ni u kojem slučaju ne možemo govoriti o masci. Naznaka vrata u plitkom reljefu je vrlo očita, ali u toj tvrdnji treba biti oprezan. Naime, konzola je jako mala i smještena je visoko. Nije joj se moglo pristupiti iz neposredne blizine. Slikana je teleobjektivom i fotografija je jasna. Međutim, konzola je onečišćena slojem debele crne skrame koja može prouzročiti vizualnu varku. Unatoč navedenom, sklona sam mišljenju da je na konzoli naznačen vrat. To pokrepljuje i činjenica da glava nije izvedena preko cijele površine (što je kod drugih prikaza slučaj), već je u donjem dijelu ostavljeno dovoljno prostora da se izvede vrat.

⁴³⁹ V. GIRARDI-JURKIĆ, 2012, 139-140.

rogove, mesnate uši, zgužvanu kožu na vjeđama, dva pramena ispod uha i poprsje i vrat bika. Možda je upravo na toj skulpturi ova ikonografska inačica doživjela svoj vrhunac.

Osim anatomskih karakteristika, te ulomke dijelom veže i prostorni kontekst. Ukrašavali su ili ukrašavaju slavoluke, ulazna vrata ili jako važne građevine, odnosno arhitektonske sklopove.

Konzola iz Aserije ukrašavala je slavoluk. Konzole iz Dioklecijanove palače ukrašavaju vrata, primjerci iz Nimesa ukrašavaju vrata. J. Jeličić-Radonić u najnovijoj atribuciji izvorni položaj salonitanskih hermi pretpostavlja na vratima poznatim kao *Porta Andetria*: S obzirom da je riječ o ključnom kamenu, ulomak iz Nina je mogao stajati na ulaznim vratima. Ulomku iz Pule nije određena točna funkcija, ali i on je mogao biti zaglavni kamen. Za primjerak iz Celja Verzár-Bass pretpostavlja da je stajao na vratima.⁴⁴⁰ Za ulomak iz Emone se također ne zna gdje je stajao, ali je vrlo vjerojatno da je također bio dio vrata ili slavoluka.⁴⁴¹ Reljefi u Dioklecijanovoj palači stoje na jako bitnim građevinama: peristilu i Dioklecijanovu mauzoleju. S obzirom na kontekst smještaja njihova poruka nije primarno dekorativna, već je morala biti politička i propagandna.

Prethodnice motiva „čovjeka-bika“ su bikovske forme, glave i lubanje koje su također krasile ulazna vrata i arhitekturne sklopove. N. Cambi navodi da u helenizmu jednu takvu formu susrećemo na Delosu, a u kasnijim periodima u Rimu na *Porta Tiburtina*. U Arheološkom muzeju u Istanbulu danas je sačuvana konzola bika koja je nekoć krasila hram Jupitera u Baalbeku (datirana u 2. st.). Isti motiv na konzoli evidentiran je i u Trilju.⁴⁴²

Prožimanje motiva bika i mješovitog bića, što je i mogla biti polazišna točka za stvaranje ovog motiva, bez se sumnje susreće u Aseriji, gdje su na konzolama zastupljena oba motiva: bik (Minotaur ?) i mješovito biće (sl. 44).⁴⁴³

S druge strane, prikazi iz Celja krasili su stupce foruma, te su uz motive Meduze i Jupitera Amona bili dio standardnog dekorativnog repertoara javne umjetnosti, a vrlo vjerojatno su imali i dionizijsku konotaciju. Naravno kao takvi su morali jasno odražavati državnu simboliku i propagandu, ali oni su u odnosu na ove druge „*light motivi*“. Njihovo je ishodište pak moguće tražiti u liku Aheloja, premda je simbolički smisao u potpunosti ušao u dekorativnu sferu.

⁴⁴⁰ M. VERZÁR-BASS, 2009, 175, sl. 19.

⁴⁴¹ E. MUSINI, 1998, 265.

⁴⁴² A. MILOŠEVIĆ, 1981, 50, sl. 68; N. CAMBI, 2002, 89.

⁴⁴³ N. CAMBI, 2005, 75 sa sl. 105-106.

Na temelju navedenog, moguće je dakle govoriti o dvije likovno-stilske varijacije istog motiva.

Varijacija motiva br. 1.: Motiv prikazuje lice ili poprsje muškarca kojemu iz prednjeg dijela glave izrastaju po dva svinuta roga, a ispod rogova horizontalno su pozicionirana po dva mesnata i prema dolje svinuta bikovska uha. Na vrhu glave pojavljuje se kratka, ali gusta i kovrčava kosa, koja je vrlo često više životinjska griva nego kosa, a nerijetko se spaja s hrptom nosa. Često se na području obraza, uza samu zonu uha, uočava kratka kovrčava brada ili kratki uvojci. Ispod obrva, točnije na području vjeđa, prikazuju se bore koje sugeriraju gužvanje kože. Ukoliko prikaz sadrži poprsje, ono se isključivo prikazuje kao životinjsko – uvijek je naznačena zgužvana bikovska koža oko vrata. Simbolika motiva je u službi carske propagande; pojavljuje se kao element dekoracije na ulaznim vratima, slavolucima i važnim građevinama.

Varijacija motiva br. 2.: Motiv prikazuje lice muškarca kojemu sa stražnjeg dijela glave izrastaju ravno prema gore usmjereni rogovi. Uši su šiljate i zaokrenute prema gore. Lik je golobrad, ponekad se ispod uha javljaju uvojci. Nikada se ne pojavljuje prikaz vrata ili poprsja. Ovaj motiv se često pojavljuje kao element dekoracije foruma ili javnih građevina. Karakter mu je dekorativan.

Motiv tzv. „**lisnatog lica**“ je prikaz muške glave na kojoj izrasta lišće. Sadrži više inačica. Jedan od mogućih prikaza je muško lice kojemu umjesto obrva, kose, brkova i/ili brade izrasta lišće (uglavnom akantovo). Druga inačica sadrži prikaz lica u potpunosti prekrivenog snopovima lišća, a pojedini listovi dodatno imitiraju obrve, brkove i bradu. Prva inačica motiva je u rimskoj umjetnosti češća.⁴⁴⁴

Obje inačice se pojavljuju na arhitektonskim elementima tzv. malog hrama i mauzoleja.

Motiv s potpuno prekrivenim licem kojemu su jasno naznačene oči sa zjenicama javlja se na frizu i na konzolama vijenca portala tzv. malog hrama (**K88-89**). Motivi na frizu su dio veće tematske cjeline i pojavljuju se u kombinaciji s motivom grifona (**K77, K79**). Istovjetni prikaz javlja se i na kasetonu trijema mauzoleja, međutim proslijedi prikaz teatarske maske sa šupljinama na zonama usta i očiju (**K21**). Moguć je motiv „lisnatog lica“ i na konzoli vijenca trijema (**K37**). Inačica gdje na licu izrastaju listovi umjesto brade javlja se na dva mjesta u palači, oba zabilježena na kapitelima trijema mauzoleja (**K39, K41**).

⁴⁴⁴ S. McNALLY, 1996, 47.

List se uključuje u općeniti simbolizam biljnog carstva. Jedan je od simbola sreće i napretka na Dalekom istoku. Kitica i svežanj lišća označuju cjelokupnost neke zajednice sjedinjene u istoj radnji i istoj misli.⁴⁴⁵ Pojedini autori simbolički smisao ovog motiva vide u dionizijskim ritualima, koji se odnose i na cikličku obnovu prirode.⁴⁴⁶ S obzirom da se na frizu malog hrama prikazi ovog tipa pojavljuju u kombinaciji s grifonima, s kojima su čvrsto vezani akantovim viticama, neki autori smatraju da se mogu sagledati i kao poveznica s besmrtnošću.⁴⁴⁷ Drugi pak u navedenome vide čisto dekorativnu ulogu, gdje lisnata lica služe samo kao dekorativna razdjelnica motiva.⁴⁴⁸ Lisnato lice na luku Septimija Severa u Rimu Brilliant stavlja u kontekst općeg slavljenja plodnosti i obilja.⁴⁴⁹

Eroti su sinovi Venere (Afrodite). Zajedno s Erosom nalaze se u Afroditinoj pratnji, dok su u rimskoj umjetnosti u pratnji Venere i Dioniza. U rimskoj umjetnosti su vrlo česti i pojavljuju se na raznim spomenicima, osobito helenističkoj keramici, arama, plutejima foruma, sarkofazima, ali i privatnim oltarima i imperijalnim spomenicima.⁴⁵⁰

Prikazuju se kao djeca, gotovo uvijek goli, bez anatomskih karakteristika, sa ili bez krila. Mogu obavljati razne radnje, a one upućuju na karakter scene (dionizijski, sepulkralni itd.).

Eroti nositelji girlandi. Vrlo čest sepulkralni motiv na sarkofazima carskog doba.⁴⁵¹ U Cambi smatra da su se lokalne radionice s motivom susrele tek prilikom pojave importiranih sarkofaga.⁴⁵² U Zadru i Aseriji evidentirane su ogradne ploče trijema foruma na kojima su eroti koji nose girlande.⁴⁵³ Eroti nositelji vijenaca i girlandi u Dioklecijanovoj plači javljaju se na dekorativnom frizu u unutrašnjosti mauzoleja (**K46-56**).

Eroti s viticama loze umjesto nogu. Motiv erota koji umjesto nogu imaju svinute vitice vinove loze uveden je ili pak populariziran od strane Rimljana.⁴⁵⁴

U Dioklecijanovoj palači se javlja na sjevernoj (**K71-74**) i zapadnoj strani friza tzv. malog hrama (**K99**).

Eroti okupljeni oko stola ili kaleža. Rijetke inačice motiva. U palači se javljaju na zapadnom vanjskom frizu tzv. malog hrama. Na jednome motivu eroti flankiraju tronožac, a

⁴⁴⁵ J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT, 1983, 354.

⁴⁴⁶ A. MAZZA, 1982, 23-32.

⁴⁴⁷ Ovakva vrsta motiva se pak javlja na kamenim sarkofazima 2. stoljeća, v. A. MAZZA, 1982, 24; S. McNALLY, 1996, 48.

⁴⁴⁸ A. OVADIAH, Y. TURNHEIM, 1994, 98.

⁴⁴⁹ R. BRILLIANT, 1967, 81-82.

⁴⁵⁰ N. CAMBI, 2002, 369.

⁴⁵¹ N. CAMBI, 2010a, 50.

⁴⁵² Isto.

⁴⁵³ N. CAMBI, 2005, 121.

⁴⁵⁴ S. McNALLY, 2009, 284.

na drugome kalež (**K99**). Svaki od središnjih motiva sadrži predmete koje eroti dodiruju – vrlo vjerojatno voće i kruh. Na taj način je navedene motive moguće povezati sa žrtvovanjem ili spremanjem ritualnog jela.⁴⁵⁵ Gesta nuđenja jela može se uklopiti u domaći ili pogrebni kult, premda bi u tom slučaju očekivali i žrtvovanje životinje.⁴⁵⁶ Tronožac je također element koji se pojavljuje kod prinašanja žrtve. Vrlo često se pojavljuje na reversu novca tetrarhijskog perioda, gdje okupljeni tetrarsi oko tronošca prinose beskrvne žrtve.⁴⁵⁷

Trke erota. Standardni su sepulkralni motiv i češće se pojavljuju na rimskim negoli na atičkim sarkofazima.⁴⁵⁸ U Dioklecijanovoj palači motiv se pojavljuje na dekorativnom frizu mauzoleja, u sklopu tematske cjeline sastavljene od tri motiva. Eroti jašu konje i voze zaprežna kola (**K63-65**).

Eroti u lovu. Motiv su koji se javlja na prikazima sarkofaga uglavnom atičke produkcije. Eroti se grupiraju i svaka pojedina grupa obavlja karakteristične poslove pojedine faze lova.⁴⁵⁹ Ovaj motiv je sepulkralni, ali ima i dionizijski karakter.

Pojavljuje se na dekorativnom frizu u unutrašnjosti mauzoleja (**K66, K68, K69, K57, K58, K60, K62**).

Eroti u berbi grožđa. Čest su motiv na sarkofazima, a povezuju se i s dionizijskom tematikom.⁴⁶⁰ Obilje, razigranost, veselje i vedrina povezani s ovakvom radnjom, uglavnom se vežu uz dionizijske scene.

Motiv se javlja na ulaznom portalu tzv. malog hrama (**K12**).

1.10. O pitanju podrijetla radionica i radnika

O pitanju podrijetla radionica i radnika koji su sudjelovali u izradi arhitektonske skulpture u Dioklecijanovoj palači podosta se raspravljalo.⁴⁶¹ Riječ je o kompleksnom pitanju na koje je teško dati konačan odgovor. Proces identifikacije i utvrđivanja korijenja pojedine radionice je dugotrajan proces i treba se temeljiti na analizi velikog broja uzoraka završenog ili poluzavršenog produkta u širem prostornom kontekstu.

⁴⁵⁵ S. McNALLY, 2009, 289. Autorica također napominje da postoje scene/motivi gdje eroti pripremaju vino za slavlje (primjerice na sarkofagu u Britanskome muzeju). Takve scene ne treba miješati i povezivati s ovima s tzv. malog hrama.

⁴⁵⁶ S. McNALLY, 2009, 289.

⁴⁵⁷ P. KIERNAN, 2003, 36, sl. 2.

⁴⁵⁸ N. CAMBI, 2005, 170, bilj. 63; K. SCHAUENBURG, 1995, 22, T. 1 i d.

⁴⁵⁹ N. CAMBI, 1988, 46-47, T. 26 a-b, 27 a-b, 32 a.

⁴⁶⁰ N. CAMBI, 1988, 44, T. 30; T. 31 b; N. CAMBI, 1988, 46, sl. 44, 45; N. CAMBI, 2002, 162, sl. 250.

⁴⁶¹ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, 9; S. McNALLY, 1996, 38-39.

Prilikom gradnje palače bilo je neophodno okupiti cijeli tim inženjera, majstora i zanatlija, koji su sudjelovali u kompliciranom procesu gradnje: od projektiranja, preko transporta, do obrade i završne obrade kamena. Lako je moguće da su pojedini radnici došli iz drugih dijelova carstva kako bi sudjelovali u radovima. Stilovi radionica su se mogli ispreplesti i unutar palače, na što je moglo utjecati nebrojeno mnogo faktora.

Gledano iz današnje perspektive, teško je pojmiti da su kamenoklesari cirkulirali u potrazi za poslom iz jednog dijela carstva u drugi. Međutim, migracije su bile jako velike. Klesari su putovali po carstvu iz raznih razloga, u grupi ili kao pojedinci. Ward-Perkins, primjerice navodi da su radnici iz Nikomedije radili u udaljenim mjestima.⁴⁶² Koch u analizi klesarskih produkcija antičkih sarkofaga spominje „lutajućeg klesara“ iz Dokimeje koji je klesao sarkofage u drugim mjestima.⁴⁶³ Pojedini autori vjeruju da je u nekim slučajevima cijela radionica putovala u druge krajeve da bi participirala na nekom značajnom projektu.⁴⁶⁴ Neki znanstvenici smatraju da je moguće da su gradovi mogli slati grupu radnika u poznate produkcijske centre da usavrše vještinu klesanja.⁴⁶⁵ Osim što su se izmjenjivali klesari i umjetnici, cirkulirale su knjige uzoraka, ali i napola dovršeni ulomci skulptura ili arhitektonskih ukrasa koje je *in situ* trebalo dovršiti. Na taj način dolazilo je polagano i do promjene modnog izričaja, a u nekim slučajevima, potpomognuto negativnim ekonomsko-političkim kontekstom, do stanovitih degradacija formi. Hipoteze o cirkulaciji klesara su sasvim logične i opravdane, međutim o njima postoji relativno malo pisanih izvora. Djela koja puno više govore su ostala, samo ih je potrebno staviti u kontekst, što nimalo nije lako.

Dioklecijanova palača, poznata kao jedan od najvećih anepigrafskih spomenika, paradoksalno, nudi mnoštvo pisanih znakova i uklesanih imena koji bi mogli biti približni pokazatelj odakle su graditelji/klesari/zanatlije stizali. Primjerice, veliki broj grčkih slova i grčka imena Filotas i Zotikos dokazuju da su neki od radnika došli iz istočnog dijela carstva, što je uostalom utjecalo i na oblikovanje pojedinih arhitektonskih sklopova.⁴⁶⁶ Zabat peristila nosi utjecaje maloazijske arhitekture.

⁴⁶² J. WARD-PERKINS, 1992, 140.

⁴⁶³ G. KOCH, 1993, 148.

⁴⁶⁴ S. McNALLY, 1996, 6.

⁴⁶⁵ A. OVADIAH, Y. TURNHEIM, 1994, 97.

⁴⁶⁶ E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 151; G. NEIMANN, 1910, 110; F. BULIĆ, Lj. KARAMAN 1927, 19; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, 9.

Rismondo navodi ukupno 505 klesarskih oznaka i natpisa unutar palače od kojih je 61 pripisan klesarima.⁴⁶⁷ Na temelju toga smatra da su oni došli s više strana carstva. Importirana radna snaga, međutim, ne isključuje mogućnost da je velik broj radnika bio skupljen u kraju gdje se gradila palača: Saloni i okolici.⁴⁶⁸ Tu činjenicu pokrepljuje i veliki broj rimskih uklesanih imena.

Preko posrednih izvora i zahvaljujući produkciji stela, ara i sarkofaga dobro je poznato da je Salona imala kamenoklesarske radionice odnosno, kamenarsko udruženje. U jednom natpisu iz Salone spominje se *collegium lapidarium*, što upućuje na zaključak da je u gradu bio organiziran kolegij, tj. udruženje kamenara.⁴⁶⁹ Također postoje epigrafski dokazi da su radionice nastajale i u manjim gradovima poput Tragurija, međutim za to su trebali postojati uvjeti (kamenolom).⁴⁷⁰

Stilski gledano, u palači je moguće utvrditi najmanje dva stila izrade i oblikovanja arhitektonskih reljefa (na lokalnom vapnencu), koje je moguće pripisati različitim radionicama ili skupinama majstora. Pišući o Dioklecijanovoj palači i karakteristikama skulpturalne plastike u njoj, N. Cambi je u nekoliko navrata spomenuo pitanje afrodizijskih majstora.⁴⁷¹ Na moguće djelovanje afrodizijske radionice osvrnuo se prilikom analize portala mauzoleja i ulomka friza okruglog hrama. U starijoj literaturi pri opisu ulomak friza malog okruglog hrama navodi se da je on izrađen od mramora, što nije točno. Takva konstatacija zasigurno može navesti da je riječ o importu. Neki autori u izvedbi vitica na portalu mauzoleja, tzv. malog hrama i frizu okruglog hrama vide ishodište u motivima Male Azije, a uglavnom ih tumače disperzijom knjige uzoraka.⁴⁷² Međutim, ne postoji dovoljno jako uporište za djelovanje jedne takve radionice. Činjenica jest da su navedeni elementi, kojima bih prema stilu obrade pridodala i friz malog hrama, nešto veće kvalitete i drukčije završne obrade nego drugi elementi unutar palače. Odlikuju se brižnošću dorade, rafiniranošću rukopisa, izrazito dubokim reljefima i kontrastima. Riječ je o vješto izvedenim, dekorativnim i dinamičnim formama, vrlo često u završnoj obradi izvedenim uz upotrebu brzorotirajućeg svrdla. I po motivima se razlikuju od ostalih formi zabilježenih u palači. Na njima se javljaju gusto isprepleteni vegetabilni motivi, u koje se upletene životinje ili eroti, grifoni i kantari. Ti

⁴⁶⁷ T. RISMONDO, 1994, 197-212.

⁴⁶⁸ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, 9.

⁴⁶⁹ CIL 3 8840; N. CAMBI, 2010a, 14.

⁴⁷⁰ N. CAMBI, 2010a, 14, sl. 1.

⁴⁷¹ N. CAMBI, 2002, 181.

⁴⁷² A. OVADIAH, Y. TURNHEIM, 1994, 97.

likovi su u potpunosti u službi dekoracije. Jedini izuzetak je portal mauzoleja, gdje se na dovratnicima javljaju dvije maske, koje kao da su pridodane sa željom da se upare s ostalim elementima dekoracije mauzoleja.

Drugu skupinu (odnosno radionicu) koja nosi specifična stilska obilježja čine svi figurativni elementi izvedeni na mauzoleju (izuzev gore spomenutog portala), dekorativni elementi peristila (**K4-9**), herma s prikazom tetrarha (**K132**) i neodređeni arhitektonski ulomak s prikazom Gorgone (**K131**). Toj skupini elementa zapažaju se detalji koji su primijećeni općenito u oblikovanju tetrarhijske plastike, ali su ipak specifični u odnosu na druge centre. Karakteristike koje se očituju u oblikovanju lica su: izrazita kubičnost, natečenost, kratko čelo, širok, nos, okrugli obrazi, male i mesnate usnice. Nedovršenost je ovdje također jedna od stanovitih karakteristika. Ona je međutim izvedena u stanovitom stupnjevanju, a pomno su birani detalji koji će biti nedovršeni. Nedovršenost je, između ostalog, pokušaj dobivanja efekta dematerijalizacije forme. Sasvim je sigurno da su i ti elementi u velikoj mjeri klesani i dovršavani u radionici, pogotovo dijelovi unutrašnjeg friza mauzoleja.

Pojedini autori raspravljaju o mogućnosti da su majstori klesali na licu mjesta, što je analizom dosadašnjih elementa dijelom moguće odbaciti.⁴⁷³ S. Buble je zamijetila da dekorirani dijelovi tzv. malog hrama u njegovom interijeru i na pročelju nisu tipski elementi, nego su izrađeni kao specijalno za tu građevinu kao dio njezinog jedinstvenog ikonografskog programa.⁴⁷⁴ Dijelom su obrađeni prije ugradbe. Dokaz tome je diskontinuitet ukrasnih motiva nastao zbog prekrajanja blokova prije ugradbe, koji se sasvim lijepo vidi na vijencu portala, na sjevernom dekorativnom frizu, ali i nekim elementima zabata.⁴⁷⁵ Zapadni, stražnji dekorativni friz prostilnog hrama zbunjuje. Stanje njegove dovršenosti, odnosno nedovršenosti, upućuje na to da su radovi naprasno prekinuti prilikom klesanja na samoj skeli. Pomnom analizom, tehničkom i ikonografskom, S. McNally zaključuje upravo suprotno. Po njoj su ploče postavljene na zapadnoj strani zbog svoje izvedbene kvalitete odbačene prilikom klesanja u radionici, ali su ugrađene na tu stranu koja nije trebala biti ukrašena.⁴⁷⁶ To nije napravljeno zbog uštede materijala, već vremena, s obzirom da su oblikom odgovarali konstrukciji. Pojedini detalji i elementi, istina trebali su biti doručeni na licu mjesta, ali to nikada nije napravljeno.

⁴⁷³ G. NIKŠIĆ, 2009, 129.

⁴⁷⁴ S. BUBLE, 2009, 158.

⁴⁷⁵ Isto.

⁴⁷⁶ S. McNALLY, 2009, 289.

Sl. 45

Sl. 46

U procesu identifikacije radionica više nam mogu pomoći vrste kamena koje su korištene pri izradi pojedinih elementa. Stvaranje baze podataka o vrsti kamena i analiza stilskih elemenata provedena na dovoljno velikom broju referentnih uzoraka, mogle bi pomaknuti ljestvicu po pitanju proučavanja domaćih klesarskih radionica. No takva sustavna i multidisciplinarna istraživanja moguće je očekivati tek u bližoj budućnosti. Naime, vizualna determinacija kamena sigurna je samo kod vrsta kamena koji su različitog geološkog podrijetla. Kada govorimo o pitanju varijacija i vrsta domaćeg vapnenca, takav vid analize, nažalost, nije posve siguran izbor. Domaći vapnenci (u ovom slučaju ciljamo na širok pojas Jadranske obale) su fizikalno-kemijski relativno srodni i istog geološkog podrijetla, a pri tom i vizualno dosta slični. U izradi baze potrebno je posegnuti za znanstveno-prirodoslovnim analizama kamena. Nažalost, spomenute analize još uvijek su dijelom neprecizne, a nose i stanovita ograničenja. Da bi se došlo do preciznijih podataka o vrsti kamena, potrebno je uzeti najmanje dva do tri uzorka, koja su veća od kovanice (tri uzorka po 2 m²). Naravno, broj uzoraka se povećava dijametralno s veličinom analiziranog objekta. Ukoliko to sagledamo u kontekstu spomenika/umjetnine, stvara se problem. Uzorkovanje podrazumijeva fizičko zadiranje u umjetninu, točnije rečeno, njeno oštećivanje. Da bi izbjegli ili bar ublažili uništavanje spomenika, potrebno je uzorkovati s postojećih oštećenja ili poledine objekta. To nije uvijek moguće. Drugo ograničenje je to što su fizikalno-kemijske analize skupe i stoga vrlo često nedostupne. Pomoćne metode, poput mjerenja vodoupojnosti Karstenovim cilindrima i test s klorovodičnom kiselinom (HCl) mogu dati značajne podatke (ukoliko ih se zna interpretirati), ali su nedovoljno precizne i ovise o stupnju potrošenosti kamena. Međutim, treba biti oprezan i u tumačenju znanstvenih analiza. Naime, tzv. „geološke žile“ povlače se na više geografskih područja obale Jadrana. Tako primjerice, kamen s Brača pripada istoj geološkoj formaciji koja

se proteže od Hvara do Murtera. Mala su odstupanja u vrsti navedenog kamena te treba biti krajnje oprezan i u tumačenju prirodoslovnih analiza. Znanost po tom pitanju evoluirala vrlo brzo, te bi se u skoroj budućnosti moglo očekivati stvaranje baze podataka koja će olakšati proces identifikacije podrijetla kamena.

Kamen od kojega se gradila palača, unatoč importu, uglavnom je domaći, lokalni vapnenac (importirani kamen uporabljen je isključivo u dekorativne svrhe). Plovnim putem se transportirao s otoka Brača i iz Segeta. Izvori tvrde da je nešto relativno malo kamena, dopremljeno iz kamenoloma Sutilije pokraj Segeta (Trogir),⁴⁷⁷ dok je velika većina dobavljana s otoka Brača. Na Braču su evidentirana tri antička kamenoloma: Stražišće, Rasohe (sl. 45) i Plate iz kojih se kamen preko luke Splitske transportirao put palače.⁴⁷⁸ Nekoliko autora spominje moguću upotrebu vapnenca iz Srijema (Fruška gora), ali on do sada nije evidentiran u palači.⁴⁷⁹

Poveznica bračkih kamenoloma s Dioklecijanovom palačom je sasvim logična i opravdana i u nju ne treba sumnjati. Do sada se temeljila na epigrafskim dokazima⁴⁸⁰ i vizualnoj determinaciji određene vrste kamena.⁴⁸¹ U posljednje vrijeme te spoznaje su na pojedinim elementima palače potvrđene i prirodno-znanstvenim metodama. Prilikom recentnih restauratorskih zahvata na peristilu (u razdoblju 2003.-2013. godine, izvođač projekta Hrvatski restauratorski zavod) mineraloško-petrografskom analizama⁴⁸² uzorka s peristila ustanovljeno je da se radi o biomikritnom vapnencu tipa *wackestone*, vrlo sličnom kamenu iz kamenoloma Škrip, Plate i Rasohe.⁴⁸³

⁴⁷⁷ F. BULIĆ, 1908, 88; G. NIEMANN, 1910, 110.

⁴⁷⁸ F. BULIĆ, 1908, 86-87; J. WARD-PERKINS, 1975, 38; J. J. WILKES, 1993, 18-20; N. CAMBI, 2010a, 11-14; N. CAMBI, 2013, 5-19.

⁴⁷⁹ F. Bulić je dao veliki doprinos istraživanju kamenoloma i kamena koji se upotrebljavao za izradu palače, v. F. BULIĆ, 1908, 111-127.

⁴⁸⁰ Na Braču je pronađeno nekoliko natpisa koji svjedoče da su njima upravljali carski službenici. Isti natpisi potvrđuju i da se brački kamen koristio za izgradnju građevina u Saloni, ali i dalje, primjerice u Sirmiju; v. CIL 3, 3096; CIL 3, 10107, AE 1979, 0448.

⁴⁸¹ Bulić smatra da su sjeverna vrata palače napravljena od trogirskog kamena, jer on s vremenom poprima žučkastu patinu, dok brački kamen više pocrnjuje (Peristil), v. F. BULIĆ, Lj: KARAMAN, 1927, 20. Boja površine kamena može ovisiti o mnogočemu, od kompliciranih mikro i makro uvjeta i utjecaja u kojima je spomenik ili umjetnina smještena, sve do mogućih povijesnih konzervatorskih intervencija. Suvremeni pristup u vizualnoj determinaciji kamena se u mnogočemu danas promijenio. Dobar primjer takvog pristupa donose K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, Đ. GOBIĆ BRAVAR, 2014. Autorice se prilikom vizualne determinacije kamena upotrijebljenog unutar palače nisu usudile zadrijeti dublje u pitanje vrste domaćih vapnenaca. Isto tako, kamen koji nije bilo moguće vizualno prepoznati, ostavile su neidentificiranim.

⁴⁸² Analize je izveo Prirodoslovni laboratorij Hrvatskog restauratorskog zavoda. Temeljile su se na mineraloško-petrografskoj usporedbi kamena s vijenca peristila i referentnih uzoraka uzorkovanih iz antičkih kamenoloma.

⁴⁸³ D. MUDRONJA, 2013, 27.

Nedavna podmorska arheološka istraživanja dopunila su dosadašnje podatke da se kamen iz bračkih kamenoloma, preko luke Splitske transportirao u Dioklecijanovu palaču. Nedavno je pokraj Sutivana evidentiran nalaz antičkog brodoloma s teretom poluobrađenih sarkofaga. Najnovija istraživanja i analize su pokazale da kamen od kojega je izrađen teret vjerojatnije pripada drgom otoku.⁴⁸⁴ Međutim, tijekom manjih zaštitnih podvodnih istraživanja provedenih 2011. godine unutar lučice Splitska pronađeno je više obrađenih ulomaka vapnenca, dvije vrste mramora, dvije vrste granita te nekoliko ulomaka sjevernoafričke keramike okvirne datacije od 3. do 5. st.⁴⁸⁵ Evidentirano je i šest kamenih blokova pravilno složenih na morskom dnu, dimenzija (d) 240, (š) 85, (v) 40 cm.⁴⁸⁶ Pronađene vrste kamena, posebice onog dekorativnog, odgovaraju kamenu ugrađenome u palaču, dok dimenzije blokova odgovaraju dimenzijama pojedinih blokova koji tvore zidove palače.⁴⁸⁷ Ostaci dekorativnog kamena upućuju na već poznat podatak da se importirani materijal prvo doradivao na otoku, a potom je kao polufabrikat dopremao u palaču.⁴⁸⁸ Jako je indikativan i bitan podatak da su u istraženju sondi evidentirani slojevi nakupina listića vapnenca nastali obradom kamena, koji govore o intenzivnoj obradi kamena finijim alatima na području same lučice.⁴⁸⁹ Iz navedenog možemo zaključiti da su se na Braču blokovi ne samo grubo abocirali (taj proces se vjerojatno događao već u samome kamenolomu), nego je moguće da su arhitektonski elementi i njihovi ukrasi već na otoku dolazili pred sam stadij završne obrade. Ako je to istina, onda je realno za očekivati da su poneka djela već na tom mjestu poprimala specifičnosti i osobitosti po pitanju stilskog oblikovanja. U tom slučaju, sasvim realno, možemo postaviti i pitanje angažmana „bračke radionice“ na gradnji Dioklecijanove palače u Splitu.⁴⁹⁰

Figuralni elementi peristila (**K4-9**) i herma s prikazom cara (**K132**) prema prirodoslovnim analizama najvjerojatnije su izrađeni od kamena koji potječe s otoka Brača.⁴⁹¹ Oni nose ista

⁴⁸⁴ I. MIHAJLOVIĆ, 2012, 649-655; I. MIHAJLOVIĆ, 2013, 67-72.

⁴⁸⁵ M. PARICA, 2012, 350.

⁴⁸⁶ Isto.

⁴⁸⁷ M. PARICA, 2012, 351.

⁴⁸⁸ Već Bulić navodi podatak da su u Splitskoj pronađeni ulomci granita koji su kasnije prebačeni u Arheološki muzej u Splitu, v. F. BULIĆ, 1908, 89. Nedavno je u Splitskoj evidentirano još ulomaka granita, v. M. JURISIĆ, 2006, 365.

⁴⁸⁹ M. PARICA, 2012, 350.

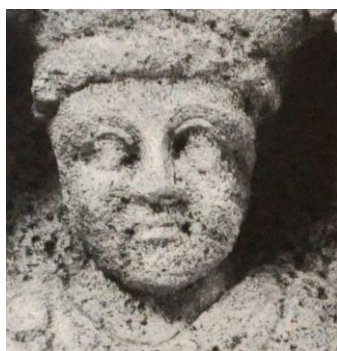
⁴⁹⁰ S obzirom na iznimno veliki broj aktivnih kamenoloma u antici Brač je morao imati klesarsku radionicu. N. Cambi čak smatra da je u Škripu bilo središte kamenarske produkcije koja je bila u carskim rukama, v. N. CAMBI, 2013, 15, bilj. 27.

⁴⁹¹ Kažem najvjerojatnije, jer zbog stanovitih limitacija određivanja vrste kamena uvijek može doći do krivog tumačenja podatka. Na hermi s prikazom cara nekoć uzidanoj u zid dvorišta palače Cambi, provedene su mineraloško-petrografske analize. Kamen je određen kao vapnenac tipa bioklastični floutston, geološke starosti

obilježja koja se ne ponavljaju na svim elementima unutar palače, a još manje van njenih okvira. Da li je moguće da su navedeni elementi dijelom napravljeni u bračkim radionicama ili od grupe radnika koja je djelovala u palači? Kako bi navedenu teoriju pokušali pobliže ispitati, potrebno je usporediti prikaze iz palače s primjercima kasnoantičke (tetrahijske) skulpturalne plastike pronađene na Braču. Nažalost, referentni broj uzoraka s otoka Brača za sada nemamo. Unatoč velikom broju kamenoloma i tradiciji klesanja kamena, na Braču je evidentirana relativno mala količina skulpture iz rimskog doba.⁴⁹² Riječ je o uglavnom fragmentiranim ulomcima spomenika različitog repertoara i kvalitete, a među njima se nalaze i ulomci importirane skulpture.⁴⁹³

Sl. 47

Sl. 48

Sl. 49

Sl. 50

Na cijelome Braču evidentirana su ukupno tri tetrahijska spomenika te jedan koji spada u pred-tetrahijsko razdoblje. U Bolu, u Rudinama, u kuću je uzidan kao spolij portret muškarca datiran u pred-tetrahijsko doba.⁴⁹⁴ Glava je nadnaravne visine, izraženih individualnih fizionomijskih karakteristika, a moguće je da je prikazivala nekog cara. Zbog oštećenosti i visine ugradnje je nije moguće detaljnije opisati. Po stilu i načinu oblikovanja lako je mogla biti prethodnica herme iz Dioklecijanove palače. Međutim,

ovdje treba biti oprezan: nadnaravne dimenzije, istovjetan kamen i činjenica da je u sekundarnoj upotrebi (kao što je bila herma prije demontaže) mogu lako odvući na krivi trag. Krajem 3. stoljeća datira se mauzolej iz Donjeg Humca. Nažalost, ovdje nije sačuvano dovoljno dekorativnih elemenata koji bi nam mogli poslužiti u stilskoj komparaciji s

gornja kreda. Riječ je o vapnencu geološke formacije Pučišća, koja se proteže od Hvara do Murtera. S obzirom na geološku formaciju kamen je najvjerojatnije „ubran“ na području Brača, v. Izvještaj prirodoslovnog laboratorija hrvatskog restauratorskog zavoda br. 106/2015.

⁴⁹² N. CAMBI, 2004, 268.

⁴⁹³ D. VRSALOVIĆ, 1960, 33-161; N. CAMBI, 2004, 240-272.

⁴⁹⁴ N. CAMBI, 2004, 252-254, sl. 14, 15.

elementima u Dioklecijanovoj palači. U kasno 3. ili rano 4. st datira se titulus Svetonija Jonija iz Bola.⁴⁹⁵ Rad izuzetno zanimljiv, ali naivno i nevješto izveden. Nikako ne može biti primjerak za usporedbu s ornamentima i prikazima u Dioklecijanovoj palači. Dva ulomka poklopca istog sarkofaga koji se čuvaju u Dračevici također se datiraju u kraj 3. st. ili početak 4. st.⁴⁹⁶ Glava pokojnika sačuvana u akroteriju sarkofaga je okrugla, kosa kratka, a uši strše kao ručke lonca (sl. 49). Lik je gotovo istovjetan malom liku nedavno evidentiranom na vijencu Dioklecijanova mauzoleja (sl. 50).⁴⁹⁷ Oba nose stanovitu primitivnost izraza (koja se ponajviše vidi u oblikovanju ušiju koje nezgrapno strše), ali i elemente zabilježene u oblikovanju lica u palači: izrazito nisko čelo, širok nos, okrugle obraze i mala mesnata usta. Međutim, zbog nedostatka referentnog broja uzoraka, stilaska usporedba „bračka kamenoklesarska radionica“ - „Dioklecijanova palača“ trenutačno je gotovo nemoguća. Neka od budućih arheoloških istraživanja, a i samo rekognosciranje terena oko antičkih kamenoloma mogli bi donijeti rezultate za rješavanje tog pitanja. Naime, među ostacima materijala u kamenolomima može se naći odbačenog materijala i polufabrikata, koji mogu više reći o karakteristikama potencijalne radionice.⁴⁹⁸

Ukoliko usporedimo skulpturalnu dekoraciju iz palače s primjercima iz istog vremenskog razdoblja iz Salone, zamijetit ćemo stanovite razlike u stilu i obradi. Čak i tipološki srodni primjerci skulpture iz Salone (dvije dvostruke herme iz Arheološkog muzeja) naspram onima iz palače (herma s prikazom tetrarha) znatno se razlikuju u obradi i tretmanu, ali i poimanju stila. Oba primjera bez sumnje nose odlike tetrarhijskog stila, međutim forme salonitanskih hermi su tvrde i ukočene, a splitska je ležernije izvedbe, koja se više oslanja na klasično razdoblje.

Ukoliko su u klesanju arhitektonskih elementa Dioklecijanove palače sudjelovale dvije različite radionice (ili više njih), lako je moguće da su neposredno utjecale jedna na drugu. Ako hipotetički zamislimo dvije radionice ili dvije skupine radnika angažirane na izvršenju radova u palači, to je prilika da se pojedini motivi prožmu, a likovni izričaj ispreplete. Sve da i jedna radionica kleše u palači, a druga po mjeri u radionici, one i dalje mogu utjecati jedna na drugu. Pojedini elementi su se morali tematski i ikonografski uskladiti, a tu je direktna prilika da se jedan od motiva „ubaci“ u stil druge radionice (v. kao primjer motiv maske na

⁴⁹⁵ N. CAMBI, 2004, 256, sl. 17.

⁴⁹⁶ N. CAMBI, 2004, sl. 20; N. CAMBI, 2005, sl. 290.

⁴⁹⁷ Lik je objavljen za sada samo u: Nedjeljna Slobodna Dalmacija br. 30: S visoka nas gleda Filot, Arhitekt mauzoleja cara Dioklecijana, 28-29, (2.3.2014).

⁴⁹⁸ N. CAMBI, 2004, 268.

portalu mauzoleja). Usklađivanja i koordinacije na tako velikom gradilištu je trebalo biti, ne samo u tehničkim i arhitektonskim pitanjima, već i po pitanju dekorativnih sistema, jer oni su ti koji nose propagandnu poruku.⁴⁹⁹ Iz tog hipotetičkog primjera skromno je, ali dobro vidljiv jedan od mogućih načina ispreplitanja stilova klesarskih radionica. Vrlo je teško govoriti o jednoj radionici kao o izoliranoj, čistoj pojavi. Uz socijalne, ekonomske i političke razloge, mnogo improviziranih situacija na terenu moglo je utjecati na stil radionica i u tome leži poteškoća njihove identifikacije.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ S. McNALLY, 1996, 39.

⁵⁰⁰ Smatram da je potrebno spomenuti da su na Braču evidentirani orijentalni kultovi. N. Cambi smatra da su ih mogli donijeti orijentalci angažirani u izradi ili trgovini kamena, v. N. CAMBI, 2004, 248. Isto tako su mogli donijeti neke od osobitosti stila. Priča o poteškoćama identifikacije pojedinih radionica ovdje ide dalje.

2. Puna plastika

Nedostatak pune skulpture unutar Dioklecijanove palače te nedovoljan broj arheoloških nalaza naveo je pojedine znanstvenike na pretpostavku kako skulptura unutar palače nikada nije ni postavljena.⁵⁰¹ Drugi su, pak, na temelju paralela i postojećih arhitektonskih elemenata (niše i baze), hipotetički rekonstruirali izgled skulpturalnog uređenja palače, smatrajući da je skulptura bila postavljena na svim važnijim arhitektonskim sklopovima (pogotovo ona koja je slijedila carsko-religijski program).⁵⁰² Potonja teorija svakako je izglednija, posebice ako se uzmu u obzir konkretni arheološki nalazi, od kojih, nažalost, ni jedan nije sačuvan *in situ*. Arheološki dokazi koji potvrđuju prisutnost samostalne skulpture u palači uistinu su rijetki, ali dovoljno indikativni.

Funkcija skulpture u tetrarhijskom razdoblju nije samo dekorativna – ona je prije svega u službi političke i carske propagande. Iz tog razloga je gotovo nemoguće povjerovati da uopće nije bila izložena. Zbog povijesnih okolnosti – žurbe u gradnji palače i careve abdikacije – moguće je da je postavljena u nešto suženom repertoaru negoli je to bilo planirano. Ako je i bilo tako, nije postavljena neplanski i bez reda; bila je izložena na točno određenim mjestima sukladno onodobnoj imperijalnoj praksi.

Tijekom povijesti istraživanja Dioklecijanove palače razvile su se brojne teorije i pretpostavke o karakteru i vrsti skulpture koja ju je krasila. Cilj ovoga poglavlja je bio revidirati postojeće teorije te ih pokušati sinkronizirati sa stvarnim arheološkim artefaktima. Tome je prethodila analiza i revizija postojećeg arheološkog materijala.

Dobivene informacije pomažu u definiranju i određivanju umjetničkih i stilskih značajki kiparstva Dioklecijanove palače.

2.1. Problem skulpture sjevernih vrata

Četiri baze sačuvane na vrhu zida sjevernih vrata Dioklecijanove palače u originalnom projektu su bile skupina od pet postamenata drukčijeg prostornog rasporeda. Na izvornu situaciju upozoravao je već G. Niemann, a H. Kähler objavljuje fotografiju na kojoj su one u izvornom položaju i obrađuje izvorni kontekst i međuođnos baza (sl. 51).⁵⁰³ Iz fotografije je vidljivo da je najviša baza bila postavljena u osi luka vrata, točno iznad središnje niše,

⁵⁰¹ S. PIPLOVIĆ, 1997, 20-21; G. NIKŠIĆ, 2009, 129, bilj. 38.

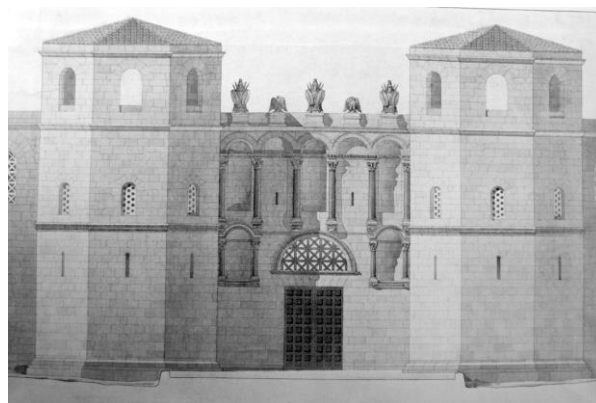
⁵⁰² H. KÄHLER, 1965, 106; N. CAMBI, 2002, 173-175; J. J. WILKES, 1993, 22-23, sl. 3.

⁵⁰³ G. NEIMANN, 1910, 24; H. KÄHLER, 1965, 100, sl. 4. Nekoliko je arhivskih fotografija u Muzeju grada Splita koje ukazuju na tu situaciju, v. G. BORČIĆ, 2013, 111.

odnosno da je imala centralni položaj u odnosu na arhitektonski plašt vrata. Dakle, pet postamenata je bilo poredano na način da je najviši (82 cm) stajao u središnjoj osi vrata, do njega su dolazila dva manja od 75 cm (jedan od ta dva je danas izgubljen), a na krajevima dva dimenzija 61 i 62 cm. Prilikom gradnje zida od opeka (koji danas i dalje tamo stoji) postamenti su pomaknuti istočno, a jedan od njih je izgubljen. Bulić navodi da su postamenti u „mletačko doba“ izmaknuti i postavljeni tako da su služili kao prostori za postavljanje pušaka.⁵⁰⁴ Na dvama postamentima tada je evidentiran izdubak za postavljanje predmeta: trofeja ili brončanih orlova.⁵⁰⁵

Sl. 51

Sl. 52

U prostornoj raspodjeli postamenata Kähler je vidio program Dioklecijanovog dvostrukog carstva i religiozne pozadine.⁵⁰⁶ Naime, vodeći se analognim primjerima skulpturalne plastike terarhijske propagande, točnije tzv. *decennalia* spomenikom, on hipotetički rekonstruira skulpturalni program kojeg su postamenti trebali nositi. Središnji, najviši postament po svojoj prilici nosio je skulpturu Jupitra, zaštitnika i pokrovitelja tetrahije. Na višim postamentima su bile statue augusta Dioklecijana i Maksimijana, dok su najniži nosili statue cezara Galerija i Konstancija Klora.⁵⁰⁷ Na tragu Kählerove tvrdnje bili su Hébrard i Zeiller, više intuitivno nego znanstveno i analitički.⁵⁰⁸ U idejnom crtežu izvornog izgleda sjevernih vrata palače na pet baza rekonstruiraju brončane skulpture orla kao simbola Jupitra (sl. 52). Kählerov prijedlog izvornog izgleda općeprihvaćen je u znanstvenim krugovima.⁵⁰⁹ *Decennalia* tip spomenika u tetrahijskom pojmu viđenja je mnogo više nego dekoracija - jasan je pokazatelj

⁵⁰⁴ F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 51.

⁵⁰⁵ F. BULIĆ, 1900, 239; F. BULIĆ, 1908, 116.

⁵⁰⁶ H. KÄHLER, 1965, 106.

⁵⁰⁷ H. KÄHLER, 1965, 106-107.

⁵⁰⁸ E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, crt. 37.

⁵⁰⁹ N. CAMBI, 1989, 16 i d.; N. CAMBI, 2002; 174.

carske propagande i ukoliko je cijeli skulpturalni program u palači zaista bio sužen, kao što neki autori pretpostavljaju, teško je zamisliti da su baze ostale prazne. Začudujuće, u relativno novijoj literaturi nekoliko puta je došlo do potpuno krivog interpretiranja postamenata. Wilkes je načinio crtež kruništa zida s četiri baze, a Ward-Perkins je izradio idejnu rekonstrukciju s nizom skulptura postavljenih na krunište zida i na kulama.⁵¹⁰

Oplošje sjevernih vrata rastvoreno je arhitektonskim nišama, trima u gornjem redu i dvjema manjim i dubljima u donjem redu. Kähler je u tim nišama pretpostavio skulpture Jupitra u središnjoj niši, te tetrarhe (auguste i cezare) u bočnim nišama, eventualno s caricama.⁵¹¹ S. McNally upozorava na činjenicu da na sklopovima koji nose politički propagandni program, a sjeverna vrata su zasigurno imala takvu poruku, nije bio mjesta za prikaz žena, odnosno carica.⁵¹² Prikazi carica u terarhiji bili su rijetki i rezervirani za spomenike privatnog karaktera, a čak je razmjeno malo prikaza zabilježeno i na reversima novca. N. Cambi smatra da nije moguće da se program s kruništa ponavlja i u pet niša koje raščlanjuju pročelje.⁵¹³ Tvrdi da su u četiri niše morali stajati kipovi nadnaravne veličine koji su pripadali religijskom programu, odnosno koji su predstavljali bogove zaštitnike tetrarhije, dok je u petoj znatno plićoj niši mogla stajati skulptura koja nije imala punu dubinu ili ploča s reljefom ili natpisom.⁵¹⁴

Danas je potrebno sve navedene teorije sagledati realno s dozom skepticizma i opreza. Kao prvo, arheološki dokazi ne upućuju na postojanje većih skulpturalnih grupa u palači. Putopisci Spon i Wheler tijekom 1688. godine izvještavaju o postojanju kipova na sjevernim vratima Dioklecijanove palače.⁵¹⁵ Riječ je o razdoblju gotovo sto godina ranijem od trenutka kada R. Adam crta sjeverna vrata na kojima nema ostataka kipova. Lanza pak izvještava da su u nišama vjerojatno stajali kipovi, koje je u „mletke“ prenio mletački providur Angelo Diedo oko 1789. godine.⁵¹⁶ Uzmemo li navedene činjenice u obzir kao istinite i pretpostavimo li uistinu postojanje skulpture na sjevernim vratima palače, ostaje nam i dalje nekoliko spornih, ali ključnih pitanja. Naime, prilikom konzervatorsko-restauratorskih zahvata provedenih na vratima bilo je moguće oplošje sagledati i detaljno iz blizine. Tada je ustanovljeno da ne postoje nikakvi tragovi fiksiranja kipova. Realno gledajući, u prve dvije donje niše, zbog

⁵¹⁰ J. J. WILKES, 1993, 34, sl. 3; J. B. WARD-PERKINS, 1994, 458, sl. 311.

⁵¹¹ H. KÄHLER, 1964, 67.

⁵¹² S. McNALLY, 1996, 25.

⁵¹³ N. CAMBI, 2002, 175.

⁵¹⁴ N. CAMBI, 2005, 166-167.

⁵¹⁵ J. SPON, J. WHELER, 1687, 24.

⁵¹⁶ F. LANZA, 1855, 9.

njihove dubine, nije ni potrebno da oni budu prisutni, jer su one dovoljno duboke da nose skulpturu bez fiksiranja. Upitne su tri niše u gornjem redu, koje su znatno pliće od donjih. Središnja je toliko plitka da u njoj nije mogla biti postavljena skulptura, već samo reljef. Međutim, ni u gornjim nišama nisu pronađeni tragovi sidrenja. Nedavno provedena sondiranja srednjovjekovnog zida od opeke koji okružuje baze pokazala su da su one pravokutnog, a ne kvadratnog tlocrta. Navedena činjenica je Nikšića navela na zaključak da ne postoji uporište za postavljanje kipova nadnaravne veličine.⁵¹⁷ Ukoliko se osvrnemo na već gore spomenutu poveznicu s *decennalia* spomenikom u Rimu, jasno je da su baze postavljene s razlogom, odnosno s jasnom svrhom postavljanja skulpturalne dekoracije u službi tetrahijske propagande. Sužena površina gornje plohe postamenta ne negira radikalno postojanje skulpturalnog ukrasa. Na postolje nisu trebale biti postavljene skulpture u nadnaravnoj veličini, ali su mogle podržavati skulpture manjih dimenzija.

2.2. Skulptura ostalih vrata

Istočna i zapadna vrata palače arhitektonski su istovjetna, što je moguće utvrditi na osnovu sačuvanih crteža i grafika, ali i vidljivih izvornih dijelova. S obzirom na niše koje flankiraju vrata, moguće je pretpostaviti da su bila pripremljena za ukrase, po svoj prilici skulpture nadnaravne veličine. Pisanih izvora ili indikativnih karakterističnih dokaza za tu tvrdnju nemamo. Skulpture uzidane u dvorište nedaleko propugnakula zapadnih vrata (sl. 21) dugo su smatrane njihovim izvornim ukrasom, međutim demontaža ulomaka dala je nove elemente za njihovu sadržajnu i kontekstualnu analizu.⁵¹⁸

Prilikom arheoloških iskapanja u blizini istočnih vrata našli su se nedostajući ulomci srednjeg i završnog vijenca istih vrata, a uz njih je pronađen i četverokutni mramorni postament.⁵¹⁹ Postament je po obliku vrlo sličan onima sa sjevernih vrata, ali je osjetno manji. Dimenzije su (d) 45 x (v) 50 cm, a na sredini je utor za sidrenje. Fisković smatra da je postament mogao nositi manji kip te biti pozicioniran na vrhu, poput postamenata na sjevernim vratima.⁵²⁰ Međutim, oblik utora za sidrenje nagovještava da je na vrhu mogla biti učvršćena baza i stup prije negoli skulptura. Sličan postament s ostacima baze pronađen je i prilikom istraživanja

⁵¹⁷ G. NIKŠIĆ, 2012, 232-234, sl. 9.

⁵¹⁸ N. CAMBI, 1989, 15; N. CAMBI, 2002, 175; N. CAMBI, 2000, 109.

⁵¹⁹ C. FISKOVIĆ, 2005, 38, sa sl. 86.

⁵²⁰ C. FISKOVIĆ, 2005, 38.

peristila.⁵²¹ Dvije polukružne niše također su mogle sadržavati skulpturu nadnaravnih dimenzija. Fizičkih dokaza o skulpturi nema.

Južna morska vrata mnogo su drukčija po svom projektu te ne sadržavaju elemente koji bi mogli ukazati da su bila pripremljena za nošenje skulpture.

2.3. Nova dvostruka herma s likom tetrarha

Jedan od najvažnijih artefakata za proučavanje obilježja skulpturalne umjetnosti Dioklecijanove palače u Splitu je zasigurno ulomak skulpture s prikazom dvaju muškaraca (**K132, T14, sl. 149**). Prvi put je objavljen 1977. godine.⁵²² Ulomak je bio uzidan u ogradni zid dvorišta palače Cambi u neposrednoj blizini zapadnih vrata (sl. 21). Činjenica da je bio raspolovljen na dva dijela, na način da su likovi bili odvojeni i potiljkom uzidani u zid, navela je N. Cambija na sasvim logičnu pretpostavku da je riječ o dvije skulpture nadnaravnih dimenzija, koje su u paru krasile jedan od arhitektonskih sklopova palače.⁵²³ Tijekom 2014. godine ulomci su zbog izrazito lošeg stanja i trošnosti, uz prethodnu demontažu, podvrgnuti konzervatorsko-restauratorskom zahvatu.⁵²⁴ Tada je utvrđeno da je riječ o dijelovima istog spomenika, što je na dotadašnju interpretaciju bacilo novo svijetlo te ju bitno korigiralo i izmijenilo. Naime, neposredno nakon demontaže zaključeno je da se glave nadnaravne veličine zatiljkom spajaju (sl. 53). Postavljaju se pitanja kakav je bio izvorni i cjeloviti izgled skulpture, te je li egzistirala kao samostalna skulpturalna forma ili kao dekorativni i nosivi element u službi arhitekture? Na postavljena pitanja, uzimajući u obzir karakteristike ulomka i postojeće analogije, nametnula su se samo dva logična odgovora. Prvi je mogućnost da je komad dio veće figuralne kompozicije te da je funkcionirao kao integralna dekoracija stupa ili nosivog elementa. Na takav zaključak upućivala bi činjenica što je vrh glava (tjeme) izrazito poravnato, kao da mu je svrha bila da nosi drugi dio arhitekture. Ta je pretpostavka ipak u startu odbačena zbog dva razloga. Prvi je taj što komparativnih primjeraka iz kasnoantičkog razdoblja nema. Istina, u Veneciji i Vatikanu postoje primjerci združenih figuralnih porfirnih grupa (skupine tetrarha) koje su bile dio stupa, ali njihov način spajanja i funkcioniranja u

⁵²¹ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, B. GABRIČEVIĆ, 2014, 78, sl. 97.

⁵²² N. CAMBI, 1977, 23-28. Nije poznato kada su skulpture prvi put zapažene.

⁵²³ N. CAMBI, 1989, 15; N. CAMBI, 2000, 109; N. CAMBI, 2002, 175.

⁵²⁴ Prijedlog prijavnice za konzervatorsko-restauratorske zahvate Ministarstvu kulture RH podnio je Hrvatski restauratorski zavod. Na temelju ugovora br. 16-367-14 izvršeni su demontaža i konzervatorsko-restauratorski zahvati na skulpturama. Demontažu i konzervatorsko-restauratorske zahvate, kao i vrednovanje umjetnine nakon demontaže izvršio je HRZ, Odsjek za kamenu plastiku u Splitu.

sklopu arhitekture je nešto drugačiji (sl. 59-60).⁵²⁵ Likovi su združeni bočnim stranama, a leđima i potiljkom vezani za nosivi stup koji funkcionira kao element arhitekture. Drugi razlog je taj što sve i da su funkcionirali u sklopu nosivog stupa, na predjelu spoja (u ovom slučaju na tjemenu) trebao bi biti utor za sidrenje. Utori ili tragova sidrenja na površini ulomka nisu evidentirani.

Ostaje druga mogućnost, kao vrlo izgledna, a potvrda su joj direktne analogije, kako u ikonografskom i stilskom, tako i vremenskom (tetrarhijsko doba) i prostornom kontekstu (Salona i okolica). Direktne analogije splitskom ulomku su dvije identične dvostruke herme, odnosno poprsja tetrarha koja se zatiljkom i leđima spajaju s poprsjem fantastičnog bića (sl. 54).⁵²⁶ Pronađene su u blizini Salone, a prema stilskim značajkama i obilježjima datirane u prvo desetljeće 4. st. Herme su danas pohranjene u Arheološkome muzeju Splita (bez. inv. broja). Oba primjerka su izvrsno sačuvana. S obzirom da su gotovo identična (u tehničkom i stilskom pogledu), ovdje donosim opis samo jednoga. Herma se sastoji od poprsja muškog lika koji na glavi ima varijantu kape karakteristične za kasnoantičko razdoblje (*pileus pannonicus*) i obučen je u vojnički plašt (*paludamentum*), koji je pričvršćen ukrasnom fibulom na desnom ramenu. Lik je leđima i zatiljkom združen s drugim likom, koji osim ljudskih obilježja nosi i anatomsku obilježja bika. Bikovska obilježja su rogovi, ovješena koža na vratu i životinjska (bikovska) prsa.⁵²⁷ Na temelju karakteristične odjeće, koja je u skladu s ikonografijom careva, te činjenice da su združeni s likovima iz mitološke sfere, muške likove je moguće prepoznati kao tetrarhe.⁵²⁸ Zoomorfni prikazi su bića s bikovsko-ljudskim karakteristikama koja se često javljaju na javnim spomenicima. H. P. L'Orange je prilikom prve objave hermi zoomorfne prikaze povezo s lokalnim kultom i definirao ih kao bogove rijeka koji se nalaze u posebnom odnosu s krajolikom, pojedinim gradom ili provincijom.⁵²⁹ Kasnije njihov prikaz povezuje sa simbolikom blagostanja što sa sobom nosi sustav vlasti – tetrarhija.⁵³⁰ S potonjom teorijom suglasan je i Cambi.⁵³¹ Dyggve je izvoran položaj hermi pretpostavio na jednom od mostova u Saloni,⁵³² a Jeličić – Radonić sugerira njihov položaj na

⁵²⁵ R. DELBRUECK, 1932, 91-92; H. P. L'ORANGE, 1984, 6-7.

⁵²⁶ H. P. L'ORANGE, 1931, T. 1-2, sl. 1-6; N. CAMBI, 2000, 404-405, T. 174-175.

⁵²⁷ N. CAMBI, 2000, 82.

⁵²⁸ H. P. L'ORANGE, 1931, 38; N. CAMBI, 2000, 82.

⁵²⁹ H. P. L'ORANGE, 1931, 37.

⁵³⁰ H. P. L'ORANGE, 1984, 12.

⁵³¹ N. CAMBI, 2005, 180.

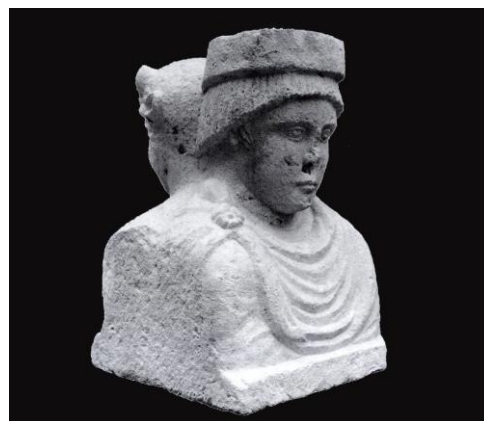
⁵³² E. DYGGVE, 1929, 561.

ulaznim gradskim vratima.⁵³³ Sudeći po broju hermi otvara se pitanje je li ih možda bilo više, odnosno ukupno četiri, i jesu li prikazivale i auguste i cezare? Izvorni im je kontekst teško utvrditi, ali su s obzirom na oblik trebale biti izložene na način da budu vidljive sa svih strana. U Saloni je zabilježeno još nekoliko primjeraka duplih hermi, a njihov pretpostavljeni smještaj je na svečanim ložama amfiteatra – zoni s kojih su bile vidljive sa svih strana.⁵³⁴ Premda su i navedeni primjerci datirani u početak 4. stoljeća, stilski su drukčiji od hermi s prikazom tetrarha.

Stilske karakteristike salonitanskih hermi s prikazom tetrarha nesumnjivo pripadaju kasnoantičkom razdoblju. Oblici su pročišćeni i jednostavni. Lice je okruglo, shematizirano i ukočeno. Oči su širom otvorene, a kapci i šarenica naglašeni.

Sl. 53

Sl. 54

Novoustanovljenu splitsku hermu bez sumnje možemo povezati s hermama iz Salone. Kao što je već rečeno, vežu ih formativne karakteristike (dvostruke herme), vremenska pripadnost te stilska izvedba. Podudarnosti se očituju i u materijalu (lokalni vapnenac) i u dimenzijama. Visina salonitanskih hermi je oko 0,67 m, a ukoliko hipotetički rekonstruiramo nedostajući dio na splitskoj hermi (mali dio vrata, prsa i plitku bazu) dobit ćemo slične dimenzije. Lice jednog od muškaraca na splitskoj hermi pokazuje jasne realistične crte (portret), dok je drugo idealizirano. Iz navedenoga je jasno da prvi lik prikazuje stvarnu, sudeći po nadnaravnim dimenzijama veoma bitnu osobu (T14, sl. 148). Realističke crte lica i portreta u cjelini ogledaju se u frizuri koja naliže na široko čelo, podbuhlim obrazima i staračkoj ovješenoj

⁵³³ J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 2009, 323.

⁵³⁴ N. CAMBI, 2005, 183, sl. 277, 278-279.

koži na vratu.⁵³⁵ Očito je riječ o osobi starije životne dobi. N. Cambi je glavu s krajnjim oprezom pripisao jednom od starijih tetrarha (augusta), točnije caru Maksimijanu.⁵³⁶ Uzimajući u obzir nadnaravnu veličinu portreta, staračke osobine, te postojeću analogiju (salonitanske herme), pripisivanje portreta jednom od starijih tetrarha (augusta) je više nego logično. Međutim, ostaje pitanje je li lik pripadao Maksimijanu ili možda čak Dioklecijanu? Pripisivanje portreta tetrasima je veoma rizično. Postoje dileme po pitanju njihova stvarnog izgleda, jer se na spomenicima sačuvao relativno mali broj sigurnih portreta. Dodatno otežavajuća okolnost jest ta što prikazi u skulpturi i na aversima novca sadrže općenite karakteristike u skladu s konceptom tetrarhijske jednakosti i harmonije. Tako, primjerice, sigurni portreti tetrarha na porfirnim skupinama iz Venecije i Vatikana sadrže općenite prikaze. Portreti na pilastru iz Gamzigrada su isti i bez obilježja.⁵³⁷ Istovjetna se situacija ponavlja i na salonitanskim hermama. Jedini sigurni Dioklecijanov portret u mauzoleju njegove palače (**K54**) krajnje je „pročišćen“ i shematiziran te ne daje podatke o carevu stvarnom izgledu. Postoji i niz portreta u punoj plastici koji se pripisuju Dioklecijanu, međutim atribucije nisu sigurne.⁵³⁸ Mogući portreti prikazuju dostojanstvenog, starijeg mršavog muškaraca, kratke kose, izraženih čeonih i labilazalnih bora. Preko portreta u punoj plastici donekle je poznat Maksimijanov izgled. Mogući portreti Maksimijana danas se čuvaju u Maroku, Milanu (Arheološkome muzeju) i Kairu.⁵³⁹ Na prikazima ima kratku kosu koja naliježe na široko i kratko čelo. Redom je prikazan stariji muškarac sa zadebljanim i ovješanim obrazima. Nekolicina portreta Konstancija Klora su sigurne atribucije.⁵⁴⁰ Prema sačuvanim portretima vidljivo je da je imao duguljasto lice, široku i neuglednu bradu te oveći duguljasti i pomalo spljošten nos. Na svim prikazima ima kratku kosu, a ponekad i bradu. Jedan portret s takvim fizionomijskim karakteristikama evidentiran je u Vranjicu pokraj Splita, uzidan u pročelje kuće.⁵⁴¹ Cambi uvažava mogućnost da je to mogući Konstancijev prikaz.⁵⁴² Portreti tetrarha na Galerijevu slavloluju jako su oštećeni i nije moguće definirati njihov izgled. Na malom Galerijevu slavloluju u medaljonu je vidljiv Galerijev portret. Lik

⁵³⁵ N. CAMBI, 2000, 82.

⁵³⁶ N. CAMBI, 1978, 22.

⁵³⁷ D. SREJOVIĆ, 1994, 144, sl. 1-5.

⁵³⁸ M. BERGMANN, 1977, 139 i d., T. 40, sl. 1, 3-4.; A. PASINLI, 1999, 44, sl. 53.

⁵³⁹ Maroko: R. CALZA, 1972, 125, T. 25; Milano: R. CALZA, 1972, 122, T. 22; Kairo: 1972, T. 24.

⁵⁴⁰ M. BERGMANN, 1977, T. 41-42.

⁵⁴¹ N. CAMBI, 2005, sl. 265.

⁵⁴² N. CAMBI, 2000, 79.

ima kratku kosu i lagano zadebljale obraze. Porfirna glava pronađena u Romulijani također se pripisuje Galeriju, ali su karakteristike općenite.

Mogući portreti Maksimijana sadrže sličnosti s portretom na splitskoj hermi. Prije svega imaju istu kratku frizuru koja poput kape naliježe na široko i kratko čelo. Portret na hermi prikazuje starijeg muškarca, odebljeg lica s ovješnom staračkom kožom na vratu. Ovo potonje je obilježje isključivo portreta atribuiranih Maksimijanu. Međutim, treba biti oprezan jer postoji i mogući Dioklecijanov portret sa sličnom frizurom (za razliku od kratke vojničke frizure na ostalim prikazima).⁵⁴³ Problem je i u tome što je splitska herma toliko oštećena da druge detalje ne možemo pobliže sagledati.

Drugi lik pridružen tetrahu po logici stvari može biti jedino jedan od terarha ili neki lik iz božansko-mitološke sfere (T14, sl. 147). Premda je mogućnost da se lik pripiše jednome od cezara zavodljiva, trebamo je odbaciti. Idealizirane crte lica ne dopuštaju da se lik tretira kao portret. Problematičan je i tip frizure; duga kosa do vrata koja pokriva uši nije karakteristična za tetrarhijsku portretistiku. N. Cambi je lik pripisao nekom od božanstava, polubožanstava ili personifikacija. Više puta je istaknuo kako je to i mogući prikaz jednog od Dioskura.⁵⁴⁴ Dioskuri su božanski blizanci (oca Zeusa/Jupitra) te su čest motiv u rimskoj umjetnosti. Riječ je o mladim muškarcima koji se prikazuju nagi ili imaju samo hiton prebačen preko ramena, oslonjeni su na koplje ili su na konju. Za njihovu ikonografiju karakteristična je poluduga kosa koja pada na vrat i obla kapa.⁵⁴⁵ Muškarac na splitskoj hermi ima frizuru kakvu nose Dioskuri, a evidentno je riječ o mlađem muškarcu. Na glavi nema karakterističnu kapu. U nedostatku atributa teško je reći je li lik možda prikazivao neko drugo božanstvo. Međutim, simbolička je poveznica vrlo jaka, a Dioskuri su veoma zapažen i hijerarhijski visoko rangiran motiv na službenim tetrarhijskim spomenicima. Kao božanska pratnja pojavljuju se na reljefu Galerijeva slavluka u Solunu (na prikazu ustoličenja tetrarha), a stoje uz Jupitra i Serapisa.⁵⁴⁶ Kapitel pseudo-pilastra tzv. Oktogona Galerijeve palače u Solunu također sadrži prikaz Dioskura. Drugi kapitel nosi prikaz Kabira (sl. 33).⁵⁴⁷ Zanimljivo je to što su Kabiri božanski par mladih heroja (prastari grčki lokalni kult) izjednačen s Dioskurima. Prikaz Dioskura zabilježen je i na tzv. Novom slavluku, ključnom spomeniku tetrarhije.⁵⁴⁸ Ikonografija

⁵⁴³ Riječ je o portretu danas pohranjenom u Arheološkome muzeju u Istanbulu, v. R. CALZA, 1972, 91.

⁵⁴⁴ N. CAMBI, 1978, 23; N. CAMBI, 2000, 82.

⁵⁴⁵ A. HERMARY, 1986, 567-568, 589-593.

⁵⁴⁶ M. S. POND ROTHMAN, 1975, 24.

⁵⁴⁷ Kapiteli su izloženi u stalnoj postavi Arheološkog muzeja u Solunu pod inv. br. MΘ 6689 i MΘ 6692.

⁵⁴⁸ D. E. E. KLEINER; 1992, sl. 377, 379.

Dioskura vrlo je logična i očekivana s obzirom da oni kao blizanci – božanska braća i sinovi Zeusa – simboliziraju savršenu harmoniju i slogu te su izvrsna aluzija na koncept nazvan *concordia imperatorum*. S obzirom da je riječ o blizancima, prisutan je i koncept jednakosti – *similitudo*. Maksimijan i Dioklecijan se smatraju božanskim sinovima, pa je njihovo združivanje s Dioskurima sasvim očekivano. Na tragu ove pretpostavke, više je nego vjerojatno da je uz sačuvanu splitsku hermu postojala još jedna, identična, koja je prikazivala drugog augusta (Dioklecijana?) i Dioskura.

N. Cambi navodi da je ovakvo združivanje službenih osoba s mitološkim, dajući im tako posebno značenje i važnost, bilo omiljeno u predtetrarhijskom i tetrarhijskom razdoblju.⁵⁴⁹ Salonitanske i splitska herma nose upravo navedeni koncept – kombinaciju tetarh / mitsko-fantastično biće, odnosno tetarh / božansko biće. U oba slučaja poruka je jasna.

Stilske karakteristike gore navedenih primjeraka na prvi pogled su iste, međutim ukoliko se detaljnije analiziraju, u samoj obradi detalja vidljive su bitne razlike. Salonitanske forme su tvrđe, oštrije, a lica nisu jako natečena. Kod splitske herme glave su glomaznije, kubičnije, natečenije i pogleda usmjerenog u daljinu. Forma je otvorenija i više u pokretu. Ovakva vrst oblikovanja je već zapažena na medaljonima u frizu mauzoleja (**K50, K54**) te na još nekim primjerima arhitektonske dekoracije u palači (licima na konzolama peristila, kasetonima mauzoleja, itd.). Premda sva tri primjerka hermi nose evidentne značajke kasnoantičkog stila, vidljivo je da se forme oblikovanja splitskog primjerka dijelom oslanjaju na klasično razdoblje, za razliku od salonitanskih hermi koje su potpuno prihvatile tetrarhijski oblikovni koncept. Na što nas upućuju te stilske inačice gotovo istovjetnih motiva? Moguće je pretpostaviti da je riječ o dvije radionice, odnosno dva produkcijska centra koja su radila po istom predlošku, ali su imale svoj osobit stil izražavanja. Očito je da je dinamika evolucije stila ista, radionice su radile po istim predlošcima, ali su se naslanjale na različite uzore (utjecaje). Mineralno-petrografske analize kamena provedene na ulomku herme iz palače za vrijeme konzervatorsko-restauratorskog zahvata pokazale su da kamen potječe s otoka Brača.⁵⁵⁰ Bilo bi dobro kada bi se iste analize mogle izvesti na salonitanskim hermama, međutim zbog potrebe za uzorkovanjem većeg komada materijala analize do sada nisu

⁵⁴⁹ N. CAMBI, 2000, 96.

⁵⁵⁰ Kamen je određen kao vapnenac tipa bioklastični floutston geološke starosti gornja kreda. Mineraloško-petrografska analiza provedena je makroskopskim opažanjima te promatranjima priređenih izbrusaka pomoću polarizacijskog mikroskopa. Riječ je o vapnencu geološke formacije Pučišća koja se proteže od Hvara do Murtera. S obzirom na geološku formaciju kamen je najvjerojatnije „ubran“ na području Brača (v. Izvještaj prirodoslovnog laboratorija hrvatskog restauratorskog zavoda br. 106/2015).

izvedene.⁵⁵¹ Na temelju vizualne procjene moguće je samo pretpostaviti da su napravljene od dvije vrste domaćeg vapnenca. Vidljiva je blaga razlika u boji, gustoći i kvaliteti kamena. Razlike u materijalu i stilskim karakteristikama upućuju na različite domaće radionice koje su radile u različitom lokalnom kamenu. Vjerojatno je da su kao materijal koristile kamen iz najbližih kamenoloma. Svakako, za salonitanske herme možemo pretpostaviti da ih je izradila salonitanska radionica o čijem djelovanju postoje brojne potvrde.

Na koncu, postavlja se pitanje gdje je jedan ovakav ukras mogao stajati? Kontekst pronalaska je nejasan. Kao što je na početku rečeno, glave su prvi put zabilježene u sekundarnoj upotrebi, uzidane u arhitektonskom sklopu nedaleko zapadnih vrata palače. Sasvim je logična pretpostavka da je prilikom niza sustavnih pregradnji i dogradnji koje su se dogodile u tom prostoru herma pronađena u neposrednoj blizini. Tada ju je graditelj ili vlasnik s željom da je prezentira, prepолоvio i ugradio u zid koji je u tom trenu nastajao.

No isto tako je moguće da je herma donesena iz bilo kojeg dijela palače, jer su već zabilježena lutanja ulomaka i na veće daljine. Stilske karakteristike hermu nesumnjivo vežu uz ostale primjerke kiparske produkcije u palači. U svakom slučaju, herma je s obzirom na ikonografsku važnost i činjenicu da je napravljena na način da sa svih strana bude dobro vidljiva trebala biti izložena na nekom od važnijih arhitektonskih sklopova.

U kontekstu skulpture Dioklecijanove palače herma je izuzetno bitna jer sadržava portret tetrarha koji je uz Dioklecijanov i Priskin portret u mauzoleju jedini takve vrste u palači. Promatrana u kontekstu tetrarhijske carske skulpture općenito i zajedno sa salonitanskim hermama, možda je još važnija. Ta tri primjerka hermi bacaju novo svjetlo na grupu spornih, stilskih i samostojećih skulptura tetrarha. Premda su stilski drukčije, one su konceptualno veoma bliske. Na temelju njih imamo dokaz o postojanju nove inačice prikazivanja tetrarhijskih skupina u provinciji Dalmaciji, te potvrdu da salonitanske herme nisu izolirani primjerci, već tipološka pojava.

2.4. Skulptura peristila i protirona

Nedostatak skulpturalne dekoracije na važnom prostoru kao što je peristil bunio je istraživače. G. Neimann prilikom izrade idealne rekonstrukcije prostora na platformi na vrhu zabata

⁵⁵¹ Za ovakvu vrst analize potrebno je uzeti uzorak, što podrazumijeva fizičko zadiranje u strukturu spomenika. Na splitskim primjercima to nije bio problem. Uzorak je uzet sa stražnje strane na području loma i uništenja. Salonitanske herme su u dobrom stanju i cjelovite te nije bilo opravdano uzimati uzorak.

protirona crta raskošnu skulpturu kvadrige.⁵⁵² F. Bulić također spominje kvadrigu kao izvjestan motiv peristila, vjerojatno pod utjecajem Neimannovih crteža.⁵⁵³ Trijumfirajuća kvadriga s carem se javlja i u kasnijim rekonstrukcijama.⁵⁵⁴ Motiv kvadrige se inače pojavljuje kao čest prikaz na trijumfalnim lukovima, a simbolizira trijumf i životna postignuća. S. McNally navodi da bi „jedan takav prikaz savršeno odgovarao ulazu u carev stan, a korespondirao bi i s motivima Viktorije na zapadnim vratima i vijencu malog hrama“.⁵⁵⁵ Međutim, premda je programatski i više nego priželjkivan, prisutnost mu je pod znakom pitanja. Nepobitnih dokaza u prilog postojanja takve skupine nema. K. Marasović i D. Matetić Poljak ulomak skulpture od crnog granita (**K148, T16, sl. 173**) tumače kao ulomak vrata skulpture konja.⁵⁵⁶ Ulomak je ipak bliži skulpturama egipatskih sfingi i tako ga zacijelo treba tumačiti. Površina kamene platforme protirona nedostatna je i za skulpture mnogo skromnijih dimenzija. Drvena konstrukcija koja se izvorno naslanjala na platformu i nadovezivala na krovšte, zasigurno nije dovoljno čvrsto uporište za jednu takvu kamenu ili brončanu skupinu.⁵⁵⁷ Međutim, površina je zasigurno bila pripremljena za nošenje skulpture. Da li je ona zaista bila tamo postavljena i kakav joj je bio karakter, nije poznato. Hébrard na istočnoj kolonadi spominje baze koje su nosile skulpture,⁵⁵⁸ ali je Bulić nekoliko godina poslije opovrgnuo tu tvrdnju.⁵⁵⁹ Tijekom nedavnih konzervatorsko-restauratorskih zahvata na istočnoj kolonadi peristila, nakon uklanjanja cementnog pokrova ustanovilo se postojanje utora na gornjoj plohi kolonade. Mogli su poslužiti za sidrenje skulptura, ali im izvorna funkcija nije definirana. Upravo na tim zonama Hebrad i Zeller na crtežu peristila i poprečnog presjeka zapadnog dijela palače pozicioniraju skulpture.⁵⁶⁰

U jugoistočnom uglu peristila sačuvana je velika granitna skulptura sfinge (**K138, T15, sl. 160-161**). Većina istraživača danas smatra da skulptura nije na izvornome mjestu te ju ne treba sagledavati kroz aktualni prostorni kontekst. Izvorni smještaj skulpture je prema većini autora bio na prostazi mauzoleja. S obzirom na to da s drugim skulpturama sfingi pronađenim unutar palače i u njejoj okolini čini tematsku cjelinu, obrađena je u zasebnom poglavlju (v. poglavlje IV, 2.11.).

⁵⁵² G. NEIMANN, 1910, T. 7, T. 13 a.

⁵⁵³ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 62.

⁵⁵⁴ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, B. GABRIČEVIĆ, 2014, 105, sl. 7.

⁵⁵⁵ S. McNALLY, 1996, 28.

⁵⁵⁶ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 96.

⁵⁵⁷ Isto.

⁵⁵⁸ E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 65.

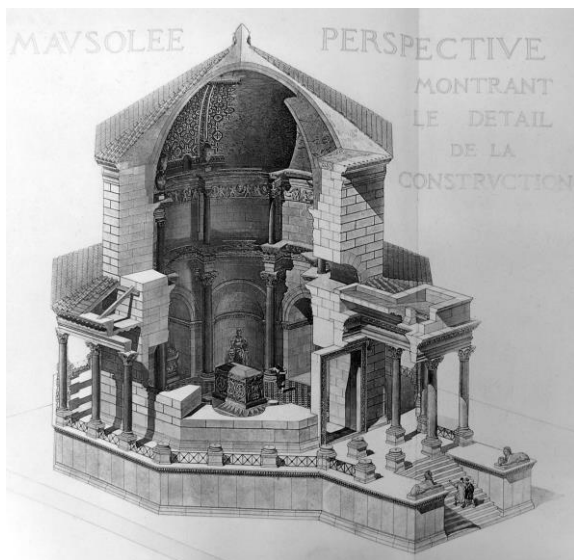
⁵⁵⁹ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 62.

⁵⁶⁰ E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 56, crt. 73.

2.5. Skulptura mauzoleja i Dioklecijanov sarkofag

Masivno unutrašnje kameno oplošje mauzoleja je rastvoreno s ukupno osam niša (polukružnih i četvrtastih) koje se uzastopno ritmički mijenjaju. Kao centralna točka unutar mauzoleja, na njegovoj sredini ili moguće u jednoj od niša – planiran je, a vrlo vjerojatno i bio postavljen carev sarkofag. U neposrednoj okolici pronađen je veliki broj porfirnih ulomaka (više od 34) koji se danas čuvaju u Arheološkome muzeju u Splitu.⁵⁶¹ H. Kähler je pretpostavio da je riječ o sarkofagu cara Dioklecijana, što je općeprihvaćeno u stručnim krugovima.⁵⁶² Sačuvani ulomci ne sadrže nikakve ukrase, na osnovu čega je moguće pretpostaviti da je sarkofag bio jednostavan, poput onih danas izloženih u lapidariju Arheološkog muzeja u Istanbulu. Ulomci se ne podudaraju po spoju, pa bilo kakva rekonstrukcija (makar djelomična) izvornog izgleda sarkofaga za sada nije moguća.⁵⁶³

Na temelju velikog broja sačuvanih ulomaka koji se međusobno ne podudaraju po spoju, otvara se pitanje je li riječ o ostatku jednog ili više porfirnih sarkofaga? U rekonstrukciji izvornog uređenja mauzoleja Bulić sugerira da je unutar dvije istočne polukružne niše, u izvornom projektu, predviđeno mjesto za sarkofage careve supruge i kćeri.⁵⁶⁴

Sl. 55

Smatra da su sarkofazi Priske i Valerije bili predviđeni, ali ne i postavljeni, s obzirom na njihovu vjerojatnu smrt u Solunu. Analogije takvom tipu ukopa – mauzoleju s grobnim mjestima u nišama za članove carske obitelji – Bulić vidi u mauzoleju Gale Placidije u Raveni. Sasvim je logično da je bilo planirano da Priska bude pokopana uz Dioklecijana. Za sada nije moguće utvrditi je li bilo planirano da budu pokopani u zajedničkom sarkofagu (*bisomus*) ili je svatko trebao biti sahranjen zasebno. Praksa ukapanja tetrarha za sada nije

ujednačena i definirana. Međutim, sigurno je da Dioklecijanova kćer Valerija nije trebala biti

⁵⁶¹ Z. BULJEVIĆ, 2007, 25, sl. 26.

⁵⁶² H. KÄHLER, 1965, 107.

⁵⁶³ Na Međunarodnom znanstvenom skupu *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva* održanom od 27.-29. rujna 2009. prezentirana je ideja o virtualnom sastavljanju sarkofaga (Z. Buljević, D. Jakaša, A. Botić). Ulomci su 3D skenirani, a potom je planirano da se virtualno objedine. Prema informacijama koje mi je prenijela Z. Buljević ulomke nije moguće međusobno povezati u veću cjelinu.

⁵⁶⁴ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 91.

pokopana u Splitu. Ona je bila udana za očeva suvladara Galerija te je logično da uz njega bude i pokopana. E. Hébrard prilikom restitucije izvornog izgleda mauzoleja prikazuje dva sarkofaga (sl. 55).⁵⁶⁵ Jedan je pozicioniran u pravokutnu istočnu nišu (danas integralno povezana s korom crkve), a drugi smješten u centar mauzoleja. Oba prijedloga su vrlo izgledna. Sondiranja poda provedena 1889. godine pokazala su da je pod bio izvorno ukrašen tehnikom *opus sectile* koja je pronađena na četiri zone, ali ne i u centru mauzoleja (sl. 73).⁵⁶⁶ Navedena činjenica je navela Stratimirovića na logičan zaključak da je u centru stajao sarkofag.⁵⁶⁷ Detaljno arheološko istraživanje izvornog poda u budućnosti trebalo bi pokazati je li sarkofag uistinu stajao na sredini mauzoleja, a vrlo vjerojatno bi moglo nagovijestiti i njegov oblik i dimenzije. Đ. Gobić Bravar je prilikom pregleda stupovlja unutar mauzoleja utvrdila da su svi stupovi prvog interkolumnija mauzoleja izrađeni od crvenog asuanskog granita (*granito rosso*), dok su dva stupa na istoku koji flankiraju istočnu pravokutnu nišu napravljeni od svjetlijeg granita (*granito violetto*).⁵⁶⁸ Takva razlika u materijalu danas je radi prljavštine i starosti kamena teško zamjetna. U originalu je bila puno uočljivija te zasigurno nije slučajna. Očito je naglašavala važnost onoga što je stajalo u pravokutnoj istočnoj niši nasuprot glavnog ulaza.

Unutrašnjost mauzoleja je trebala biti ukrašena i skulpturama. Po svojoj prilici su one stale u polukružnim nišama. Fizičkih (arheoloških) i/ili pisanih dokaza o postojanju skulptura u mauzoleju i tema koje su one nosile danas nemamo. U zapadnim polukružnim i četverostranim nišama Bulić sugerira postojanje kipova božanstava povezanih s Hadom (Plutona, Demetre itd.) ili pak domaćih bogova – Lara.⁵⁶⁹ E. Hébrard prilikom restitucije izvornog izgleda mauzoleja prikazuje skulpturu Kibebe (sl. 55).⁵⁷⁰ Skulpturu pozicionira u polukružnu južnu nišu. Ideja o postojanju skulpture Kibebe vjerojatno je potaknuta navodima renesansnih pisaca koji su mauzolej nazivali „fanum Cybelis“, odnosno Kibelinim hramom.⁵⁷¹ Mletački putopisac Giambattista Giustinian opisao je 1553. godine pojedine dijelove palače i posebnu pozornost posvetio mauzoleju. U svome rukopisu iznosi da se po sredini unutrašnjosti mauzoleja nalazio kip božice Kibebe, koji je danas „izvan crkve“. Većina kasnijih autora smatra da je vidio peristilsku sfingu te da ju je krivo interpretirao kao

⁵⁶⁵ E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, T. 12.

⁵⁶⁶ A. HAUSER, 1890, 85, crt. 17; Đ. STRATIMIROVIĆ, 1890, 21-22, T. 1.

⁵⁶⁷ Đ. STRATIMIROVIĆ, 1890, 22.

⁵⁶⁸ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, Đ. GOBIĆ BRAVAR, 2015, (u tisku).

⁵⁶⁹ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 92.

⁵⁷⁰ E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, T. 12.

⁵⁷¹ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 66.

skulpturu Kibebe. Međutim, upitno je koliko je takva zamjena moguća. Egipatske sfinge su bile dobro poznate tijekom renesanse, a peristilska sfinga ima karakterističan i prepoznatljiv oblik.

E. Hébrard u idealnom prikazu mauzoleja, na zoni prostaze (koja je uništena tijekom gradnje zvonika u 13. st.), pozicionira po dvije skulpture sfingi.⁵⁷² Svaka sfinga je na svojoj strani prostaze, a Hébrard ih crta na način da su okrenute licima jedna prema drugoj. Mnogi suvremeni autori smatraju da su na prostazi stajale sfinge kao na predloženoj rekonstrukciji, a da je jedna od njih danas u jugoistočnom kuglu peristila (**K138**).⁵⁷³ Premda se navodi o njihovom izvornom položaju temelje više na pretpostavci i lokalnoj tradiciji negoli na stvarnim dokazima, takvu pretpostavku ipak treba uzeti u obzir. Sfinge kao egipatske čuvarice mrtvih i posljednjih počivališta, programatski i tematski zasigurno odgovaraju okviru mauzoleja i njegovoj neposrednoj blizini, čime potvrđuju njegovu funeralnu funkciju. Sasvim je logično i izvjesno da je velika granitna sfinga prilikom gradnje zvonika zbog svoje težine prebačena na najbliže moguće reprezentativno mjesto – u jugoistočni kut peristila. Unutar i u neposrednoj blizini palače evidentirano je ukupno 11 skulptura i ulomaka egipatskih sfingi. Koliko ih je bilo izvorno postavljeno unutar ili u okolici mauzoleja, na osnovu konteksta njihova pronalaska nije moguće pretpostaviti.

Prostor istočnog temena (okolica mauzoleja) je izvorno bio s tri strane ograđen zidom, a s četvrte peristilskom kolonadom. Visina zidova temena nije poznata jer su srušeni i očuvani samo u temeljima. Ostaci svjedoče da su sjeverni i južni zid bili raščlanjeni serijom pravokutnih i polukružnih niša.⁵⁷⁴ Nema podatka o izvornoj visini ni dekoraciji koju su mogle sadržavati. S. McNally sugerira mogućnost da su u nišama stajale fontane, a ne skulpture.⁵⁷⁵ Jedna fontana karakterističnog kasnoantičkog oblika je pronađena tijekom istraživanja jugoistočnog dijela palače tijekom 1992. godine.⁵⁷⁶

2.6. Skulptura Jupitra iz tzv. malog hrama

Bogata arhitektonska dekoracija tzv. malog hrama, pozicioniranog na prostoru zapadnog temena, ne daje uporište po kojemu bi se mogla rekonstruirati njegova izvorna posveta. Posvetni natpisi, dekoracija u vidu skulpture ili veće skulpturalne grupe možda bi mogle dati

⁵⁷² E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, T. 12.

⁵⁷³ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 81.

⁵⁷⁴ E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 99; G. NIEMANN, 1910, 77, sl. 97.

⁵⁷⁵ S. McNALLY, 1996, 29.

⁵⁷⁶ V. DELONGA, 2014, 189-198, sl. 183.

više podataka o izvornoj posveti hrama, međutim oni danas nisu sačuvani. Skulptura granitne sfinge koja se nalazi ispred ulaza u hram donesena je naknadno te se ne može povezati s njegovim predvorjem (**K139, T15, sl. 162-163**). Nedostatak podataka o posveti hrama uvjetovao je različite atribucije građevine glede njene osnovne namjene ili pak božanstva koje se u njoj štovalo (Eskulap, Kibela, Jan, Jupiter, Sol invictus).⁵⁷⁷ Među lokalnim stanovništvom je uvriježen naziv „Jupiterov hram“, koji svjedoči o mogućem štovanju navedenog božanstva i tradiciji koja se zadržala među narodom. Suvremeni znanstvenici skloniji su tezi da hram odražava panteistički koncept i da je u uskoj vezi s kultom mrtvih.⁵⁷⁸ S obzirom na neodređenu dekoraciju te nedostatak drugih dokaza ili sigurnih pisanih izvora, lutanja, traženja i pretpostavki o izvornoj posveti i funkciji će zasigurno biti i dalje. Dok se ne otkrije neki konkretniji izvor, trag ili sigurna analogija, potrebno je postojeći materijal raščistiti kako bi ograničili ili sveli na minimum daljnje krive interpretacije i tumačenja. Jedan od takvih materijala je zasigurno predaja o postojanju skulpture Jupitra u tzv. malom hramu. Premda se na navedenu skulpturu osvrnuo već C. Fisković i demantirao njezino postojanje, pojedini autori se još uvijek vraćaju tom navodu.⁵⁷⁹ D. Farlati je u svome djelu *Illyricum sacrum* (u poglavlju prikaza dalmatinske crkvene povijesti 1751. godine) objavio kratki prikaz P. Nicolinja pod naslovom *Summarium rerum memorabilium urbis Spalatensis*. Objava je samo djelomična i u latinskom prijevodu, a Farlati ju je uskladio sa svojim tekstom.⁵⁸⁰ Nicolini u osvrtu na palaču navodno piše, a Farlati prenosi, da je u Jupiterovu hramu stajao kip boga kojeg su „mleci“ odnijeli iz svetišta i prenijeli u muzej mletačke plemićke obitelji Capello.⁵⁸¹ Iz teksta, zbog problematike povijesne atribucije hramova, nije jasno misli li pri spomenu Jupiterova hrama na mauzolej ili pak na mali hram. Tumačeći sporni navod, Zeiller smatra da je kip prenesen iz tzv. malog hrama (današnje krstionice), jer je po njemu mauzolej bio očišćen od poganskih spomenika prije nego je postao katedrala.⁵⁸² Podatak o postojanju Jupiterove statue je opovrgnut 1994. godine kada je C. Fisković u cjelini objavio Nicolinijev rukopis, koji se u originalu čuva u Arhivu Hrvatske.⁵⁸³ Iz njega je vidljivo da Nicolini uopće ne donosi spomen o spornoj skulpturi, iz čega proizlazi da ga je Farlati namjerno „podmetnuo“. Razlog tome C. Fisković vidi u jakoj Farlatijevoj želji da pobije opće

⁵⁷⁷ T. MARASOVIĆ, 1995, 101.

⁵⁷⁸ N. CAMBI, 2002, 178; T. MARASOVIĆ, 1998, 101.

⁵⁷⁹ S. McNALLY, 1996, 33, bilj. 46.

⁵⁸⁰ C. FISKOVIĆ, 1994, 29.

⁵⁸¹ D. FARLATI, 1748, 489, 590.

⁵⁸² E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 104-106.

⁵⁸³ C. FISKOVIĆ, 1994, 29.

mišljenje da je nekoć antički hram - današnja krstionica - bio posvećen poganskim bogovima.⁵⁸⁴ Nije poznata činjenica je li Farlati u potpunosti izmislio navod ili ga je odnekud preuzeo te zbog nepoznatog razloga podmetnuo pod Nicolinijev izvještaj. Činjenica jest da je u doba venecijanske vladavine mnogo umjetnina izvezeno iz Dalmacije. U tom „naletu“ zasigurno su mogle biti i neke umjetnine koje su izvorno krasile Dioklecijanovu palaču. Za očekivati je da se u nekim od inozemnih muzejskih postava/depoa ili privatnih kolekcionarskih zbirki pronađe neka od skulptura koja je krasila palaču. Ako je navod o Jupiterovoj skulpturi izmišljen, čudnovato je da Farlati specificira mjesto na koje je skulptura odvezena. Možda je ipak baratao nekim podacima koje je danas teško točno razmrsiti ili protumačiti zbog zbrke u tumačenju povijesnih izvora. *Capello museum* u Veneciji, kako ga Farlati naziva, možemo prepoznati kao *Palazzo Malipiero*, koja je nekoć bila u vlasništvu obitelji Capello, ili pak kao *Palazzo Trevisan Cappello*. Ova potonja palača nema veze s obitelji Capello (osim naziva kojeg je Farlati mogao krivo protumačiti), ali je simptomatično da je njezina fasada izrađena od mramora i porfira, materijala s kojim je Venecija oskudijevala. Očito je da je prilikom gradnje palače materijal dovožen s raznih strana. Možda je dio materijala dovezen iz Splita.

2.7. Potencijalna skulptura malih hramova zapadnog temena

Mali hramovi zapadnog temena sačuvani su samo u temeljima, a od njihove izvorne dekoracije ostalo je jako malo. Izvorna posveta hramova također nije pobliže određena, a prema lokalnoj tradiciji i predaji smatraju se Venerinim (sjeverni) i Kibelinim hramom (južni). Prilikom zaštitnih arheoloških radova 1979. godine u kripti sjevernog hrama pronađen je ulomak skulpture životinje koji je do sada smo spomenut i usputno obrađen, ali nikada nije u cijelosti kontekstualno i sadržajno analiziran (**K135, T15, sl. 158-159**).⁵⁸⁵ O nalazu preliminarno izvještava I. Mirnik, koji ga naziva šapom pantere i kataloški svrstava pod skulpturu Dioklecijanova doba.⁵⁸⁶ Pišući o problematici izvorne posvete hramova palače T. Marasović usputno spominje šapu i ikonografski ju vezuje uz božicu Kibelu, te se osvrće na tradiciju o prisutnosti navedene božice u Dioklecijanovoj palači.⁵⁸⁷ Jeličić-Radonić također

⁵⁸⁴ Isto.

⁵⁸⁵ I. MIRNIK, 1977, 49; I. MIRNIK, 1989, 11, bilj. 1; S. McNALLY, 1996, 34; T. MARASOVIĆ, 1995, 101; S. BUBLE, 2013, 282, sl. 14.VII. 4.

⁵⁸⁶ I. MIRNIK, 1977, 49.

⁵⁸⁷ T. MARASOVIĆ, 1995, 101.

navodi da je kamena lavlja ili panterina šapa pripadala Kibeli i aludira na štovanje božice u toj kulturnoj građevini.⁵⁸⁸

Prilikom uvida u depo Muzeja grada Splita, gdje je ulomak danas pohranjen pod inv. br. MGS 4317, zaključeno je da je izrađen od bijelog kamena vapnenca i da se radi o šapi s prednjim dijelom noge. Ulomak je dobro očuvan, vidljiva su četiri lijepo i elegantno modelirana prsta sa člancima, dok se lošije vidi mali peti zakržljali prst, odnosno pandža. Veliki nepravilni lom u podlaktici nagovještava da je šapa bila dio cjeline od koje je nasilno odlomljena. Oštećenje na donjem dijelu šape sugerira da je skulptura ovim dijelom bila vezana za bazu ili je pak životinja nešto držala. Na donjoj strani noge uočavaju se ne odveć pomno modelirane resice krzna. Morfologija i oblikovanje izrazito krupnih prstiju kandža sugerira da je riječ o lavljoj šapi kako se kod samog nalaza to i pretpostavilo.⁵⁸⁹ Ovaj ulomak je sudeći po dimenzijama pripadao skulpturi naravne veličine. Datacija je upitna. S obzirom da je riječ o ulomku jako je teško stilski odrediti njegovo razdoblje nastanka. Životinjski ekstremiteti izvedeni u skulpturi, baš kao i ljudski, ne nude dovoljno karakteristika da se vežu uz određeni period. Izuzeće se događa ukoliko se ulomak može vezati za drugi ulomak s atributom ili je pak izrađen od specifične vrste kamena ili materijala. Tako otkrivena lavlja šapa može biti antička, ali primjerice i romanička. Konačan izgled ovisi o vještini klesara ili umjetnika.

Prema kontekstu nalaza teško je prosuditi kojem je arheološkom sloju pripadala. Pronađena je na samom dnu kripe, uz mnoštvo građevnog materijala, šuta, te nešto stakla i kostiju.⁵⁹⁰ Ostaje pitanje je li ulomak u kriptu dospio nakon eventualne prenamjene hrama ili je pak tamo donijet s urušenom građom nekog drugog objekta u gradu. Stratigrafski podaci su veoma šturi, te nam ne daju podatak je li uz šapu pronađen i recentni građevinski materijal. Takva situacija upućuje na krajnji oprez. Na temelju iznesenoga ulomak je mogao biti donijet iz bilo kojeg dijela palače ili grada, a kripta je mogla poslužiti kao deponij građevinskog materijala tijekom bilo kojeg vremenskog perioda. Takva „prenamjena“ antičkog prostora nije neobična, a atraktivni prostori Dioklecijanove palače dugo su služili istoj svrsi. Ulomak se može povezati i sa skulpturama iz kasnijih vremenskih razdoblja. U staroj gradskoj jezgri Splita ima dosta skulptura mletačkih lavova koji su pod mletačkom upravom bili postavljeni na reljefima, bedemima, morskim i kopnenim vratima. U razdoblju od 1932. do 1936. godine u nekoliko dalmatinskih gradova (Hvar, Korčula, Šibenik, Trogir) zabilježeno je uništavanje

⁵⁸⁸ J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 2011, 22.

⁵⁸⁹ S. BUBLE, 2013, 282.

⁵⁹⁰ S. BUBLE, 2013, 282.

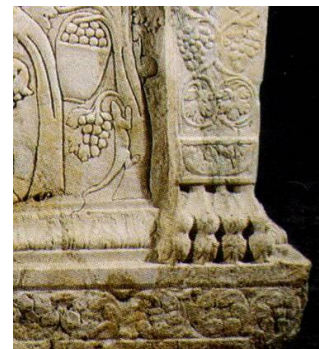
reljefa lavova kao simbola talijanstva istočne obale Jadrana.⁵⁹¹ Konzervatorski odjeli su uspješno djelomično zaustavili uništavanja skulptura, ali je lako moguće da su tom naletu stradali neki od brojnih mletačkih lavova po gradu i da je ulomak jedan od ostataka skulpture. Ulomak se eventualno može povezati i s odbačenim materijalom prilikom restauracije zvonika, premda su originali lavova i „zvijeri“ odveć stilizirani da bi se povezali s ovako realistički oblikovanim šapom. I dva romanička lava koja stoje pred ulazom u splitsku katedralu, svega nekoliko metara od zapadnog temena, su jako oštećeni. Prednje i stražnje šape lavova, odnosno lava i lavice, danas su zamijenjene novim blokovima kamena, odnosno potpunim rekonstrukcijama u prirodnom kamenu (sl. 56). Lavica smještena južno od ulaza u svojim rekonstruiranim šapama drži po svoj prilici janje, što se naslućuje i kod fragmenta iz Muzeja grada Splita. I premda dimenzije i vrsta materijala upućuju na mogućnost da je riječ o odbačenim ulomcima ovih skulptura, takvu tvrdnju negira jedna stara fotografija. L. Jelić donosi fotografiju lavice prije nego što je zamijenjena rekonstrukcijom, a iz fotografije se jasno vidi da su originalne šape puno naivnije i stilski drukčije oblikovane.⁵⁹²

Sl. 56

Sl. 57

Sl. 58

Da šapu pripišemo antičkom razdoblju najviše ne dopušta njena završna obrada. Naime, tragovi klesarskog alata na površini mekog vapnenca s vanjske strane šape su odveć tvrdi, gusti i oštri. Takva obrada je umnogome drugačija nego obrada antičkih reljefa i skulptura. Riječ je o srednje prugastoj obradi klesanoj ručnim dlijetom, ali na sasvim nemaran način. Upućuje na nestručan pokušaj čišćenja površine kamena ručnim alatima, koji je stvorio umjetni efekt, a koji danas u potpunosti buni u pokušaju interpretacije i čitanja dijela. Takav način „čišćenja“ bio je sasvim uobičajen do prije nekoliko desetljeća, a podrazumijevao je „preklesavanje“ nečistoća koje su se nataložile na površini kamena. To je podrazumijevalo i

⁵⁹¹ M. JAREB, 2007, 419-443.

⁵⁹² L. JELIĆ, 1895, 61, sl. 27.

uklanjanje epiderme kamena, što je rezultiralo potpunom promjenom završne obrade kamena. Ono što ulomak ipak približava antičkoj provenijenciji su komparativni primjeri skulpture u palači. Usporedba sa skulpturama sfingi nije dobra metoda jer su one mnogo ranijeg postanka, a i izrađene su od tvrdog materijala, što je diktiralo drugačiji tretman detalja. Šapa grifona na frizu malog prostilnog hrama i šapa lava s portala mauzoleja približavaju se ovako realističkom viđenju šape. Još jedan spomenik ide u prilog kasnoantičkoj dataciji ulomka. Antički kline sarkofag s prikazom berbe erota, danas pohranjen u Arheološkome muzeju u Splitu, sadrži motiv šapa kao dekoracije na bridovima sanduka (sl. 58).⁵⁹³ Šape su lavlje, a pokazuju istovjetno realistično oblikovanje kao ulomak iz Muzeja grada Splita (sl. 57-58). Vidljiva su četiri lijepo i elegantno modelirana prsta s člancima i realno istaknutim pandžama. Ukoliko se ipak radi o antičkom ulomku, a komparativni primjeri i analiza ukazuju da takva mogućnost postoji, on još uvijek ne znači postojanje Kibelina kipa u unutar palače.

Šapa ovakve tipologije (unatoč navedenim stilskim razlikama) mogla je pripadati i skulpturi sfinge. Pri tome treba isključiti mogućnost da ulomak pripada bijeloj sfingi pohranjenoj u Arheološkom muzeju u Splitu (**K145**). Premda je ona po materijalu i dimenzijama itekako srodna, ulomak šape pronađen u kripti mnogo je kvalitetniji rad.

Sa sjevernim hramom J. Jeličić-Radonić nedavno je povezala i ulomak skulpture Venere iz Arheološkog muzeja u Splitu (**K151**).⁵⁹⁴ Ulomak potječe iz 2. ili 3. st. Reupotreba starijih djela u imperijalnim palačama je vrlo česta, a unutar Dioklecijanove palače nam o toj praksi svjedoči stanoviti broj sfingi. Autoricu je na takvu poveznicu naveo podatak iz inventarnih knjiga da ulomak potječe iz Splita. Međutim, skulptura je mogla dospjeti u Split nekim drugim putem (kao dio zbirke nekog kolekcionara, trgovačkim putem i sl.). Nepoznavanje točnih okolnosti nalaza onemogućuje valorizaciju iznesene tvrdnje te ona ostaje na razini hipoteze.

2.8. Portret muškarca

Portret muškarca (**K134, T14, sl. 153-154**) pronađen je uzidan u vanjsku fasadu srednjevjekovne kuće pokraj vestibula u sjeverozapadnom kvadrantu palače. Lice je iznimno oštećeno.⁵⁹⁵ Unatoč oštećenju razaznaju se tetrarhijske karakteristike oblikovanja (kubičnost

⁵⁹³ N. CAMBI, 2005, 153, sl. 226.

⁵⁹⁴ J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 2011, 22-23.

⁵⁹⁵ N. Cambi smatra da je oštećenje nastalo kako bi se portret mogao lakše uzidati u pročelje kuće, v. N. CAMBI, 2005, 183.

glave, oblikovanje oka), što otvara mogućnost da se portret poveže s izvornom dekoracijom palače.⁵⁹⁶ Glava je naravne veličine, a prikazuje muškarca starije životne dobi, proćelavog i odebljeg. Izrađena je od kubičnog bloka kamena na kojemu ima viška materijala – neabociranog kamena. Višak materijala se pojavljuje od početka obraza. Oba uha su samo grubo naznačena u masi kamena, bez detalja. Stražnja strana skulpture je u potpunosti neobrađena, te nije čak ni priklesana. Zbog stanja nedovršenosti i oštećenja lica lik nije moguće pobliže atribuirati.

N. Cambi smatra da je stupanj nedovršenosti dokaz o žurbi i pritisku pod kojim su majstori u palači radili, jer ovako izrađena glava u normalnoj situaciji nikada ne bi bila postavljena u funkciju, pa ni u nišu.⁵⁹⁷ Završna obrada zasigurno je dokaz žurbe, ali je dijelom i rezultat kasnoantičkog poimanja umjetnosti. Prividni nemar u službi dematerijalizacije površine uočen je već svugdje u palači i klesarskoj obradi, a vrhunac je u skulptorskoj obradi doživio upravo na ovoj skulpturi. Identična stvar se događa sa završnim oblikovanjem i prostornom dispozicijom reljefnih ploča u frizu mauzoleja (**K46-69**). S obzirom na stupanj nedovršenosti i vrstu materijala (prokoneški mramor) moguće je da je portret nastao unutar palače, odnosno da je ga je umjetnik klesao *in situ* koristeći ostatke ili oštećene dijelove građevnog materijala ili elemenata od kojih se gradila palača (kapiteli, stupovi).

Kontekst pronalaska fragment veže uz južni dio palače, odnosno blizinu vestibula. Niše koje rastvaraju unutrašnje oplošje vestibula nemaju konstruktivnu funkciju, već su vrlo vjerojatno bile namijenjene za smještaj skulpture. Prostor vestibula je u funkciji glavnog predvorja careva stana – točka koja spaja privatne carske prostorije s religijskim prostorom (temen) i svjetovnom zonom (peristil). Vestibul je prostor od velikog simboličkog značenja i kao takav je zasigurno bio bogato dekoriran i naglašen. U prilog toj tvrdnji ide i činjenica da je bio bogato ukrašen mozaikom od staklene paste (v. poglavlje IV, 3.2.1.). Element njegove dekoracije su zasigurno bile i skulpture. Međutim, unatoč tome što je portret muškarca pronađen u neposrednoj blizini vestibula ne možemo mu ga sa sigurnošću atribuirati. Praksa je pokazala da mjesto pronalaska spolija ne treba biti nužno povezano s neposrednom blazinom sklopa u koji su ugrađeni, te da su mogli biti donijeti iz bilo kojeg dijela palače. Karakter skulpture može pobliže nagovijestiti prostorni kontekst u kojemu je stajala. Sudeći prema obilježjima, glava ne predstavlja božanstvo ili cara. Da je riječ o portretu cara, vrlo vjerojatno bi bila nadnaravnih dimenzija. Idealne crte lica bi ukazivale na prikaz lika iz

⁵⁹⁶ N. CAMBI, 2005, 183.

⁵⁹⁷ Isto.

božansko-mitološke sfere. Uvažavajući fizionomijske karakteristike i veličinu portreta, moguće je pretpostaviti da je portret prikazivao stvarnu osobu, odnosno povijesnu ličnost, moguće umjetnika, pisca ili filozofa. Skulptura ovakve tematike stajala je izvan kulturnog i religijskog, a vrlo vjerojatno i političkog programa i prostora. Kao mogući prostor koji je skulptura krasila logično se, dakle, nameće južni dio palače – carev stan. Dosadašnja istraživanja i slučajni nalazi pokazali su da su prostorije bile ukrašene freskama, mramornim oblogama i zidnim mozaicima. Začudujuće, arheološki nalazi koji se odnose na dekorativnu arhitektonsku plastiku iznimno su rijetki, a skulpturalnih gotovo da i nema. Skulptura je zasigurno stradala u brojnim i intenzivnim preinakama prostora kroz povijest.

2.9. Glava Sokrata

Još jedan muški portret sličan navedenom povezuje se po oblikovanju (a moguće i tematski) s izvornom dekoracijom palače (**K133, T14, sl. 150-153**). Pohranjen je u Arheološkome muzeju u Splitu. Nadnaravne je veličine, izrađen od bijelog vapnenca, te nosi odlike tetrarhijske umjetnosti. Izrazito je realističnih i individualnih crta lica, a prikazuje stariju pognutu osobu, odeblju, proćelavu i bradatu. Prema analognim primjerima, M. Hening, a potom i N. Cambi, portret su pripisali grčkom filozofu Sokratu.⁵⁹⁸ S obzirom da je riječ o izvanredno sačuvanom primjerku skulpture i portreta, koji je navodno izvorno stajao u palači, njegova važnost je velika. Na temelju portreta mogu se pobliže pretpostaviti i odrediti karakter i program skulpturalnog dekora Dioklecijanove palače. Ujedno je jako važan i za izučavanje tetrarhijskog portreta na području dalmatinske obale, ali tetrarhijske potretistike u cjelini.

Proces povijesne valorizacije portreta i put koji je prošao da bi bio nanovo izložen u Splitu je zamršen. Prvi put je portret evidentiran u Veneciji početkom 20. st., kada ga je profesor A. Fradeletto otkupio od jednog venecijanskog ribara. Portret je ribaru služio kao uteg za privezivanje broda. Već 1907. godine skulptura je transportirana u Englesku kao vlasništvo Sir Franka Brangwyna. Od tada je mijenjanje vlasnika dobro evidentirano. Posljednja vlasnica ga je ponudila na otkup *Ashmolean* Muzeju u Oxfordu, a tada je utvrđeno da bi bilo prikladno da se glava vrati u Split. Naime, prvi vlasnik skulpture, Fradeletto, smatrao je da je podrijetlom iz Splita.⁵⁹⁹ N. Cambi se slaže s pripadnošću portreta Dioklecijanovoj palači. Smatra da se Fradeletto (intelektualac i poznavatelj umjetnosti) vjerojatno prilikom kupnje

⁵⁹⁸ N. CAMBI, 2011, 209-226, sl. 1, 4-7.

⁵⁹⁹ N. CAMBI, 2011, 212.

raspita o podrijetlu umjetnine, te da je čak i ribar koji ju je prodao mogao imati saznanja o njenom podrijetlu.⁶⁰⁰ Vizualna procjena i makroskopska analiza pokazala je da je portret izrađen od dolomitskog vapnenca znatne gustoće i tvrdoće od kojeg je sačinjeno tlo istočnog Jadrana.⁶⁰¹ Bilo bi dobro kada bi se mogle izvršiti mineralno-petrografske analize kamena.

Za predloženu pripadnost portreta Dioklecijanovoj palači, doza skepticizma i sumnje uvijek postoji. Portret je prema stilskim karakteristikama označen rimskom kopijom kasnoantičkog doba i datiran u sam kraj 3. st. Na takvu dataciju upozorava izrazita kubičnost portreta s ukočenim pogledom usmjerenim u daljinu. Te značajke upućuju na vrijeme tetrarhijske umjetnosti prije prodora transcendentalne bezizražajnosti i okrupnjavanja glave. U prikazu, poglavito oko očiju, očituje se jasnoća i oštrina klesanja, a stražnja strana je nemarnije klesarske obrade. Sličan tretman uočava se na pojedinim skulpturama iz Salone, premda direktne analogije za sada ne postoje.

Portret je sudeći prema nasadniku na vratu bio dio cijele skulpture, a prema kasnoantičkom kanonu kip je trebao biti približno visok oko 2,10 m, što je znatno više od prosječne ljudske veličine.⁶⁰² Cambi smatra da je skulptura s obzirom na veličinu imala posebno istaknuto mjesto unutar neke monumentalne strukture Dioklecijanove palače.⁶⁰³ Karakter skulpture otvara mogućnost da je i ona stajala u južnom dijelu palače.

2.10. Ulomak ruke

Temelji kasnoantičke zgrade s trijemom sačuvani su u jugoistočnom dijelu palače, uza zid istočnog temena mauzoleja. Ovaj dio palače ne pripada prostoru careva stana, a funkcija zgrade nije utvrđena. Otvoreni trijem zgrade bio je sa sve četiri strane ukrašen mozaicima koji su i danas sačuvani.⁶⁰⁴ Arheološka istraživanja izvedena u razdoblju od 1968. do 1974. godine pokazala su da je na tom prostoru došlo do temeljitog rušenja nadzemnih struktura koje su tvorile cjelinu s mozaicima.⁶⁰⁵ U sloju neposredno iznad mozaika pronađeno je mnoštvo staklenih kockica mozaika, te krhotine stakla i keramike koji se datiraju uglavnom u razdoblje između 4. i 5. stoljeća.⁶⁰⁶ Nije pronađeno mnogo arhitektonskih ulomaka – samo mramorni

⁶⁰⁰ N. CAMBI, 2011, 222.

⁶⁰¹ Isto.

⁶⁰² N. CAMBI, 2011, 213.

⁶⁰³ N. CAMBI, 2011, 224.

⁶⁰⁴ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 13-16, 42-44.

⁶⁰⁵ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 60.

⁶⁰⁶ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 16; S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 12.

kapiteli koji pripadaju dekumanu te nekoliko srednjevjekovnih ulomaka crkvene arhitekture.⁶⁰⁷ Među navedenim fragmentima pronađena su dva mala ulomka skulpture. Riječ je o mramornoj šaci desne ruke od koje je sačuvan dlan, zapešće i početak podlaktice (**K136, T15, sl. 156-157**). Drugi ulomak je od vapnenca, malih dimenzija, u obliku šiljka (**K137, T14, sl. 155**). Moguće ga je okarakterizirati kao vršak oružja koji je pripadao drugoj statui.⁶⁰⁸ Mirnik je oba ulomka temeljem arheoloških slojeva svrstao u Dioklecijanovo razdoblje.⁶⁰⁹ Ulomci su danas pohranjeni u depou Muzeja grada Splita, od kojih se prilikom revizije nalaza mogao pronaći samo veći – ulomak šake (inv. br. MGS 7703). O njemu se ništa više ne može reći osim da je lom na podlaktici ravan, a u predjelu prstiju nepravilan. Lom je izrazito ravan kao da je kidan alatom. Na spoju nisu uočeni nikakvi utori za sidrenje, tako da se može odbaciti mogućnost da je riječ o zasebnom dijelu koji se „montirao“ na ostatak skulpture. Na zoni dlana i zapešća s unutrašnje strane ruke uočen je reljefni rag koji je ulomak spajao sa ostatkom skulpture (bedrenim dijelom), te je potvrda da je zaista riječ o ulomku koji je pripadao cjelovitoj skulpturi. Problematika поближе datacije ruke ovdje je ista kao kod životinjske šape pronađene u malom sjevernom hramu istočnog temena (**K135**). Ne postoje stilske analize koje mogu поближе odrediti vremensku pripadnost skulpture. Vrsta materijala i kontekst nalaza, međutim, potvrđuju antičku dataciju. Pitanje je li riječ o skulpturi ranijeg perioda koja je ukrašavala Dioklecijanovu palaču ili je statua kasnoantičkog podrijetla, ostaje otvoreno. S obzirom na kontekst pronalaska, arheološke slojeve i popratni arheološki materijal, skulptura je vrlo vjerojatno pripadala kompleksu kasnoantičke zgrade ili njenoj neposrednoj blizini. S obzirom na prirodnu veličinu mogućnosti su da je prikazivala nekakvo polubožanstvo, nimfu ili realnu osobu.

2.11. Sfinge

Unutar Dioklecijanove palače i u njezinoj neposrednoj blizini ukupno je pronađeno dvanaest skulpturi i ostataka skulpturi egipatskih sfingi (**K138-150**). One čine iznimno veliku grupu samostojećih skulptura, odnosno jedinu poznatu tematsku cjelinu pune skulpture koja je izvorno krasila palaču. Osim što su grupa „preživjelih“ skulptura, neke od njih su nađene gotovo na svom izvornom položaju. Njihova važnost u kontekstu uređenja Dioklecijanove palače stoga je iznimno velika.

⁶⁰⁷ I. MIRNIK, 1989, 5.

⁶⁰⁸ I. MIRNIK, 1989, 11.

⁶⁰⁹ Isto.

Sve sfinge u palači po svojoj tipologiji pripadaju androsfingama, različitih su dimenzija, materijala i kvalitete izvedbe. Njihova međusobna različitost nije neobična s obzirom da im se vremenska crta nastanka kreće u rasponu 1550.-525. pr. n. e.⁶¹⁰ Dopremljene su iz Egipta zajedno s dekorativnim kamenom i građevnim elementima, vjerojatno za vrijeme Dioklecijanova pohoda u Egiptu 297.-298. godine. Sve skulpture sfingi u palači su u sekundarnoj upotrebi. Fenomen „reciklaže“ građevnog materijala, spomenika i skulpture u imperijalnim palačama nije rijetkost, a ujedno je odlika tetrarhijske umjetnosti. Reupotreba egipatskog materijala i spomenika je iznimno popularna u cijelom razdoblju rimske antike. Egipatski obelisci i spomenici su npr. zabilježeni u Rimu i Carigradu. Zavjetni spomenici i sitni egipatski uporabni materijal evidentiran je i na području čitavog Ilirika.⁶¹¹ Ovo potonje, dakako treba povezati sa širenjem egipatskih kultova i religija. Međutim, ovako veliki broj sfingi – njih dvanaest (moguće je da nije riječ o konačnoj brojci) – nije evidentiran do sada još u niti jednoj imperijalnoj palači. Njihova uloga u palači puno je više no dekorativna. Cijeli arhitektonski sklop prožimaju orijentalnim simbolizmom koji je već odavna uočen i na drugim elementima arhitekture (primjerice zabatu protirona). Pojedini autori smatraju da je Dioklecijan birao samo sfinge nelegitimnih vladara Egipta kako bi njihovim primjerom dokazao utemeljenost svoje vlasti i božansku filijaciju.⁶¹² Takve su pretpostavke neutemeljene i danas su odbačene. Da bi shvatili simboliku sfinga unutar palače potrebno je razmotriti njihov izvorni kontekst. Egipatska androsfinga, najčešće lav s faraonskom glavom, simbol je suverene snage; faraon svojom božanskom osobom povezuje ovozemaljski svijet sa svijetom bogova. Najčešći položaj sfingi u Egiptu je ispred grobnica faraona u funkciji čuvarica njihovog posljednjeg počivališta. Pojavljuju se i ispred hramova ili u njima, a vrlo često naglašavaju i glavne putove.⁶¹³

Kontekst nalaza skulptura i ulomaka sfingi u Splitu jako je konfuzan i uvjetovan brojnim preinakama i transformacijama palače u grad. Od ukupno dvanaest sfingi, tri je moguće vezati uz neposrednu blizinu mauzoleja, peristila i tzv. malog hrama. Najveća i u potpunosti očuvana crna sfinga danas se nalazi u jugoistočnom kutu peristila (**K138, T15, sl. 160-161**). S obzirom na njezinu veličinu i stanje sačuvanosti ne bi trebala biti daleko od svog izvornog položaja. Većina autora se slaže da je izvorno bila smještena na prostazi mauzoleja.⁶¹⁴

⁶¹⁰ P. SELEM, 1997, 97-106.

⁶¹¹ P. SELEM, 1997; M. TOMORAD, 2003.

⁶¹² P. SELEM, 1970, 646.

⁶¹³ I. TADINAC, 2011, 372.

⁶¹⁴ G. JECQUIER, 1912, 207; Lj. KARAMAN, F. BULIĆ, 1927, 82; C. FISKOVIĆ, 2005, 38.

Ulomak crne granitne sfinge (**K141, T16, sl. 167**) pronađen je uz južni zid temena mauzoleja na mozaicima kasnoantičke zgrade s otvorenim trijemovima (danas Arcidakonova ulica).⁶¹⁵ Selem smatra da je skulptura bila postavljena u niši južnog zida temena mauzoleja, a da je u dvorište kasnoantičke zgrade bačena nakon Dioklecijanove smrti.⁶¹⁶ Takva situacija je izgledna, međutim podrazumijeva prethodno potpuno razaranje zidova temena. Ulomak skulpture sfinge – šape s plintom (**K150**) – pronađen je u arheološkim istraživanjima Sustipana.⁶¹⁷ S obzirom na antički materijal na spomenutom lokalitetu (granitni stupovi), moguće ga je povezati s neposrednom blizinom mauzoleja ili pak tzv. malim hramom. Ulomak je pronađen u sondi sjeveroistočno od apside postojeće crkvice na Sustipanu, među drugim građevnim materijalom. Vjerojatno je dopremljen na Sustipan iz palače prilikom jedne od građevnih faza lokaliteta. Unutar crkve sv. Stjepana danas je uzidano šest granitnih stupova s korintskim kapitelima koji su pripadali Dioklecijanovoj palači. L. Jelić je smatrao da su stupovi izvorno stajali na prostazi mauzoleja, dok je F. Bulić skloniji teoriji da su odneseni iz predvorja tzv. malog hrama.⁶¹⁸ Tijekom transporta materijala vjerojatno je odnesena i sfinga ili njen ulomak koji je stajao u blizini mauzoleja ili malog hrama.

Dvije skulpture je moguće povezati sa zapadnim dekumanom. Velika crna sfinga (**K139, T15, sl. 162-163**), danas smještena ispred tzv. malog hrama pronađena je u temeljima kuće smještene na zoni dekumana.⁶¹⁹ Bijela velika sfinga (**K140, T16, sl. 164-165**) prvi put je zabilježena u vlasništvu obitelji Cindro, u njihovoj palači smještenoj točno nasuprot prethodnog nalaza. Vrlo je izgledno da je sfinga nađena prilikom izgradnje palače Cindro i da je tamo zadržana sve dok nije darovana muzeju. Bulić smatra da je izvorno stajala na prostazi mauzoleja, međutim za to ne postoje dokazi i posrijedi je samo nagađanje.⁶²⁰ Ukoliko je pronađena prilikom izgradnje palače Cindro, mogla je tvoriti par s crnom sfigom pronađenom u neposrednoj blizini. Te dvije skulpture sličnih dimenzija i različitog materijala po svojoj prilici stajale su jedna nasuprot drugoj i flankirale put zapadnog dekumana.⁶²¹

Dva ulomka skulptura sfingi manjih dimenzija pronađena su izvan zidina palače, nedaleko sjevernog zida. Riječ je o jednoj glavi (**K143, T16, sl. 169**) i stražnjem ulomku (**K146, T16, sl. 167**). Premda su ulomci izvan zidina palače mogli biti doneseni naknadno, treći fragment

⁶¹⁵ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 30.

⁶¹⁶ P. SELEM, 1997, 106.

⁶¹⁷ T. MARASOVIĆ, D. VRSALOVIĆ, 1963-1965, 193.

⁶¹⁸ LJ. KARAMAN, F. BULIĆ, 1927, 211, bilj. 84 i 85.

⁶¹⁹ G. NOVAK, 1932, 2-3; C. FISKOVIĆ, 2005, 50, sl. 13.

⁶²⁰ LJ. KARAMAN, F. BULIĆ, 1927, 82.

⁶²¹ Istu pretpostavku donosi J. BELAMARIĆ, 2009, 79-80.

sfinge pronađen uz sjeverne zidove Salone (**K142, T16, sl. 168**) ukazuje na mogućnost da su one bile postavljene uz glavni put koji je povezivao palaču i Salonu.

Četiri ulomka koja pripadaju trima skulpturama pronađena su unutar podruma (**K147, K148, K149**). Njihovu zonu pronalaska ne možemo povezati s carskim prostorijama koje su iznad njih. Izvorno su mogle biti smještene bilo gdje u palači ili zvan nje, a podrumi su poslužili kao odlagalište građevinskog otpada nakon što su odbačene. Da je to tako svjedoči nam mnoštvo odbačenog materijala u podrumima, kao i činjenica da su ulomci pronađeni gotovo na izvornoj rimskoj razini. Očito je da su odbačene mnogo prije nego je došlo do urušavanja prostorija. Dekoracija u privatnim carevim prostorijama je zasigurno imala drukčiji karakter. Kroz stoljeća su podrumi služili kao odlagalište smeća, radni prostor (srednjovjekovna turnjačnica) i improvizirana kanalizacija.

Za dvije skulpture mjesto pronalaska je nepoznato. Jedna je pohranjena u Arheološkom muzeju grada Splita (**K145, T16, sl. 171**), dok je druga ugrađena u fasadu jedne od kuća u sjeverozapadnom kvadrantu (**K144, T16, sl. 170**). Za potonju Novak i Selem smatraju da nije riječ o skulpturi sfinge već skulpturi faraona.⁶²² Glava je po oblikovanju i i dimenzijama izuzetno slična glavama ostalih sfingi pronađenih u Dioklecijanovoj palači. Vrlo vjerojatno je ipak riječ o glavi sfinge, a ne ljudske figure. Zanimljiva je činjenica da se ispod mesnatih ušiju ne vide vijesovi naglavka. Jedino demontaža skulpture iz zida može dati detaljnije informacije o njenom stvarnom karakteru. S obzirom na stanje skulpture i stupanj očuvanosti materijala zahvat demontaže za sada nije opravdan.

Rasprostranjenost unutar i u neposrednoj blizini palače sugerira da je funkcija sfingi bila dosljedna onoj koju su „vršile“ i u Egiptu. Sudeći prema kontekstu pronalaska flankirale su ulazni put u palaču, trasu dekumana, ulaz u mauzolej, a moguće i ulaz u mali hram. Prema tome, moguće je zaključiti da skulpture sfingi nisu bile rezervirane samo za prostor mauzoleja i peristila, kao što smatra Selem.⁶²³ Očito je da su pratile strogo propisanu funkcionalnu shemu preuzetu iz Egipta.

Ostaje otvoreno pitanje kako je moguće da su sfinge u tolikoj mjeri preživjele purifikaciju i brojne transformacije prostora palače. Pojedini autori to mogu uzeti kao argument pretpostavci da ostala skulptura unutar palače nije ni bila postavljena. Arheološki dokazi, istina ne odveć brojni, ali dovoljno jaki i indikativni, isključuju tu mogućnost. Skulpture sfingi su preživjele jer su uglavnom izrađene od kvalitetnijeg materijala nego ostala skulptura.

⁶²² G. NOVAK, 1932, 2; P. SELEM, 1997, 104.

⁶²³ P. SELEM, 1997, 105-106.

Od gore nabrojanih dvanaest primjeraka, šest ih je izrađeno od crnog i crno-sivog granita, četiri od crvenog ili ružičasto-sivog granita, dok su samo dvije izrađene od vapnenca. Granit je iznimno čvrst i otporan materijal, fizikalno-kemijskim parametrima iznimno čvršći od svih vrsta vapnenaca i mramora. Od granita za razliku od kamena karbonatne osnove (vapnenac i mramor) nije moguće dobiti vapno, stoga je isključeno da su se u kasnijim razvojnim fazama grada uništavale s namjerom da se dobije ovaj skupi građevni materijal. Cambi smatra da su se sfinge očuvale u tako velikom broju jer njihova simbolika nije smetala pošto se zbog neobične i strane ikonografije nije ni razumjela.⁶²⁴ Kontekst arheoloških slojeva u kojima su pronađene, govori nešto i o tome. Naime, većina ih je nađena u rimskim i ranosrednjovjekovnim slojevima, što je pokazatelj da su iz upotrebe odbačene nedugo nakon Dioklecijanove smrti. Prvi val uklanjanja carskih simbola evidentno je uključio i njih. Careva ličnost se poštovala dugo vremena nakon njegove smrti. S obzirom da sfinge nisu direktno vezane uz cara, moguće je da su brzo uklonjene. Vjerojatno su gurnute i bačene sa svojih postamenata, a tada su nastala prva oštećenja. Neke su ostavljene na mjestima gdje nisu smetale, a ostale u odbačene u podrumu ili iskorištene kao građevni materijal. I. Tadinac smatra da karakter oštećenja ide u prilog sustavnom uništavanju sfingi.⁶²⁵ Na to ju je navela činjenica da su skulpture sfingi obezglavljene, imaju lom po sredini tijela ili su im odstranjene prednje šape – što ukazuje na moguće uništavanje ritualnog karaktera. Međutim, da je bilo namjernog radiranja materijala na tako tvrdom kamenu ostali bi tragovi klesarskog alata. Gore navedene vrste oštećenja (lom po sredini tijela, nedostatak glave ili ekstremiteta itd.) skulptura sfingi uočene su i u Egiptu. Očito je da su skulpture pucale tamo gdje su najtanje ili gdje je postojala vena u materijalu. Selem smatra da se na glavi ugrađenoj u kuću Gotovac (**K144, T16, sl. 170**) nalazi uklesan križ.⁶²⁶ Skulpturi je oštećen ureus, a oštećenje izgleda kao križ, ali nije riječ o namjernom oblikovanju križa. U ovom slučaju ne radi se o namjernom graviranju križa na skulpturu u svrhu njezine kristijanizacije ili „legalizacije“. Takva praksa je ipak zadržana samo za uvažene potrebe i prostore od velike važnosti, a jedan od najboljih primjera je portret tetarha u muzeju u Bursi kojemu na čelu stoji urezan znak križa (inv. br. 200).⁶²⁷ Sfinge nisu imale potrebe biti kristijanizirane jer su mijenjanjem funkcije palače u potpunosti izgubile simbolički smisao, a dobile isključivo dekorativni karakter. Potpuno i

⁶²⁴ N. CAMBI, 2005, 168.

⁶²⁵ I. TADINAC, 2011, 382-388.

⁶²⁶ P. SELEM, 1997, 104.

⁶²⁷ G. MENDEL, 1909, 271, sl. 12.; I. TADINAC, 2011, 400, sl. 16.

sustavno uništavanje nije se vršilo na sfingama, one su odbačene i zaboravljene, a tek kasnije nanovo valorizirane. Da je bilo tako, najveća i najljepša, ona danas izložena na peristilu, kasnijem centru svjetovnog i crkvenog života grada, zasigurno ne bi ostala u cijelosti sačuvana.

2.12. Ostala skulptura

Unutar palače nije pronađeno mnogo elemenata izvorne skulpture. Sudeći po arhitektonskim elementima (baze, niše) nje je trebalo biti mnogo, pa makar repertoar i bio sužen zbog brzine gradnje. Na temelju postojećih analogija u uređenju imperijalnih palača te kasnijih likovnih predložaka moguće je dati još neke pretpostavke o izvornom skulpturalnom repertoaru Dioklecijanove palače. Posljednje podpoglavlje uz kratku analizu moguće predtetrarhijske skulpture u palači obrazlaže i pretpostavljeno postojanje terarhijske skulpturalne grupe u palači. Jedna takva skupina mogla je prema postojećim analogijama biti puna skulptura, ali i reljefno vezana za arhitektonsku osnovu.

2.12.1. Predtetrarhijska skulptura

U Arheološkome muzeju grada Splita pod inv. br. 38099 izložena je mramorna glava božice (**K152, T17, sl. 176**). Glava je nadnaravne veličine, iznimno lijepe i kvalitetne izrade. Na temelju stilsko-likovnih karakteristika A. Hekler datirao ju je u početak 1. st. i stilski je vezao uz Skopasa.⁶²⁸ Riječ je o klasičnom idealiziranom ženskom portretu nadnaravne veličine. Glava je neznatno zabačena u desnu stranu, a gusta kosa je razdijeljena po sredini tjemena te se proteže do zatiljka. Niz vrat se spuštaju dvije spiralne kovrče koje padaju na ramena. Na tjemenu je uočen ležaj za dijamem ili vijenac, koji kip između ostaloga determinira kao božanstvo. Prema N. Cambiju, skulptura je s obzirom na nadnaravne dimenzije i kvalitetu izrade trebala biti kulturna statua u nekom hramu.⁶²⁹ Prema muzejskoj dokumentaciji pronađena je u Splitu. To je Cambija navelo da je poveže s Dioklecijanovom palačom, odnosno da pretpostavi kako je riječ o znatno starijem kipu koji je preuzet kao već završen i donesen za trenutačnu upotrebu.⁶³⁰ Međutim, muzejska dokumentacija o podrijetlu i arheološkom kontekstu glave je neprecizna i nejasna. Poznato je samo da potječe iz Splita. Skulptura je u Split mogla dospjeti kao dio zbirke nekog kolekcionara ili trgovačkim putem, a takve

⁶²⁸ A. HEKLER, 1908, 115 i d., sl. 19-20.

⁶²⁹ N. CAMBI, 2005, 59.

⁶³⁰ Isto.

okolnosti upućuju na potpuno drugu povijesnu valorizaciju. Ovako velik i lijep primjerak te izrazito kvalitetan rad sigurno je bio namijenjen da bude izložen na počasnome mjestu. Gdje je skulptura izvorno stajala – u palači, Saloni ili negdje drugdje – zbog nedostatka konkretnih dokaza nije moguće reći.

Slične dvojbe vezane za jednu skulpturu iz Arheološkog muzeja u Splitu već su obrađene u radnji (v. poglavlje IV, 2.7). Mramorni ulomak skulpture Venere (**K151, T17, sl. 175**) potječe s kraja 2 st. Od cjelovite skulpture je sačuvana samo ovalna baza spomenika, desno stopalo, lijeva noga do iznad koljena te dupin kao oslonac lijeve noge skulpture. Dupin je prikazan u pokretu, glavom oslonjen o pod, tijela okomita na bazu i repa podignuta prema gore. Nad dupinom se pružao erot, od kojega su sačuvani samo tragovi ruku na nozi Venere i tijelu dupina. Činjenica da muzejska dokumentacija i ovu skulpturu veže za Split, navela je Jeličić-Radonić na zaključak da je i ona mogla biti dio ukrasa Dioklecijanove palače.⁶³¹ Smatra da je mogla biti postavljena kao kulturna statua tzv. Venerina hrama u Dioklecijanovoj palači.⁶³² Autorica pri tom stavlja u međuočnos tzv. Venerin hram u Dioklecijanovoj palači i hram u Saloni otkriven u neposrednoj blizini Porta Andetria (sagrađen u Dioklecijanovo doba). U salonitanskom hramu po svemu sudeći bila je izložena skulptura Venere Pobjednice koja se danas također nalazi pohranjena u Arheološkom muzeju u Splitu. Ona ističe važnost izbora statuarnog tipa *pudica* za oba hrama.

Premda muzejska dokumentacija ulomak Venere veže za Split, problematika određivanja provenijencije je ista kao kod skulpture božice skopadičkih značajki. Navedene teorije i pretpostavke će trebati staviti na čekanje dok se ne nađu konkretniji dokazi o podrijetlu skulptura.

Korištenje starijih skulptura u imperijalnim palačama je bila praksa vršena s jasnom namjerom povezivanja sustava tetrahije s ranijim povijesnim periodima stabilnosti.⁶³³ U Romulijani (Gamzigradu) zabilježeno je mnoštvo primjera skulptura nadnaravne veličine iz starijih perioda koje su bile u kasnoantičkoj upotrebi. Riječ je o glavama Jupitera i Herakla, te kipu bez glave koji se pripisuje Asklepiju.⁶³⁴ Takva praksa se dosljedno vršila i u Dioklecijanovoj palači. Dokaz tome je iznimno veliki broj skulptura i ulomaka egipatskih sfingi (v. poglavlje, IV, 2.11.).

⁶³¹ J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 2011, 18-19 sa sl.

⁶³² J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 2011, 23.

⁶³³ J. ELSNER, 2000, 149-184.

⁶³⁴ D. SREJOVIĆ, 1993, 243-245, sl. 76-78; N. CAMBI, 2005, 59, bilj. 205.

2.12.2. Antički predlošci i pitanje tetrarhijske skulpturalne grupe u palači

Unutar Dioklecijanove palače moguće jako dobro čitati vremenske slojeve koji su se isprepleli na relativno malom prostoru. Ukoliko se malo bolje pogleda, moguće je pratiti razvojne faze grada iz tehničko-urbanog aspekta, ali i sociološkog kuta. Kolektivna memorija i tradicija među lokalnim stanovništvom je jaka, a o tome svjedoče brojni nazivi arhitektonskih sklopova koji su se uvriježili i potisnuli one službene.⁶³⁵ Koliko je tradicija jaka u lingvistici i onomastici, manje je glasna, ali isto tako jaka i u vizualnoj kulturi. Brojni su primjeri unutar palače, ali i šire koji pokazuju njezin utjecaj na kasniju umjetnost i arhitekturu. Jedan od najpoznatijih primjera je unutrašnjost krstionice katedrale sv. Lovre u Trogiru. Odavno je uočeno da je prostorna koncepcija unutrašnjosti toga prostora, s naglaskom na kasetirani svod, rađena doslovce prema tzv. malom hramu. Ovo ima i fizičku poveznicu u materijalu; unutar grada Trogira i unutar same crkve susreću se su neki elementi čije se podrijetlo može tražiti u Dioklecijanovoj palači. Riječ je o granitnim stupovima i *cippolino* stupovima koji su vjerojatno uzeti iz palače (sl. 2).⁶³⁶ Primjeri korištenja antičkih predložaka u kasnijim periodima nalaze se i unutar same palače. Srednjevjekovne drvene vratnice današnje katedrale (mauzoleja) sadrže motive direktno baštinjene iz antike. Drvene kasete s prikazima Isusova života uokvirene su dekorativnim motivima napućenih vitica u koje su upletene životinjskih protome i motivi erota u branju grožđa. Ti motivi su gotovo istovjetni onima koji se nalaze na kamenom portalu mauzoleja te na reljefima portala malog prostilnog hrama. Evidentno je da je majstor Buvina koristio navedene antičke predloške, samo ostaje otvoreno pitanje je li to radio da estetski bolje ukomponira vratnice u postojeći bogato ornamentirani antički okvir vrata ili je pak bio fasciniran umijećem antičkih klesara? Refleksije antičke umjetnosti, premda puno slabije, moguće je pratiti i na drvenim korskim klupama unutar katedrale.

Likovni elementi utjelovljeni na antičkim predlošcima zamjetni su na dekorativnim elementima zvonika splitske katedrale. Neki motivi ornamenta iz unutrašnjosti i okolice mauzoleja utjecali su na srednjevjekovne koji su radili na zvoniku. Na zapadnom dijelu četvrtog kata zvonika vidljiv je lik fantastičnog čudovišta s ljudskom glavom i lavljim pandžama. Kosa lika je grubo stilizirana – ona podsjeća na vjesove egipatskih sfinga, te nije

⁶³⁵ Među lokalnim stanovništvom su se zadržali neki nazivi koji upućuju na moguću posvetu pojedinih prostora, njihovu prenamjenu ili su pak opisni – primjerice: Jupiterov hram, Kibelin hram, Tri volta, Plokata sv. Duje, itd. Tradicija ne mora uvijek biti točna, ali ju treba razmotriti.

⁶³⁶ Izlaganje na skupu: D. MATETIĆ POLJAK, *Roman and late antique spolia in the city of Trogir*; DECOR - decorazione e architettura nel mondo Romano, Roma, 21-24 maggio 2014.

isključeno da su sfinge iz palače inspirirale srednjovjekovnog majstora.⁶³⁷ Primjera ima još. Reljef maskerona u podnožju stupa na ulazu u predvorje katedrale (reljefu s prikazom telamona) veoma je sličan motivu lisnatog maskerona koji se pojavljuje na konzolama i frizu Jupiterova hrama.⁶³⁸

Jedan kameni reljef, za kojeg je moguće da je izrađen prema antičkom predlošku, danas je očuvan *in situ*, a svojim motivom je izrazito zanimljiv. Prvu objavu reljefa donosi Jelić u raspravi o skulpturi na srednjovjekovnom zvoniku.⁶³⁹ O njemu je pisao norveški arheolog H. P. L'Orange,⁶⁴⁰ a potom ga je sadržajno obradio i D. Kečkemet.⁶⁴¹ Riječ je o reljefu na kapitelu stupa trijema mauzoleja (**K42, T6, sl. 74**) koji s još jednim flankira ulazna vrata u mauzolej. Oba stupa nisu izvorno stajala na spomenutom mjestu, već su pridodani u vrijeme izgradnje zvonika u 13. stoljeću, kako bi poduprli terasu između interpoliranog srednjovjekovnog zvonika i zgrade katedrale (mauzoleja). Jelić smatra da su stupovi, kapiteli i baze uzeti iz predvorja tzv. malog hrama, a da je kapitel južnog stupa prilikom ugradnje preinačen.⁶⁴² Kapitel je stražnjom stranom ugrađen u pročelje mauzoleja, a na bočnim stranama vidljiva su dva reljefa koja su po oblikovanju rad srednjovjekovnih klesara (sl. 61, 64). Na južnoj strani, dužinom cijelog kapitela, na predjelu gdje se on spaja s oplošjem mauzoleja, isklesan je u plitkom reljefu ženski lik koji je dobro očuvan (sl. 61). Lijevo od njega je veliko oštećenje i taj dio kapitela je danas potpuno oštećen i uništen. Međutim, po ostatku još jedne ruke i cipele moguće je pretpostaviti da je do njega stajao još jedan lik. Očuvani ženski lik je bogato i raskošno obučen. Sudeći prema ostacima ruke i noge drugi lik je stajao u istom položaju. Reljefni prikaz ove grupe Jelić je protumačio (oslanjajući se na bogatstvo odjeće) kao prikaz Kolafise (donatorice zvonika i udovice kneza Ivana Modruškoga) s telamonom.⁶⁴³ Kečkemet je prikaz definirao kao biblijski susret Marije i Elizabete, pripisujući očuvani lik Mariji. Smatra da je srednjovjekovni majstor Otto, autor još nekoliko reljefa na katedrali, biblijske likove obukao u odjeću bogatih građanki ili plemkinja svog vremena.⁶⁴⁴ Sama atribucija srednjovjekovnog prizora, bilo da je riječ o povijesnom ili biblijskom motivu, u ovome trenutku nije toliko zanimljiva, koliko je zanimljiv predložak po

⁶³⁷ D. KEČKEMET, 2004, 54.

⁶³⁸ Danas na spomenutom mjestu stoji barokna kopija, a romanički izvornik je u Muzeju grada Splita pod inv. br. MGS 1128.

⁶³⁹ L. JELIĆ, 1895, 84-86, sa sl. 44.

⁶⁴⁰ H. P. L'ORANGE, 1931, 39.

⁶⁴¹ D. KEČKEMET, 1955, 114-115.

⁶⁴² L. JELIĆ, 1895, 84.

⁶⁴³ L. JELIĆ, 1895, 85.

⁶⁴⁴ D. KEČKEMET, 2004, 42.

kojemu je on nastao. L'Orange je vrlo smjelo i nedvosmisleno ustvrdio da su reljefne figure na kapitelu prikazane u pozi careva koji se pojavljuju na poznatim porfirnim tetrahijjskim grupama.⁶⁴⁵ Kako bi se provela vjerodostojna i sistematska usporedba te prihvatila ili revidirala L'Orangeva teorija potrebno je dobro promotriti poznate i cjelovito očuvane tetrahijjske grupe iz Venecije i Vatikana (sl. 59-60). Ovakva usporedba nije nimalo jednostavna s obzirom da su pretpostavljeni predlošci i model koji razmatramo nastali u širokom vremenskom periodu i napravljeni su u potpuno različiteme materijalu. Naime, punih je 9. st. vremenske razlike između pretpostavljenih antičkih predložaka i srednjovjekovnog reljefa. Antičke figuralne skupine su izrađene od porfira, a reljef od domaćeg vapnenca. Ovi posljednji parametri uvjetuju i skulptorsku obradu djela. To otežava metodu komparacije i na prvi pogled je čini gotovo nemogućom. Kao elementi daljnje analize i komparacije mogu se koristiti samo kompozicija, prostorni međuodnos te raspored likova i njihova odjeća.

Vatikanska tetrahijjska skupina (sl. 59). Sastoji se od dvije skupine s po dva tetrahija. Stav vatikanske skupine je identičan stavu venecijanske skupine, uz iznimku što tetrahisi u lijevoj ruci drže kuglu (globus). Odjeća je identična. Na nogama umjesto sandala imaju čizmice. Umjesto kape na glavi nose vijenac s ovalnim ukrasom na čelu, ovaj vijenac unatoč ratnoj uniformi nije *corona civica* već *corona laurea*.⁶⁴⁶

Venecijanska tetrahijjska skupina (sl. 60). Sastoji se od dvije skupine s po dva tetrahija. Lijeva figura svakog para grli svoga sudruga s desnom rukom koja se pruža preko njegovih prsa i zaustavlja na ramenu. Desna figura drži ruku oko ramena lijeve. Lijeva ruka svakog od tetrahija položena je na dršku mača koji je ovješena o pojas. Oni su odjeveni u oklop, tuniku i dugački vojnički plašt (*paludamentum*). Na glavi imaju kapu (*pileus pannonicus*). Na nogama nose sandale (*campagni*). Ramena i donji rub tunike su ukrašeni ovalnim ukrasima (*paragaudae*). Ukrasi se nalaze i na pojasu, postavljenom visoko na struku. Ukrasna kopča (*fibula*) pridržava plašt na lijevom ramenu, a danas nedostaje jer je bila vrlo vjerojatno izrađena od drugog materijala. Sandale su bogato dekorirane ukrasima. Korice mača su također izrađene i dekorirane, a drška mača je ukrašena motivom ptičje glave.

Srednjovjekovna grupa (sl. 61). Grupa se sastoji od dva lika. Premda je lijevi lik u potpunosti oštećen, na osnovu ostataka moguće je rekonstruirati položaj i njihov međuodnos. Desna figura lijevu ruku pruža prema desnom ramenu druge figure. Desna ruka zbog oštećenja nije vidljiva. Ostatak desne ruke lijeve figure zaustavlja se na nadlaktici prve figure.

⁶⁴⁵ H. P. L'ORANGE, 1931, 48-49.

⁶⁴⁶ A. ALFÖLDY, 1970, 137 i d.

Sačuvani lik odjeven je u dugački plašt i tuniku. Na glavi ima dijadem ili kapu. Oko struka svezan je pojas o kojega je okačen svinuti mač. Na nogama ima nazuvene jednostavne čizmice. Rub plašta, rukava i gornji rub tunike ukrašeni su kružnim ukrasom. Tunika je nabrana i podvezana jednostavnim pojasom. Mač je neukrašen. Dijadem je ukrašen kružnim ukrasima.

Sl. 59

Sl. 60

Sl. 61

Iz priloženoga je dobro vidljivo da ima jako puno sličnih elemenata na dvjema tetrarhijskim skupinama koje se uz blage varijacije opetuju na srednjovjekovnoj grupi. Stav srednjovjekovnih likova je jako sličan kasnoantičkim predlošcima. U sve tri skupine glava je *en face* usmjerena prema promatraču, a tijelo je u laganom bočnom zaokretu. Likovi su blisko prislonjeni jedan uz drugoga. Srednjovjekovna skupina pokazuje varijaciju u položaju ruku, a likovi se međusobno drže za nadlaktice.

Elementi odjeće i ukrasa variraju u sva tri prikaza, međutim evidentno je da je riječ o jako bogatoj odjeći. Dijadem i kapa su na sva tri primjerka izvorno bili ukrašeni. Venecijanska skupina ima jednostavnu kapu, ali kvadratni utori prikazuju da je izvorno na njoj bio ukras od drugog materijala koji danas nije sačuvan. Antičkim likovima je ovalnim ukrasom ukrašen donji rub tunike i rame. Srednjovjekovnom ženskom liku su kružnim elementima naznačeni rub tunike oko vrata i rub rukava. Dodatno je istim ukrasom ukrašen i rub plašta. Oblik plašta je kod sva tri prikaza isti i istovjetne duljine (do gležnja). Antički su pričvršćeni na ramenima, srednjovjekovni ispod vrata. Vatikanska grupa nema pojas, venecijanska i srednjovjekovna

imaju. Venecijanska grupa ima nazuvene sandale, a druge dvije čizmice. Mač je prisutan kod venecijanske i srednjovjekovne grupe. Na sva tri prikaza likovi su identično obučeni: imaju nekakvu vrstu pokrivala za glavu, dugi plašt i tuniku. Takva odjeća je karakteristična za ikonografiju vojničkih careva.

Stilski i likovno usporedbu je teško izvršiti, pogotovo zato što je srednjovjekovna skupina jako oštećena. Na srednjovjekovno modeliranom licu ističu se oči s duboko upisanim šarenicama i labionazalnim borama. Isto se javlja na antičkim reljefima iz Venecije i Vatikana, ali i na kasnoantičkim portretima općenito. Još jedna poveznica u ova tri slučaja je jako simptomatična. Tetrarhijske grupe izvorno su reljefi pričvršćeni na tijelu stupa. Srednjovjekovna grupa isklesana je na antičkom kapitelu.

O podrijetlu i djelovanju majstora Otta, autoru reljefa na kapitelu, gotovo se ništa ne zna. Prema stilu može se odrediti da je autor nekoliko reljefa koji se danas nalaze u prostoru katedrale. Najpoznatiji je reljef s tri sveca: Stašom, Dujmom i Petrom. Izradio je reljefni luk s lovačkim prizorima pod svodom zvonika i lik na križnom svodu zvonika. Njegovo ime je poznato jer se potpisao na svom najboljem i najznačajnijem dijelu (reljef s tri sveca): „*Magister Otto hoc opus fecit*“. S obzirom da ne postoje nikakve informacije o njegovu životu, nije moguće pretpostaviti je li se imao prilike susresti s grupom tetrarha u Veneciji ili Vatikanu. L. Jelić razdoblje gradnje prve faze zvonika stavlja u pretpostavljeni okvirni period od 1209. do 1257. godine.⁶⁴⁷ U tom razdoblju najvjerojatnije je nastao i srednjovjekovni prikaz na kapitelu. Skulpturalna grupa tetrarha u Veneciji pojavila se iza 1204. godine, nakon pada Carigrada.⁶⁴⁸ Sudeći po tome, majstor Otto (ako je bio u Italiji) imao je priliku vidjeti venecijansku grupu tetrarha koja je mogla ostaviti utjecaj na njega. Međutim, možda je jedna takva skupina, skromnije obrade i od domaćeg materijala, ali izrađena prema ikonografskim kanonima imperijalnog prikaza postojala i u palači? Možda je odbačene i oštećene elemente takve skupine majstor Otto vidio, a potom ih upotrijebio kao predložak prilikom prerade antičkog materijala? Da je Dioklecijanova palača najvjerojatnije udomljavala jednu vrstu tetrarhijske skupine, prikazane na specifičan način i u lokalnom materijalu, ali koncepcijski i programatski slično onima iz Venecije i Vatikana, indicira i postojanje duple herme s prikazom tetrarha (**K132, T14, sl. 147-149**). Mnogi autori su razmatrali postojanje tetrarhijskih skupina u palači, a N. Cambi pretpostavlja i više njih, između kojih se mogla naći

⁶⁴⁷ L. JELIĆ, 1895, 86.

⁶⁴⁸ R. NAUMANN, 1966, 209.

i porfirna.⁶⁴⁹ On iznosi pretpostavku da je jedna takva skupina postojala i u Saloni. Snažnu indiciju o postojanju tetrarhijskih skupina u Saloni imamo. Ona se ne temelji samo na jasnim primjerima duplih hermi s prikazom tetraraha (tipološki istovjetnih splitskoj hermi), već i na obliku fragmenta jednog reljefa pohranjenog u Arheološkome muzeju u Splitu, pod inv. br. 435 D.⁶⁵⁰ Ulomak od bijelog vapnenca visine oko 30 cm jasno prikazuje oklop klasičnog tipa s mačem na kojemu je izrađen držak koji ima mogući obliku ptičje glave sa savijenim kljunom (sl. 62).

Sl. 62

Sl. 63

Takav stil odjeće – oklop i neobični oblik izrade drške mača – pojavljuje se na tetrarhijskoj grupi iz Venecije. Mačevi s ptičjim glavama na drškama javljaju se u rimskoj umjetnosti u 3. stoljeću, a porijeklo im je s istoka.⁶⁵¹ Ovakva drška se javlja i na mramornom ulomku s prikazom tetrarha koji se danas nalazi u Arheološkom muzeju Istanbula (sl. 63). Na reljefu iz Istanbula je vidljiv isti stav i odjeća karakteristična za

grupe tetrarha. Reljef iz Arheološkog muzeja u Splitu je mogao biti dio prikaza tetrarha, ali po izradi i materijalu skromniji. L'Orange u kasnijim radovima navodi mogućnost da je ulomak iz palače.⁶⁵² Takav navod treba odbaciti s obzirom da inventarne knjige pokazuju jasno salonitansko podrijetlo ulomka.⁶⁵³ Ulomci porfirnih skulptura, mogućih tetrarhijskih skupina, nađeni su i u Gamzigradu, Nišu, Šarkamenu i Tekiji.⁶⁵⁴ Realno je očekivati da su se nalazile i u Dioklecijanovoj palači.

Ako je jedna takva skupina postojala unutar palače, bilo da je riječ o skulpturi ili reljefu, nije poznato gdje je mogla stajati. Vjerojatno se nije nalazila na prostoru istočnog ili zapadnog temena jer je tamo bilo mjesto rezervirano za funeralne i božanske motive. Carev stan je vjerojatno sadržavao skulpturu privatnog karaktera. Skupine tetrarha spadaju u političku i

⁶⁴⁹ N. CAMBI, 2000, 97, 118.

⁶⁵⁰ H. P. L'ORANGE, 1931, 51-52, sl. 16, bilj. 50.

⁶⁵¹ H. P. LAUBSCHER, 2000, 211-212.

⁶⁵² H. P. L'ORANGE, 1965, T. 28 e.

⁶⁵³ U katalogu rukom piše „trovata nella particella della Basilica int. 3829, Salona“. O kontekstu nalaza ne može se ništa više doznati.

⁶⁵⁴ Gamzigrad: D. SREJOVIĆ, 1994, 143-152, sa sl. 6-7, 10-13; Niš: D. SREJOVIĆ, 1987, 232 sa sl.; Šarkamen: M. TOMOVIĆ, 2009, 449, sl. 20; Tekija: D. SREJOVIĆ, 1987, 233 sa sl.

propagandnu sferu. Takva skulptura je trebala stajati na dobro vidljivom javnome mjestu – npr. u blizini peristila, na križištu glavnih ulica ili kao propagandni program na jednom od ulaznih vrata. Na križištu karda i dekumana arheološkim istraživanjima dokazana je zidana konstrukcija za koju pojedini znanstvenici smatraju da je tetrapilon (sl. 9).⁶⁵⁵ B. Gabričević negira da je riječ o tetrapilonu i smatra da je riječ o mjernom sistemu.⁶⁵⁶ Prilikom sistematske analize ostataka arhitekture, Matetić Poljak nije pronašla niti jedan ulomak koji bi sa sigurnošću mogao odgovarati tetrapilonu. Ona je mišljenja da su na križištu karda i dekumana mogla biti postavljena četiri stupa, odnosno tetrastilon.⁶⁵⁷ Podatak o postojanju stupa na križištu glavnih ulica sa skulpturom „idola“ spominje A. Prokulijano, na temelju čega Fischer von Erlach crta svoje idealne rekonstrukcije (sl. 5).⁶⁵⁸

Sl. 64

Sl. 65

Antička refleksija na srednjovjekovnom kapitelu primjećuje se i na reljefu na sjevernoj strani istog kapitela. Riječ je o skromnijem, ali jako dobro očuvanom motivu koji je evidentno rad istog umjetnika. Reljef prikazuje fantastično biće, odnosno sirenu s dva repa koja u rukama drži

krajeve u vis svedenih repova (sl. 64). Taj motiv pojavljuje se za ranijeg srednjeg vijeka na crkvenim spomenicima, a kasnije se javlja i kao motiv na grbovima. Majstor Otto je prilikom preklesavanja kapitela kao ishodište za motiv mogao koristiti prikaz fantastičnog bića sa zmijskim nogama (giganta) koji je i danas jako dobro vidljiv na konzolama maloga hrama (sl. 65). Da je majstor Otto dobro poznao i promatrao klesarske detalje dekoracije palače svjedoči nam činjenica da je prilikom preradbe antičkog kapitela uklesao figuralne motive. Naime, samo su kapiteli trijema mauzoleja od svih evidentiranih kapitela u palači ukrašeni antropomorfnim motivima (**K39-43**).

Činjenica jest da je majstor Otto adaptirajući kapitel za trijem mauzoleja uklesao figuralne motive kako bi se kapitel što bolje uklopio u logiku i dekoraciju mauzoleja. Istome majstoru

⁶⁵⁵ E. DYGGVE, 1965, 55-60; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 72.

⁶⁵⁶ B. GABRIČEVIĆ, 1961, 113-123.

⁶⁵⁷ Usmeno priopćenje D. Matetić Poljak.

⁶⁵⁸ Crteži J. B. Fischer Von Erlacha danas se čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Crtež s dva stupa pozicionirana na križištu karda i dekumana izveden je i u bakrorezu te objavljen u monografiji iz 1721. godine, v. D. KEČKEMET, 1987, sl. 1-2. O Prokulijanovim navodima i mogućem stupu sa skulpturom v. J. BELAMARIĆ, 1998, 20; R. BUŽANČIĆ, 2009, 6, bilj. 10.

pripisuje se i luk s motivom lova pod svodom zvonika. On je izrađen od prokoneškog mramora čije je porijeklo antičko i vjerojatno je riječ o nekom reutiliziranom elementu iz palače.⁶⁵⁹ Očito je srednjovjekovni autor dosta djelovao unutar palače i to dijelom na preradi antičkih umjetnina. Da se tijekom srednjovjekovlja materijal iz Dioklecijanove palače obilno prerađivao i koristio, poznata je činjenica. Romanička propovjedaonica u katedrali je u potpunosti izrađena od antičkog dekorativnog kamena reupotrijebljenog iz palače.⁶⁶⁰ Reljef pluteja s likom kralja iz splitske krstionice je također srednjovjekovna reutilizacija antičkog materijala. Srednjovjekovni domaći majstori nisu bili toliko vični u klesanju mramora i porfira. On je mnogo tvrđi nego lokalni vapnenac i zahtijeva posebnu vještinu. Kako bi je savladali, morali su promatrati i izučavati stare antičke reljefe. Tu je bilo prostora da i podsvjesno, ako ne već namjerno, nađu inspiraciju za svoje motive. Kroz takvo djelovanje bilo je dosta prostora za interpretiranje i upliv antičkih motiva.

⁶⁵⁹ V. MEŠTROVIĆ ŠARAN, 2010, 87.

⁶⁶⁰ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 96-97.

3. Mozaici

Na nekoliko zona unutar perimetra Dioklecijanove palače sačuvani su podni mozaici (sl. 66). Stanje dostupnih i danas vidljivih mozaika je dobro. Koncentracija *in situ* sačuvanih podnih mozaičkih tapeta je u jugoistočnom dijelu palače, u zoni izvan prostorija careva stana (**K154-160**). Velika mozaička površina evidentirana je početkom 20. stoljeća i u sjeveroistočnom dijelu palače (**K161-162**). Danas je pokrivena pločnikom, a njezin izgled je poznat na osnovu stare fotografije i crteža. Evidentirani podni mozaici izrađeni su u tehnici *opus tessellatum* i sadrže višebojne geometrijske predloške. Karakter i funkcija prostorija koje su krasili nije utvrđen. Premda se organski i prostorno uklapaju u koncept palače, u znanstvenim krugovima postoje znatne dvojbe i nedoumice vezane uz period njihova nastanka i građevne faze arhitekture u kojima su egzistirali. Pretečom navedenih mozaika smatra se jednostavni mozaički bijeli pod sačuvan u jugoistočnom dijelu podruma datiran u razdoblje neposredno prije izgradnje palače (**K153**).⁶⁶¹ Taj je mozaik važan za razumijevanje prostornog konteksta prije nastanka palače. I u sjeverozapadnom dijelu palače pronađen je jednostavan bijeli mozaik na području današnjeg Muzeja grada Splita. Međutim, izgled mozaika i arheološki slojevi jasno upućuju da je riječ bazenu gospodarske namjene, a čitava se zona pripisuje kasnoantičkoj intervenciji.⁶⁶²

Stanje sačuvanosti zidnih mozaika je loše i uglavnom je riječ o sporadično preživjelim ulomcima. Samo jedan mali ostatak zidnog mozaika sačuvan je *in situ* u jugozapadnom dijelu palače, u zoni careva stana (**K171**). Bulić je prije stotinjak godina na oplošju vestibula evidentirao ostatke zidnog mozaika od staklene paste.⁶⁶³ Danas ih tamo više nema. U arheološkim istraživanjima područja istočnih termi pronađeni su razasuti ostaci zidnih mozaika, što ukazuje na karakter dekoracije prostora. Ulomci i razasute kockice mozaika pronađeni su i u jugoistočnom dijelu palače: oko prostora triklinija, ali i nad temeljima zgrade između istočnog temena i careva stana (**K172-179**). Premda postoje pretpostavke da je i kupola mauzoleja bila ukrašena mozaikom, nalazi koji bi to potvrdili nisu nikada evidentirani. Bulić pretpostavlja postojanje mozaika,⁶⁶⁴ dok Hèbrard i Zeiller idu korak dalje i u idealnom crtežu mauzoleja rekonstruiraju mozaike na kupoli.⁶⁶⁵ Geometrijski predložak mozaika koji

⁶⁶¹ J. BELAMARIĆ, 1997, 62-63; J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 179; B. MATULIĆ, 2004, 229; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 58.

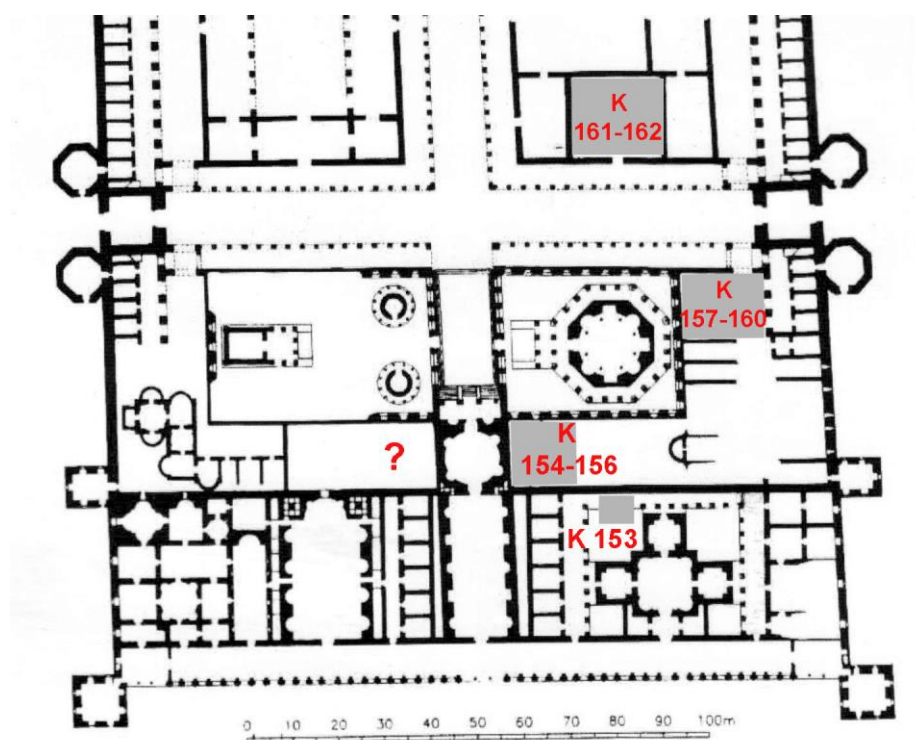
⁶⁶² S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 81.

⁶⁶³ F. BULIĆ, 1908, 105.

⁶⁶⁴ F. BULIĆ, Lj. KARAMAN, 1927, 79.

⁶⁶⁵ E. HÈBRARD, J. ZEILLER, 1912, T. 12, crt. 99.

rekonstruiraju na kupoli u potpunosti je preuzet sa sjevernog tapeta mozaika iz Bulićeve ulice. Iz toga je moguće zaključiti da su dijelovi podnog mozaika bili već tada vidljivi, premda prva pisana izvješća navode da su dijelom pronađeni i istraženi u razdoblju od 1924. do 1925. godine.⁶⁶⁶ Nema fizičkih dokaza u vidu žbuke ili ostataka tesera koji bi potvrdili postojanje mozaika na kupoli. Tijekom 2012. godine rađena je potpuna konzervacija i restauracija kupole mauzoleja. Ni tom prilikom nisu pronađeni tragovi koji bi ukazivali na eventualno postojanje žbuke ili dekoracije u vidu zidnih mozaika, ali su evidentirane željezne kukice koje su mogle biti spone za sidrenje i pridržavanje žbuke. Za očekivati je da je kupola careva mauzoleja bila ukrašena mozaikom. Na to ukazuje prisutnost staklenih mozaika na svim važnijim prostorima u palači. Komparativni primjeri mauzoleja centralne osnove potvrđuju da je ukrašavanje kupola mozaicima bila česta praksa. Kao primjeri se mogu uzeti kasniji mauzoleji centralnog tipa u Raveni (mauzolej Gale Placidije) i Rimu (Konstancin mauzolej). Svi ostaci zidnih mozaika od staklene paste vezuju se uz period izgradnje palače.

Sl. 66

⁶⁶⁶ Izvješće o djelatnosti Konzervatorskog ureda, 1924-1925, 22.

3.1. Podni mozaici

3.1.1. Mozaik u Arhiđakonovoj ulici

Prilikom rušenja zgrade istočno od vestibula 1905. godine pronađen je podni mozaik koji se proteže uz južni ogradni zid Dioklecijanova mauzoleja, ispod razine njegova pločnika (na dubini od 1,80 m).⁶⁶⁷ Istražen je u cijelosti 1963. godine, a tada je otkriven i drugi dio mozaičke kompozicije na zapadnoj i južnoj strani.⁶⁶⁸ Mozaici su položeni jedan pored drugoga u obliku slova U, raspoređeni na način da se razlikuju tri tapeta: sjeverni, zapadni i južni (T19, sl. 185).⁶⁶⁹ Zapadni mozaički tapet je unutrašnjom rubnom trakom podijeljen na dva manja polja. Na njega se nastavlja južni dio koji je sačuvan na iznimno maloj površini. Tijekom 2009. godine istočno od sjevernog mozaika, u prizemlju zgrade koja naliježe na mozaik, otkriveno je još jedno mozaičko polje.⁶⁷⁰ Nalaz je još uvijek neobjavljen. Rezultati istraživanja su jako bitni za proučavanje mozaičke umjetnosti u palači, a još važniji za definiranje razvitka prostornog konteksta u kojemu se oni nalaze. Nakon interpretacije najnovijih nalaza vjerojatno će se moći više reći o izvornom izgledu, dimenzijama i položaju tapeta te orijentaciji kasnoantičkog dvorišta i zgrade. Sasvim je moguće da je prostorni položaj mozaika bio istovjetan onima iz Buličeve ulice (**K157-160, T20, sl. 186-187**), odnosno da su zatvarali pravokutni prostor. Veza između navedenih mozaika već je odavno pretpostavljena – u slijedu pojedinih motiva i razine na kojoj su pronađeni. Pojedini autori smatraju da su bili funkcijski povezani te da su najvjerojatnije egzistirali kao dvorište termi.⁶⁷¹ Uloga ovog prostornog sklopa još je nerazjašnjena, a T. Marasović i K. Marasović mozaike u Arhiđakonovoj ulici smatraju kasnoantičkom intervencijom.⁶⁷²

Višebojni geometrijski mozaici izvedeni su u tehnici *opus tessellatum* i tvore jednu, integralnu mozaičku kompoziciju. Sudeći po sačuvanim dijelovima imali su zajednički bijeli vanjski rub i unutrašnju rubnu vrpca. Rubna je vrpca izrađena od dvoreda crno-modrih kockica. Polje **sjevernog tapeta (K154, T18, sl. 179)** sadrži jedinstveni geometrijski predložak s kompozicijom međusobno nepovezanih nizova pravilnih šesterokuta ili tzv. pčelinjih saća i

⁶⁶⁷ F. BULIĆ, 1908, 106, T. 21/1; G. NIEMANN, 2005, 108, sl. 141; E. HÈBRARD, J. ZEILLER, 1921, 141; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, sl. 68.

⁶⁶⁸ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 34; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, 18, sl. 38.

⁶⁶⁹ B. MATULIĆ, 2004, 229.

⁶⁷⁰ Arheološka istraživanja provela je M. Mrduljaš. Usp. I. VOJNOVIĆ, 2013, 318, bilj. 24.

⁶⁷¹ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 16.

⁶⁷² T. MARASOVIĆ, K. MARASOVIĆ, 2012, 96.

rombova.⁶⁷³ **Zapadni tapet (K155, T18, sl. 178, 180)** sadrži unutrašnju rubnu traku koja je izvedena od šahovskog polja kvadrata bijele, crne i sive boje. Oni se naizmjenično redaju.⁶⁷⁴ Unutrašnjost tapeta je podijeljena na dva polja s različitim geometrijskim predloškom: zapadno i južno. Zapadno polje sadrži višebojnu mnogostruku pletenicu izvedenu u dvije kolorističke varijacije.⁶⁷⁵ Predložak je izveden kvalitetno, a kombinacija motiva i kolora negira plošnost mozaika. Ovaj segment mozaika u cjelokupnoj izvedbi bitno iskače od ostalih, a riječ je o najkvalitetnijem mozaičkom uratku u palači. Južno polje je odijeljeno od unutrašnje rubne trake dvoredom crnih kockica. Jednobojno je i dekorirano motivom nepovezanih dvokrilnih sjekira ili tzv. beotskih štitova.⁶⁷⁶ Motivi sjekira ili štitova postavljeni su dijagonalno u smjeru sjeverozapad-jugozapad, u odnosu na os polja. Mali ulomak mozaika ukazuje da se istočno od južnog polja nastavlja i **južni tapet (K156)** koji je imao predložak istovjetan sjevernom tapetu (motiv pčelinjih saća). S obzirom da je njegovo stanje sačuvanosti iznimno skromno, nije mu moguće rekonstruirati cjelokupnu dužinu.

Sl. 67

Sl. 68

Mozaik je izrađen od krupnih tesera čije se dimenzije kreću od 1 do 2 cm. Solidne je izrade i bez većih odstupanja u kvaliteti. boja kockica: crno-modra, svijetlo-plava, siva, crvena i

oker. Navedeni motivi - pčelinje saće, beotski štitovi i mnogostruka pletenica - česti su na geometrijskim predlošcima mozaika istočne jadranske obale, a i šire. Evidentirani su u različitim vremenskim periodima od 1. do 5. st. Motiv tzv. pčelinjih saća i rombova zabilježen je na podnim mozaicima rimskih termi u Visu. Mozaik je datiran je u 1.-2. st.⁶⁷⁷ Mnogostruka pletenica, motiv zapadnog tapeta, evidentirana je na mozaicima u Vidu (Narona) i Gojcima pokraj Knina.⁶⁷⁸

Ulomak mozaičkog poda pronađen ispod poda katedrale u Ravenni sadrži uzorak mnogostrukih pletenica, a bojom, izradom i materijalom gotovo je identičan primjeru iz

⁶⁷³ BALMELLE, C., BLANCHARD-LEMÉE, M., CHRISTOPHE, J., DARMON J. P., GUIMIER-SORBETS A. M., LAVAGNE, H., PRUDHOMME, R., STERN, H., 1985, 333, 213 a, b, c.

⁶⁷⁴ C. BALMELLE *et alii*, 1985, 37, 9 e.

⁶⁷⁵ C. BALMELLE *et alii*, 1985, 212, 140 e.

⁶⁷⁶ C. BALMELLE *et alii*, 1985, 345, 221 c.

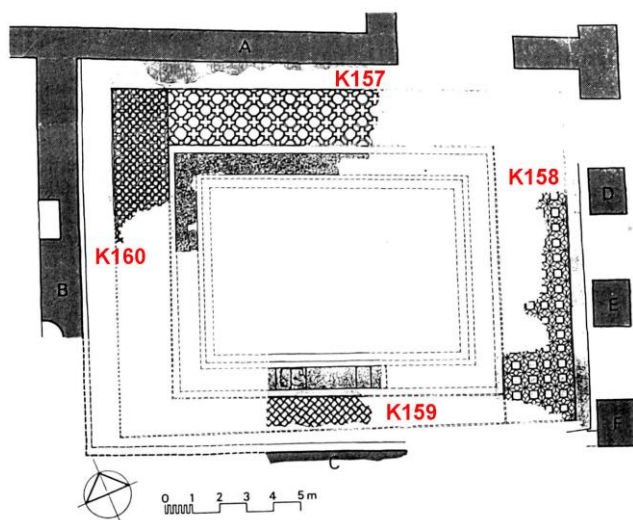
⁶⁷⁷ J. MEDER, 2003, 104, T. 42, sl. 1.

⁶⁷⁸ Narona: N. CAMBI, 1980, 143. Gojci: B. MATULIĆ, 1994, 42.

Dioklecijanove palače (sl. 67-68). Potječe s početka 5. st., a danas je izložen u stalnom postavu Nadbiskupskog muzeja u Raveni. Isti uzorak je evidentiran i u Rimu. Taj mozaik je datiran u početak 3. stoljeća, a danas je pohranjen u Nacionalnom muzeju u Napulju. Motiv dvostrukih sjekirica ili beotskih štitova vrlo je čest, a javlja se u više izvedbenih varijacija. Evidentiran je na još jednom mozaiku unutar palače, a Matulić je njegovu pojavu zabilježio u Saloni, Orliću i Stocu (Bosna i Hercegovini).⁶⁷⁹ I taj se motiv javlja u Raveni.⁶⁸⁰ Zanimljivo je da uzorak unutrašnje rubne trake izveden u šahovskome polju do sada nije evidentiran u provinciji Dalmaciji, kao ni u X. italskoj regiji odakle je dolazilo najviše utjecaja za mozaičke predloške.⁶⁸¹ Najbliže je evidentiran u Portugalu.⁶⁸² Posljednja situacija, prema Matuliću, ukazuje na postojanje vlastitih inačica rubnih traka, odnosno na organiziraniju proizvodnju domaćih mozaičara.⁶⁸³

3.1.2. Mozaik u Bulićevoj ulici

Niz arheoloških istraživanja provedenih u razdoblju od 1925. do 1972. godine definirala su postojanje rimskog dvorišta s mozaicima u blizini istočnih vrata palače, južno od dekumana i istočno od kompleksa mauzoleja (sl. 69).⁶⁸⁴ Malo više od polovine ukupne sačuvane površine mozaičke kompozicije (njezin zapadni dio), danas je prezentiran i vidljiv sa ulice (Tab18, sl.

Sl. 69

181), dok je istočni dio presječen i prekriven Bulićevom ulicom i nizom zgrada.

Izvorno je mozaička kompozicija izgledala tako da su četiri pravokutna tapeta pokrivala prostor aproksimativnih dimenzija 7 x 5 m. Unutrašnji prostor između četiri mozaika izvorno je imao bijeli vapneni pod 0,5 m niži od

⁶⁷⁹ B. MATULIĆ, 2004, 235.

⁶⁸⁰ G. MONTEVECCHI, 2004, 89, sl. 115.

⁶⁸¹ B. MATULIĆ, 2000a, 207-232.

⁶⁸² B. MATULIĆ, 2003, 77-99.

⁶⁸³ Više o znanstvenoj raščlambi uzoraka mozaika v. B. MATULIĆ, 2000a, 207-232; B. MATULIĆ, 2003, 77-99.

⁶⁸⁴ S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1997, 9; Izvješće o djelatnosti Konzervatorskog ureda, 1924-1925, 22-23.

mozaika, koji leži na podlozi od ulomaka vapnenaca.⁶⁸⁵ Takav otvoreni prostor mogao je pripadati bazenu (*impluvium*) ili fontani (sl. 76). Ulomci mramornih obloga s polukružnom profilacijom (**K230, K236, K237**) pronađeni u neposrednoj blizini mogli su biti obloga bazena. Sa sjevera, juga i zapada mozaik je okružen zidovima, a s istoka nizom pilona.

Višebojni geometrijski mozaici izvedeni su u tehnici *opus tessellatum* i tvore integralnu mozaičku kompoziciju. Kockice su dimenzija cca 1,5 x 1,5 cm. Sudeći po sačuvanim dijelovima, imali su zajednički bijeli vanjski rub i unutrašnju rubnu vrpcu koju je sačinjavao dvored crnih kockica.⁶⁸⁶ Stanje sačuvanosti ne dopušta točnu rekonstrukciju dimenzija svakog pojedinog mozaika, kao ni točne zone prekida jednog i početka drugog tapeta. Međutim, postoji dovoljno elemenata za rekonstrukciju čitavih predložaka.

Sjeverni tapet (K157, T18, sl. 182) sadrži kompoziciju nepravilnih osmerokuta i grčkih križeva koji međusobno zatvaraju nepravilne i izdužene šesterokute na bijeloj površini.⁶⁸⁷ Svaki križ i šesterokut je naglašen ponovnim upisom istoga geometrijskog lika, te je uokviren dvoredom crnih kockica.⁶⁸⁸ Iznimku čine osmerokuti koji u središtu imaju upisani kvadrat. Gledajući od istoka prema zapadu, kvadrati su ispunjeni motivima Salomonova čvora. Dosljednost u rasporedu motiva nije sprovedena duž čitavog tapeta. Prije sredine tapeta motiv čvora se gubi i umjesto njega su upisani krugovi, kvadrati ili ostaje prazna ploha.

Istočni tapet (K160) također sadrži jedinstveno jednobojno polje s četiri paralelna niza ploha ispunjeno kompozicijom osmerorombičnih zvijezda. One međusobno zatvaraju velike kvadratne plohe i manje dijagonalno postavljene kvadrate.⁶⁸⁹ Unutar rombova i manjih kvadrata upisani su isti takvi manji motivi. Unutar većih kvadrata nižu se različiti složeniji motivi: svastika, četverolist, Salomonov čvor, krug od četiri nazubljena trokuta, Andrijin križ, te niz kombinacija motiva šahovskog polja i upisanih kvadrata sa ili bez dentikula.⁶⁹⁰

Sačuvanost površine **južnog mozaika (K159, T18, sl. 183)** je najmanja. Zapadni dio uništen je nadogradnjom kora katedrale, a jugoistočni je presječen današnjom ulicom. I ovaj mozaik sadrži jednobojno polje na kojemu se ponavljaju motivi povezanih i nepovezanih dvokrilnih sjekira, tj. beotskih štitova.⁶⁹¹ U odnosu na os polja, sjekire se pružaju dijagonalno u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Polje **zapadnog tapeta (K158, T18, sl. 184)** sastoji se od međusobno

⁶⁸⁵ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 15.

⁶⁸⁶ B. MATULIĆ, 2004, 231.

⁶⁸⁷ C. BALMELLE *et alii*, 1985, 281, T. 180 b.

⁶⁸⁸ B. MATULIĆ, 2004, 231.

⁶⁸⁹ C. BALMELLE *et alii*, 1985, 267, T. 173 b.

⁶⁹⁰ B. MATULIĆ, 2004, 231-232.

⁶⁹¹ C. BALMELLE *et alii*, 1985, 345, 221 c.

povezanih rombova i kvadrata, od kojih je svaki uokviren redom crnih kockica na bijeloj pozadini.⁶⁹² Unutrašnjost kvadrata i rombova ispunjena je uglavnom svijetlosmeđim kockicama.

Matulić je direktne analogije zapadnom tapetu s uzorkom međusobno povezanih rombova i kvadrata zapazio na mozaicima iz Kamenmosta, Salone, Stolca i Fažane.⁶⁹³ Mozaik s takvim predloškom pronađen je i u Nišu.⁶⁹⁴ Analogije istočnom tapetu nalaze se u Naroni.⁶⁹⁵ Motiv tzv. beotskih štitova, koji se javlja na južnom tapetu, ponavlja se i na mozaiku u Arhiđakonovoj ulici (**K155, T18, sl. 178**).

Već je davno opaženo da kvaliteta mozaika u Bulićevoj ulici znatno varira.⁶⁹⁶ Na sjevernom tapetu pad kvalitete očituje se u gubitku dosljednosti rasporeda motiva od istoka prema zapadu i u kolorističkoj izvedbi. Istočni dio je bogatije obojen, dok su na zapadnome korištene samo dvije boje: crna (uokviruju oblike) i bijela (upotpunjava oblike). Kvaliteta južnog tapeta je slabija na zapadnom dijelu. U tom dijelu mijenja se smjer motiva i jasno se očituju nepravilnosti u povezivanju motiva. Zapadni tepih se na sjevernom dijelu mijenja, što se očituje u miješanju boja kockica u ispuni kvadrata i rombova. Na sva četiri mozaička tapeta osjetan je pad likovne i tehničke kvalitete naspram mozaičkog kompleksa u Arhiđakonovoj ulici. Takvo stanje, odmah po pronalasku, navelo je na razmišljanje o važnosti dvorišta u kontekstu palače.⁶⁹⁷

Denivelacija prostora u odnosu na dekuman i naknadni usjeci na zapadnom i južnom tapetu razlozi su koji su naveli istraživače na dvojbe oko vremena nastanka mozaika. Nakon prvih analiza ipak je zaključeno kako je riječ o mozaiku koji se može vezati uz period gradnje palače.⁶⁹⁸ Prema prvim izvještajima odnos podloge i ostalih arheoloških slojeva ukazivao je na najraniju građevnu fazu iz vremena u kojem su nastali i zidovi palače. Različiti odnosi pojedinih mozaika prema zidovima i skromna kvaliteta izvedbe mozaika protumačeni su u kontekstu sličnih pojava uvjetovanih brzinom gradnje palače, a ne različitim razdobljima nastanka.⁶⁹⁹ S predloženom datacijom suglasno je više suvremenih autora. Matulić analizom

⁶⁹² C. BALMELLE *et alii*, 1985, 249, 161 b.

⁶⁹³ Usp. B. MATULIĆ, 2000.

⁶⁹⁴ G. JEREMIĆ, 2007, sl. 7.

⁶⁹⁵ Naron: N. CAMBI, 1977, 142-143, sl. 26.

⁶⁹⁶ Izvješće o djelatnosti Konzervatorskog ureda, 1924-1925, 22; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 15.

⁶⁹⁷ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 14-15.

⁶⁹⁸ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 16; S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 11; C. SMITH, 1979, 141.

⁶⁹⁹ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 16.

uzoraka rubnih traka i polja zaključuje da se mozaici izravno naslanjaju na „jaku antičku tradiciju domaćeg salonitanskog mozaičnog stvaralaštva“.⁷⁰⁰ Kolarik mozaike uklapa u širu sliku mozaika tetrarhijskog perioda na Balkanu i zaključuje da uz mozaike iz Sirmija odišu zapadnim utjecajima, za razliku od onih evidentiranih u kasnoantičkim rezidencijama Soluna, Gamzigrada i Medijane, koji pak reflektiraju utjecaj istočnjačke manire.⁷⁰¹ Salies navodi da se kompoziciona križna shema oktogona, zastupljena na sjevernom tapetu, javlja tek krajem 3. i početkom 4. stoljeća, a za najraniji primjer uzima upravo mozaički tapet palače i mozaike u Akvileji.⁷⁰² Za razliku od Kolarik, smatra da je riječ o mozaicima i motivima istočnog stila, premda se isti motivi neovisno razvijaju i na zapadu (Akvileja). Na temelju analize ornamentike Jeličić-Radonić smatra da su mozaici u Bulićevoj ulici nastali u periodu nakon Dioklecijana (5. st.), a u ornamentici vidi jaku kršćansku simboliku.⁷⁰³ Još nekoliko autora, iznijelo je mišljenje da se radi o naknadnoj intervenciji u tkivo palače.⁷⁰⁴ Dvoržak-Schrunk svoj zaključak temelji na nalazima keramike iz podnice i određuje vrijeme 325.-360. god. kao doba izrade nukleusa mozaika.⁷⁰⁵ Perojević i Marasović smatraju da su samo dva ulomka iz 4. st., a da ostala keramika može biti i iz ranijeg razdoblja. Nadalje, oni u najnovijim analizama donose zaključak da je sklop s mozaicima nastao prije izgradnje palače.⁷⁰⁶ Kao glavne argumente uzimaju naknadne usjeke uz južni i zapadni tapet mozaika, izloženost temelja zidova iz Dioklecijanova razdoblja iznad razine mozaika te temeljenje zida dekumana nad ostacima zida koji je okruživao mozaik na sjeveru.⁷⁰⁷

3.1.3. Mozaici u sjeveroistočnom dijelu palače

U sjeveroistočnom kvadrantu Dioklecijanove palače, na današnjoj Poljani Grgura Ninskoga, na dubini od 2,10 m, otkriven je podni mozaik izrađen bijelim i crvenim kockicama (**K161, T21, sl. 188-189**).⁷⁰⁸ Mozaik je nakon istraživanja zatrpan, a predložak glavnog polja je danas poznat iz Neimannova crteža i Bulićeve fotografije.⁷⁰⁹ Prema Neimannovim nacrtima vidljivo

⁷⁰⁰ B. MATULIĆ, 2000, 179.

⁷⁰¹ R. E. KOLARIK, 2006, 171-182.

⁷⁰² G. SALIES, 1974, 29, kat. 346, 347, 361.

⁷⁰³ J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 2000, 60-62.

⁷⁰⁴ I. DVORŽAK-SCHRUNK, 1989, 221-222; S. PIPLOVIĆ, 2006, 23-32.

⁷⁰⁵ I. DVORŽAK-SCHRUNK, 1989a, 47-205.

⁷⁰⁶ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 58-66.

⁷⁰⁷ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 64.

⁷⁰⁸ F. BULIĆ, 1908, 188, T. 21/2.

⁷⁰⁹ G. NIEMANN, 2005, 86-87, sl. 113-114; F. BULIĆ, 1908, 188, T. 21/2; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 58, sl. 67.

je da je riječ o povećem mozaiku koji se prostirao na površini od cca 11 x 7 m, te je vjerojatno u cijelosti prekrivao pod središnje pravokutne prostorije čiji su zidovi tada otkriveni.⁷¹⁰

Mozaik je koloristički siromašniji nego oni pronađeni u jugozapadnom kvadrantu, a sastoji se od crvenih i bijelih kockica.⁷¹¹ Kompozicijska shema i geometrijski elementi su također jednostavni. Široki vanjski obrub izveden je bijelim kockicama. Unutrašnja rubna traka sastoji se od četveroreda crvenih, jednoreda bijelih i jednoreda crvenih kockica. Polje je jedinstveno i jednobožno, ispunjeno motivima tangencijalno spojenih kružnica, koje međusobno zatvaraju kvadrate konkavnih stranica.⁷¹² Ovakav predložak je relativno čest, a motiv se u raznim varijacijama javlja u dugom vremenskom razdoblju i na širokoj geografskoj skali. Evidentiran je u Poreču, Puli, Diklu pokraj Zadra, Orliću itd.⁷¹³

U istom istraživanju u susjednoj prostoriji pronađen je mozaički pod (**K162**) napravljen isključivo od bijelih kockica.⁷¹⁴ Samo je djelomice istražen i nije mu poznato stvarno stanje sačuvanosti. Nije isključeno da je mozaik imao jednostavnu unutrašnju rubnu traku. Funkcija navedenih zgrada također nije utvrđena.

3.1.4. O dataciji podnih mozaika

Sudeći prema izboru motiva i kompozicijskim shemama, likovnoj i tehničkoj izvedbi, kao i komparativnim kasnoantičkim primjerima gore obrađene mozaičke cjeline moguće je povezati s izvornom dekoracijom Dioklecijanove palače te ih uklopiti u širu sliku podnih mozaika evidentiranih na kasnoantičkim i tetrarhijskim lokalitetima. Oblaganje velikih prostora podnim mozaicima s geometrijskim predlošcima tipična je odlika kasnoantičkog mozaičkog stvaralaštva. Koloristički bogati, ali potpuno dvodimenzionalni i plošni mozaici koji prekrivaju velike površine zabilježeni su u Karakalnim i Dioklecijanovim termama u Rimu.⁷¹⁵ Monumentalni kompleksi koji sadrže podne mozaike sa složenim geometrijskim i figuralnim motivima evidentirani su u Sirmiju, Solunu, Gamzigradu i Medijani.⁷¹⁶ Ti su lokaliteti povezani s ličnostima tetrarhijskih vladara, premda je samo Galerijeva palača u

⁷¹⁰ G. NIEMANN, 2005, 86-87, sl. 112.

⁷¹¹ Niemann navodi da je mozaik bio sastavljen od crvenih, bijelih i plavo-crnih kockica, dok Bulić spominje samo bijele i crvene kockice, v. G. NIEMANN, 2005, 86; F. BULIĆ, 1908, 188.

⁷¹² C. BALMELLE *et alii*, 1985, 373, 238 f.

⁷¹³ Poreč: J. MEDER, 2003, T. 7, sl. 1; Pula: J. MEDER, 2003, T. 22, sl. 6; Diklo: J. MEDER, 2003, T. 31, sl. 1; Orlić: J. MEDER, 2003, T. 37, sl. 4.

⁷¹⁴ G. NIEMANN, 1910, 86.

⁷¹⁵ J. DELAINE, 1997, 24-31; M. E. BLAKE, 1940, 88-90.

⁷¹⁶ Sirmij: M. PAROVIĆ PEŠIKAN, 1980, 169-185; Solun: P. ASIMAKOPOULOU-ATZAKA, 1998. Gamzigrad: D. SREJOVIĆ, 1993, 15-27; Medijana: G. JEREMIĆ, 2006, 145-159.

Solunu imperijalna palača u pravom smislu riječi. Kao i u Dioklecijanovoj palači, motivi i dekorativni uzorci koji se pojavljuju na mozaicima navedenih lokaliteta proizlaze iz već dobro ukorijenjenih motiva ranijih razdoblja, a primjena boje je ograničena. Uglavnom se koristi crna, siva, bijela i svijetlo smeđa boja. Kvaliteta izvedbe mozaika varira od lokaliteta do lokaliteta.

Mozaici iz Sirmija sadrže jednostavnije oblike. Odlikuju se suženom paletom boja (raspon se kreće od crvene i svijetlo smeđe do crne), a kockice mozaika su grublje i većih dimenzija. Kolarik je mozaike iz rane faze u Sirmiju po likovnim, tehničkim i kompozicijskim shemama povezala s podnim mozaicima iz Dioklecijanove palače.⁷¹⁷ Mozaici u Romulijani i Solunu, u odnosu na podove iz Dioklecijanove palače, kvalitetnije su izrade i nešto drukčijeg stila. Kockice su manje, preciznije rezane i pažljivije umetane u prihvatni sloj žbuke. Dok splitski i sirmijski mozaici sadrže dekorativne motive na isključivo bijelom polju, u Romulijani i Solunu javlja se varijacija motiva na crnom fondu.⁷¹⁸ Geometrijski motivi su bogatiji, a registrirana je i pojava slobodnije geometrijske sheme u obliku „vitica loze“.⁷¹⁹ U kontekstu građevina povezanih s tetrarhijskim vladarima, jedino Romulijana donosi figuralne motive ukomponirane u veće mozaičke cjeline. Riječ je o seriji ozbiljnih mozaičkih ostvarenja koja uključuju scene lova i prikaze iz božansko-mitološke sfere (npr. Dioniz). Premda u Galerijevoj palači u Solunu nema figuralnih scena, one se pojavljuju u neposrednoj blizini, u tzv. Sokratovoj kući. Kolarik je mozaike iz Soluna i Romulijane povezala tipološki i stilski te smatra da su mozaičari iz Soluna djelovali u Romulijani.⁷²⁰ Svrstava ih u istočnu maniru kasnoantičkog stila.

S obzirom da su podni mozaici Dioklecijanove palače registrirani i očuvani samo izvan prostorija careva apartmana nije moguće napraviti analizu disperzije uzoraka u korelaciji dijelova palače. Za sada je samo moguće reći da je vidljiva razlika u složenosti geometrijskih motiva u odnosu između mozaika sjevernog dijela palače i onih evidentiranih u južnome dijelu, što je u skladu s karakterom i funkcijom prostora. Kao što je slučaj s arhitektonskom dekoracijom, mozaici djeluju nedovršeni i nedorečeni, a izbor predložaka i njihova izvedba odražava stilske promjene novih umjetničkih svjetonazora.

⁷¹⁷ R. E. KOLARIK, 2006, 161.

⁷¹⁸ Isto.

⁷¹⁹ R. E. KOLARIK, 2006, 164, sl. 5.

⁷²⁰ R. E. KOLARIK, 2006, 170.

Premda ikonografski i koncepcijski mozaici nose određene odlike tetrarhijskog stila, temeljem kojih ih je moguće usporediti s komparativnim primjerima navedenog perioda, neke tehničke karakteristike i arhitektonski međudnos mozaika zbunjuju. Mozaici u Bulićevoj i Arhiđakonovoj ulici fizički su ispod razine ostalog dijela palače. Na različitim su visinskim kotama, ali je vrlo vjerojatno da su pratili nagib terena te da su bili sadržajno i funkcionalno povezani. Mozaici u Arhiđakonovoj ulici organski „prate“ prostor u kojemu su nastali, međutim visinski i tlocrtno ne korespondiraju sa supstrukcijom vestibula.⁷²¹ Mozaici u Bulićevoj ulici arhitektonski također pokazuju određene nelogičnosti u odnosu s ostatkom palače, što je već istaknuto u prethodnom poglavlju (v. poglavlje II, 2.). Takva situacija može ukazivati na mogućnost da je zaista riječ o kasnijim intervencijama. One su se mogle dogoditi još tijekom dovršetka palače ili poslije formiranja čitave zone. Kao period gradnje palače obično se uzima vremenski raspon od 10 godina.⁷²² Tu je bilo prostora i vremena za različite intervencije, nadopune i pregradnje, uvjetovane trenutnim situacijama, željama cara ili problemima na terenu. Zato je moguće da su mozaici nastali tijekom dopune ili promjene projekta izgradnje palače. Ukoliko su mozaici nastali nakon izgradnje cjelokupnog kompleksa, a ne kao rezultat postupnosti radova, postavlja se pitanje što je na tim mjestima bilo prije njih? Ne čini se vjerojatnim da bi u izvornom projektu ova zona ostala neiskorištena i prazna. Arheološka istraživanja podnice pokazala su da su mozaici u Arhiđakonovoj i Bulićevoj ulici najstariji arheološki sloj. S obzirom na postojanje građevina ranijeg razdoblja unutar perimetra palače, teoretski je moguće da je riječ o ranijoj građevnoj fazi, kao što smatraju neki autori, ali je nelogično pretpostaviti da bi se gradnja zidova i dispozicija prostorija vodila prema mozaicima.⁷²³ Oni svakako stoje u skladu sa zidovima. Graditelji se nisu libili pregraditi i „reciklirati“ objekte iz ranijeg razdoblja, a kao dokaz tome mogu se uzeti bijeli mozaik i ostaci monumentalne građevine starijeg razdoblja pronađene u jugoistočnom dijelu palače.⁷²⁴ Naposljetku, kompozicijska križna shema oktogona evidentirana na mozaiku u Bulićevoj ulici isključuje mogućnost da je taj mozaik nastao prije sredine 3. stoljeća.

Detaljnijom analizom mozaika u Bulićevoj i Arhiđakonovoj ulici moguće je uočiti i pojedine razlike u tehničkoj i stilskoj izvedbi te u materijalu. Mozaici u Bulićevoj ulici su lošije

⁷²¹ T. MARASOVIĆ, K. MARASOVIĆ, 2012, 96.

⁷²² Ž. RAPANIĆ, 2007, 73-77.

⁷²³ Vidi bilj. 45-46.

⁷²⁴ J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 178-179; T. RISMUNDO, 2005a, 243-248.

tehnički izvedeni, međutim uočava se stanovita inovativnost u primjeni ornamentike (sjeverni tapet s kompozicijskom križnom shemom oktogona). Kockice mozaika su također zamjetno manje. Stanovite razlike ustanovljene su i u primjeni kamena od kojega su izrađene tesere, što je dokazano i prirodoslovno-laboratorijskim analizama.⁷²⁵ Moguće je pretpostaviti da su mozaici izrađeni u manjem vremenskom razmaku, pri čemu je uzorak s motivom beotskih štitova na oba mozaika ikonografska poveznica. Daljnja prirodoslovno-znanstvena i mineraloško-petrografska istraživanja materijala mogu dati više podataka u prilog točnijoj dataciji mozaika, kao i njihovu vremenskom međuodnosu i odnosu s arhitekturom. Pri tom se ne misli samo na istraživanja podrijetla kamena kockica mozaika, već i materijala podnice. Kada se razglaba o materijalu od kojega su izrađeni mozaici, važno je zapaziti činjenicu da je kamen od kojeg su izrađeni mozaici lokalni kamen vapnenac, dok je vrlo malo upotrijebljenog mramora (svjetlo-plave kockice?). Ta situacija bez sumnje ukazuje na lokalnu školu-radionicu mozaika, ali i na činjenicu da su mozaici nastali neposredno nakon opremanja palače dekorativnim kamenom. Da su mozaici nastali kasnije (kada se dio opreme palače već počeo uništavati), pitanje je koliko bi se odbačenoga dekorativnog kamena iskoristilo za izradu mozaika? Očito je da su mozaici nastali u razdoblju kada su obloge od dekorativnog kamena još uvijek bile u funkciji, što bi značilo netom nakon izgradnje palače ili jedne njezine faze (careva stana?). Crni kamen, vizualnim analizama određen kao vapnenac lokalnog podrijetla, javlja se i na mozaicima u Arhiđakonovoj i u Buličevoj ulici, ali je korišten i prilikom izrade poda mauzoleja u tehnici *opus sectile* (**K181, T22, sl. 195**). Izvjesno je da je za izradu crnih obloga i crnih kockica korišten isti kamenolom ili kava, odnosno da je zadržan kontinuitet vađenja kamena iz istog lokalnog kamenoloma, što može biti i dragocjen pokazatelj bliske vremenske odrednice. Ovi zaključci izvedeni su na temelju vizualnih analiza te ih treba dodatno potkrijepiti prirodoslovno-znanstvenim analizama.

I arheološki slojevi nad mozaicima ukazuju da su nastali u razdoblju bliskom izgradnje palače. U sloju neposredno iznad mozaika u Buličevoj ulici pronađeno je mnoštvo staklenih kockica mozaika, krhotina stakla i keramike, koji se datiraju uglavnom u razdoblje između 4. i 5. st.⁷²⁶ Nad mozaikom je pronađen i ulomak ruke skulpture izrađene od prokoneškog mramora (**K136**). Riječ je o skulpturi najkasnije iz Dioklecijanova perioda. Materijal i

⁷²⁵ Istraživanja su izveli B. MATULIĆ, K. BOSNIĆ, D. MUDRONJA. Rezultati istraživanja su objavljeni na Međunarodnoj konferenciji ASMOSIA XI (*Association for the Study of Marble & Other Stones In Antiquity*) održanoj u Splitu 18.-22. svibnja 2015, pod naslovom: *The use of limestone and marble as mosaic material of Diocletian palace*.

⁷²⁶ S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 12.

dimenzije isključuju mogućnost da je eventualno riječ o mlađoj skulpturi. Relativno štura analiza stratigrafske situacije nad mozaikom ne dopušta međutim veće pomake i zaključke po pitanju datacije mozaika. Oblik dvorišta s otvorenim trijemovima i impluvijem u sredini tipičan je za rimsko razdoblje i dobro se uklapa u koncept palače.

Pojedinačnom analizom elemenata rubnih, unutrašnjih traka te predloška glavnog polja također je teško preciznije datirati mozaik. Mnogi dekorativni motivi i njihove izvedenice u Arhiđakonovoj i Buličevoj ulici kontinuirano se pojavljuju od 1. do 5. st. Analizirajući uzorke rubne trake i predloške polja mozaika palače Matulić zaključuje da se na njima javljaju posebne inačice koje se ne javljaju u obližnjim provincijama.⁷²⁷ Prema današnjem stanju istraženosti, inačice Veneta, Istre i Lacija jedva zajednički mogu pratiti bogatstvo posebnih uzoraka dalmatinskog mozaičkog kruga.⁷²⁸ Prema Matuliću, navedeni mozaici naslanjaju se na jaku antičku tradiciju domaćeg salonitanskog stvaralaštva, koriste već poznate motive, ali stvaraju drukčije likovne odnose sukladno kasnoantičkim poimanjima.⁷²⁹ Kao analogije spominje mozaike iz unutrašnjosti provincije, iz Orlića, Prološca, Ilidže i Domavije.⁷³⁰ Smatra ih dokazom da u tom prijelaznom razdoblju mozaička produkcija u Dalmaciji nije zamrla. Postojanje domaće mozaičke škole-radionice, s glavnim središtem u Saloni, nije upitno. Tezu o postojanju radionice u Saloni postavio je još E. Dyggve, po čijem mišljenju je centar isporučivao isti materijal kockica, a i odlikovao se istom tehničkom osobitošću sve do Poreča.⁷³¹ Mano-Zisi zamijetio je na mozaicima isti način slaganja kockica, izbor motiva i geometrijski karakter dekorativnog sistema.⁷³² Suvremeni autori suglasni su s navedenim postavkama, a Matulić je ušao dublje u znanstvenu raščlambu i analizu uzoraka mozaika u odnosu na druge produkcijske centre.⁷³³

Položaj Salone u centru provincije Dalmacije, razdjelnice istoka i zapada, omogućio je miješanje utjecaja, što je rezultiralo razvitkom karakterističnog stila.

Odgovore na pitanja vezana uz točno definiranje faza gradnje i razdoblje nastanka mozaika mogu donijeti i novi nalazi podnih mozaika te posljedična analiza svih ornamenata.

⁷²⁷ B. MATULIĆ, 2004, 235.

⁷²⁸ B. MATULIĆ, 2004, 237, T.1.

⁷²⁹ B. MATULIĆ, 2004, 235.

⁷³⁰ Orlić: M. BUDIMIR, Lj. RADIĆ, 1992, 43, 44, sl. 8, 9,12; B. MATULIĆ, 1998, 396, 370. Proložac: K. PATSCH, 1900, 26. Ilidža: Đ. BASLER, 1972, 144, 155; V. JOVANOVIĆ, 1974, 130; I. ČREMOŠNIK, 1984, 43-63, sl. 26-42. Domavija: I. ČREMOŠNIK, 1984, 99-101, 125-126, sl. 72; B. MATULIĆ, 1998, 371, 381, sl. 16.

⁷³¹ E. DYGGVE, 1939, 63-64.

⁷³² Đ. MANO-ZISI, 1959, 91.

⁷³³ B. MATULIĆ, 1994; B. MATULIĆ, 1994a, 155-172; M. BUZOV, 1985, 51-58; B. MATULIĆ, 2003, 77-99.

Proučavanje mozaika i njihova međuodnosa važno je i za proučavanje prostornog konteksta – npr. razvitka i faza izgradnje sjevernog dijela jugoistočnog kvadranta palače. Pomake na tom području zasigurno će donijeti objava rezultata arheološkog istraživanja u Arhiđakonovoj ulici, na koju se još uvijek čeka. S obzirom na djelomičnu prostornu simetriju i postojanje istih sadržaja u sjevernim dijelovima jugoistočnog i jugozapadnog kvadranta (terme), otvorena dvorišta s mozaičkim podovima realno je očekivati i u jugozapadnom dijelu palače, posebice uz vestibul. Tu je početkom 20. st. G. Neimann prilikom sondiranja utvrdio postojanje poda na istoj razini.⁷³⁴ Taj podatak Neimann spominje samo usputno, ne donoseći podatke o eventualnim predlošcima polja, stanju sačuvanosti, niti istraženoj površini. Mali broj znanstvenika ga je uzeo u obzir prilikom analize mozaika i jugozapadnog dijela palače.⁷³⁵ Očiti odnos i postojanje mozaičkih podova u prostorima između perimetralnih zidova i zidova zapadnog i istočnog temena ukazuje na nepobitnu važnost prostora, neovisno o pitanju o kojoj je građevnoj fazi riječ.

3.2. Zidni mozaici

3.2.1. Mozaik u vestibulu

Mozaik vestibula palače bio je vidljiv na svome mjestu još u 16. st. Ta činjenica proizlazi iz svjedočanstva splitskog pjesnika Marka Marulića, koji donosi podatak da „se još uvijek ponegdje vide mozaikom oslikane površine kojima su bili urešeni.“⁷³⁶ Iz toga se može zaključiti da je već tada bio samo parcijalno sačuvan. Prilikom popravka kupole vestibula 1898. godine, don F. Bulić je izvijestio da su na tri mjesta pronađeni *in situ* sačuvani ulomci mozaika od staklene paste.⁷³⁷ U izvještaju donosi podatak da su bili sačinjeni od kockica crvene, zelene i bijele boje te jako oštećeni vatrom.⁷³⁸ Na gornjem dijelu kupole tada su na više mjesta ustanovljeni veći i manji dijelovi morta u kojemu su nekada bile sidrene tesere. Zbog opasnosti od otpadanja dva ulomka su skinuta i pohranjena u Arheološki muzej u

⁷³⁴ G. NIEMANN, 2005, 86.

⁷³⁵ Na postojanje mozaika samo usputno se osvrtu C. SMITH, 1979, 141 i I. VOJNOVIĆ, 2013, 307.

⁷³⁶ Marulić podatak navodi opisujući kružne hramove palače, među koje je zbog kružne osnove uključio i vestibul. S obzirom da su prema svjedočanstvu A. Prokulijana kružni hramovi već tada bili sačuvani samo u temeljima, više autora je suglasno da on opisuje upravo vestibul, usp. I. KUKULJEVIĆ, 1896, 62; F. BULIĆ, 1908, 105; F. BULIĆ, 1912, 65-67; L. MARGETIĆ, B. LUČIN, 2005, 17.

⁷³⁷ F. BULIĆ, 1989, 110.

⁷³⁸ Isto.

Splitu.⁷³⁹ Treći ulomak od svega tri zelene kockice na sjeverozapadnom dijelu kupole je obrubljen i ostavljen na izvornome mjestu.

Od dva ulomka izvađena s izvornog mjesta 1898. godine, jedan je još uvijek pohranjen u depou Arheološkog muzeja.⁷⁴⁰ Na ulomku je danas sačuvano samo nekoliko kockica od staklene paste (**K163, T21, sl. 192**). Riječ je modro-zelenim i žuto-zelenim kockicama poredanim u dva horizontalna reda. Kockice su nepravilnog oblika, dimenzija od 0,5 do 1,5 cm. Likovni karakter mozaika nije moguće pretpostaviti. Na temelju podataka iz literature i današnjih ostataka moguće je samo rekonstruirati da je sadržavao više boja: crvenu, zelenu, zeleno-žutu i bijelu. Takva kombinacija boja javlja se i na ostalim ulomcima zidnih mozaika.

3.2.2. Mozaik u jugozapadnom dijelu palače

U jugozapadnom dijelu palače, u jednoj od niša careva stana evidentiran je također ulomak zidnog mozaika od staklene paste (**K171, T21, sl. 191, 193**).⁷⁴¹ Mozaik je sporadično sačuvan na podlozi od vapnene žbuke dimenzija cca 40 x 30 cm, na visini od oko 2 m od današnje razine poda. Kockice su nepravilnog oblika – od pravokutnih do trokutastih – što je očito povezano s oblikovanjem uzoraka (sl. 71). Dimenzije kockica se kreću od 0,5 do 2,5 cm. Među kockicama su evidentirane one od bijelog vapnenca, dok su ostale raznobojne i od staklene paste. Vidljive su dvije nijanse žute, crvena, svijetlo-plava, plava, svijetlo-zelena, tamno-zelena, bijela, siva, modra i crna boja. Moguće je da je bilo i kockica od sedefa. Stanje očuvanosti mozaika je loše. Kockice žute boje su najzastupljenije i sačuvane parcijalno u nekoliko redova. Predložak nije moguće rekonstruirati, no čini se da nije bio geometrijski. U južnom gornjem dijelu sačuvane površine razabire se jedan detalj koji moguće pripada stapci cvijeta s tučkom (sl. 71). Slično prikazan cvijet vidljiv je na mozaiku iz bazilike na Kapljuču, danas pohranjenom u Arheološkome muzeju Split (sl. 70).⁷⁴² Da je mozaik sadržavao vegetabilan motiv je sasvim sigurno, no je li ga u cijelosti ispunjavao takav motiv, nije moguće reći. Unatoč parcijalnoj sačuvanosti vidljivo je da je izvorno sadržavao bogatu kolorističku kompoziciju.

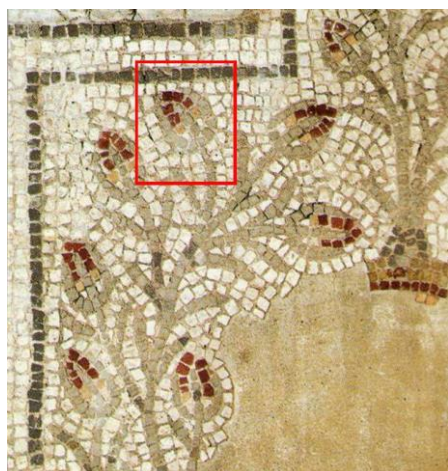
⁷³⁹ F. BULIĆ, 1908, T. 20, sl. 2, gdje se navodi podatak da su ulomci pohranjeni u Arheološkome muzeju u Splitu pod inv. brojem 190 Kat. A *Varia*.

⁷⁴⁰ Mozaik se nalazi pod inv. br. AV 190. Prilikom uvida u depou Arheološkoga muzeja u Splitu drugi ulomak nije bilo moguće pronaći.

⁷⁴¹ S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 70, bilj. 57.

⁷⁴² N. CAMBI, 2002, 286, sl. 457.

Ulomak se po tehničkim karakteristikama, materijalu i veličini kockica podudara s ulomcima mozaika pronađenima u vestibulu. Svi ulomci su prilikom uvida u stanje pregledani s elektroničkom lupom koja ima mogućnost povećanja 50-200x. Na taj način je bilo moguće pregledati strukturu kockica i utvrditi boje. Dodatne analize materijala nisu bile moguće, jer bi to podrazumijevalo zadiranje u strukturu površine. Bitno je spomenuti da je ulomak pronađen *in situ* potrebno hitno zaštititi i konzervirati. Njegova podloga je trošna i mozaik bi kroz koju godinu mogao u potpunosti nestati. Na tolikoj površini se vjerojatno sačuvao zbog toga što je duže vremena bio pokriven žbukom iz mlađeg perioda.

Sl. 70

Sl. 71

3.2.3. Ostali nalazi mozaika od staklene paste

Tijekom raznih arheoloških istraživanja palače na nekoliko su mjesta evidentirani sporadični ulomci mozaika od staklene paste. Nekoliko većih ulomaka i mnoštvo razasutih kockica pronađeno je u slojevima materijala iznad mozaika u Buličevoj ulici (**K172-174**).⁷⁴³ Koncentracija materijala indicira da je i na tom području postojao mozaički zid ili svod.⁷⁴⁴ Na osnovu ulomaka nije moguće pretpostaviti likovni karakter mozaika, ali su sastavljeni od malih pravokutnih i nepravilnih kockica od vapnenca (sive, crvene, crne boje) i staklene paste (zelene i plave boje). U nekoliko navrata spominjalo se i postojanje zlatnih kockica, međutim, u kasnijim izvještajima i na temelju provedenih analiza te su tvrdnje opovrgnute.⁷⁴⁵

U jugozapadnom uglu sklopa triklinija (careve blagovaonice), na prostoru koji graniči sa susjednom prostorijom prema zapadu, u drenažnom kanalu, pronađena su dva mala ulomka

⁷⁴³ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 44.; C. SMITH, 1979, 141-144.

⁷⁴⁴ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 44.

⁷⁴⁵ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 44; C. SMITH, 1979, 141.

zidnog mozaika (**K169-170**).⁷⁴⁶ Sadrže kockice grubo složene u horizontalne redove, a riječ je o bijelim i prozirnim kockicama. Materijal je u kanal dospio naknadnom intervencijom i nije poznato odakle potječe. Tijekom arheološke kampanje 1992. god. u neposrednoj blizini triklinija pronađeno je nekoliko ulomaka zidnih mozaika (**K164-168**).⁷⁴⁷ Nažalost, danas su izgubljeni pa ih nije bilo moguće pobliže sagledati, a njihov izgled je poznat samo na osnovu crno-bijele fotografije. Iznimno je zanimljiv ulomak od modrozelenih i zlatnožutih kockica od staklene paste.⁷⁴⁸ Kockice su poslagane radijalno i koncentrično, međutim unatoč većoj sačuvanoj površini ni ovdje nije moguće rekonstruirati motiv. S obzirom na područje nalaza, navedene ulomke moguće je povezati s dekorativnim programom triklinija ili istočnim prostorijama careva stana. Analizom stratigrafskih slojeva Delonga i Bonačić Mandinić zaključile su da mozaici pripadali gornjim prostorijama istočnog dijela carske rezidencije.⁷⁴⁹ Tijekom istraživanja istočnih termi pronađeno je također nekoliko ulomaka žbuke s ostacima kockica (**K175-176**) i nešto razasutog materijala. Kockice su od staklene paste, zelene, plave i crvene boje.⁷⁵⁰ Neke kockice su bezbojne. Bezbojne kockice mogle su biti presvučene zlatnim listićima. Relativno skromna količina materijala navela je istraživače na zaključak da su kockice u prostorije dospjele nasipanjem materijala iz drugih dijelova palače.⁷⁵¹ Tijekom istraživanja dotad neistraženog dijela istočnih termi 2002. god. pronađen je veliki broj staklenih kockica mozaika presvučenih zlatnim listićima.⁷⁵² Pronađene su prigodom istraživanja kaldarija, u pješčanom nasipu ispod porušenog poda od mortne podloge među pilama koje su ga podržavale.⁷⁵³ U zapadnim termama pronađeni su ulomci mozaika *in situ*, međutim nedovoljno veliki da bi pokazali likovnu shemu koja je eventualno krasila mozaik.⁷⁵⁴ U razasutom materijalu pronađena su tri veća ulomka sastavljena od bijelih i prozirnih kockica (**K177-179**).

⁷⁴⁶ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 37; C. SMITH, 1979, 141.

⁷⁴⁷ V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2005, 10, sl. 6; V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2014a, 136, sl. 138.

⁷⁴⁸ V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2014a, 136.

⁷⁴⁹ Isto.

⁷⁵⁰ C. SMITH, 1979, 143-142.

⁷⁵¹ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 44.

⁷⁵² T. RISMUNDO, 2005, 154.

⁷⁵³ Isto.

⁷⁵⁴ S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 57. Autori nažalost ne donose precizne podatke ni fotografije nalaza. Danas u spomenute prostorije nije moguće ući, te nije poznato da li su nalazi još uvijek *in situ*.

4. Štuko dekoracija i freske

Među arheološkim nalazima u Dioklecijanovoj palači nisu evidentirani ostaci štuko dekoracije, a vrlo je malo onih koji se mogu povezati s fresko slikarstvom. Navedene tehnike su bile standard ukrašavanja zidova, stropova i svodova u rimskoj stambenoj arhitekturi,⁷⁵⁵ stoga je i očekivano da je takav vid dekoracije postojao i u palači, barem u zonama privatnog carevog stana. Osnova za izradu štukatura, zidnih slika i freski su vapnene žbuke. Potpuno odsustvo arheoloških nalaza u vidu tih tehnika može se tumačiti fizikalno-kemijskim parametrima materijala. Stanje sačuvanosti čitavog repertoara zidne ukrasne dekoracije upućuje na sasvim logičnu situaciju – ona je najviše stradala tijekom brojnih preinaka, pregradnja i urušavanja dijelova stambene arhitekture. Čak su i zidne mramorne obloge (često kombinirane s freskama i štukaturom) pronađene u iznimno fragmentiranom stanju te ne postoje *in situ* sačuvani primjerci (v. poglavlje IV, 5.). Analogni primjeri iz rimske umjetnosti pokazuju da su štukature i freske sadržavale širok dijapazon tema, od vegetabilnih motiva do mitoloških scena.⁷⁵⁶ Tom vidu dekoracije palače za sada se u stručnim i znanstvenim krugovima pridavala nedovoljna pozornost.⁷⁵⁷

4. 1. Kratak osvrt na štuko dekoraciju i pitanje njezine upotrebe

Štuko (tal. *stucco*) je žbuka koja se spravljala prema posebnim recepturama, a najčešće se primjenjivala prilikom ukrašavanja unutrašnjih prostora i arhitektonskih elemenata. Njome su oblagani svodovi, zidovi, stupovi i profilacije. Osnovni materijal za pripremu žbuka od kojih su se izrađivale štukature je gips i/ili vapno, voda i punilo (uglavnom mljeveno brašno ili sedra).⁷⁵⁸ Dodavanjem različitih punila i aditiva postizala su se željena i različita svojstva žbuke. Jedno od njih je produženje vremena sušenja, što je omogućavalo izradu i modeliranje jako finih i složenih reljefa.⁷⁵⁹ Dodavanje pigmenta pospješilo je dekorativnu stranu tehnike: na taj način je bilo moguće oponašati boju i teksturu poliranih mramora. Finalizirana površina štukature pogodna je i za pozlaćivanje.

Inačice receptura i tehnologija izrade žbuka za štukature su razne, a ovise o radionici, njenom geografskom položaju i vremenskom razdoblju. Izradu štuko dekoracija su poznavali

⁷⁵⁵ M. BUZOV, 1991, 48.

⁷⁵⁶ VITRUVIJE, Deset knjiga o arhitekturi, 7, 4.

⁷⁵⁷ K. Džin i V. Girardi Jurkić dotakle su se ove tematike na području Pule i Istre, v. V. GIRARDI JURKIĆ, 2011, 77-90; K. DŽIN, 2011, 91-107. O suvremenom metodološkom pristupu rimskodobnom stambenom prostoru, v. S. KIRCHHOFFER, A. KURILIĆ, 2011, 333-345.

⁷⁵⁸ B. MATULIĆ, 2012, 145.

⁷⁵⁹ Isto.

minojska, mikenska, egipatska i klasična grčka umjetnost, a tijekom helenizma raširila se po čitavom mediteranskom bazenu.⁷⁶⁰ Za vrijeme rimskog carstva je zbog svoje svestrane primjene i ekonomske isplativosti široko rasprostranjena, a tehnološki je dovedena do visoke razine. Pojedine varijacije tehnike (kao primjerice *stucco lustrato*) korištene su kao podloga za zidne slike, a vrhunac tehnike vidljiv je i danas u Pompejima i Herkulanumu. S obzirom da su štukature iznimno otporne na vanjske utjecaje i vlagu, učestalo su se koristile za oblaganje unutrašnjih zidova termi.⁷⁶¹ Stari crteži B. Peruzzija svjedoče da su i Dioklecijanove terme u Rimu bile ukrašene tom tehnikom, te da se praksa korištenja zadržala i u 4. st.⁷⁶²

Unutar zone istočnih terma Dioklecijanove palače *in situ* je pronađen mali ulomak žbuke na kojemu se vidi mramorizacija izvedena u grubom crtežu.⁷⁶³ Autori istraživanja nisu iznijeli više podataka osim pretpostavke da je on naknadno izveden.⁷⁶⁴ Vrlo je izgledno da su zidovi termi bili ukrašeni štuko dekoracijom.

S obzirom na nedovršenost reljefa i arhitektonske dekoracije unutar palače, nekoliko autora implicira postojanje štuka kao završnog sloja na pojedinim reljefima.⁷⁶⁵ Pritom uglavnom ciljaju na reljefe unutrašnjeg friza mauzoleja koji su ostali nedovršeni. Smatraju da je na kamen (poglavice na reljefna poprsja Dioklecijana i Priske) postavljen fini sloj štuka koji je naknadno obojan, a moguće i pozlaćen.⁷⁶⁶ Prilikom konzervatorsko-restauratorskih radova na frizu mauzoleja nisu evidentirani tragovi boje ni štuka.⁷⁶⁷ Malo je vjerojatno da se takav završni sloj postavljao na reljefe koji su nedovršeni. Dijelovi unutrašnjeg friza mauzoleja (K46-69) jasno pokazuju višak materijala (kamena) od po nekoliko centimetara, iz čega proizlazi da se na tako amorfnu masu nije mogao dodavati završni sloj štuka, jer bi konačan rezultat bio još više zbunjujući i estetski neprikladan.

Oblaganje stupova štukom te imitiranje mramora česta je praksa u antici. U Dioklecijanovoj palači korištene su velike količine importiranog kamena za izradu stupova i arhitektonskih elemenata, međutim u unutrašnjim prostorima mogao je egzistirati i takav vid dekoracije.

⁷⁶⁰ Isto.

⁷⁶¹ B. MATULIĆ, 2012, 142; S. BETTINI, 2001, 79.

⁷⁶² S. BETTINI, 2001, 79, bilj. 44.

⁷⁶³ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 31, 44.

⁷⁶⁴ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 31.

⁷⁶⁵ H. P. L'ORANGE, 1985, 21; S. McNALLY, 1996, 54.

⁷⁶⁶ S. McNALLY, 1996, 54.

⁷⁶⁷ Radove je 2011.-2013. godine izvodila tvrtka Neir d.o.o., a u razgovoru s kolegama konzervatorima-restauratorima koji su sudjelovali u radovima dobila sam informaciju da nije evidentirano postojanje takvog materijala.

4.2. Freske

Zidni oslici i freske u kasnoantičkoj i tetrarhijskoj umjetnosti imali su dekorativnu, ali i propagandno-političku ulogu. Premda je ova vrsta dekorativnog programa općenito loše sačuvana, postoji nekoliko primjera koji potvrđuju dvojnost likovnog repertoara. U Luksoru, u nekadašnjem Dioklecijanovu kampu, sačuvani su ostaci freske koja sadrži političko-propagandni program. Premda je njezino stanje sačuvanosti loše, na temelju starih crteža i akvarela moguće je rekonstruirati detalje oslika i izvornu imperijalnu ikonografiju.⁷⁶⁸ U kasnoantičkoj Vili Casale (Piazza Armerina) na jugu Italije sačuvan je *in situ* veliki broj fresaka. Dijelom sadrže figuralne motive, ali veću površinu zauzimaju geometrijski oblici koji oponašaju mramor i mramorne obloge. Oslikavanje zidova takvom vrstom ornamenata je bilo učestalo s obzirom da je riječ o ekonomski dostupnom i isplativom načinu dekoriranja.

Ulomci fresaka koje su krasile Dioklecijanovu palaču sačuvani su samo sporadično. Dokumentacija i izvori u literaturi o pronađenim ulomcima su veoma siromašni, a njihovo stanje sačuvanosti ne nudi mogućnost rekonstrukcije ornamenata.

Fragmenti oslikane žbuke pronađeni su u jugoistočnom dijelu palače (carevu stanu) na izvornoj razini u današnjoj Buličevoj i Severovoj, te u Lukačićevoj ulici.⁷⁶⁹ U Arhiđakonovoj ulici, na zidu koji dijeli prostor od južnog dijela temena mauzoleja (u zoni gdje je pronađen geometrijski podni mozaik) evidentirani su *in situ* tragovi antičke žbuke.⁷⁷⁰ Ostaci su vidljivi netom iznad razine mozaika, cijelom dužinom sjevernog zida temena. Povezani su s razinom mozaika bez graničnika ili mramornih obloga. Zbog iznimno lošeg stanja sačuvanosti nije moguće utvrditi je li žbuka bila bojana ili oslikana.

U praksi su freske vrlo često bile uokvirene arhitektonskim elementima, kao što su pilastri, lezene i okviri.⁷⁷¹ Veliki broj profiliranih arhitektonskih elemenata, odnosno pretpostavljenih okvira zidnih slika pronađen je u neposrednoj blizini triklinija (K396-374). S obzirom na mjesto nalaza, ulomci su mogli pripadati izvornoj dekoraciji triklinija, ali su mogli biti doneseni iz bilo koje prostorije jugoistočnog dijela palače. U literaturi se navodi da su uz profilirane elemente nađeni ulomci mozaika i fresaka.⁷⁷² Ostaci nisu pobliže dokumentirani ni

⁷⁶⁸ I. KALAVREZOU-MAXEINER, 1975, 225-252; J. G. DECKERS, 1979, 622.

⁷⁶⁹ Buličeva i Severova ulica: J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 44; Lukačićeva ulica: S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1997, 22; T. MARASOVIĆ, 1989, 123-125; S. McNALLY, 1989, 129-131, sl. 1-4; T. MARASOVIĆ, 1989a, 7-11.

⁷⁷⁰ Tragovi žbuke evidentirani su prilikom konzervatorsko-restauratorskih zahvata na mozaicima 1998. godine. Zahvate je izvršio Hrvatski restauratorski zavod, Odjel u Splitu.

⁷⁷¹ M. BUZOV, 1991, 48.

⁷⁷² J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 37.

objavljeni, vjerojatno zato što je riječ o malim ulomcima. Ukoliko pretpostavimo da su ulomci dio dekorativnog programa triklinija, na osnovu nalaza i dalje nije moguće pretpostaviti koliku su površinu freske zauzimala i kakvu su vrstu likovnog programa nosile. Zanimljivo je, međutim, da antički izvori opisuju koji su motivi fresaka i zidnih dekoracija najprihvatljiviji za blagovaonicu (triklinij). Vitruvije navodi da ukrasi na žbuci triklinija moraju biti u skladu s prostorijom i funkcionalnošću. U zimskim blagovaonicama, prema njemu, nisu izrađivane velike ni povijesne slike, kao ni komplicirani ukrasi vijenaca svodova. Razlog tome je velika koncentracija dima i čađe koja se lijepi na zidove i komplicirane reljefe. Iz tog razloga Vitruvije navodi kako u podnožje triklinija treba postaviti crne panele (vjerojatno pod time misli na mramorne obloge) s umetnutim trakama okera ili minija.⁷⁷³ Na osnovu pretpostavljenih arheoloških dokaza (okvira zidnih ploha) i povijesnih izvora, moguće je iznijeti hipotezu da je triklinij Dioklecijanove palače bio obložen mramornim oblogama i okvirima zidnih slika, dok su same slike vjerojatno bile jednobojne ili jednostavnih geometrijskih oblika.

Sl. 72

Tijekom arheološkog istraživanja jugoistočnog dijela palače, 1969. godine, u Lukačićevoj ulici pronađena su tri ulomka zidnih oslika čiji je likovni repertoar dobro vidljiv.⁷⁷⁴ Ulomci su otkriveni istraživanjem supstrukcija jedne od četiriju prostorija uz unutarnju stranu istočnog perimetralnog zida palače (u zoni između jugoistočne ugaone i pravokutne kule). Ostaci fresaka zatečeni su na dvama velikim

blokovima zida izrađenim u tehnici *opus incertum mixtum* (sl. 72). Prema stratigrafskim slojevima utvrđeno je da su blokovi pripadali urušenim katnim prostorijama palače.⁷⁷⁵ Dva ulomka sadrže istovjetni motiv bijelih štitova (**K180, T21, sl. 194**). Oni su odmah po pronalasku odvojeni od originalnih blokova, te istraženi, konzervirani i pohranjeni. Veći fragment se danas nalazi izložen u Muzeju grada Splita (inv. br. MGS 4332), dok je manji pohranjen u zbirci Zaklade Karlo Grenc u Splitu. Na većem ulomku niže se trideset motiva

⁷⁷³ VITRUVIJE, Deset knjiga o arhitekturi, 7, 4.

⁷⁷⁴ S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 22; T. MARASOVIĆ, 1989, 123-125; T. MARASOVIĆ, 1989a, 7-11; S. McNALLY, 1989, 129-131, T. 1-4.

⁷⁷⁵ T. MARASOVIĆ, 1989, 123.

štitova ili tzv. kopljastih listova poredanih u pet horizontalnih redova. Motivi su izvedeni na način da bijelo polje freske obrubljuju geometrizirane biljne vitice izvedene u dvije linije crne i smeđe boje. Na vrhu ulomka nalazi se jednostavna dekorativna traka izvedena u bijeloj, žutoj i zelenoj boji. Na manjem fragmentu je očuvano šest motiva koji su obrubljeni na isti način kao na ulomku br. 1 bez ukrasne bordure. Treći ulomak je sadržavao ukras crvenih i žutih trokuta odvojenih vrpčama, međutim on se nije sačuvao. Njegov izgled je poznat samo iz literature i s arhivskih fotografija.⁷⁷⁶

Odmah po pronalasku fragmenata postavilo se pitanje njihove datacije, oko koje su se polarizirala dva različita mišljenja od članova iste arheološke ekipe. T. Marasović je zauzeo stav da su ulomci dio izvorne dekoracije Dioklecijanove palače.⁷⁷⁷ S. McNally je pak sklonija tvrdnji da su ulomci srednjevjekovni.⁷⁷⁸ Stav da je riječ o antičkim freskama kasnije je preuzet i opće prihvaćen u literaturi o palači, a izloženi primjerak je tako i prezentiran u Muzeju grada Splita.

Pri analizi i pokušaju datacije Marasović se vodio činjenicom da je riječ o prvom i jedinom žbukanom sloju na kasnoantičkoj strukturi. On smatra da bi se zadržali makar i minimalni tragovi izvorne dekoracije ili podloge ukoliko je zid naknadno prežbukano, što je sasvim logično.⁷⁷⁹ Tehnološka analiza fresaka izvedena odmah po pronalasku (analizu je izradila specijalistička radionica Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture Srbije) pokazala je da je riječ o karakterističnoj antičkoj strukturi.⁷⁸⁰ Nažalost, izvještaj danas nije dostupan. Direktna analogija motivu Marasović je evidentirao na fresci iz Celja.⁷⁸¹ Freska se datira u početak 2. st., sadrži identične motive štita, a i likovni tretman je blizak. Takav motiv, u različitim varijacijama, javlja se i na geometrijskim antičkim mozaicima. Mozaik s identičnom kompozicijskom shemom, oblikom motiva i rasporedom zabilježen je na geometrijskom predlošku podnog mozaika u Tunisu, a vrlo slična varijacija susreće se i u Ostiji.⁷⁸² U Sirmiju je na podnom mozaiku motiv štitova ili šiljastih listova zabilježen na unutrašnjoj rubnoj traci.⁷⁸³ Rubna traka na mozaiku jedne od prostorija u Vili Casale sadrži identičan motiv. Likovni pristup u oblikovanju motiva na fresci i mozaiku je sličan. Ploha,

⁷⁷⁶ S. McNALLY, 1989, T. 4.

⁷⁷⁷ T. MARASOVIĆ, 1989, 123-125; T. MARASOVIĆ, 1989a, 7-11.

⁷⁷⁸ S. McNALLY, 1989, 129-131.

⁷⁷⁹ T. MARASOVIĆ, 1989a, 8.

⁷⁸⁰ T. MARASOVIĆ, 1989a, 8.

⁷⁸¹ T. MARASOVIĆ, 1989a, 8-10; Lj. PLESNIČAR-GEC, 1987, 219-226, 259-260.

⁷⁸² Tunis: C. BALMELLE *et alii*, 1985, 339, 218c. Ostija: G. BECATTI, 1961, 294, T. 45; C. BALMELLE *et alii*, 1985, 339, 218b.

⁷⁸³ O. BRUKNER, 1989, 165, sl. 6.

odnosno površina freske je jedinstveno bijelo polje, a motive zatvaraju linije izvučene na polju. Isti pristup je čest na kasnoantičkim mozaicima, a evidentiran je i na geometrijskim podnim mozaicima u Dioklecijanovoj palači. Prilikom izrade freske korišten je sužen repertoar zemljanih tonova, što je uočeno i kod mozaika.

Zanimljiva je činjenica da se Marasović prilikom obrade ulomaka niti jednom nije osvrnuo na treći fragment. To je uradila McNally, povezujući ga s geometrijskim uzorcima na zidnim oslicima u Vili Casale, premda je izrazila sumnju u njegovo rimsko podrijetlo.⁷⁸⁴ McNally je sva tri pronađena ulomka na temelju stilsko-likovne analize pripisala srednjevjekovnom razdoblju, smatrajući da je riječ o intervenciji prilikom prenamjene prostorija.⁷⁸⁵ Ulomke datira u prijelaz iz 14. u 15. st., a analogije nalazi na ranorenesansnim freskama slikara Masaccia i Uccella.⁷⁸⁶ Smatra da se pripadajući tip dekoracije koristio pri oslikavanju elegantnih interijera, a riječ je o draperiji ili zavjesi načinjenoj od krzna hermelina. Hipotezu je nedavno aktualizirala V. Delonga, potaknuta novim nalazima ulomaka srednjevjekovnih fresaka otkrivenih tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja 1992. godine u jugoistočnom dijelu palače.⁷⁸⁷ Delonga smatra da je freska pronađena 1969. godine bila dio zidne dekoracije prostorija splitskog episkopija, koji se smjestio u tada još sačuvanim prostorijama carske rezidencije (prenamjena prostora odvila se već u ranom srednjem vijeku).⁷⁸⁸ Na temelju stratigrafske analize freske autorica zaključuje da su gornje prostorije careva stana sve do razvijenog srednjeg vijeka bile neoslikane.⁷⁸⁹ Za razliku od McNally, fresku datira u kraj 13. i početak 14. st., te iznosi nekoliko primjera kasnogotičkih, odnosno ranoromaničkih zidnih slika na kojima je vidljiv uzorak hermelina gotovo istovjetan ornamentu na freski iz palače. Kao najvažnije analogije ističe dvije freske iz Švicarske: prikaz *Mater Misericordiae* iz crkve sv. Ambrozija u mjestu Chironicote te fresku s prikazom sv. Kristofora u crkvi sv. Petra u Mistalu.⁷⁹⁰ Međutim, analogije su brojne, a sličnost s primjerkom iz palače je više nego indikativna.⁷⁹¹ Temeljeći spoznaje na arheološkoj stratigrafiji i kontekstu nalaza te povijesnim dokumentima (tzv. Bartolomejevoj reambulaciji), Delonga ide korak dalje i predlaže točan mikrolokacijski smještaj i kontekst. Smatra da je freska ukrašavala zidove nekadašnje kapele

⁷⁸⁴ S. McNALLY, 1989, 129-131.

⁷⁸⁵ S. McNALLY, 1989, 130.

⁷⁸⁶ S. McNALLY, 1989, 131.

⁷⁸⁷ V. DELONGA, 2010, 341-364; V. DELONGA, 2014a, 245-258.

⁷⁸⁸ V. DELONGA, 2014a, 252.

⁷⁸⁹ Isto.

⁷⁹⁰ V. DELONGA, 2014a, 252, sl. 11-12.

⁷⁹¹ V. DELONGA, 2010, sl. 4-11.

sv. Ivana Evanđelista (smještene u arhitektonskom bloku četiri prostorije s unutrašnje strane istočnih zidina palače), koja je imala funkciju skriptorija.⁷⁹²

Na temelju gore iznesenog vidljiv je kontinuitet prikazivanja ornamenta tzv. šiljastih koplja ili štitova u kasnoj antici (uglavnom na mozaicima), ali i u srednjem vijeku (na zidnim oslicima). U kasnoj antici uzorak je imao isključivo ulogu geometrijskog predloška, dok je u srednjem vijeku korišten kao likovni ornament za prikazivanje zastora ili draperija od hermelina. Na osnovu postojećih analogija obje su datacije izgledne. Međutim, uzimajući u obzir širi kontekst arheoloških nalaza, povijesno-prostorni razvitak jugoistočnog dijela palače i brojnost analogija – tumačenje ulomka freske kao srednjevjekovnog nalaza je ipak izglednije.

Kemijska i tehnološka analiza rimskodobnih i srednjevjekovnih uzoraka fresaka, te usporedba rezultata mogle bi dati detaljnije informacije o tehnologiji izrade fresaka, što bi pak moglo biti definitivno uporište za točnu dataciju. Analiza srednjevjekovnih ulomaka pronađenih u palači tijekom 1992. godine djelom je i odrađena, te je dobra osnova za daljnje analize i usporedbe.⁷⁹³

DeLongina atribucija i datacija ulomka pronađenog 1969. godine uvelike revidira (ali i osiromašuje) dosadašnje skromne spoznaje o zidnom slikarstvu Dioklecijanove palače. U tom tumačenju ipak ostaje sporan jedan detalj. Ostaje otvoreno pitanje je li moguće da su gornji katovi Dioklecijanova rezidencijalnog bloka bili nedovršeni po pitanju dekoracije? Nalazi iz 1992. godine naime potvrđuju činjenicu da su prostori bili ukrašeni mramornim oblogama i mozaicima, pa se postavlja pitanje koliko je moguće da su zidovi ostali nedovršeni po pitanju slikarske dekoracije, a da su ujedno bili useljeni i korišteni?

⁷⁹² V. DELONGA, 2014a, 252.

⁷⁹³ M. PALČOK, 2014, 259-263.

5. Mramorne obloge i drugi oblici dekorativnog kamena

Tijekom brojnih arheoloških istraživanja Dioklecijanove palače i njene neposredne okolice pronađen je veliki broj ulomaka dekorativnog kamena grčke, maloazijske i egipatske provenijencije. Osim što se koristio za oblaganje zidova i podova reprezentativnih prostorija, korišten je za oblaganje namještaja i arhitektonskih elemenata. U nekim slučajevima od njega su u potpunosti izrađivane skulpture i konstruktivni elementi.⁷⁹⁴

Kada se saberu svi dosadašnji nalazi može se ustvrditi da je u palači za podne i zidne obloge korišteno više od 16 različitih vrsta ukrasnog kamena.⁷⁹⁵ Do sada su evidentirani: crveni i grimizni porfir, zeleni porfir, crni porfir, *pavonazetto*, *giallo antico*, *verde antico*, *africano*, sivi granit, *cipollino*, oniks ili egipatski alabaster, prokoneški mramor, *marmo scritto*, pentelički mramor, afrodizijski mramor, *lummaschetto* i serpentin.⁷⁹⁶

Istraživanje ove vrste dekorativnog programa palače je problematično iz više razloga. Izvorni antički pod mauzoleja izveden u tehnici *opus sectile* danas je pokriven pločnikom katedrale, a vidljiv je tek njegov mali dio (**K181**, **T22**, sl. 195). Na ostalim zonama unutar palače zabilježeno je samo nekoliko djelomično sačuvanih primjera mramornih obloga na izvornome mjestu: uz triklinij, u portikatu (kriptoportiku), na sjevernom zidu centralne dvorane careva stana i u istočnim termama.⁷⁹⁷ Uz južni zid temena pronađen je negativ (otisak) zidne obloge u žbuci.⁷⁹⁸ Problem istraživanja mramornih obloga leži u tome što su ulomci jako oštećeni i slomljeni te ne nude mnogo informacija za potencijalnu rekonstrukciju geometrijskih predložaka. Pronađeni materijal moguće je povezati s prostornim kontekstom pojedinih prostorija palače, no i tu treba biti jako oprezan. Naime, kao i obični vapnenački kamen, dekorativni kamen se reupotrebljavao i raznosio nakon urušavanja i destrukcije zona palače. Dokaz tome je romanička propovjedaonica u katedrali, koja je u potpunosti izgrađena od raznih vrsta mramora.⁷⁹⁹ Arheološka istraživanja obale uz južni dio palače pokazala su da je

⁷⁹⁴ Palača je bila opremljena skulpturama egipatskih sfinji od crnog, sivog i ružičastog granita. Jedan mali ulomak ruke iz Muzeja grada Splita (**K136**) i glava muškarca iz Etnografskog muzeja u Splitu (**K134**) svjedoče o tome da je palača bila ukrašena i skulpturom od dekorativnog kamena. Više o upotrebi dekorativnog kamena za izradu arhitektonskih elemenata v. kod K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 89-100.

⁷⁹⁵ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 95.

⁷⁹⁶ I. MIRNIK, 1980, 9-10; K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 95.

⁷⁹⁷ Triklinij: E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 115; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 30. Portikat: J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2002, bilj. 11. Centralna dvorana careva stana: F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1912, 115; C. FSKOVIĆ, 2005, 27. Istočne terme: J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 26; T. RIMONDO, 2005, 156, sl. 1.

⁷⁹⁸ S. BUBLE, 2013, 277.

⁷⁹⁹ Usp. A. SUNKO KATAVIĆ, 2014, 242, sl. 13.

nasuta od materijala iz palače, unutar kojeg je pronađen iznimno veliki broj ulomaka mramornih obloga.

S obzirom da je riječ o materijalu koji zbog stanja sačuvanosti nije odviše atraktivan, njegova dosadašnja obrada nije bila kataloška, već uglavnom numerička (statistička).⁸⁰⁰

Tijekom istraživanja jugoistočnog dijela palače u razdoblju od 1969. do 1974. godine, u više istraženih zona pronađena su ukupno 524 ulomka dekorativnog mramornog kamena.⁸⁰¹ Znatno manji, ali ne zanemarivi broj ulomaka mramornih obloga (53) pronađen je u jugoistočnom dijelu careva stana tijekom istraživanja 1992. godine.⁸⁰² Za vrijeme istraživanja prostorija istočnih termi palače pronađeno je manje mramornih ulomaka, ali međutim njima ima *in situ* obloga.⁸⁰³ U periodu od 2006. do 2007. godine istražena je i renovirana splitska riva, kojom prilikom je pronađen najveći broj ulomaka mramornih obloga, ukupno 780 fragmenata.⁸⁰⁴ Tijekom arheoloških istraživanja 2012. godine u južnom dijelu palače (prilikom radova na rekonstrukciji antičke kanalizacije) pronađeno je 307 ulomaka mramornih obloga.⁸⁰⁵ Sredinom 2015. godine, prilikom zaštitnog arheološkog istraživanja prostora nekadašnje crkvice sv. Mihovila *in ripa maris*, uza zapadni zid palače, pronađen je iznimno velik broj mramornih obloga.⁸⁰⁶

U poglavlju koje slijedi kataloški je obrađen materijal pronađen u razdoblju 1968.-1974 i 1992., te nekoliko ulomaka i skupina mramornih obloga pronađenih 2006.-2007. Riječ je o djelomično objavljenom i dostupom materijalu. Ulomci i mramorne obloge pronađene u ostalim arheološkim istraživanjima nisu još potpuno obrađeni, objavljeni i dostupni.

Unutar objavljenog i u ovom poglavlju obrađenog materijala također je izvršena stanovita selekcija. Obrađeni su ulomci i grupe ulomaka koji su po nečemu karakteristični: npr. profilaciji, količini tj. zastupljenosti materijala, obliku ili eventualnoj mogućnosti rekonstrukcije potencijalnog geometrijskog predloška. Takav, selektivan pristup primijenjen je s ciljem dobivanja šire informativne slike tipologije mramornih obloga korištenih u palači.

⁸⁰⁰ I. MIRNIK, 1980, 8-11; I. MIRNIK, 1989, 23; K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010.

⁸⁰¹ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, Đ. GOBIĆ BRAVAR, 2015, (u tisku).

⁸⁰² K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, Đ. GOBIĆ BRAVAR, 2015, (u tisku); A. SUNKO KATAVIĆ, 2014, 242, sl. 13.

⁸⁰³ T. RISSMONDO, 2005, 155-156.

⁸⁰⁴ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, Đ. GOBIĆ BRAVAR, 2015, (u tisku).

⁸⁰⁵ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, Đ. GOBIĆ BRAVAR, 2015, (u tisku); A. PENOVIĆ, I. TADINAC ŠEĆER, Lošinj 2012, prethodno priopćenje na znanstvenom skupu HAD-a *Istraživanja na otocima*, pod naslovom *Rezultati istraživanja velike dvorane carskog stana Dioklecijanove palače*.

⁸⁰⁶ Istraživanje je prethodilo adaptaciji poslovnog prostora. Provela ga je tvrtka Neir d.o.o. Materijal je trenutačno pod konzervatorskom obradom, nije poznat točan broj ulomaka, njihovo stanje i kontekst pronalaska.

Širi kontekst moći će se sagledati tek nakon potpune obrade i objave ostalog pronađenog materijala.

Potrebno je naglasiti da su se prilikom obrade mramornih obloga kao arheološkog materijala pojavile i druge poteškoće koje je bilo potrebno uzeti u obzir. Mramori pronađeni u razdoblju 1968.-1974. su tijekom godina preseljeni iz depoa Arheološkog muzeja u Splitu u depo Muzeja grada Splita. S obzirom da svi ulomci zbog svoje veličine nisu numerirani, uslijed seljenja je došlo do njihova djelomičnog miješanja. Zbog navedene situacije i s obzirom na činjenicu da je riječ o loše sačuvanim ulomcima, vrlo često pronađenim izvan izvornog prostornog konteksta, teško je govoriti o mogućoj potpunoj rekonstrukciji i stvarnom karakteru mramornih obloga Dioklecijanove palače.

Pri izradi kataloga analiza kamena vršena je isključivo na temelju vizualne determinacije, konzultirajući se i oslanjajući na dosadašnja istraživanja i dostupnu literaturu srodne tematike.⁸⁰⁷ Posao identifikacije pojedinih vrsta dekorativnog kamena u palači ima svoju povijest razvitka. Započela ga je K. Warner (član američke arheološke ekipe koja je radila na istraživanju palače u razdoblju 1968.-1974. godine), uz pomoć J. B. Ward Perkinsa.⁸⁰⁸ Nastavlja ga I. Mirnik, a u posljednje vrijeme identifikacijom se aktivno bave K. Marasović, D. Matetić Poljak i Đ. Gobić Bravar.⁸⁰⁹ Recentno je objavljena monografija koja sadrži katalog materijala pronađenog u jugoistočnom dijelu palače (1992. godine), u kojoj je A. Sunko Katavić kataloški i temeljito obradila ulomke mramornih obloga pronađenih u tom istraživanju.⁸¹⁰

Sve dosadašnje analize temeljile su se na vizualnoj identifikaciji. Dekorativni kamen je svojim izgledom i strukturom karakterističan te ga je usporedbom prema knjizi uzoraka moguće identificirati, a u većini slučajeva prirodno-znanstvene analize nisu potrebne. Međutim, potreban je oprez i iskustvo jer neke vrste kamena međusobno jako slične, premda su geografski iz različitih područja. Iznimnu sličnost (čak i u mikroskopskom presjeku) pokazuju dvije vrste sivog granita: *granito del Foro* i *granito di Nikotera*. Obje vrste su se eksploatirale u antici; ležište granita *del Foro* je u Egiptu, dok je ležište granita *di Nikotera* evidentirano u južnoj Italiji. Sigurna razlika između te dvije vrste granita može se utvrditi samo analizom

⁸⁰⁷ Upotrijebljena literatura za vizualnu determinaciju dekorativnog kamena: G. BORGHINI, 2004.

⁸⁰⁸ I. MIRNIK, 1980, 9.

⁸⁰⁹ I. MIRNIK, 1980, 8-11; I. MIRNIK, 1989, 21-25; K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 89-100; K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, Đ. GOBIĆ BRAVAR, 2015, (u tisku).

⁸¹⁰ A. SUNKO KATAVIĆ, 2014, 237-244, sl. 11-13; A. SUNKO KATAVIĆ, 2014a, 9-10, sl. 15-19.

slobodnih izotopa.⁸¹¹ Premda je egipatski granit u antici bio daleko više više eksploatiran i korišten za građevne elemente nego talijanski, prilikom vizualne determinacije treba biti svjestan moguće pogreške. Krivo određivanje provenijencije kamena može utjecati i na druge zaključke o putovima i transportu materijala, radionicama itd.

Još veći problem javlja se prilikom identificiranja bijelih mramora. Njih je jako teško vizualno razlikovati, posebice ukoliko se radi o manjim ulomcima.⁸¹² Iz tog razloga do sada nije napravljena točna podjela i statistička obrada bijelog mramora pronađenog u palači, a u katalogu se oni nazivaju uopćenim nazivom – bijeli mramori. U pojedinim slučajevima, gdje je to bilo moguće, predložena je detaljnija podjela bijelih mramora.

U svrhu bolje sistematizacije mramornih ulomaka pronađenih u Dioklecijanovoj palači izrađena je opća klasifikacija upotrebe mramornih obloga.

5.1. Klasifikacija dekorativnog kamena

Upotreba dekorativnog kamena u kasnoj antici bila je raznolika. Uglavnom se koristio za oblaganje podova, zidova, namještaja i arhitektonskih elemenata. Od dekorativnog kamena u potpunosti su izrađivane skulpture i neki puni arhitektonski elementi (stupovi, kapiteli). Skulpture i puni arhitektonski elementi evidentirani u palači vezuju se uz import. Sfinge i stupovi su u gotovom obliku dopremljeni iz Egipta i Male Azije. Dekorativni kamen korišten za oblaganje mogao je dolaziti kao sirovina u pločama, koja se na licu mjesta rezala i pripremala za oblaganje. Završna se obrada mogla odvijati unutar palače ili u njezinoj neposrednoj blizini. Ostaci dekorativnog kamena u podmorju Brača ukazuje na mogućnost da se sirovina obrađivala na otoku i s ostalim kamenom lokalnog podrijetla dopremala u palaču.⁸¹³

Dekorativni kamen koji se koristio za oblaganje i ukrašavanje palače generalno se može klasificirati na podne i zidne obloge, arhitektonske dekorativne elemente, obloge namještaja ili sam namještaj i improvizirani građevni materijal.

a) Podne obloge

Podna obloga od višebojnih mramornih ploča (*crustae*) iste debljine, rezanih u različitim, pravilnim geometrijskim ili nepravilnim lomljenim oblicima, koji zajedno čine geometrijske

⁸¹¹ Više o mineraloško-petrografskim razlikama i analizama te dvije vrste granita: F. ANTONELLI, L. LAZZARINI, S. CANCELLIERE, 2010, 919-936.

⁸¹² Što je uzorak manji manje su vidljive i prepoznatljive karakteristike bitne za vizualnu determinaciju kamena.

⁸¹³ O ulomcima dekorativnog kamena u podmorju Brača usp. M. PARICA, 2012, 350.

ili figuralne kompozicije, naziva se „uobičajeno“ *opus sectile*.⁸¹⁴ Osim dekorativnog kamena, u ovoj tehnici primjenjuju se i drugi materijali: lokalni vapnenci, škriljevci, keramika, itd. Podrijetlo *opus sectile* tehnike je izvorno s Bliskog Istoka, prenesena je na italско kopno u 1. st. pr. Kr. te je postala omiljena i česta u vrijeme Carstva.⁸¹⁵ Njezin uzlet događa se u 1. st., ali zadržava popularnost tijekom čitavog antičkog perioda.⁸¹⁶ Kao tehnika ukrašavanja zadržava kontinuitet i kasnije: uz stilske i izvedbene varijacije česta je u ranokršćanskoj umjetnosti, a potom u srednjem vijeku i renesansi. S obzirom na učestalost korištenja, podovi u tehnici *opus sectile* vrlo su čest arheološki nalaz na čitavom području Rimskog carstva. Njima su ukrašavani mauzoleji, hramovi, terme i vile, ali i skromniji objekti javne namjene ili privatne kuće.

Što se tiče likovnog repertoara, može se podijeliti u dva razreda: geometrijski i figuralni. Geometrijski s jednostavnim predloškom je najčešći. Geometrijski motivi koji se pojavljuju na *opus sectile* podovima često se javljaju i na podnim geometrijskim mozaicima. Složeniji geometrizirani motivi su rjeđi, a nazivaju se *motivi complessi*. Nije neuobičajena ni kombinacija mozaičnih podova u koje su ubačeni amblemi izvedeni tehnikom *opus sectile*, kao npr. u Galerijevoj palači u Solunu (sl. 82) i Gamzigradu.⁸¹⁷

Figuralne kompozicije na *opus sectile* podovima su rijetke, a javljaju se uglavnom poslije antike.

Prilikom izrade geometrijskih predložaka i ornamenata poštovano je temeljno načelo oktogonalne mreže.⁸¹⁸ Strogo planiranje, poštovanje geometrije i zlatnog reza danas omogućuje rekonstrukciju geometrijskih predložaka na osnovu jako malo sačuvanih elementa. Generalna podjela *sectile* podova prema Guidobaldiju moguća je i po njihovoj veličini, koja je utvrđena kao značajan parametar klasifikacije.⁸¹⁹ Podjela se može temeljiti na preraspodjeli i veličini dekorativnih motiva (rasteru). Veličina rastera utjecala je na likovnu i tehničku pripremu te izvedbu. Naime, izrada podova se vršila radionički, prema segmentima. Svaki zasebni dio rastera se izrađivao u radionici, a potom indirektnom metodom postavljao u posteljicu od vapnenog morta.

Na temelju veličine rastera Guidobaldi *opus sectile* podove dijeli u tri razreda:

⁸¹⁴ Poznati su i drugi nazivi poput *opus sectile*, *pavimentum sectile*, *settile*, *pavimento settile*, *opera settile*; eng. *opus sectile*, *pavimentum sectile*, *sectile work*, *sectile pavement*.

⁸¹⁵ A. KILIĆ-MATIĆ, 2004, 100; B. MATULIĆ, 2012, 103.

⁸¹⁶ B. MATULIĆ, 2012, 103.

⁸¹⁷ E. KOLARIK, 2006, 163-164.

⁸¹⁸ M. W. JONES, 2009, 98.

⁸¹⁹ F. GUIDOBALDI, 2009, 355-356.

1. *Sectile* velikih formi (dimenzija rastera iznad 90 cm).
2. *Sectile* srednjih formi (dimenzija rastera od 90-30 cm).
3. *Sectile* malih formi (dimenzija rastera manja od 30 cm).

b) Zidne obloge

U antici su zidovi javnih i privatnih prostora također ukrašavani mramornim pločama. Vrlo često su dijelovi zidova oblagani raznobojnim mramornim pločama. Arheološki nalazi su slabije očuvani i rijetki, tako da je teško govoriti o repertoaru mogućih motiva. Na osnovu postojećih nalaza moguće je ustvrditi da su postojale geometrijske i figuralne kompozicije. Veće geometrijske kompozicije očuvane su u Ostiji, Pompejima i Herkulaneju. Uglavnom je riječ o većim pravokutnim pločama koje su tvorile jednostavne geometrijske kompozicijske cjeline.

Stanje sačuvanosti figurativnih motiva zidnih obloga izvedenih u tehnici *opus sectile* je loše, međutim nekoliko primjera govori o njihovoj produkciji na zavidnom nivou. Jedan od najpoznatijih i najljepših je zasigurno ostatak prikaza Sola pronađen na rimskom Aventinu, datiran u 3 st.⁸²⁰ Približno iz istog perioda su još četiri primjera bogate figuralne zidne dekoracije izvedena u tehnici *opus sectile*, evidentirana u tzv. bazilici Junija Basa (Rim).⁸²¹

Od brojnih ulomaka mramora pronađenih u Dioklecijanovoj palači dio je vjerojatno izvorno stajao na zidu. Na osnovu postojećeg materijala i dimenzija nije moguće odrediti koji ulomci su dio zidnih dekoracija. Prilikom istraživanja centralne dvorane palače Fisković je na sjevernom zidu evidentirao ostatak od tri zidne obloge.⁸²² Nije donio izvještaj od koje vrste dekorativnog kamena su izrađene. Ploče su debljine 1,5 cm (kao većina podnih), a postavljene su u vapnenu žbuku debljine 9 cm.⁸²³

c) Arhitektonski i dekorativni elementi

Mramor i razne vrste kamena korišteni su za izradu arhitektonskih dekorativnih elemenata, koji su se najčešće umetali između podne i zidne obloge s ciljem dodatnog ukrašavanja i naglašavanja. Njihova uloga ujedno je i funkcionalna. Uvažavajući dosadašnje primjere na arheološkim lokalitetima, moguće ih je podijeliti na nekoliko učestalih elemenata.

Pragovi su najjednostavniji elementi često izrađivani od mramora. U pravilu su postavljani kao prag ulaznih vrata ili kao okvir podnog *sectilea*. Uglavnom je riječ o pravokutnoj,

⁸²⁰ F. GIACOBELLO, 2013, 223, sl. 99.

⁸²¹ B. KIILERICH, 2014, 178-180, sl. 4-5.

⁸²² C. FISKOVIĆ, 2005, 27.

⁸²³ Isto.

pravilno rezanoj ploči, moguće blago uzdignutoj od ostatka poda (vrlo često izrađenoj od bijelih ili svjetlijih mramora).

Obloge stubišta Razni arheološki nalazi upućuju da se stubište oblagalo dekorativnim kamenom.⁸²⁴ U pravilu je riječ o oblogama poliranog mramora sa zaobljenim profilom.

Jednostavni polukružni profili pronađeni u Dioklecijanovoj palači mogli su pripadati oblozi stepeništa.

Graničnici su postavljeni na spoju između podne obloge i zidne dekoracije (obloge, mozaika ili fresaka). Riječ je o jednostavnim zaobljenim pločama s dodatnim žbukanim ojačanjem.⁸²⁵

Lezene i pilastri obloženi mramornim oplatama služili su kao dekorativni motiv, a moguće i kao razdjelnik između zidnog oslika. S obzirom da su rađeni po uzoru na građevne elemente mogu sadržavati kanelure. Baze lezena i pilastara vjerojatno su bile obložene profilacijom. Mirnik prilikom obrade mramornih obloga iz Dioklecijanove palače spominje upravo jednu takvu bazu od *giallo antico* mramora, koju je bilo moguće sastaviti iz tri fragmenta, te se njezinim sastavljanjem dobila širina danas nepostojeće lezene.⁸²⁶ Pri tome vjerojatno misli na ulomak **K370**.

Okviri zidnih ploha naglašavali su završetak zidne obloge i početak mozaičke, fresko ili štuko dekoracije. Evidentirani su u obliku uglačanih i profiliranih traka. Djelomice imaju nosivu funkciju pridržavanja žbuke koja se nanosila kao prihvatni sloj mozaika ili podloga fresko dekoracije. Okviri su umetani i između zidnih obloga kako bi naglasili veću kompoziciju. Veliki broj pronađenih ulomaka sugerira upravo takav način dekoracije. Neki su u izrađeni s namjerom ugrađivanja u arhitektonsku cjelinu (**K396**, **K398-401**), a neki su „kamuflačni“ – izrađeni s ciljem da se lijepo na postojeću arhitektonsku površinu (**K397**).

d) Obloge namještaja

Dekoratívni mramor korišten je i za oblaganje ili potpunu izradu namještaja. Primjerice, u Herkulaneju su izvrsno sačuvani banci za pohranu hrane oblagani dekorativnim kamenom. Vrlo su česti primjeri menzi – stolova za blagovanje, koje su se u cijelosti izrađivale od raznih vrsta mramora, a potom ugrađivale u zidani *stibadium*.⁸²⁷ Jedna takva menza pronađena je i u Dioklecijanovoj palači (**K429**, **T28**, sl. 264).

⁸²⁴ Usp. G. MONTEVECCHI, 2004, 46, sl. 46.

⁸²⁵ Primjer žbuknog ojačanja od hidrauličnog morta debljine 3-5 cm između mozaičnog poda i mramorne obloge zamijećen je na termama u Visu, usp. B. MATULIĆ, 2010, 103, sl. 7.

⁸²⁶ I. MIRNIK, 1980, 11.

⁸²⁷ Usp. G. VOLPE, 2006, 326, sl. 13-15.

Mramornim oblogama dekorirani su bazeni u termama, isto kao i vrtni bazeni, fontane, odvodi za vodu, itd. Takvi elementi često su profilirani. Rub bazena evidentiranih na više mjesta u Herkulaneju sadrži jednostavnu kružnu profilaciju (sl. 76), kakva je pronađena i u jugoistočnom dijelu palače (**K230, K236, K237**). Ti ulomci mogli su pripadati oblozi bazena (*impluvium*) za čije postojanje imamo arheološke naznake. U istočnim termama palače *in situ* je očuvana obloga piscine.⁸²⁸ Riječ je o uglačanoj ploči od *cipollina* bez profilacije.

e) Građevni materijal

Ostaci materijala (ulomaka kamena koji su oštećeni ili su ostali kao višak od rezanja) u pravilu su uvijek korišteni kao građevni materijal pri pripremi podloge poda. Takav način gradnje i upotrebe viška materijala česta je praksa, a primjeri su brojni. Osim što se njime postižu bolja fizičko-kemijska svojstva žbuke, dijelom je i u funkciji ojačanja poda. U Raveni i Hadrijanovoj vili u Tivoliju *in situ* je sačuvana takva priprema poda.⁸²⁹ Poslužila je kao nosiva konstrukcija za *opus sectile*, a zanimljivost je što priprema shematski prati geometrijski predložak mramornih obloga. S obzirom da originalni pod nije u cijelosti sačuvan, Guidobaldi je u slučaju Hadrijanove vile iskoristio pripremu poda i otiske u žbuci kao podlogu za rekonstrukciju čitavoga geometrijskog predloška.⁸³⁰

Pod s ulomcima dekorativnog kamena registriran je u istočnim termama Dioklecijanove palače.⁸³¹ Riječ je o grubo izvedenom podu u tehnici *opus sectile* kojemu nije moguće prepoznati eventualni geometrijski predložak.

5.2. *Opus sectile* u mauzoleju

Pod Dioklecijanova mauzoleja, današnje splitske katedrale, izvorno je bio ukrašen dekoracijom izvedenom u tehnici *opus sectile*. O tome svjedoče ostaci sačuvani 18 cm ispod današnjeg poda katedrale (**K181, T22, sl. 195**). Na temelju starih fotografija, te arhivske i konzervatorske dokumentacije moguće je u potpunosti rekonstruirati njegov geometrijski predložak. Antički pod danas je moguće djelomično vidjeti kroz otvore načinjene upravo za tu namjenu (sl. 74). Ne postoji dokumentacija o tome kada su otvori, točnije šahte postavljeni. Otvor br. 1 dimenzija je 47 x 47 cm, a pozicioniran je uz jugozapadnu stranu uz stup br. 7. Otvor br. 2 dimenzija je 60 x 60 cm, a pozicioniran je uz južnu stranu uz stup br. 8. Otvor br.

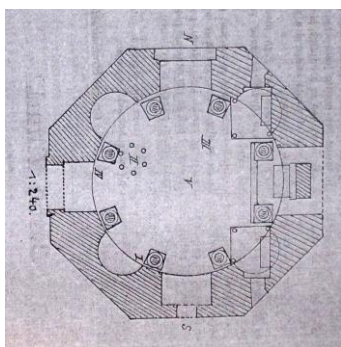
⁸²⁸ T. RISSONDO, 2005, sl. 1.

⁸²⁹ Ravenna: G. MONTEVECCHI, 2004, sl. 163-164. Villa Hadriana: F. GUIDOBALDI, 1994, 54, sl. 13-15.

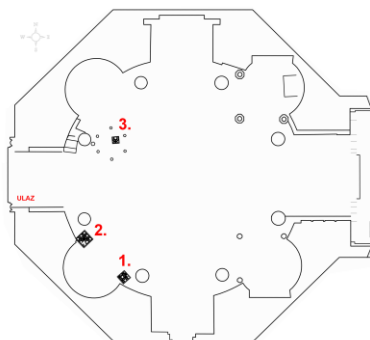
⁸³⁰ F. GUIDOBALDI, 1994, 54.

⁸³¹ T. RISSONDO, 2005, 156, 2a-2b.

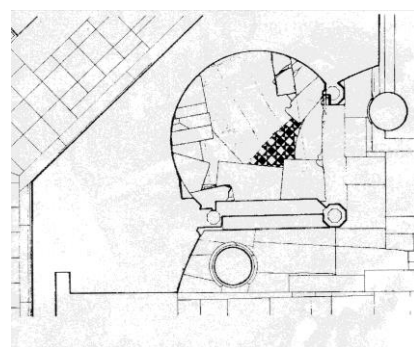
3 nalazi se ispod današnje propovjedaonice, a dimenzija je 31 x 33 cm. Pod je na sve tri zone dobro sačuvan (manji popravci produžnim mortom su vidljivi na zoni poda po otvorom br. 1). Geometrijski predložak poda sastoji se od višebojnih mramornih ploča koje su rezane u pravilnim geometrijskim oblicima te tvore raster sastavljen od kvadrata (dimenzija 13 x 13 cm) i trokuta tamnog i svijetlog kamena.⁸³² Utvrđeno je više vrsta mramora. U literaturi se navodi da su tamna polja načinjena od crnog granita iz Sijene, dok su svijetla izrađena od alabastera, *bigio-antico*, *pavonazetto*, *rosso Cairo* i nedefiniranog plavičastog mramora.⁸³³ Prilikom posljednjeg pregleda ustanovljeno je da je crni kamen najvjerojatnije vapnenac lokalnog podrijetla, isti onaj koji se susreće na antičkim mozaicima u palači.⁸³⁴ Stvarno stanje sačuvanosti površine nije poznato, međutim prema kronologiji istraživanja i zahvata moguće je pretpostaviti da je sačuvan u velikoj površini.

Sl. 73

Sl. 74

Sl. 75

Prva istraživanja izvršio je A. Hauser 1889. godine, koji je na pet mjesta otvorio pločnik katedrale.⁸³⁵ Zone otvaranja su bile na današnjem položaju okna br. 1 i br. 3, neposredno uz glavni ulaz, na sjeveroistočnom dijelu poda i točno na centru (sl. 73). Jedino u centralnom dijelu nisu pronađeni ostaci izvornog poda.⁸³⁶ Tada je Hauser dao prijedlog njegove obnove, ali on nikada nije zaživio.⁸³⁷ Dvadesetak godina kasnije don F. Bulić pločnik otvara na

⁸³² Takvu sastavnicu donose C. BALMELLE *et alii*, 1985, 183, T. 120 g; B. MATULIĆ, 2004, 229; A. SUNKO KATAVIĆ, 2014, 214, sl. 12.

⁸³³ Vrste kamena na temelju vizualne determinacije pobliže su odredile K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, Đ. GOBIĆ BRAVAR, 2015, (u tisku).

⁸³⁴ Pregled su obavile D. Matetić Poljak, Đ. Gobić Bravar i V. Marinković. I te su pretpostavke rezultat vizualne determinacije, pa bi trebalo izvršiti mineraloško-petrografske analize.

⁸³⁵ A. HAUSER, 1889, 85, crtež. 17; Đ. STRATIMIROVIĆ, 1890, 21-22, T. 1.

⁸³⁶ A. HAUSER, 1889, 85; Đ. STRATIMIROVIĆ, 1890, 21-22, T. 1.

⁸³⁷ Zanimljiva je činjenica da je G. Neimann pripremajući opis i nacрте palače stekao dojam da je pod srednjovjekovni, što je i zabilježio u svojoj monografiji, usp. G. NEIMANN, 1910, 63.

mjestima koje je istraživao Hauser, a vjerojatno i na mjestu gdje danas stoji okno br. 2.⁸³⁸ Pretpostavljam da su tada u podu zadržane pravokutne rupe na koje su postavljeni kovani poklopci.

Prilikom istraživanja jugoistočne polukružne niše 1958. godine otkriven je antički pod, ali u vidu velikih vapnenačkih ploča s ispustima koji se povezuju kao i na zidovima palače.⁸³⁹

Godine 1974. Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu započeo je sa istraživanjem i obnovom oltara sv. Staša, koji je u gotici interpoliran ispred sjeveroistočne niše. U tom dijelu je otkriven, istražen i konzerviran pod mauzoleja.⁸⁴⁰ Izvorni pod je otkriven na površini od jednog kvadratnog metra, a geometrijski predložak je jednak onima utvrđenim 1889. i 1908. godine.⁸⁴¹ Unutar polukružne niše nije pronađen pod izrađen tehnikom *opus sectile* (sl. 75).

Analizirajući rezultate svih dosadašnjih istraživanja, moguće je zaključiti da se pod mauzoleja izveden u tehnici *opus sectile* s unificiranim geometrijskim predloškom prostirao na cijeloj površini kružnog dijela mauzoleja, izuzevši pravokutne i polukružne niše te sredinu građevine.

Prilikom pisanja izvještaja o prvim nalazima poda, uzimajući u obzir činjenicu da ostaci tehnike *opus sectile* nisu pronađeni jedino na sredini, Đ. Stratimirović je nagovijestio mogućnost da na navedenom dijelu nije ni bio postavljen, već da je tu stajalo postolje za carev sarkofag.⁸⁴² Takva situacija je vrlo izgledna. Naime, mramorne obloge koje sačinjavaju pod debele su od 2-3 cm.⁸⁴³ Tako pripremljen pod ne može nositi teški kameni sarkofag, a ni kamenu skulpturu većih dimenzija. Premda ne znamo sa sigurnošću je li unutar mauzoleja bilo skulptura i koliko je sarkofaga sadržavao, izvorno je za to bio planiran. Iz iznesenog se može zaključiti da je pod niša bio izveden vapnenačkim pločama (za što imamo i arheološke potvrde), a vrlo vjerojatno je i centar poda sadržavao veliku ploču ili postament koji je pridržavao sarkofag, više sarkofaga ili pak skulpturu (v. poglavlje IV, 2.5.). Arheološka sondiranja poda katedrale mogla bi dati podatke o dimenzijama i obliku eventualnog postamenta. Stvarnu situaciju i očuvanost površine, međutim, mogu dati tek cjelovita arheološka istraživanja.

⁸³⁸ F. BULIĆ, 1908, 104-105, T. 20, sl. 1.

⁸³⁹ C. FISKOVIĆ, 1958, 81-101.

⁸⁴⁰ M. IVANIŠEVIĆ, 1987, 131-143, sl. 1.

⁸⁴¹ Dio poda se može vidjeti i danas ukoliko se izmakne ploča groba. Do fotografije nisam uspjela doći.

⁸⁴² Đ. STRATIMIROVIĆ, 1890, 22.

⁸⁴³ A. HAUSER, 1890, 85.

Početak 2015. godine izvedeno je crtanje ostataka *opus sectile* poda u oknima 1, 2 i 3 te njihovo pozicioniranje na tlocrtu mauzoleja.⁸⁴⁴ U suvremeni arhitektonski snimak tada je ubačen te iscrtan i ostatak poda zatečen 1974. godine u sjeveroistočnoj niši mauzoleja. Analizom je utvrđeno da se ravnine između geometrijskih predložaka ne poklapaju. Odstupanja i nivelacije se mogu tumačiti greškama u mjerenju i crtanju, ali i djelomičnom preslagivanju poda za vrijeme radova i obnove.⁸⁴⁵ Na temelju sakupljenih podataka moguće je zaključiti da je jednostavan predložak zauzimao veći dio površine poda, bez znatnih odstupanja, te je moguće donijeti grafički prikaz poda s geometrijskim predloškom u stvarnom međuodnosu i proporcijama. Analizirajući problematiku Dioklecijanove palače u Splitu, I. Mirnik donosi tlocrt sa shematskim prikazom poda, ali on ne pokazuje stvarnu situaciju njegove sačuvanosti, a čak je i geometrijski predložak postavljen u krivom mjerilu u odnosu na mauzolej.⁸⁴⁶

Po tipologiji zgrade i dekorativnom programu u vidu poda izvedenog u tehnici *opus sectile* splitskom mauzoleju direktna je analogija imperijalni mauzolej u Milanu. Likovni ornament je različit, ali geometrijski i jednostavan, a sastoji se od heksagona i trokuta.⁸⁴⁷ Ostaci *opus sectile* dekoracije evidentirani su u polukružnim nišama. Prema recentnim objavama postoje elementi prema kojima bi se mogao djelomično rekonstruirati geometrijski predložak zidne obloge iz mauzoleja. Neri, Bugin i Gazzoli na temelju arheoloških ostataka donose hipotetske rekonstrukcije mogućih predložaka zidne dekoracije.⁸⁴⁸ Vrsta materijala koja se pojavljuje u Milanu javlja se i u Dioklecijanovoj palači. Međutim, najzanimljivija je obrada obloga. Naime, zamjetno je da je većina analiziranih mramornih obloga pravilnih oblika, ali su rubovi grubo rezani i tupi. Upravo se to događa i u Dioklecijanovoj palači - veliki dio pronađenog materijala je grubo rezan i obrađen na rubovima. Takva karakteristika se ne susreće često, a upućuje na moguću tehničku karakteristiku izrade obloga.

⁸⁴⁴ Crtanje su u svrhu istraživanja izvele dr. sc. K. Marasović i V. Marinković. Kao podloga crtežu korišten je arhitektonski snimak koji nam je ustupio Neir d.o.o. Objedinjavanje crteža nije nikada prije izvršeno.

⁸⁴⁵ Situacija preslagivanja poda tijekom zaštitnih zahvata je bilo, v. M. IVANIŠEVIĆ, 1987, 135.

⁸⁴⁶ I. MIRNIK, 1989, 21, sl. 2.

⁸⁴⁷ F. GUIDOBALDI, 2009, 355-420, 359, sl. 1, T. 1 A.

⁸⁴⁸ Rezultati istraživanja su objavljeni na Međunarodnoj konferenciji ASMOSIA XI (*Association for the Study of Marble & Other Stones In Antiquity*) održanoj u Splitu 18.-22. svibnja 2015, pod naslovom: *Marble wall Decorations from Imperial Mausoleum (4th c.) and Basilica of San Lorenzo (5th c.) in Milan: An Update on Colored Marble sin Late Antique Milan*.

U tipološkom i dekorativnom pogledu odjek Dioklecijanova mauzoleja je i kasnija milanska krstionica *Ambrosiano di San Giovanni alle Fonti*. I tu se pod pojavljuje u nišama, međutim izmjenjuju se tri različite vrste jednostavnih predložaka.⁸⁴⁹

Planirana Galerijeva grobnica u Solunu ili mogući hram, tzv. Rotunda, također je centralnog oblika i rastvorena nišama. Vrlo je rano pretvorena u kršćansku crkvu. Izvorni dekorativni program nije sačuvan. Međutim, ispred glavnog ulaza u Rotundu stoji pod izrađen od velikih mramornih ploča, koji se može pripisati izvornoj fazi gradnje. Ploče su pravokutne i velike, a izrađene su od bijelog, svijetloplavog i sivog mramora. Iste vrste mramora pojavljuju se i kao podni ukras Galerijeve bazilike u Solunu. Pod je sastavljen od pravokutnika i kvadrata. Njihova kombinacija tvori geometrijski predložak malo drukčiji i kompliciraniji nego što je onaj evidentiran u splitskom mauzoleju.⁸⁵⁰

5.3. Nalazi dekorativnog kamena iz jugoistočnog dijela palače

U jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače pronađeno je tijekom arheoloških istraživanja u razdoblju od 1968. do 1974., a potom 1992. godine ukupno 577 ulomka dekorativnog kamena.⁸⁵¹ Oni svjedoče da je ta zona palače bila bogato ukrašena mramornim oplatama. Valja, međutim, spomenuti da je riječ o reprezentativnom dijelu palače i dijelu u kojem je kroz povijest izvedeno najviše arheoloških istraživanja i iskapanja. Združena Jugoslavensko-američka arheološka istraživanja provedena od strane Urbanističkog zavoda Dalmacije Split i Univerziteta Minnesota iz Minneapolisa u razdoblju od 1968. do 1972. godine izvedena su na ukupno osam zona, tj. sektora, od kojih je sedam u jugoistočnom dijelu palače (sl. 10).⁸⁵² Zone istraživanja moguće je povezati sa sljedećim prostorijama palače: kasnoantička zgrada s trijemom (tzv. sektor 1), dvije prostorije smještene uz istočni zid (tzv. sektor 5), temelji jugoistočne obrambene kule (tzv. sektor 3), dio kriptoportika (tzv. sektor 4), istočne terme (tzv. sektor 6), područje blagovaonice – triklinija (tzv. sektor 7) i dio temena mauzoleja (tzv. sektor 8). U svim zonama, osim u jugoistočnoj obrambenoj kuli, pronađen je iznimno velik broj mramornih ulomaka. Tijekom 1992. godine Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu proveo je arheološka istraživanja u jugoistočnom dijelu palače, u neposrednoj blizini

⁸⁴⁹ F. GUIDOBALDI, 2009, 366, sl. 6.

⁸⁵⁰ Ostatke sam osobno vidjela i fotografirala *in situ*.

⁸⁵¹ Točan broj ulomaka donose K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, Đ. GOBIĆ BRAVAR, 2015, (u tisku).

⁸⁵² J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972; S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977.

triklinija.⁸⁵³ Zaštitna arheološka istraživanja provedena tijekom 2002. godine u neistraženom dijelu istočnih termi upotpunila su saznanja o tome kompleksu, kako u prostornom rasporedu tako i po pitanju mramornih obloga.⁸⁵⁴ Točan broj ulomaka pronađen prilikom istraživanja za sada nije poznat.

Kasnoantička zgrada s otvorenim trijemom i dvorištem nalazi se na prostoru današnje Buličeve ulice, a smještena je u blizini istočnih vrata palače, južno od dekumana i istočno od kompleksa mauzoleja. Istraživanja su provedena u razdoblju između 1968. i 1970. godine.⁸⁵⁵ Tom prilikom pronađeno je dosta ulomaka mramornih obloga (**K182-247**). Ulomci su različitih oblika, dimenzija i materijala. Pronađen je velik broj ulomaka ploča od bijelog mramora, prema vizualnoj procjeni uglavnom prokoneškog, ali i drugog neidentificiranog mramora (**K208-241**). Izrazito je velik broj ulomaka crvenog porfira (**K182-194**) i ulomaka crno-sivog granita (**K195-205**). Gotovo svi ulomci su na prednjoj strani ravni i polirani, dok su im bočne strane slomljene ili grubo obrađene i rezane. Debljina većine obrađenih ulomaka kreće se u prosjeku 1,5-3 cm. Ulomak crno-sivog granita (**K201, T22, sl. 200**) u odnosu na ostale izrazito je debeo i pravilnog kvadratnog oblika. Mogao je funkcionirati kao podna obloga. Izrazito su tanki ulomci od zelenog porfira (**K244-247, T22, sl. 199, 202**), njih ukupno pet. Debljina svih ulomaka je oko 0,6 cm i svi su mali i nepravilni. Ovaj vrlo rijedak dekorativni kamen uglavnom se obrađivao piljenjem u tanke vrpčaste oblike te je egzistirao kao fina bordura većim geometrijskim oblicima.

Sl. 76

Nekoliko ulomaka je u obliku trokuta (**K182, K232, K239**), dok su ostali različitih, uglavnom nepravilnih oblika. Ima onih koji sadrže jednostavnu profilaciju. Posebno su zanimljiva dva ulomka, moguće od *pavonazzetto* mramora (**K242-243**). Imaju dekorativnu profilaciju u vidu dva kanala po sredini i vrlo su tanki (1,3-1,5 cm). Jednostavna polukružna profilacija zamijećena je na nekoliko ulomaka od bijelog mramora (**K230,**

⁸⁵³ V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2005; V. DELONGA *et alii*, 2014.

⁸⁵⁴ T. RISMONDO, 2005, 151-158.

⁸⁵⁵ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 13-21; S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 9-13.

K236, K237). Ulomci su mogli biti dio obloge stubišta, praga ili pak bazena (*implivum*). Arheološki ostaci strukture u dvorištu ukazuje na moguće postojanje takvog bazena.

Među ulomcima se ne može naći primjeraka koji međusobno tvore geometrijski predložak. Izuzmemo li nekoliko gore navedenih karakterističnih ulomaka, nije moguće sa sigurnošću odgonetnuti koji od njih pripadaju zidnim, a koji podnim oblogama. Sudeći po velikom broju nepravilnih oblika, mogli su biti podloge za postavljanje poda. Nije pronađeno *in situ* sačuvanih ulomaka. Prema kontekstu nalaza, većina ulomaka je vrlo vjerojatno pripadala dekorativnom programu kasnoantičke zgrade ili prostora u neposrednoj blizini.⁸⁵⁶

Sjeveroistočni ugao palače i prostorije careva stana uz istočni zid (današnja Lukačićeva ulica) istraživani su u nekoliko navrata. Istraživanja su započela 1968. godine i parcijalno su trajala šest od ukupno sedam godina koliko je trajao projekt istraživanja.⁸⁵⁷ Pronađeno je dosta ulomaka mramornih obloga (**K248-283**). Različitih su oblika, dimenzija i materijala. Razmjerno je velik broj primjeraka bijelog mramora različitih vrsta (**K248-262**). Ulomci porfira su zastupljeni u manjem broju, ali je riječ o većim komadima (**K263-265**). Zastupljena je i manja koncentracija komada crno-sivog granita (**K268-271**). Pronađen je jedan mali ulomak crnog kamena – moguće *nero africano* mramora (**K271-272, T23, sl. 211**). To je vrsta koja se rijetko pojavljuje u palači. Izrazito je zanimljiv jer je u presjeku blago svinut. Takav ulomak može biti i obloga namještaja.

Gotovo svi ulomci su na prednjoj strani ravni i polirani, dok su im bočne strane grubo obrađene i rezane. Debljina većine obrađenih ulomaka kreće se od 1,5 do 3 cm.

Ulomak crvenog porfira je u obliku paralelograma (**K263, T23, sl. 210**), a ulomak od bijelog mramora oblika trokuta iznimno pravilnog oblika, lagano skošenih rubova (**K257, T23, sl. 210**). Relativno veliki broj ulomaka fino je uglačan i sadrži jednostavnu profilaciju (**K249, K250, K252, K266**). Profilacije ulomaka **K249, K250 i K252** su jednostavnog polukružnog oblika te su mogli biti dio obloge stubišta ili praga. Ulomak **K266** mogao je egzistirati kao graničnik između zida i poda.

Među ulomcima se ne može naći primjeraka koji međusobno tvore geometrijski predložak. Izuzevši primjerke s profilacijom, nije moguće sa sigurnošću zaključiti koji od njih pripadaju zidnim, a koji podnim oblogama. Nisu pronađeni *in situ* sačuvani ulomci.

⁸⁵⁶ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 44.

⁸⁵⁷ S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 13-39. Istraženi prostor se po tadašnjoj literaturi naziva Sektor 2.

Sudeći prema kontekstu nalaza, većina ulomaka je pripadala dekorativnom programu prostorija uz istočni zid. Nađeni su u slojevima supstrukcija, a tamo su vjerojatno dospjeli nakon urušavanja gornjeg dijela zgrada. Navedeno otvara mogućnost da je dio ulomaka pripadao gornjim prostorijama zgrade.

Zbog nejasne muzejske dokumentacije i konteksta pohrane za jednu skupinu ulomaka od bijelog mramora prostorni kontekst nije siguran (**K273-281**). Fragmenti su različitih dimenzija i oblika. Prednje strane su im polirane i fino obrađene. Tri ulomka sadrže jednostavne kružne profilacije (**K273-277**). Među njima je jedan izrazito pravilni ulomak alabastera (**K282**).

Zona kriptoportika i prostorije careva stana uz južnu fasadu palače (današnja Severova ulica) istražene su 1971. godine.⁸⁵⁸ Nije pronađeno mnogo ulomaka mramornih obloga. Ulomci su različitih oblika i dimenzija. Riječ je o fragmentima bijelog mramora i crvenog porfira (**K283-291**). Ulomak **K283** je oštećen, a sudeći po stanju sačuvanosti vjerojatno je bio izvornog trokutnog oblika sa skošenim rubovima. Mogao je biti ulomak podne obloge. Porfirni su ulomci jako nepravilni. Samo su dva uglačana s prednje strane (**K296, K302**) i kao takvi su mogli egzistirati kao dio podne ili zidne obloge.

Ulomci su pronađeni tijekom rušenja recentne zgrade. Nisu pronađeni *in situ* sačuvani ulomci.

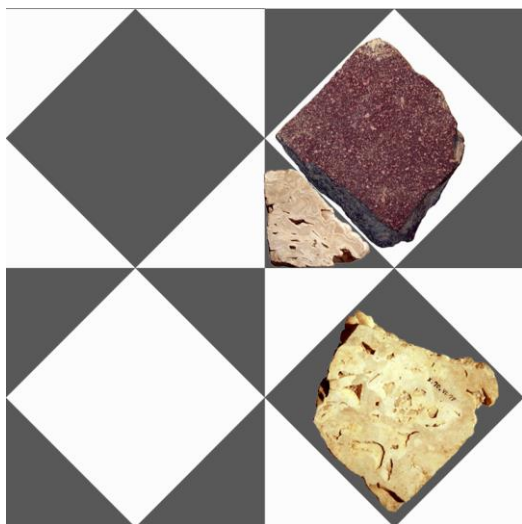
Mala prostorija uz istočni zid palače (današnja Bulićeva ulica) istražena je u periodu od 1969. do 1970. godine.⁸⁵⁹ Na relativno malom prostoru pronađeno je dosta ulomaka mramornih obloga. Ulomci su različitih oblika, dimenzija i materijala. Razmjerno veliki broj ih je od bijelog mramora različitih vrsta (**K294-298.**), a pronađena su i dva porfirna ulomka (**K292-293**). Veća skupina ulomaka je od *pavonazzetto* mramora (**K299-302**). Zastupljeni su i pojedinačni manji fragmenti od crno-sivog granita, breče, *bigio antico* i nedefiniranog purpurnog kamena. Nisu kataloški obrađeni, jer je riječ o manjim pojedinačnim ulomcima, ali valja naglasiti zastupljenost različitog kamena. Svi ulomci su sa prednje strane obrađeni, dok su sa bočnih strana grubo obrađeni, izuzevši primjerke od breče koji su iznimno pravilno rezani. Debljina ulomaka je približno ista, 1-2 cm. Izuzetak je porfirni ulomak (**K293, T24, sl. 215**) koji je nešto deblji. On je specifičan i po obliku, jer je riječ o pravilnom kvadratu dimenzija 14 x 14 cm. Po obliku su zanimljivi i ulomci od breče, koji su izvorno bili u obliku paralelograma različitih dimenzija. Među ulomcima nema primjeraka koji međusobno tvore geometrijski predložak. Izuzevši primjerke s profilacijom, nije moguće sa sigurnošću

⁸⁵⁸ S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 39-47.

⁸⁵⁹ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 25-27.

zaključiti koji ulomci pripadaju zidnim, a koji podnim oblogama. Nema *in situ* sačuvanih obloga.

Kompleks istočnih termi Dioklecijanove palače istraživan je u dva navrata. Prvi je bio u razdoblju 1970.-1971. godine.⁸⁶⁰ Drugi dio termi istražen je tijekom 2002. godine.⁸⁶¹ Tijekom oba istraživanja, na dva različita mjesta, pronađeni su ostaci *in situ* očuvanih obloga. U prvim istraživanjima ustanovljeno je postojanje mramornih obloga piscine. Obloga je od *cipollino* mramora, debela 2 cm, međutim nije poznato kolika je površina njezine sačuvanosti. U drugom istraživanju, u dvodijelnom prostoru za koji se može pretpostaviti da je služio kao frigidarij, pronađena je također jako dobro sačuvana piscina.⁸⁶² Obložena je mramornim oblogama od crno bijelog granita i *cipollino* mramora.⁸⁶³

Sl. 77

Uz *in situ* sačuvane primjerke, prilikom oba istraživanja pronađen je veliki broj ulomaka dekorativnog kamena. Ulomci su različitih oblika, dimenzija, materijala i očuvanosti. Evidentiran je iznimno velik broj porfirnih ulomaka (**K306-339**). Također je evidentiran veliki broj ulomaka od različitog bijelog mramora (**K305, K356-367**) i alabastera (**K351-355**). Zastupljeni su i *bigio antico*, *pavonazzetto*, nedefinirani purpurni kamen, *verde antico*, sivi granit i *cipollino*. Svi ulomci su sa prednje strane polirani, a s bočnih slomljeni ili grubo obrađeni. Debljina im se kreće od 1 cm (od onih koji su sačuvani u punoj debljini) pa do 8 cm. Posljednja veličina se odnosi na obloge od alabastera (**K351, K352 i K355**), a izrazito je debela i porforna obloga (**K306, T24, sl. 218**). Zbog debljine vjerojatno su pripadale podu. Porfirni ulomak **K306** i alabasterni ulomak **K351** (T25, sl. 235) su iznimno pravilnog kvadratnog oblika, sličnih dimenzija. Ukoliko im pripojimo ulomak alabastera **K355** (T25, sl. 237), koji je trokutnog oblika, možda možemo hipotetički zamisliti jednostavni geometrijski predložak izveden od kvadrata i trokuta (od alabastera i porfira) koji je krasio dio poda (sl. 77). Sudeći prema skromnim ostacima, predložak je mogao odgovarati

⁸⁶⁰ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 27-37.

⁸⁶¹ T. RISSMONDO, 2005, 151-158.

⁸⁶² T. RISSMONDO, 2005, 156, plan 2, B 1, 13.

⁸⁶³ T. RISSMONDO, 2005, 156, sl. 1.

onom u mauzoleju (većih dimenzija) ili pak nekom drugom geometrijskom predlošku od rastera kvadrata i trokuta tamnog i svijetlog kamena.⁸⁶⁴ Međutim, nemamo dovoljan broj sačuvanih ulomaka ili bilo koji drugi trag koji bi navedeno sa sigurnošću potvrdio.

Među ulomcima je osobito interesantan komad profilacije od bijelog mramora (**K305, T24, sl. 217**). Mogao je biti dio graničnika na zidu koji je razdvajao dio podnih od zidnih obloga ili pak zidne obloge od zidne dekoracije u vidu mozaika. Ulomci od *pavonazzetto* mramora (**K368-371**) vjerojatno su bili dio istog elementa.

Veći broj malih ulomaka sadrže jednostavnu profilaciju (**K315, K320, K339, K346, K361, K363, K364**). Zbog nejasne muzejske dokumentacije i konteksta pohrane za više skupina ulomaka arheološki kontekst nije siguran (**K372-382**). Ulomci su različitih dimenzija i oblika. Prednje strane su im polirane i fino obrađene. Među njima je zanimljiv jako fini ulomak od zelenog porfira (**K372, T26, sl. 241**). Ima nekoliko primjeraka od različitih vrsta kamena u obliku paralelograma pravilno rezanih rubova (**K373-375**). Nažalost, kontekst pohrane tih ulomaka je nejasan. Razmjerna količina ulomaka takvih oblika može ukazivati na postojanje jednostavnog predloška. Samo je nekoliko osnovnih primjera geometrijskih predložaka koji sadržavaju paralelograme.⁸⁶⁵ Splitski su mogli biti dio rubne trake, a sredina izvedena jednostavnim mramornim popločenjem. Takav primjer poda susrećemo u krstionici u Albengi u Italiji, a potječe iz nešto kasnijeg perioda.⁸⁶⁶

Zona blagovaonice (triklinija) istraživana je tijekom 1970. godine, kada je otkriven vertikalni kanal u neposrednoj blizini.⁸⁶⁷ Pronađeno je dosta ulomaka mramornih obloga za koje je izgledno da su pripadali jednoj od četiriju prostorija triklinija i da su za vrijeme destrukcije bačeni u kanal. Zona neposredno uz istočnu stranu triklinija istraživana je ponovno 1992. godine, kada je pronadeno još mramornih ulomaka.⁸⁶⁸ Godine 1994. u podrumima palače, na 22 metra od južnih vrata, ispod 8 metara nasipa, položena na antičku podnicu kriptoportika pronadena je mramorna menza (**K429, T28, sl. 264**).⁸⁶⁹ Premda mjestom pronalaska nije direktno vezana za triklinij, s obzirom na brojne komparativne primjere možemo je smatrati namještajem triklinija. Menza je pronadena razlomljena u 21

⁸⁶⁴ Primjeri takvih predložaka nalaze se u C. BALMELLE *et alii*, 1985, 183, T. 120 c-i.

⁸⁶⁵ Primjeri takvih predložaka nalaze se u C. BALMELLE *et alii*, 1985, 318 s T. 202 a i c, 320 s T. 203 d i e.

⁸⁶⁶ F. GUIDOBALDI, 2009, 379, sl. 15.

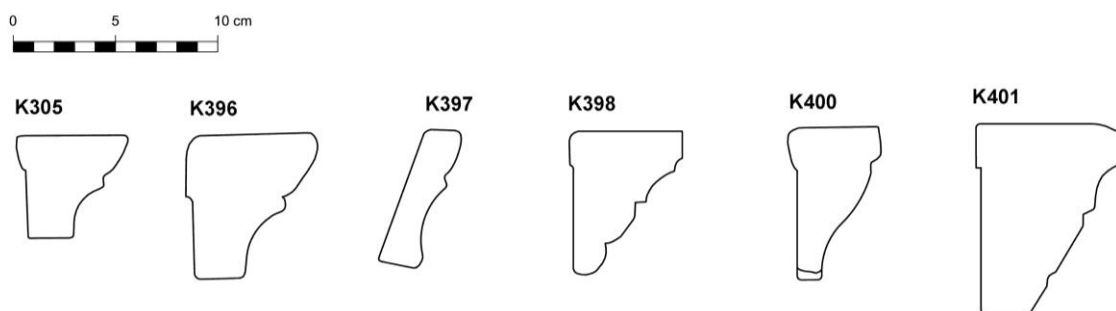
⁸⁶⁷ J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 37-39.

⁸⁶⁸ V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2005; A. SUNKO KATAVIĆ, 2014, 240-244.

⁸⁶⁹ K. MARASOVIĆ, 2009, 481.

fragment, a konzervatorsko-restauratorskim postupcima u cijelosti je spojena. Zbog te činjenice iznimno je važna za proučavanje izvornog uređenja Dioklecijanove palače.

Ulomci pronađeni u kanalu 1970. godine veoma su specifični. Osim ulomaka od *pavonazzetto* kamena i raznovrsnog bijelog mramora, koji su jednostavnijih oblika, pronađen je veliki broj fino izrađenih i profiliranih ulomaka. Oni koji sadrže razne vrste profilacija (sl. 78) vjerojatno su bili okviri zidnih ploha. I. Mirnik smatra da su mogući okvir *opus sectile* slike.⁸⁷⁰ Neki autori ovakvu vrstu ulomaka klasificiraju kao okvire vrata ili prozora.⁸⁷¹ Nažalost, zbog nedostatka informacija o izvornom izgledu triklinija i *in situ* sačuvanih ulomaka teško je pretpostaviti njihov točan položaj, pa makar i hipotetički. Međutim, njihov broj i različita tipologija su indikativni. Ukupno je pronađeno sedam izrazito finih profiliranih ulomaka (K396-401). Svi sadrže različitu profilaciju i različitih su dimenzija. Ponavljaju se dvije vrste materijala. Četiri profilacije su izrađene od *pavonazzetto antico* (K323, K425, K426, K428) i dvije od *giallo antico* kamena (K379, K400). Svi elementi su izrađeni s namjerom da budu ugradbeni, osim elementa K397. On je mnogo tanji i lakši, te je izrađen s namjerom da se zalijepi na već postojeću strukturu – njegova namjera je „kamuflačna“. Jedino je na tom elementu, na njegovoj gornjoj strani, uočena rupa za sidrenje trna. Trn je bio dodatno ojačanje prilikom montaže elementa. Svi ulomci su na prednjim stranama polirani do visokog sjaja, dok se na stražnjim stranama uočavaju tragovi pile za kamen bez zubaca.⁸⁷² Svi ulomci (osim K397, T26, sl. 247-248) na stražnjoj strani imaju zubac koji je poslužio prilikom klesanja i izrade elementa.

Sl. 78

⁸⁷⁰ I. MIRNIK, 1989, 35.

⁸⁷¹ A. Polgár-Nyerges provela je klasifikaciju mramornih dekorativnih elemenata iz kasnoantičke palače u Savariji. Među ulomcima se nalaze okviri tipološki vrlo slični onima iz Dioklecijanove palače. Autorica ih klasificira kao okvire vrata i prozora. Izlaganje na Međunarodnoj konferenciji ASMOSIA XI (*Association for the Study of Marble & Other Stones In Antiquity*) održanoj u Splitu 18.-22. svibnja 2015, pod naslovom: *Marble decoration from the roman proconsul's palace in Savaria*.

⁸⁷² Tvrdi kamen se rezao uglavnom s pilama bez zubaca, uz upotrebu vode i pijeska, v. P. KESSENER, 2010, 283-285; P. KESSENER, 2012, 197.

Ulomci mramornih obloga pronađeni 1992. godine također se mogu se povezati s prostorom triklinija ili prostorom u njegovoj neposrednoj blizini (**K402-425**). Voditeljice istraživanja, V. Delonga i M. Bonačić Mandinić ulomke su povezale s dekoracijom istočnih katnih dvorana careve rezidencije. Otkriveni su na raznim položajima i na različitim visinskim niveletama u istraženim slojevima, što smatraju posljedicom urušavanja sačuvane katne arhitekture u kasnom srednjem vijeku.⁸⁷³ Ulomci su različitih oblika, dimenzija, materijala i stanja sačuvanosti. Pronađeno je jako puno ulomaka porfira (**K402-420**), bijelog mramora, *pavonazetto*, *rosso antico*, *bigio antico* i *giallo antico* kamena te zelenog porfira (**K425, T27, sl. 261**). Ulomci su različitih debljina, najčešće 0,6-3 cm. Površina im je polirana, a bočne strane su slomljene, pravilno rezane ili sadrže jednostavnu profilaciju.

S obzirom da su ulomci slomljeni, teško je govoriti o njihovom obliku. Iznimno su lijepo i pravilno oblikovana dva porfirna ulomka, jedan u obliku trokuta i jedan u obliku pravokutnika (**K402-403, T27, sl. 257**).

Unatoč raznovrsnim nalazima, među ulomcima nema primjeraka koji međusobno tvore geometrijski predložak. Izuzevši primjerke s profilacijom, ponovno nije moguće sa sigurnošću razlikovati one koji pripadaju zidnim, od onih koji pripadaju podnim oblogama. Sudeći po dimenzijama, ima ulomaka koji pripadaju i namještaju.

Arheološka istraživanja **jugozapadnog dijela istočnog temena** provedena su tijekom 1972. godine.⁸⁷⁴ Pronađeno je relativno malo ulomaka mramornih obloga. Zanimljiva je skupina ulomaka od breče (**K430-438, T28, sl. 268**), njih ukupno devet, različitih dimenzija i nepravilnih oblika. Površina ulomaka je fino polirana i u obliku šiljaste elipse, dok su bočne strane izrazito grubo obrađene i debele. Dok gornja polirana površina nagovještava mogućnost da su oblici tvorili motiv ukrštenih kružnica, donji izrazito nedorađeni dio baca sumnju na mogućnost da su ulomci bili dio poda, makar improviziranog. Na bočnim stranama ima tragova žbuke.

⁸⁷³ V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2014a, 136.

⁸⁷⁴ S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 39-47.

5.4. Nalazi dekorativnog kamena iz jugozapadnog dijela palače

Zapadne terme Dioklecijanove palače dijelom su istražene tijekom 1972. godine.⁸⁷⁵ Drugi segment termi istražen je tijekom 2008. i 2009. godine.⁸⁷⁶ Tijekom prve faze istraživanja evidentiran je veliki broj ulomka obloga od bijelog mramora (**K439-477, T28, sl. 265-267**) i sporadični primjerci *cipollino* kamena. Ulomci bijelog mramora su različitih dimenzija i oblika. Gornja strana im je polirana, dok su bočne grubo obrađene. Debljina se kreće 1,5-2 cm. Veliki broj ulomaka je oblika izduženog pravokutnika. Registriran je jedan ulomak u obliku šiljaste elipse, koji je mogao tvoriti motiv ukrštenih kružnica (**K448**). Nekoliko ulomaka ima jednostavnu kružnu profilaciju, a jedan složeniju i fino poliranu profilaciju (**K445**).

Među ulomcima nema primjeraka koji međusobno tvore geometrijski predložak. Nije isključeno da su ulomci samo dio građevnog materijala u funkciji pripreme poda. Premda se u literaturi spominje „bogatstvo ornamenata“ i brojni ulomci mramornih obloga,⁸⁷⁷ sudeći prema nalazima iz muzejskog depoa zapadne terme su bile siromašnije opremljene dekorativnim kamenom od ostalih prostorija južnog dijela palače. Pojedini autori su izrazili sumnju da su terme nastale nakon Dioklecijanove smrti.⁸⁷⁸ Zanimljivo je da nisu evidentirani porfirni ulomci.

5.5. Nalazi dekorativnog kamena na zapadnom dijelu splitske rive

U okviru projekta preuređenja središnjeg dijela splitske rive, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika proveo je arheološka istraživanja na dijelu obale pred južnim pročeljem palače. Istraživanja su se odvijala na prostoru od tzv. Vrata od grada, odnosno nekadašnje jugozapadne kule palače, do ulaza u podrum.⁸⁷⁹ U srednjovjekovnom sloju i postroju venecijanske obale pronađen je veliki broj spolija antičkog (ranijeg i Dioklecijanova) doba. Pronađeni su razni stupovi od crvenog granita, ulomci mramornih kolona, ploče dekumana, itd.⁸⁸⁰ Među njima je bio i iznimno velik broj rimskih podnih obloga. Točan broj ulomaka mramornih obloga kreće se oko 780, što je najveća skupina u jednoj zoni palače.⁸⁸¹ Ostaci su poslužili kao građevni materijal za nasipanje obale, a širi kontekst i točne informacije o

⁸⁷⁵ S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 53-59.

⁸⁷⁶ I. VOJNOVIĆ, 2013, 305-324.

⁸⁷⁷ S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 57.

⁸⁷⁸ S. PIPLOVIĆ, 1997, 14.

⁸⁷⁹ V. DELONGA, 2008, 513-517; D. ČERINA, 2009, 48-58.

⁸⁸⁰ V. DELONGA, 2008, 516.

⁸⁸¹ K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, Đ. GOBIĆ BRAVAR, 2015, (u tisku).

materijalu moći će se dobiti tek nakon što se u potpunosti obradi i objavi. Polovica pronađenog materijala je crveni porfir (50%), a zastupljen je i veliki broj ulomaka od sivog granita (16,2%) i bijelih mramora (15,6%).⁸⁸²

U grupi arheoloških nalaza s rive veoma su zanimljive dvije velike skupine deltoida (**K480-492, T28, sl. 271**) te trokuta od porfira (**K493-503, T28, sl. 272**). Tako velika grupacija deltoita i trokuta ukazuje na neke jednostavne geometrijske predloške poda. Nažalost, s obzirom da je pronađen u sekundarnom kontekstu, materijal nije moguće povezati s konkretnim dijelom palače.

Među pronađenim ulomcima posebice se ističe jedan, koji je vjerojatno dio *opus sectile* poda ili zidne obloge (**K479, T28, sl. 270**). Ulomak je od *bigio antico* mramora, fine je izrade, te je oblika jednostrane sjekire ili zvona. Izvrsno je sačuvan, a na strani gdje je sjekira uža, uočava se oštećenje. Oštećenje prati oblik luka i čini se da je riječ samo o blagom oštećenju površine. Međutim, moguće je da je ulomak izvorno imao i oblik dvostruke sjekire! Motiv dvokrilne sjekire ili tzv. beotskog štita je u antici čest, a iznimno je česta njegova uporaba u raznim varijacijama na podnim mozaicima.⁸⁸³ U Dioklecijanovoj palači se pojavljuje na jugozapadnom tapetu kasnoantičke zgrade u današnjoj Archidakonovoj ulici (**K155**) i na južnom mozaiku kasnoantičke zgrade u Buličevoj ulici (**K159**). Ukoliko je ulomak pronađen na rivi i bio oblika dvostruke sjekire, nije odgovarao obliku evidentiranom na mozaiku jer je evidentno bio dužih bočnih stranica. Varijacija jednokriline sjekire ili zvona vrlo se rijetko pojavljuje kao motiv na mozaičkim i *opus sectile* podovima. Takav motiv javlja se npr. na jednom mozaičkom podu u Ostiji.⁸⁸⁴ Geometrijski predložak tvore zvona na jednobojnom (jedinstvenom) polju. Četiri istovjetna jednobojna zvona postavljena su međusobno križno, okrenuta širim stranama prema vani, na način da formiraju male konkavne kvadrate. Ukupno formiraju veliki kvadrat bikonkavnih stranica. Motiv zvona međusobno povezuje motiv tzv. vretena, lista ili šiljaste elipse.⁸⁸⁵

Na podnome mozaiku iz cemeterijalne bazilike na Marusincu javlja se veoma sličan geometrijski lik upisan u kvadrat u obliku križa, a motiv vretena ispunjava prazan prostor između zvona/sjekire.⁸⁸⁶ Istovjetan motiv javlja se i na jednome mozaičkom podu u Tunisu

⁸⁸² Isto.

⁸⁸³ C. BALMELLE *et alii*, 1985, 281, T. 221c.

⁸⁸⁴ G. BECATTI, 1961, 359, T. 97.

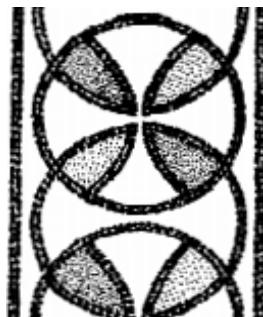
⁸⁸⁵ C. BALMELLE *et alii*, 1985, 245, T. 159 g.

⁸⁸⁶ Mozaik potječe iz 5 st., usp. J. MEDER, 2003, 116, T. 48, sl.1.

(sl. 79).⁸⁸⁷ U Francuskoj se na jednoj dekorativnoj traci uočava uzorak krugova koji se presijecaju i na taj način tvore krugove u kojima su upisani tzv. malteški križevi (sl. 80).⁸⁸⁸ Krakovi križa ne odgovaraju u potpunosti motivu pronađenom tijekom iskopavanja rive, međutim riječ je o varijaciji istoga motiva.

Sl. 79

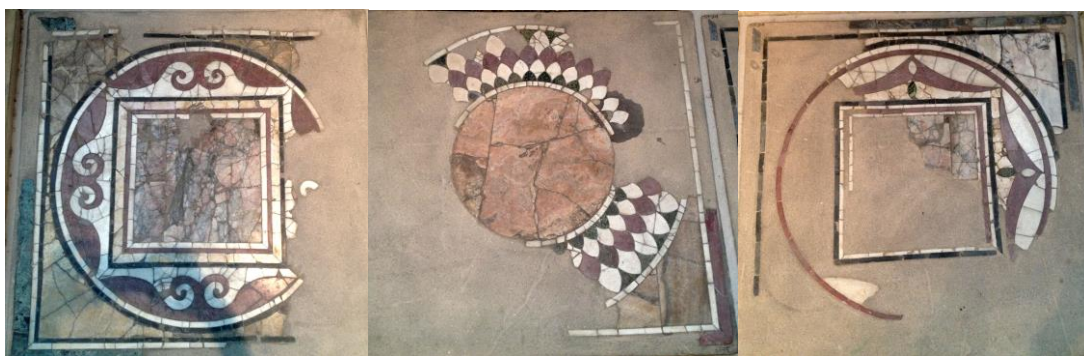

Sl. 80

Sl. 81

S obzirom na to da prilikom istraživanja nije nađeno više istovjetnih motiva, većih dijelova poda ili barem ulomaka koji bi se „slagali“ s postojećim i tvorili karakterističan uzorak, za sada je moguće samo hipotetički rekonstruirati predložak. Na temelju gore navedenih analogija, uvažavajući pravila i kombinacije koje su bile česte u rimskom svijetu i zahvaljujući činjenici da takav geometrijski uzorak ne dopušta mnogo kombinacija i oblika, moguće je predložiti moguću hipotetičku rekonstrukciju (sl. 81). Ispravnost mogu potvrditi samo novi nalazi, koji bi se poklapali s geometrijskim likovima na predlošku.

Sl. 82

S obzirom na kontekst pronalaska, za sada nije moguće dati prijedlog izvornog smještaja poda. To je jedini „kompleksniji“ geometrijski oblik mramorne oplata pronađen u cijeloj palači. Možda je riječ o dijelu ukrasnog amblema koji je bio umetnut u jednostavniji *sectile*

⁸⁸⁷ P. GAUCKLER, 1911, T. 32 a; C. BALMELLE *et alii*, 1985, 53, T. 19h.

⁸⁸⁸ C. BALMELLE *et alii*, 1985, 91, T. 44f.

pod na ulazu u neku od reprezentativnih prostorija. Srodne kompozicije pronađene su u Galerijevoj palači u Solunu. Tri dobro sačuvana amblema, danas pohranjeni u Arheološkome muzeju u Solunu (inv. br. MΘ 6693, 6694 i 6695), izvorno su stajali na ulazu u zgradu tzv. Oktogona (sl. 82). Izvedene su geometrijski, ali bogato i slobodnije nego što je slučaj kod klasičnih *opus sectile* podova. Zanimljiv je motiv vitice koji se pojavljuje na jednoj od kompozicija, koji se u gotovo identičnom obliku opetuje na nekoliko mozaičkih podova Galerijeve palače, ali i kasnijim građevnim fazama. Veza predložaka koji su se upotrebljavali u izradi mozaika i *sectile* podova je ovdje jasna.

V. ZAKLJUČAK

Upravni sustav tetrahije (vladavine četvorice) osmišljen je u svrhu političke stabilizacije Rimskog carstva. Niz promišljenih političkih poteza i mjera privremeno i prividno je konsolidirao narušenu stabilnost carstva. Fenomen tetrahije dugoročno je rezultirao nizom carskih i poslijecarskih palača koje su i danas jako dobro očuvane. Kao svaki politički sustav, tetrahija je umjetnost i arhitekturu uključila u svoj propagandni program i koristila ih kao sredstvo reklame, promocije i stvaranja ozračja sigurnosti.

Dioklecijanova palača u Splitu izgrađena je kao poslijecarska rezidencija osnivača tetrahije i umirovljenog augusta Dioklecijana. Stanje sačuvanosti i istraženosti je zadovoljavajuće, a u odnosu na tipološki i funkcijski slične građevine je izvanredno. Palača je izvrsno uporište za istraživanje tetrahijskih rezidencija i umjetnosti. Dosadašnja istraživanja i spoznaje pokazuju da je riječ o utvrđenoj vili pravokutnog tlocrta čija je unutrašnjost glavnim komunikacijama (ulicama) podijeljena na četiri dimenzijama gotovo ista kvadranta. Južni dio sadržava carsku rezidenciju, funeralno-sakralnu zonu i prostor s termama, dok je sjeverni najvjerojatnije bio namijenjen gospodarskim sadržajima. Tlocrt južnih polovica gotovo je u cijelosti poznat, dok je sjeverni dio zbog pregradnji ostao samo obrisno definiran. Ista situacija je i s elementima dekoracije. Oni su što se tiče sjevernog dijela potpuna nepoznanica (izuzev pretpostavke o dekoraciji sjevernih glavnih ulaznih vrata). Međutim, u čitavom južnom dijelu postoje elementi na osnovu kojih je moguće okvirno rekonstruirati repertoar dekorativnog programa.

Dosadašnja istraživanja, arheološki nalazi i *in situ* sačuvani ostaci potvrđuju činjenicu da je palača poput ostalih imperijalnih rezidencija bila ukrašena kamenim reljefima, podnim i zidnim mozaicima, freskama i dekorativnim kamenom. Što se tiče uređenja u vidu pune plastike (samostalne skulpture), zbog iznimno malog broja fizičkih nalaza znanstvenici su podijeljeni u stavovima. Jedna struja na osnovu arhitektonskih niši smatra da je skulptura trebalo biti jako puno, dok druga navodi da zbog žurnoga građenja uopće nije postavljena. Istraživanje, sistematizacija i filtriranje podataka obavljeno prilikom pisanja radnje pokazalo je da je skulpture bilo. Istina, revizija postojećih nalaza i teorija dodatno je smanjila potencijalni broj nalaza, ali su analize pobliže definirale tipologiju i karakter skulptura.

Nalazi svjedoče o ukupno 17 ulomaka skulpture u punoj plastici. Dvanaest ulomaka pripada skulpturama sfingi, evidentirane su dvije glave, jedna dvostruka herma te dva fragmenta

skulpture u vidu ljudskog i životinjskog ekstremiteta. Kronološki se mogu podijeliti u dvije skupine - tetrarhijsku skulpturu i skulpturu predtetrarhijskog perioda – a prema radioničkoj pripadnosti na skulpturu iz importa i skulpturu lokalne izrade. U predtetrarhijsku skulpturu ulaze sfinge koje su donijete iz Egipta. Različitih su veličina i stadija sačuvanosti, a gotovo sve su izrađene od dekorativnog kamena. One su osobito važne jer pokazuju određeni programatski karakter i bliskost s tetrarhijskim načinom viđenja umjetnosti (uporaba spolija). Ujedno je riječ o jedinoj većoj preživjeloj grupi skulpture koja je krasila palaču. Stanje istraženosti i argumenti koji se iznose uz neke druge skulpture predtetrarhijskog perioda, koje se čuvaju u splitskim muzejima, nije dostatno da ih se poveže s dekorom palače. Dva muška portreta i jedna dvostruka herma na temelju mjesta pronalaska, tipoloških karakteristika i/ili muzejske dokumentacije gotovo se sa sigurnošću mogu povezati s palačom. Stilske karakteristike bez sumnje ih svrstavaju u tetrarhijsku produkciju. Glava Sokrata izrađena je od domaćeg vapnenca i ima stilske osobine zrelog tetrarhijskog perioda. Slične karakteristike naziru se i na mramornom portretu muškarca. Nažalost, on je nedovršen i jako oštećen, pa je nemoguće predložiti bližu usporedbu ili korelaciju s pretpostavljenom radionicom. Zbog oštećenja ju je nemoguće atribuirati. Bolju tipološku i kontekstualnu analizu moguće je dati na primjeru duple dvostruke herme s likom cara (Maksimijana ?) i Dioskura. Herma je bila prepolovljena i potom kao sekundarni materijal uzidana u zid. Demontažom i analizom ulomaka u svrhu pisanja radnje utvrđeno je da se zapravo radi o dvostrukoj hermi. Tipološki identične skulpture dvostrukih hermi s prikazom tetrarha evidentirane su i u Saloni. Dvostruke herme se javljaju u antici i ranije, no činjenica da se pojavljuju u vrijeme tetrarhije i da su evidentirane u Dioklecijanovoj palači nije slučajna. Portret cara združen s jednim od božanskih blizanaca (Dioskura) ukazuje na *concordia* koncept karakterističan za političku propagandu tetrarhijskog razdoblja.

Objе glave (portret Sokrata i nepoznatog muškarca) i novoprepoznata herma najvjerojatnije su produkt lokalnih klesarskih radionica. Na takvu definiciju upućuju stilske karakteristike i djelomice materijal. Uvažavajući vrstu materijala, mramorni portret muškarca mogao bi biti i importiran. Međutim, razina nedovršenosti prije navodi na to da je klesan u palači od oštećenog i odbačenog elementa ili polufabrikata (kapitela ili bloka mramora). Stilske karakteristike dvostruka herme su određenije. Njih je bez sumnje moguće povezati sa stilskim karakteristikama figurativnih reljefa koji krase palaču. To pokazuje da je herma nastala u sklopu dekorativnog programa palače, vjerojatno od radionice koja je djelovala tijekom

njezine izgradnje. Stilska analiza herme i Sokratova portreta te različiti lokalni materijal ukazuju na pretpostavku da su ih izradile dvije različite radionice, koje su karakteristike stila temeljile na različitim tradicijskim predlošcima. Po pitanju podrijetla i vremena nastanka ostaju nedefinirani ulomci životinjske šape i ruke naravne veličine. Sudeći po materijalu (mramoru), ulomak ruke vjerojatno pripada importiranoj skulpturi, ali zbog nemogućnosti stilske analize nije moguće odgonetnuti je li riječ o tetrarhijskoj ili o reupotrebnoj skulpturi. Životinjska šapa je po analogijama najvjerojatnije antičkog podrijetla. Ništa više nije moguće reći. Nije poznato kojoj životinji pripada i je li tetrarhijskog postanka. Provenijencija materijala je također nepoznata.

Pojedini elementi iz kasnijih razdoblja evidentirani u palači pokazuju utjecaj tetrarhijske skulpture. Na temelju njih moguće je retrogradno čitati situaciju i pretpostaviti da su klesani po antičkim uzorcima. Jedan romanički kapitel nosi prikaz dvaju likova u bogatoj odjeći, a stav grljenja veoma je sličan stavu tetrarha na porfirnim skupinama iz Vatikana i Venecije. Taj prikaz indicira mogućnost da je palača udomljavala i jednu tetrarhijsku skupinu. Fizičkih dokaza o njoj nema. Potrebno je napomenuti da niti jedan od mnogobrojnih ulomaka porfira ne pripada skulpturi, već je isključivo riječ o oblogama.

Kontekst otkrića skulptura i stratigrafija slojeva u kojima su pronađene ne omogućuju sigurne zaključke po pitanju njihova izvornog smještaja. Ta tema je iznimno problematična. Ni za jednu skulpturu ne postoje jasne smjernice koje bi mogle biti pokazatelji gdje su izvorno stajale. Kataloška obrada i sortiranje postojećeg arheološkog materijala evidentiranog u palači nametnula je određenu logiku skulpturalnog uređenja palače. Svi zaključci su samo pretpostavke temeljene na analognim primjerima ili logici onodobne imperijalne prakse.

Skulpture su bile izložene uz glavne ulice, glavna čvorišta i na istaknutim mjestima. Trebale su biti postavljene u mauzoleju, hramovima i privatnim carskim odajama, ali i na otvorenim prostorima palače (u peristilu, na ulicama, trijemovima, ulaznim vratima). Skulptura izložena na javnim i istaknutim mjestima imala je funkciju političke propagande. U tu skupinu spadaju sfinge i dvostruka herma. Skulpture sfingi, suprotno uvriježenom mišljenju, nisu bile rezervirane samo za prostor peristila i mauzoleja. Sudeći prema podacima o mjestu otkrića, vjerojatno su imale funkciju zamijećenu i u Egiptu – stajale su na ulazima u hramove i uz glavne putove. Nalazi iz palače pokazuju da su vjerojatno stajale uz glavnu cestu iz Salone u palaču, flankirale trasu dekumana (vjerojatno i karda), te ulaz u mauzolej i mali hram. S nešto manje sigurnosti moguće je pretpostaviti izvorni smještaj herme. S obzirom da nosi carski

portret i ističe *concordia* koncept, a prezentabilna je sa svih strana, morala je stajati na istaknutome mjestu, čvorištu ili nekom od bitnih arhitektonskih sklopova. Činjenica da je pronađena u blizini zapadnih vrata idnicira da je bila programatski vezana za taj dio palače. Međutim, uzimajući u obzir morfologiju, položaj u niši vrata ne dolazi u obzir.

Stambeni dio palače vjerojatno je bio ukrašen skulpturama privatnog karaktera (izuzevši prijemnu dvoranu koja je trebala sadržavati i službeni carski program). Privatnim zonama mogla je pripadati skulptura Sokrata. Mramorni portret muškarca i ljudska ruka također su pronađene u južnom dijelu palače. I te su skulpture mogle biti privatnog karaktera i služiti u uređenju privatnih carskih prostorija. Potrebno je istaknuti (iako za to nema fizičkih dokaza) da su sakralno-funeralni kompleksi (hramovi, mauzolej) sigurno bili opremljeni skulpturama božanstava. Dok u mauzoleju nisu nužno trebale stajati, u hramovima jesu - bez takve opreme njihova funkcija jednostavno nije potpuna.

Odsutnost nalaza u vidu samostalne skulpture tumačilo se nerijetko sustavnim uništavanjem nakon pobjede kršćanstva. Tu je tvrdnju potrebno korigirati. Na niti jednoj od sačuvanih skulptura nema tragova namjernog radiranja i preklesavanja. Skulpture su vjerojatno uništavane postupno i neplanski, a razlozi za to su mogli biti razni. Topografija širenja kršćanskih bogomolja unutar palače pokazuje da kršćanstvo nije ušlo naglo i naprasito. Za očekivati je da se nije dogodila ni nagla smjena simbola i skulptura. Brojna skulptura koja je krasila palaču vjerojatno je nestala prirodnim procesima života u kasnijim periodima. Veliki dio pune plastike odnesen je iz palače, jer ga je bilo lakše ukloniti nego bilo koji drugi element dekoracije. Kamen kalcitne osnove mogao je biti iskorišten u pripravljanju vapna, materijala prijeko potrebnog u vrijeme prerastanja palače u grad. Potvrda tome mogu biti mnogobrojno sačuvane skulpture sfingi, uglavnom izrađene od granita. Granit zbog svoje petrografske osnove nije pogodan za spravljanje vapna – upravo je to razlog zašto su sfinge danas najbrojnija sačuvana skupina skulpture.

Unutar Dioklecijanove palače sačuvan je značajan korpus arhitektonske skulpture u vidu dekorativnih reljefa. Unatoč brojnim preinakama i pregradnjama koje su se dogodile tijekom povijesti, veliki broj reljefa i dekoracije i danas je dobro očuvan i vidljiv.

S obzirom na opseg i brojnost motiva, istraživanje arhitektonske skulpture u ovoj radnji reducirano je samo na antropomorfne i zoomorfne figuralne motive. Ostali ukrasni elementi

već su više puta sustavno istraživani. Potrebno je naglasiti potrebu za njihovom daljinom katalogizacijom i tumačenjem. Daljnjim istraživanjem i stavljanjem u širi kontekst mogu se dobiti podaci o predlošcima i njihovim ishodištima koje su klesarske radionice koristile.

Figurativni kameni reljefi evidentirani su na svim važnijim sklopovima: ulaznim vratima palače, peristilu, mauzoleju i hramovima. Pojavljuju se na frizovima i vijencima, konzolama, kasetama svodova, okvirima vrata, kapitelima, lakunarima i jednom pilastru. Podjela figurativnih reljefa nadalje se može izvršiti na jednostavne (pojedinačne) motive i veće kompozicije sastavljene od više tematskih cjelina. Pojedinačni motivi zauzimaju manje površine, dok složene kompozicije pokrivaju veće zone, a tehnički su sastavljene od više ploča. Veće kompozicije zastupljene su na dekorativnom frizu u unutrašnjosti mauzoleja, te vanjskom frizu i okviru vrata tzv. malog hrama. Kompozicija friza u unutrašnjosti mauzoleja izvedena je iz tri tematske cjeline. Prva sadrži motive erota nositelja girlandi u kojima su najznačajniji prikazi (biste) cara Dioklecijana i njegove supruge Priske. Druga tematska cjelina sadrži scene erota u lovu, a treća trke erota. Vanjski friz tzv. malog hrama također se sastoji od tri tematske cjeline. Sjeverni friz sadrži motive erota i grifona s kantarima, južni motiv antitečki raspoređenih grifona, a zapadni erote koji vrše različite radnje. Simboliku vanjskog friza malog hrama teško je dokučiti. Na portalu malog hrama redaju se eroti u berbi grožđa. Premda su te scene tematski, simbolički, pa čak i likovno različite, između dekorativnih frizova mauzoleja i malog hrama uočavaju se određene poveznice. U oba slučaja zamijećena je znatna nedovršenost reljefa. Zapadni (stražnji) friz tzv. malog hrama u potpunosti je nedovršen. Reljefi nisu nedovršeni samo na postraničnim zonama, već i na hijerarhijski važnim motivima. Čak su i poprsja Dioklecijana i Priske u mauzoleju ostala nedovršena. Na oba friza uočava se nemar prilikom spajanja ploča s istom tematikom. Spojevi su neuredni i nisu integralno vezani. Ploče u frizu mauzoleja su pomiješane – neorganski se redaju prikazi i teme: car i carica su postavljeni postranično, a u tu tematsku cjelinu „umiješao“ se jedan motiv koji pripada drugoj tematskoj cjelini. Takva situacija je nastala prvenstveno zbog žurbe kod opremanja palače. Međutim, likovni nemar i kaotični raspored hijerarhijski važnih motiva ujedno su odraz su poimanja kasnoantičkih umjetnika i nove transcendentalne struje koja se pojavila u tetrarhiji, a vrhunac doživjela u konstantinovskom periodu.

Pojedinačni figuralni motivi multipliciraju se na manjim slobodnim površinama poput konzola, pilastara, polja kasetiranih svodova, portala, kapitela, lakunara, itd. Na portalu

mauzoleja multiplicira se motiv napučenih vitica s bistama životinja, a iste su evidentirane i na frizu malog kružnog hrama zapadnog temena. Na zapadnim vratima palače, kao i na vijencu portala malog hrama, pojavljuju se figure Viktorija. Osim tih motiva, svi ostali figuralni elementi prikazuju glave. Reljefne glave pojavljuju se na istaknutijim i manje istaknutim zonama, u više ili manje dovršenim i klesarski vještim oblicima. One su predložak koji nosi različito značenje. Moguće ih je podijeliti na poprsja (protome), glave s vratom i obične glave. Poprsja su evidentirana u mauzoleju (Dioklecijan i Priska), te na konzolama tzv. malog hrama (likovi visoke božanske hjerarhije: Jupiter, Herkul, Sol). Glave s vratom rjeđe se pojavljuju, a također sadrže ikonografski važne likove (Herkul, mješovito biće „čovjek-bik“). Obične glave najčešći su predložak, a mogu se nadalje podijeliti na lica, maske s punim očima (maskerone) i teatarske maske. Lica imaju pomno dorađene oči i modelirane očne jabučice s naznačenim zjenicama (ne uvijek). Prikazi maski (maskerone) odlikuju se punim očima sa ili bez naznake zjenica, s ustima postavljenim u groteskni položaj. Teatarske maske imaju u potpunosti prošupljene oči i usta. Sva lica – nebitno kojeg podtipa – prikazuju hijerarhijski bitne, ali i manje važne likove, od Herkula, Serapisa, Gorgone, mješovitog bića „čovjeka-bika“, lisnatog lica, pa sve do potpuno nedefiniranih likova. Međusobna korelacija i simbolička uloga nije uvijek jasna.

Već u ranijim istraživanjima ikonografska analiza glava pokazala je logičnu raspodjelu elemenata propagandnog programa. Sjeverna vrata nose glave mješovitog bića „čovjeka-bika“, dok se na zapadnim vratima javlja motiv Viktorije. U oba slučaja riječ je o carskom propagandnom programu. Mješovito biće „čovjek-bik“ u Dioklecijanovoj palači zauzima važan hijerarhijski položaj na ikonografskoj ljestvici. U ovoj radnji pokušalo se po prvi put razlučiti dva podtipa toga prikaza. Na mauzoleju je evidentirana kombinacija božansko-religijskog, mitološkog i carskog programa. Javljaju se prikazi Herkula, Serapisa, mješovitog bića „čovjeka-bika“, Hermesa i Gorgone. Na tzv. malom hramu evidentiran je religijski program – nizaju se prikazi Herkula, Jupitra i Sola. U unutrašnjosti hrama, glave na kasetiranom svodu teško je atribuirati, ali moguće je da dijelom prikazuju povijesne likove (Perzijanac) i likove iz svakodnevnog života. Kombinacija povijesnih i ideoloških motiva sasvim je u duhu tetrahije. Istraživanje je pokazalo da je i peristil sadržavao figurativne motive vezane za politički program tetrahije. Na konzolama protirona evidentirani su likovi mješovitog bića te mogući prikazi Jupitra-Amona, Herkula i Satira. Transcendentalna struja u tetrahijskom viđenju stvari ostavila je traga u pozicioniranju ikonografskih motiva.

Zanimljiva je činjenica da se isti hijerarhijski važan motiv javlja na istom sklopu više puta. Primjerice, na tzv. malom hramu javljaju se dva poprsja Sola (jedan na vijencu portala, drugi na konzoli ispod krova na sjevernoj strani). Moguća su i dva prikaza Jupitra na vijencu portala – jedan u antropomorfnom obliku, a drugi u obliku orla. Na vijencu trijema mauzoleja javlja se više prikaza Herkula.

Analiza motiva i tehnika izrade reljefa ukazuje na činjenicu da je na uređenju palače djelovalo više klesarskih radionica ili u najmanju ruku više grupa majstora. Za sada je moguće razlučiti stil dviju radionica/grupa, ali granice njihova djelovanja unutar palače nisu u potpunosti jasne. Sasvim je moguće da je tijekom rada u palači došlo do fuzije stilova.

Jedna grupa/ radionica izrađuje reljefe u maniri istočnog stila. Kao predložak koristi napučene vitice i gusto isprepletene motive. Toj grupi/ radionici se mogu pripisati okvir vrata mauzoleja i malog hrama, te vijenac jednog od malih hramova zapadnog temena. Reljefi su izrazito fini klesarski rad i pomno su dovršeni. Odlikuju se dinamikom i visokim kontrastima.

Druga grupa/radionica imala je širi djelokrug rada. Odjeci njenog stila javljaju se ponajviše na elementima peristila i čitavog mauzoleja (izuzevši portal), na nekim zasebno pronađenim elementima (pilastar s Gorgonom), ali i punoj plastici (dvostruka herma s prikazom tetrarha). Karakteristike te grupe/radionice su vješt i neusiljen način klesanja i improvizacija. Forme su čvrste, ali nedovršene. Klesari vješto izrađuju ornamentiku i lica, ali prilikom izrade anatomije (ljudske i životinjske) dolazi do opadanja kvalitete. Najbolji primjer za to su eroti i životinjski likovi na unutrašnjem frizu mauzoleja. Iz tog razloga najčešće korišteni motivi su upravo oni kojima vješto vladaju - ornamenti i glave. Prilikom oblikovanja glava i lica uočene su specifične stilske karakteristike: izrazita kubičnost, natečenost, kratko čelo, širok, nos, okrugli obrazi, male i mesnate usnice. Takve karakteristike u modeliranju lica nisu zapažene nigdje drugdje izvan palače, pa čak ni u Saloni. One svjedoče o specifičnom stilu lokalne klesarske radionice ili grupe majstora. Prirodoslovnim znanstvenim analizama utvrđeno je da su neki primjerci koji nose takve karakteristike izrađeni od bračkoga vapnenca (npr. elementi peristila, dvostruka herma). Analizom montaže tih elementa moguće je zaključiti da su oni ugrađivani već dobrim dijelom isklesani i obrađeni. Arheološki nalazi indiciraju da su se polufabrikati s otoka prevozili u palaču. Ukoliko su se ulomci dijelom klesali na otoku, moguće je da su neki elementi već tamo poprimali specifičnosti lokalnog stila. Slijedom navedenog, moguće je postaviti hipotezu o angažmanu „bračke radionice“ u gradnji Dioklecijanove palače. Radionica je nastala na jakoj klesarskoj tradiciji (koja se zadržala do

današnjih dana), a evidentno je radila prema narudžbi projektanta/arhitekta. O tome svjedoče specifični tipski elementi pronađeni u palači - primjerice novoustanovljeni antefiks integralno vezan za imbreks. Ta rijetka derivacija kamenog antefiksa (do sada evidentirana samo u Ostiji) nosi prikaz glave sa specifičnim karakteristikama radionice. Dvostruka herma također nosi obilježja radionice, a isti tip skulpture s drukčijim karakteristikama stila pronađen je i u Saloni. Zbog *concordia* koncepta takav oblik je bio popularan u tetrahiji i vjerojatno je prema predlošku naručen za palaču.

Nalazi na Braču i u njegovu podmorju pokazuju da je tamo pomorskim putem bio dostavljan i dekorativni kamen iz Grčke, Male Azije i Egipta. Veoma je vjerojatno da je i dekorativni kamen doradivan na otoku, a potom dostavljan u palaču. Skulpture sfingi importirane iz Egipta nisu se dirale, a možda su direktno transportirane u palaču. Već gotovi stupovi minimalno su prerađivani kako bi se dimenzijama mogli uklopiti u građevne sklopove palače. Dekorativni kamen vjerojatno je dolazio i u pločama iz kojih su se po narudžbi izrađivale podne i zidne mramorne obloge. Ostaci obloga od dekorativnog kamena pronađeni su u palači u iznimno velikom broju. Koncentracija je isključivo u južnom – rezidencijalnom i sepulkralno-funeralnom dijelu palače. Ovaj vid dekoracije loše je sačuvan. Razlog tome su brojne pregradnje, adaptacije i rušenja izvornih prostorija južnog dijela tijekom povijesti. *In situ* je sačuvan samo izvorni pod mauzoleja izveden u tehnici *opus sectile* (danas prekriven suvremenim pločnikom) te nekoliko manjih, sporadičnih ostataka u južnom dijelu. Na temelju nalaza iz arheoloških iskapanja nije moguće rekonstruirati izvorni izgled podova i zidova. Pronađen je veliki broj trokuta, deltoida, pravokutnika i paralelograma. Podovi i zidovi palače bili su ukrašeni jednostavnim geometrijskim predlošcima. Bogatstvo interijera, međutim, leži u činjenici da je za izradu obloga korišteno više od 16 različitih vrsta ukrasnog kamena grčke, maloazijske i egipatske provenijencije. Evidentirani su: crveni i grimizni porfir, zeleni porfir, crni porfir, *pavonazetto*, *giallo antico*, *verde antico*, *africano*, sivi granit, *cipollino*, oniks ili egipatski alabaster, prokoneški mramor, *marmo scritto*, pentelički mramor, afrodizijski mramor, *lummaschetto* i serpentin. Crveni porfir je najzastupljeniji, a njegova odsutnost uočena je samo u zapadnim termama palače. To može biti pokazatelj da su terme zaista izgrađene naknadno, kao što se tvrdi u suvremenim arhitektonskim analizama.

Na temelju dimenzija otkrivenih mramornih obloga teško je razlikovati koje su ukrašavale podove, a koje zidove. Debljina im je u pravilu oko 1,5-3 cm, ali se kreću i u rasponu od 0,5 do 8 cm. Tanje su zasigurno stajale na zidu, a deblje na podu. Međutim, treba biti oprezan:

zeleni porfir se izrađivao uvijek u izrazito tankim trakicama (0,5-1,5 cm), a njegova uporaba je prema komparativnim primjerima bila učestala za oba vida dekoracije. Navedeno pitanje ovisi o materijalu i drugim parametrima, koje ja za sada nemoguće odgonetnuti. Na svim ostacima obloga uočavaju se tragovi pile bez zubaca (pile korištene za obradu tvrdog kamena), a rubovi su im uglavnom grubo obrađeni. Malo je elemenata koji imaju jako precizno obrađene rubove. Obloge s fino obrađenim rubovima mogle su krasiti važne prostorije. Te prostorije mogle su na podu imati i amblem načinjen u tehnici *opus sectile*, kao što je slučaj s nekim komparativnim primjerima (npr. Galerijeva palača u Solunu). Do sada je evidentiran samo jedan ulomak koji je vjerojatno dio amblema, a to je obloga u obliku jednostruke sjekirice. Ona je s još tri istovjetne mogla tvoriti oblik tzv. malteškog križa (registriran na kasnoantičkim mozaicima). Riječ je o jedinom kompleksnijem obliku mramorne obloge.

Između obloga dekorativnog kamena pronađeni su još neki elementi koji se mogu klasificirati kao arhitektonski dekorativni elementi, namještaj i improvizirani građevni materijal. Namještaja je malo ili ga zbog stanja materijala nije moguće prepoznati. Jedini u potpunosti sačuvani primjerak namještaja je menza koja je vjerojatno krasila triklinij. Pronađena je i nekolicina vrlo finih i profiliranih ulomaka izrađenih od različitih vrsta dekorativnog kamena, a sudeći prema kontekstu nalaza mogli su pripadati prostorijama triklinija i funkcionirati kao okviri zidnih ploha, a neke od njih su mogle biti i oslikane.

Fesko slikarstvo je zasigurno postojalo kao dekorativni program u palači. On je i očekivan jer je bio vrlo čest, ekonomski isplativ i redovno zastupljen u rimskoj arhitekturi. Nažalost, od zidnih slika i fresaka nije sačuvano gotovo ništa, osim sporadičnih ulomaka na temelju kojih nije moguće rekonstruirati eventualni repertoar. U posljednjim stručnim analizama utvrđeno je da jedan veći ulomak freske, pronađen na antičkom zidu 70-tih godina prošlog stoljeća, pripada srednjevjekovnom sloju. Svi sporadični ulomci pronađeni su u južnom dijelu palače, međutim zbog ekonomske isplativosti takav vid dekoracije moguće je pretpostaviti i u sjevernom dijelu. Loše stanje sačuvanosti moguće je pripisati lošijim kemijsko-fizikalnim parametrima materijala od kamena. Iz istog razloga nije sačuvana ni štuko dekoracija. Ona nije čak ni evidentirana ni u najmanjim ulomcima. Pojedini znanstvenici smatraju da je štuko kao završni sloj bio nanesen na dekorativni friz mauzoleja. Takve pretpostavke nisu vjerojatne, jer za vrijeme recentne restauracije nisu pronađeni ni najmanji tragovi toga materijala.

Zidove i podove palače krasili su mozaici. Podni geometrijski mozaici su u dobrom stanju sačuvanosti, dok su zidni mozaici evidentirani samo sporadično. Zanimljivo je da je grupa podnih mozaičkih tapeta sačuvana u južnom dijelu palače, ali zoni koja nije pripadala carskom rezidencijalnom bloku, već prostorima s termama. Manja grupa mozaika pronađena je i u sjeveroistočnom kvadrantu palače. Premda u znanstvenim krugovima postoje sumnje oko datacije podnih mozaika, njih je ipak potrebno gledati kao integralni dio palače.

Na temelju analize dekorativnih shema i tehničke izvedbe može se reći da se mozaici uklapaju u širu sliku kasnoantičke mozaičke produkcije. Nelogičnosti u prostornom rasporedu naspram drugih dijelova palače treba tumačiti promjenama u izvornom arhitektonskom projektu realiziranim tijekom dovršetka palače. Mozaici sadrže srednje komplicirane geometrijske sheme nastale na tradicionalnim obrascima, ali djelomično odišu kasnoantičkom inovativnošću. Korišten je ograničeni repertoar boja, relativno velike i nepravilne kockice, a kompozicije su plošne i dvodimenzionalne. Kvaliteta mozaika je osrednja, te odstupa čak i na istom mozaičkom tepihu. Mozaički pod pronađen u sjeveroistočnom dijelu palače je jednostavniji no oni u južnome dijelu, što je u skladu sa sporednom funkcijom tog dijela palače. Zidni mozaici su evidentirani u vestibulu, carevu stanu i prostoru triklinija, te u jugoistočnom kvadrantu izvan rezidencijalnog bloka. Djelić zidnog mozaika u zapadnom dijelu careva stana još uvijek je vidljiv *in situ*. S obzirom da su mozaici sačuvani sporadično i u tragovima, nije moguće govoriti o dekorativnim shemama. Uzorak mozaika iz zapadnog dijela careva stana nagovještuje mogućnost da je sadržavao vegetabilan uzorak. Pri izradi zidnih mozaika koristila se staklena pasta, a repertoar boja je širi no na podnim mozaicima. Kockice su jako nepravilne, te variraju u dimenzijama (od jako malih do krupnih).

Dioklecijanova palača je osim gore navedenih grupacija dekora morala sadržavati i druge elemente uređenja: drveni i metalni namještaj, brončane ili metalne skulpture, drvene ukrasne tavanice, itd. Ništa od navedenoga nije evidentirano među arheološkim nalazima niti spomenuto u starijoj literaturi.

Sistematizacijom građe i analizom dekorativnih elemenata može se zaključiti da čitavi repertoar dekoracije odiše stanovitom ležernošću i padom izvedbene kvalitete. Transcendentalna struja koja se pojavila u likovnom izražavanju odrazila se i na ikonografske kanone i na dotada strogo poštivane tehničke standarde. Skulpture i reljefi su nedovršeni, a ponegdje samo grubo abocirani. Figuralni motivi se redaju bez strogo propisanih parametara,

a neki važni ikonografski motivi se multipliciraju (čime gube na važnosti) i javljaju postranično. Veliki dio mramornih obloga je grubo rezan i neobrađen. Zidni i podni mozaici su izvedeni od velikih kockica, na nekim zonama vrlo nespretno i grubo. Dekadenciju stila ne treba tumačiti samo brzinom gradnje, nevještošću umjetnika-zanatlija i radionica zaposlenih na gradnji palače ili pak problemima u financiranju. Prilikom gradnje korišteni su skupi materijali, a vjerojatno su angažirani najbolji i najvješiji projektanti, umjetnici i majstori. Nedovršenost, prividni nemar i pokušaj dematerijalizacije forme karakteristične za tetrahiju i njeno simboličko viđenje stvari. U duhu navedenoga treba dijelom tumačiti i prostorne nelogičnosti i denivelacije čitave palače. Projektanti se nisu suviše zamarali prostornim rasporedom i likovnim nesavršenstvom. Mnogo je bilo važnije da se ispoštuje carska hjerarhija i scenografija. Unatoč prividnom namaru i kaosu, strogo su poštivani pojedini parametri uređenja utvrđeni i u ostalim tetrahijskim rezidencijama i spomenicima. Prilikom gradnje Dioklecijanove palače „reciklirane“ su građevine starijeg perioda. U palači je pronađen stanovit broj spolija i skulptura starijeg perioda, a prema stanju istraženosti riječ je o granitnim stupovima i skulpturama sfingi. Ulaz i čvorište ulica su bili naglašeni i ukrašeni. Na sjevernim vratima na osnovu ostataka četiri (nekada pet) baza može se govoriti o tzv. *Fünfsäulendenkmal* konceptu spomenika. Novopronađena dvostruka herma sadrži koncept tetrahijske harmonije i sloge (*concordia*). Prilikom odabira motiva učestalo se javljaju božanstva i personifikacije kako bi se pokazala božanska povlaštenost i legitimnost. Prije svega, važno mjesto u simbolici zauzimaju patroni tetrahije – Jupiter i Herkul. Slijedi ih Sol. Simboli koji se još javljaju, a karakteristični su za tetrahiju su Serapis, Viktorije i Dioskuri. Svaki tetrahijski lokalitet ima osobitosti i učestalosti u odabiru motiva. Specifični motivi za Dioklecijanovu palaču su mješovito biće „čovjek-bik“ i biće s lisnatim licem. Oni potvrđuju univerzalnost tetrahijskog sistema.

Cilj radnje bila je sistematizacija, obrada i objava novih informacija sakupljenih u posljednjih nekoliko godina. One se ne odnose samo na arheološke nalaze, već i na podatke o materijalu, načinu izrade elemenata, ali i na neobjavljenu arhivsku dokumentaciju. Neki od podataka nisu dobiveni tijekom arheoloških radova, već prilikom građevnih i konzervatorsko-restauratorskih zahvata te do sada nisu bili objavljeni ili dovoljno vrednovani. Prilikom interpretacije novih podataka, izvršena je revizija već postojećih i objavljenih informacija. Pomak u istraživanju

kompleksnog i slojevitog spomenika poput Dioklecijanove palače može donijeti samo neprekidna filtracija i sistematizacija građe.

Dioklecijanova palača je spomenik u kojemu se aktivno boravi i živi. Svaka nova intervencija u njeno tkivo rezultira novim nalazom. Tijekom pisanja radnje pronađeni su brojni nalazi i artefakti koje bi u daljnjem radu i sistematizaciji podataka trebalo uzeti u obzir. Neki od njih zasigurno će revidirati, promijeniti ili moguće u potpunosti pobiti zaključke iznesene u ovom radu. Moguće je pretpostaviti da će se u bliskoj budućnosti najviše pomaka odigrati po pitanju istraživanja mramornih obloga. Pitanja o toj vrsti dekoracije tek su otvorena i aktualizirana, a svaki novi element može biti od pomoći u slaganju opće slike. Nove informacije se mogu očekivati i po pitanju podnih mozaika. Jedan veći *in situ* sačuvani ulomak tapeta otkriven je u sjeveroistočnom kvadrantu no nalazi još nisu objavljeni. Prema Neimannu, početkom 20. st. također je evidentiran jedan mozaik u jugozapadnom dijelu palače, koji je još uvijek pod zemljom. Otkrivanje i analiza tih mozaika ponudit će nove zaključke o tetrararhijskoj mozaičkoj produkciji. Također, bit će osnova za daljnju analizu prostornog rasporeda i funkcije pojedinih prostorija. Prirodoslovne analize kamena i podnice od kojih su mozaici izrađeni, a koje su trenutno u tijeku, otvorit će nova pitanja o radionicama i korištenim materijalima, ali i precizno potvrditi dataciju mozaika.

Daljnja istraživanja treba usmjeriti ka ispitivanju kamena i mogućeg djelokruga rada klesarskih radionica. Znanost po pitanju takvih analiza evoluirala jako brzo, a stvaranje baza podataka o radionicama i njihovim produktima dragocjene su informacije i izvan konteksta skulpturalnog uređenja palače. Treba ustrajati i na arheološkim analizama slojeva iz preddioklecijanovskog perioda, koji mogu dati odgovore po pitanju konteksta nastanka palače. I to pitanje je tek nedavno aktualizirano. Konvencionalna arheologija bi mogla dati rezultate u istraživanju prostora neposredno uz palaču i otkriti eventualno njene nove i nepoznate sadržaje.

VI. KATALOG

U katalogu su obrađeni objekti i ulomci koji se pripisuju izvornom dekoru Dioklecijanove palače: arhitektonska plastika, puna plastika, mozaici, freske i dekorativni kamen. Katalog nalaza podrazumijeva i materijal koji nije vezan za palaču, ali je u raspravi razmatran kao takav ili je važan za tumačenje pojedine grupacije dekora.

Svaka grupacija dekora je kataloški obrađena zasebno u svom pot-poglavlju. Kataloška obrada je za svaku grupaciju dekora unificirana uz male varijacije. Prvo se donosi naziv razmatranog artefakta i/ili naziv sklopa ili topografska zona palače za koju su vezani. Sljedi podatak o trenutnom mjestu čuvanja – ukoliko je riječ o muzejskom objektu navodi se ime muzeja i inventaran broj. Mjesto nalaza uključuje informaciju gdje je objekt/artefakt pronađen i godinu pronalaska (ukoliko je poznata). Nadalje se navode podaci o vrsti materijala i dimenzije objekta. Sljedi kratak taksativan opis umjetnine u kojemu se iznose njegove stilske karakteristike, stupanj dovršenosti i/ili oštećenja, način završne obrade te ikonografska atribucija (ukoliko je moguća). Tamo gdje je potrebno obrađena je povijesna varlorizacija objekta. Kataloška jedinica završava važnim bibliografskim jedinicama.

Svaki objekt/umjetnina, ulomak ili zasebna kompozicijska cjelina (npr. ploča reljefa, mozaički tepih) nosi svoju katalošku oznaku. Ukoliko je riječ o fragmentiranom objektu, ulomci se vode pod istim kataloškim brojem, ali se iznose dimenzije svakog ulomka zasebno. Iznimka su ulomci mramornih obloga i zidnih mozaika – fragmenti od istog materijala pronađeni pod istom topografskom zonom se obrađuju zajedno, ali svaki nosi svoju zasebnu oznaku, dimenzije i kratki opis.

Svaka kataloška jedinica nosi svoj broj, a brojevi se progresivno nastavljaju kroz sve grupe dekora. Nazivi koji se učestalo ponavljaju dobili su svoje kratice. Prilikom prve primjene naziva donosi se puna riječ, a kasnije kratice.

KRATICE:

AMSt	ARHEOLOŠKI MUZEJ SPLIT
DP	DIOKLECIJANOVA PALAČA
DK	DEKORATIVNI KAMEN
DF	DEKORATIVNI FRIZ
EMSt	ETNOGRAFSKI MUZEJ SPLIT
JI	JUGOISTOK
JZ	JUGOZAPAD
K	KONZOLA
KP	KAPITEL
KS	KASETIRANI SVOD
L	LAKUNAR
MHAS	MUZEJ HRVATSKIH ARHEOLOŠKIH SPOMENIKA
MGSt	MUZEJ GRADA SPLITA
P	PORTAL
PM	PODNI MOZAIK
PT	PLOČA TRIJEMA
R	RELJEF
SF	SFINGA
SZ	SJEVEROZAPAD
V	VIJENAC
VP	VIJENAC PORTALA
ZM	ZIDNI MOZAIK

1. ARHITEKTONSKA PLASTIKA

K1.

T1, sl. 1.

Naziv: Sjeverna vrata Dioklecijanove palače. Konzola 1.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Gornja profilacija konzole ukrašena dekorativnim elementima. Po stranama ukrašena motivom duple volute, na završnom dijelu kimationa u visokom reljefu izrađena glava. Ovalnog oblika. Iz s tjemena izrastaju rogovi. Ispod rogova su pozicionirana dva životinjska (bikovska) uha. Čelo je ukrašeno gustim čupercima. Oči su detaljno izrađene, kapci naglašeni, zjenica urezana. Nos ravan pravilan. Nema naznake vrata ni ramena. Površina kamena dobro očuvana, uočavaju se manja oštećenja površine karakteristična za

porozan vapnenac izložen atmosferlijama. Prikazan je lik mješovitih bikovsko-ljudskih karakteristika. Pripada tradicionalnom elementu dekoracije gradskih vrata, svečanih ulaza i foruma.

Literatura: G. NIEMANN, 1910, 23, sl. 21; E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 38-39, 41-43; H. P. L'ORANGE, 1984, 12, T. a-d; H. KÄHLER, 1965, 108, sl. 16; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 10-11; S. McNALLY, 1996, 42, sl. 25; N. CAMBI, 2002, 174, sl. 272; M. VERZÁR-BASS, 2004, 217-225, sl. 16; N. CAMBI, 2005, 166, sl. 242, 272; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 835-835, sl. 1137-1141; M. VERZÁR-BASS, 2009, 163, sl. 1, 16; N. CAMBI, 2014, 151.

K2.

T1, sl. 2.

Naziv: Sjeverna vrata DP. K 2.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Isto kao kod K1. Nedostaju rogovi (mehaničko oštećenje).

Literatura: G. NIEMANN, 1910, 23, sl. 21-22; E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 40, 44-45; H. P. L'ORANGE, 1984, 12, T. a-d; H. KÄHLER, 1965, 108, sl. 16; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 10; S. McNALLY, 1996, 42, sl. 26; N. CAMBI, 2002, 174, sl. 272; M. VERZÁR-BASS, 2004, 217-225, sl. 16-17; N. CAMBI, 2005, 166, sl. 242; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 837-838, sl. 1142-1145; M. VERZÁR-BASS, 2009, 163, sl. 1, 16; N. CAMBI, 2014, 151.

K3.

T1, sl. 3.

Naziv: Zapadna vrata DP. Zaglavni kamen.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Izvorna površina kamena je mehanički oštećena i erodirana. Na sredini u plitkom reljefu izrađen križ s proširenim krakovima i dvostrukim obodom. Ispod donjeg

kraka križa nadzire se naznaka postolja križa. Iznad i ispod krakova u reljefu izvedene rozete. Iznad rozeta u plitkom reljefu izrađen je znak kružnice i križa. Lijevo od centralnog križa, nadzire se ostatak izvornog ukrasa. Riječ je o djelu elegantno oblikovanog krila i ostatku odjeće lika koji nije sačuvan. Reljef je izvorno bio ukrašen likom Viktorije. Simboličko značenje.

Povijesna valorizacija spomenika: Reljef križa, rozeta i klesarskog znakovlja kružnice i križa naknadna su intervencija.

Literatura: N. CAMBI, 1981, 6-14, sa sl.; N. CAMBI, 1989, 16; N. CAMBI, 2002, 175, sl. 275; N. CAMBI, 2005, 167, sl. 244; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 911, sl. 1311-1312.

K4.

T1, sl. 4.

Naziv: Peristil. K 1.

Mjesto čuvanja: *In situ*. JI dio vijenca zabata protirona.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani konzole u reljefu je izrađena ljudska glava. Površina kamena dobro sačuvana. Čelo je pokriveno kovrčavom kosom (ili grivom), iz sredine čela se uzdižu dva zakrivljena i debela roga. Sa strana su dva životinjska uha, mesnata i obla, horizontalne orijentacije. Čela gotovo nema. Nos kratak i pravilan. Oči bademaste s naglašenim gornjim kapkom, bez oznake zjenice. Usta lagano otvorena i postavljena u groteskni položaj. Nema naznaka vrata ni ramena. Prikazan je lik mješovitih bikovsko-ljudskih karakteristika. Pripada tradicionalnom elementu dekoracije gradskih vrata, svečanih ulaza i foruma. Simboličko značenje.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 740, sl. 917-918; M. VERZÁR-BASS, 2009, 163. sl. 2; V. MARINKOVIĆ, 2014, 301-303, sl. 5.

K5.

T1, sl. 5.

Naziv: Peristil. K 2.

Mjesto čuvanja: *In situ*. JI dio vijenca zabata protirona.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani konzole u reljefu je izrađena ljudska glava. Na vrhu glave su kratki roščići. Tjeme je ukrašeno kratkom kovrčavom kosom. Ispod kose i roščića izrastaju dva šiljata uha. Čela gotovo nema, spaja se s kosom. Oči se zbog oštećenja na kamenu jedva čitaju. Nos kratak. Obrazi okrugli i naglašeni. Usta su mesnata i otvorena, u grotesknom položaju. Nema naznaka vrata ni ramena. Površina kamena oštećena. Prikazan je lik mješovitog bića s karakteristikama bika. Pripada tradicionalnom elementu dekoracije ukrašavanja foruma i otvorenih prostora. Dekorativno značenje.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 739, sl. 915-916; M. VERZÁR-BASS, 2009, 163. sl. 2; V. MARINKOVIĆ, 2014, 301-303, sl. 4.

K6.

T1, sl. 6.

Naziv: Peristil. K 3.

Mjesto čuvanja: *In situ*. II dio vijenca zabata protirona.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani konzole u reljefu izrađena glava bradatog muškarca. Kosa kratka i kovrčava, čelo izrazito kratko. Oči vješto izrađene, s naglašenim gornjim kapkom, na isturenim očnim jabučicama naglašena je zjenica. Nos oštećen, kratak i oko nosnica širok. Obrazi naglašeni i okrugli. Brkovi prekrivaju gornju usnu i spajaju se s bradom koja je izrađena u pramenovima i stilizirana. Vidljiva donja usnica postavljena u groteski položaj. Nema naznaka vrata ni ramena. Površina kamena jako dobro očuvana. S obzirom na nedostatak atributa i obilježja, lik nije moguće atribuirati. Lik iz božansko-mitološke sfere, simboličko značenje (?).

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 739, sl. 915-916; V. MARINKOVIĆ, 2014, 301-303, sl. 6.

K7.

T1, sl. 7.

Naziv: Peristil. K 4.

Mjesto čuvanja: *In situ*. II dio vijenca zabata protirona.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani konzole u reljefu izrađena glava muškarca. Površina kamena oštećena. Kosa kratka i kovrčava, čelo kratko. Ispod kose se nadziru dva špicasta uha. Oči su izrađene s zadebljanim gornjim kapkom, nije vidljiva oznaka zjenice na očnoj jabučici. Nos širok. Obrazi okrugli. Usnice mesnate, a brada okrugla. Lik je golobrad, na reljefu nema naznaka vrata ni ramena.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 739, sl. 915-916; V. MARINKOVIĆ, 2014, 301-303, sl. 7.

K8.

T1, sl. 8

Naziv: Peristil. K 5.

Mjesto čuvanja: *In situ*. JI dio vijenca zabata protirona.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani konzole u reljefu izrađena glava muškarca. Reljefni prikaz zauzima cijelu površinu konzole. Površina kamena dobro očuvana. S vrha čela rastu stilizirani svinuti ovnujski rogovi. Čelo kratko. Nos širok u korijenu. Obrve su lagano naznačene lukom, oči vješto izrađene. Oba kapka (gornji i donji) je naglašen, na očnoj jabučici označena zjenica. Obrazi su široki, usnice mesnate i zatvorene. Brada nije precizno izrađena, ali dobro vidljiva. Kosa, brada i ovnujski rogovi upućuju na prikaz Jupitera-Amona. Simboličko značenje.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 739, sl. 915-916; V. MARINKOVIĆ, 2014, 301-303, sl. 8.

K9.

T1, sl. 9.

Naziv: Peristil. K 6.

Mjesto čuvanja: *In situ*. JZ dio vijenca zabata protirona.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani konzole u reljefu izrađena maska muškog lica. Reljefni prikaz zauzima cijelu površinu konzole. Oči i usta su prošupljena, nos širok. Usta u bolnoj grimasi. Obrazi naglašeni. Na glavi kapa. Lik prikazuje teatarsku masku. Dekorativni motiv.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 736, sl. 911.

K10.

T1, sl. 10.

Naziv: Peristil. Lakunar 1.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Vijenac JZ kolonade.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani modiljona u plitkom reljefu je izrađeno muško lice. Oči su prošupljene. Usta zatvorena, izraz lica ozbiljan. Obrada u potpunosti stilizirana. Duž druge trećine lakunara i čitavog vijenca sljubnica koja spaja dva bloka. Dekorativni motiv.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 712, sl. 836.

K11.

T1, sl. 11.

Naziv: Peristil. L 2.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Vijenac JZ kolonade.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani lakunara u plitkom reljefu je izrađeno žensko lice. Oči su pune. Usta zatvorena, izraz lica ozbiljan. Vidljiva duga ravna kosa. Obrada u potpunosti stilizirana. Teatarska maska. Dekorativni motiv.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 715, sl. 873-874.

K12.

T2, sl. 12-13.

Naziv: Mauzolej. Portal.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: -

Opis i karakteristike: Portal se sastoji od okvira vrata, vijenca i konzola. Oštećenja u vidu brisanja kamene plastike prisutna na obe strane dovratnika. Ostali dijelovi dobro očuvani. Sredinu nadvratnika krasi stilizirani motiv kantarosa iz kojega se nastavljaju akantove vitice koje tvore medaljone. Unutar medaljona upleteni prikazi divljih životinja. Na dovratnicima se nastavlja isti repertoar. Pri vrhu oba dovratnika, u drugom medaljonu (gledano od gore), prikaz ljudskog lika. Lik na lijevome dovratniku ima kapu, te otvore umjesto očiju i usta. Desni lik ima pune oči bez naznake zjenica. Usta su groteskno iskrivljena. Kosa je kratka i pada na čelo u pramenovima. Reljefi izrazito kvalitetne izrade. Vidljiva je upotreba svrdla zbog postizanja *ciaro-scuro* efekta. Lica pokazuju teatarske maske. Figuralni elementi imaju dekorativno značenje.

Povijesna valorizacija spomenika: Konzole su rekonstrukcija iz 19. stoljeća. Okvir vrata je izvoran perioda gradnje mauzoleja, osim srednjeg bloka na južnom dovratniku koji je rekonstrukcija.

Literatura: G. NIEMANN, 1910, 66, sl. 81; E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1912, 80, sl. 111, T. 11; S. McNALLY, 1996, 46, sl. 54-59; N. CAMBI, 2005, 172, sl. 172; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 858-859, sl. 1190-1198; D. MATETIĆ POLJAK, 2014a, sl. 1 a, 2 a-b, 3 a-c, 4 a-d.

K13.

T2, sl. 14.

Naziv: Mauzolej (?). Reljef 1.

Mjesto čuvanja: Fasada kuće, Križeva ulica br. 47, Varoš (uzidan kao spolij).

Mjesto nalaza: Fasada kuće, Križeva ulica br. 47, Varoš (uzidan kao spolij).

Materijal: Mramor.

Dimenzije: V 20, Š 20 cm.

Opis i karakteristike: Mali ulomak prikazuje reljef psa u medaljonu od akantusovog lišća. Reljef je kvalitetne izrade.

Povijesna valorizacija spomenika: Nije poznato kada je ulomak ugrađen u fasadu kuće. Na temelju likovne obrade, motiva i dimenzija moguć izvorni dio desnog dovratnika glavnog portala mauzoleja.

Literatura: Neobjavljen.

K14.**T2, sl. 15.****Naziv:** Mauzolej. Ploča trijema 1.**Mjesto čuvanja:** *In situ*. Sjeverna strana trijema.**Mjesto nalaza:** *In situ*.**Materijal:** Vapnenac.**Dimenzije:** Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Kvadratna ploča sa svoje donje strane podijeljena na dva polja (kasetona). Polja su odijeljena nizom reljefnih traka. Površina je prekrivena nečistoćom, što otežava čitanje reljefa. Reljefi su grube izrade. U svakom polju u centru po jedan reljef. U južnoj ploči u visokom reljefu izrađen je prikaz ovna. Sjeverna sadrži prikaz bika. Na prikazu ovna vidljivi su karakteristični svinuti ovnujski rogovi, oči su naznačene rupama kao kod teatarskih maski, a njuška je špicasta i bez detalja. Ista situacija se događa i kod prikaza bika: Naznačeni su rogovi, oči su kao otvori u masci, a njuška je tupa i bez detalja.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 770, sl. 967; I. BABIĆ, 2003, 722-724, sl. 3-4.**K15.****T2, sl. 16-17.****Naziv:** Mauzolej. PT 2.**Mjesto čuvanja:** *In situ*. Sjeverna strana trijema.**Mjesto nalaza:** *In situ*.**Materijal:** Vapnenac.**Dimenzije:** Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Kvadratna ploča sa svoje donje strane podijeljena na dva polja (kasetona). Polja su odijeljena nizom reljefnih traka. Površina prekrivena nečistoćom, što otežava čitanje reljefa. Površina kasetona grubo obrađena. U centru svakog kasetona reljef. U južnom kasetonu u visokom reljefu izrađen je amorfni prikaz, polukružan i nepravilan. U sjevernom prikaz lica, bradom orijentiran prema istoku. Lice je široko i okruglo, kratkog čela, širokog nosa, usta su poluotvorena. Na glavi su krilca i kapa/ šljem, a ispod koverčava kosa. Lik je na temelju obilježja moguće atribuirati kao Hermesa Psihopompa, pratitelja mrtvih.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 761, sl. 952; S. McNALLY, 1996, 45.**K16.****T2, sl. 18.**

Naziv: Mauzolej. PT 3.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Sjeverna strana trijema.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Kvadratna ploča sa svoje donje strane podijeljena na dva polja (kasetona). Polja su odijeljena nizom reljefnih traka. Površina prekrivena nečistoćom, što otežava čitanje reljefa. Površina kasetona je grubo obrađena. U svakom kasetonu u centru se nalazi po reljef. Na južnoj strani je reljef amorfne oblika, moguće grubo abocirani muški lik s bradom i gustom kosom. Na sjevernoj strani lik s valjkastim predmetom na glavi. Ima poludugu kosu. Grubo su naznačeni nos i brada. Brada je orijentirana prema zapadu. Glava mala. Oba lika su grubo abocirana, bez obrade detalja. Zbog iznimne nedovršenosti reljefa i onečišćenja bilo kakva atribucija je rizična.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 762, sl. 953; I. BABIĆ, 2003, 722-724, sl. 3-4.

K17.

T3, sl. 19.

Naziv: Mauzolej. PT 4.

Mjesto čuvanja: AMSt (inv. broj AMSt 58365).

Mjesto nalaza: Temen mauzoleja (1920.-1923.).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 74, Š 103, D 27 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak četverostrane ploče trijema mauzoleja. Sačuvan dio desne kasetona s reljefnim prikazom u sredini. Očuvan gornji rub s profilacijom te desna strana. Na njoj je rub za montažu. Profilacije su pravilne i pod pravim kutom. U sredini je centrirana krupna glava. Okrugla, kratkog čela, oči samo naznačene bez zjenica. Nos širok i oštećen, usta mesnata i blago otvorena. Lik golobrad. Na glavi se nalazi svinuta forma u obliku rogova ili kacige (?). S obzirom na atribute moguće je da je riječ o prikazu Hermesa Psihopompa.

Literatura: I. FISKOVIĆ, 1950, 17, 75, sl. 70; I. MIRNIK, 1989, 18; S. McNALLY, 1996, 45; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 767, sl. 963.

K18.

T3, sl. 20.

Naziv: Mauzolej. PT 5.

Mjesto čuvanja: Vrt privatne kuće. JI dio DP.

Mjesto nalaza: JZ temen mauzoleja (?).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 85, Š 105, D 35 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak četverostrane ploče trijema mauzoleja. Sačuvan dio desnog kasetona s reljefnim prikazom u sredini. Očuvan gornji rub s profilacijom te desna strana. Na njoj rub za montažu. Profilacije pravilna i pod pravim kutom. U sredini sačuvan visoki reljef s prikazom ženske glave. Glava je okrugla, prekrivena gustom kovrčavom kosom, na vrhu svezana. Ispod vrata dvije vrpce. Lice široko i bucasto, čelo kratko, oči krupne i okrugle, svrdlom naglašena zjenica. Nos širok, usne mesnate, brada kratka. Reljef kvalitetne izrade. Prikaz Gorgone.

Literatura: G. NIEMANN, 1910, 72, sl. 91; I. MIRNIK, 1977, 52, sl. 8; N. CAMBI, 2005, 171, 173, sl. 253; I. MIRNIK, 1989, 18; S. McNALLY, 1996, 44 i d, sl. 53; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 765, sl. 985.

K19.

T3, sl. 21.

Naziv: Mauzolej. PT 6.

Mjesto čuvanja: Nepoznato.

Mjesto nalaza: JZ temen mauzoleja (1972.).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 75, Š 66, D 35 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak četverostrane ploče trijema mauzoleja. Sačuvan dio kasetona s reljefnim prikazom u sredini. Očuvan gornji i desni rub profilacije, te gornja polovica reljefa. Profilacije su pravilne i pod pravim kutom. U sredini visoki reljef s prikazom ženske glave. Reljef oštećen. Glava okrugla, prekrivena gustom kovrčavom kosom koja na vrhu svezana. Lice široko, čelo kratko, oči krupne i okrugle. Donji dio lica nije sačuvan. Reljef srednje kvalitetne izrade. Prikaz Gorgone.

Literatura: I. MIRNIK, 1989, 18, 34, T. 12; S. McNALLY, 1996, 44; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 761, sl. 969.

K20.

T3, sl. 22.

Naziv: Mauzolej. PT 7.

Mjesto čuvanja: Vrt privatne kuće. JI dio DP.

Mjesto nalaza: JZ temen mauzoleja (1972.).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 89, Š 65, D 31 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak četverostrane ploče trijema mauzoleja. Sačuvan je desni dio kasetona s reljefnim prikazom u sredini. Očuvan je okvir u plitkom reljefu gornje strane, a u sredini reljef s prikazom muške glave. Glava kvadratičnog oblika. Lik dugokos i bradat, s ravnom krunom (košarom) na glavi. Naznačene su zjenice na očima. Površina kamena oštećena. Na temelju košare na glavi moguće ga je pripisati Serapisu.

Literatura: I. MIRNIK, 1977, 52, sl. 11; I. MIRNIK, 1989, 18, T. 5, 12; S. McNALLY, 1996, 44; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 768; N. CAMBI, 2005, 171, 173, sl. 255.

K21.

T3, sl. 23.

Naziv: Mauzolej. PT 8.

Mjesto čuvanja: JI dio podruma DP.

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 98, Š 76, D 33 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak četverostrane ploče trijema mauzoleja. Sačuvan dio okvira u plitkom reljefu i prikaz teatarske maske u sredini. Reljef jako oštećen, nos otučen. Nadziru se dva bademasta otvora za oči i usta. U plitkom reljefu se naznačeni su brkovi i brada od vitica i listova. Glavu okružuju listovi i vitice. Lik prikazuje tetarsku masku u obliku motiva tzv. „lisnatog maskerona“.

Literatura: T. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 1968, sl. 43; I. MIRNIK, 1989, 18; S. McNALLY, 1996, 45; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 764, sl. 956-957.

K22.

T3, sl. 24.

Naziv: Mauzolej. PT 9.

Mjesto čuvanja: Vrt privatne kuće. JI dio DP.

Mjesto nalaza: JZ temen mauzoleja (1972.).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 110, Š 45, D 33 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak četverostrane ploče trijema mauzoleja. Sačuvan je dio okvira u plitkom reljefu i prikaz teatarske maske u sredini. Prikaz maske sadrži bademaste otvore za oči, usta u grotesknom položaju, ima kapu na glavi. Površina dobro sačuvana. Lik grubo naznačen, bez pomne obrade detalja.

Literatura: I. MIRNIK, 1989, 18, T. 3, 12; S. McNALLY, 1996, 44; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 766, sl. 960.

K23.

T3, sl. 25.

Naziv: Mauzolej. PT 10.

Mjesto čuvanja: Vrt privatne kuće. JI dio DP.

Mjesto nalaza: JZ temen mauzoleja (1972.).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 110, Š 45, D 33 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak četverostrane ploče trijema mauzoleja. Sačuvan dio lijevog polja s reljefnim prikazom u sredini. Na gornjoj profilaciji vidljiv vanjski rub s utorom za sidrenje. Lice u potpunosti mehanički otučeno. Zbog oštećenja nije moguće pobliže atribuirati lik.

Literatura: I. MIRNIK, 1989, 18, T. 5; S. McNALLY, 1996, 44; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 768.

K24.

T3, sl. 27.

Naziv: Mauzolej. PT 11.

Mjesto čuvanja: AMSt (inv. br. AMS 73129).

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 56, Š 47, D 30 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak četverostrane ploče trijema mauzoleja. Sačuvana je sredina kasetona s reljefnim prikazom. Reljef prikazuje bradatog i kosmatog muškarca. Usta i oči su prošupljene. Oči bademaste, a usta u grotesknom položaju. Čelo kratko, nos širok, obrazi okrugli i natečeni. Reljef je izrazito plastičan, srednje kvalitetne izrade, dobro sačuvan.

Literatura: Neobjavljeno.

K25.

T3, sl. 28.

Naziv: Mauzolej. K 1.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Južna strana vijenca mauzoleja.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Konzola dobro sačuvana, djelomično prekrivena s prljavštinom. Na njoj se uočava plitki reljef s prikazom muške maske. Oči i usta prošupljene. Usta u bolnoj grimasi.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 669-670, sl. 791.

K26.

T3, sl. 29.

Naziv: Mauzolej. K 2.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Južna strana vijenca mauzoleja.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Konzola je dobro sačuvana, djelomično prekrivena prljavštinom. Na njoj se uočava plitki reljef s prikazom ženske maske. Oči i usta prošupljene. Usta u bolnoj grimasi. Kosa je duga i pada u pramenovima.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 670-671, sl. 792.

K27.

T3, sl. 30.

Naziv: Mauzolej. K 3.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Južna strana vijenca mauzoleja.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Konzola je dobro sačuvana, djelomično prekrivena prljavštinom. Na njoj se uočava plitki reljef s prikazom ženske maske. Oči i usta prošupljene. Usta u bolnoj grimasi. Kosa je duga i kovrčava.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 670-671, sl. 792.

K28.**T3, sl. 31.****Naziv:** Mauzolej. K 4.**Mjesto čuvanja:** *In situ*. Južna strana vijenca mauzoleja.**Mjesto nalaza:** *In situ*.**Materijal:** Vapnenac.**Dimenzije:** Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Konzola je dobro sačuvana, djelomično prekrivena prljavštinom. Na njoj se uočava plitki reljef s prikazom glave. Na vrhu glave dva roga. Čelo prekriveno čupercima. Ispod rogova izrastaju mesnate bikovske uši, spuštene prema dole. Nos je širok i kratak. Oči naznačene. Obrazi okrugli i naglašeni. Usta slabo vidljiva. Moguća naznaka vrata u plitkom reljefu. Prikazan lik mješovitih bikovsko-ljudskih karakteristika. Pripada tradicionalnom elementu dekoracije gradskih vrata, svećanih ulaza i foruma.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 673-674, sl. 796; M. VERZÁR-BASS, 2009, 163, sl. 3.

K29.**T4, sl. 32.****Naziv:** Mauzolej. Vijenac 1 (vanjski).**Mjesto čuvanja:** Sjeverni zid temena mauzoleja.**Mjesto nalaza:** Nepoznato.**Materijal:** Vapnenac.**Dimenzije:** V 54, Š 116, D 60 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak vijenca mauzoleja. Sačuvan je dio vijenca sa dvije konzole. Na jednoj od konzola je motiv teatarske ženske maske. Prikaz je u donjem dijelu oštećen.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, sl. 85; I. MIRNIK, 1977, sl. 14; S. McNALLY, 1996, sl. 50; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 675, sl. 797.

K30.**T4, sl. 34.****Naziv:** Mauzolej. V 2.**Mjesto čuvanja:** Sjeverni zid temena mauzoleja.**Mjesto nalaza:** Nepoznato.**Materijal:** Vapnenac.

Dimenzije: V 51, Š 148, D 83 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak vijenca mauzoleja. Sačuvan dio vijenca s tri konzole. U lakunaru između dvije konzole sačuvan prikaz lica. Oči su pune, usta otvorena u bolnu grimasu. Prikaz u potpunosti stiliziran.

Literatura: I. FISKOVIĆ, 1950, sl. 47; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 676-677, sl. 798-800.

K31.

T4, sl. 41-42.

Naziv: Mauzolej. V 3.

Mjesto čuvanja: Sjeverni zid temena mauzoleja.

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 68, Š 123, D 133 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak vijenca mauzoleja. Sačuvan je dio vijenca s dvije konzole. Površinu jedne konzole zauzima ženska glava. Oči i usta prošupljene. Lik ima dugu kosu. Lice ima izraz bolne grimase. Na drugoj konzoli lik muškarca. Ima dugu kosu i bradu. Oči su pune, a usta blago otvorena.

Literatura: S. McNALLY, 1996, sl. 52; M. VERZAR-BASS, 2009, 213, sl. 10; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 678-679, sl. 802-804.

K32.

T4, sl. 39-40.

Naziv: Mauzolej. V 4.

Mjesto čuvanja: Sjeverni zid temena mauzoleja.

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 60, Š 103, D 121 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak vijenca mauzoleja. Sačuvan dio vijenca sa dvije konzole. Na prvoj konzoli prikaz maske u potpunosti stiliziran i plošan. Oči i usta su rupe, nema naznake nosa. Prikaz na drugoj konzoli je isti kao i na prvoj s naznakom nosa.

Literatura: M. VERZAR-BASS, 2009, 213, sl. 8; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 680-681, sl. 805-807.

K33.

T4, sl. 36-38.

Naziv: Mauzolej. V 5.

Mjesto čuvanja: Sjeverni zid temena mauzoleja.

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 60, Š 85, D 125 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak vijenca mauzoleja. Sačuvan dio vijenca s jednom konzolom. Na konzoli je glava muškarca s dugom bradom i kosom. Vidi se naznaka vrata. Sa obje strane glave u plitkom reljefu nalaze se naznake atributa. Lijevo: zmija, desno: palica.

Literatura: M. VERZAR-BASS, 2009, 213, sl. 19; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 684-685, sl. 810-812.

K34.

T4, sl. 33.

Naziv: Mauzolej. V 6.

Mjesto čuvanja: Sjeverni zid temena mauzoleja.

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 60, Š 44, D 65 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak vijenca mauzoleja. Sačuvan dio vijenca s jednom konzolom. Na konzoli prikaz stilizirane maske. Oči i usta su prošupljene, usta u bolnoj grimasi. Prikaz u potpunosti stiliziran. Po lomu se spaja sa ulomkom V 7.

Literatura: I. FISKOVIĆ, 1950, sl. 72; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 688, sl. 816.

K35.

T4, sl. 33.

Naziv: Mauzolej. V 7.

Mjesto čuvanja: Sjeverni zid temena mauzoleja.

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 60, Š 63, D 88 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak vijenca mauzoleja. Sačuvan dio vijenca s jednom konzolom. Na konzoli prikaz stilizirane i djelomično nedovršene maske. Oči i usta prošupljene, usta u bolnoj grimasi. Oko usta nadziru se latice. Teatarska maska s lisnatim licem. Po lomu se spaja sa ulomkom V 6.

Literatura: I. FISKOVIĆ, 1950, sl. 72; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 689-890, sl. 818-819.

K36.

T4, sl. 44.

Naziv: Mauzolej. V 8.

Mjesto čuvanja: Vrt privatne kuće. JI dio DP.

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 60, Š 63, D 88 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak vijenca mauzoleja. Sačuvan dio vijenca s dvije konzole. Na prvoj konzoli je teatarska maska. Oči prošupljen, usta također. Usta u bolnoj grimasi. Obrazi naglašeni. Na vrhu glave dva životinjska uha. Na drugoj konzoli motiv tetarske maske s šeširo. Oči i usta prošupljena. Usta u bolnoj grimasi. Obrazi naglašeni.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, sl. 87, I. MIRNIK, 1977, sl. 12-13; N. CAMBI, 2005, 173, sl. 254; M. VERZAR-BASS, 2009, sl. 17; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 691, sl. 820.

K37.

T4, sl. 35.

Naziv: Mauzolej. V 9.

Mjesto čuvanja: Podrumi DP.

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 53, Š 52, D 78 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak vijenca mauzoleja. Sačuvan je dio vijenca s jednom konzolom. Na konzoli je prikaz muškog lica, nedovršen i plošan. Usta prošupljena, oči pune. Na glavi su umjesto kose vidljivi listovi. Motiv maske s lisnatim licem.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 692, sl. 821-822.

K38.

T4, sl. 43.

Naziv: Mauzolej. V 10.

Mjesto čuvanja: Podrumi DP.

Mjesto nalaza: Nepoznato

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 130, Š 64, D 50 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak vijenca mauzoleja. Sačuvan dio vijenca s tri konzole. Na prvoj konzoli se nadzire motiv teatarske maske s prošupljenim očima. Motiv jako mehanički oštećen. Na drugoj konzoli motiv maske s prošupljenim očima i ustima. Ima dugu kosu. Treća konzola polovično sačuvana. Sadrži prikaz maske s prošupljenim ustima i očima. Duga kosa. Pramenovi u obliku zrakaste krune (?).

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 693, sl. 823-825.

K39.

T6, sl. 69-70.

Naziv: Mauzolej. Kapitel 1.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Južna strana ophoda mauzoleja.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 74, Š 46 cm.

Opis i karakteristike: Kapitel je tzv. *slobodnog tipa*. Sadrži peterostrani abak. Na sjevernoj strani između akantovih listova i vitica u visokom reljefu isklesano muško lice. Ima kratku kosu, a iz brade se šire listovi. Izrada kvalitetna, reljef djelomično nedovršen. Prikazuje motiv tzv. „lisnatog lica“.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 501, sl. 521-522, 543; D. MATETIĆ POLJAK, 2009a, 205-206, sl. 21-22.

K40.

T6, sl. 71-72.

Naziv: Mauzolej. KP 2.

Mjesto čuvanja: *In situ* (južna strana ophoda).

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac

Dimenzije: V 74, Š 46 cm.

Opis i karakteristike: Kapitel je tzv. *slobodnog tipa*. Sadrži peterostrani abak. Na južnoj strani između akantovih listova i vitica u niskom reljefu je isklesan prikaz maskerona. Ima kratke rogove i šiljaste uši. Na sjeveroistočnoj strani kapitela među viticama se očituje silueta ljudskog lika.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 501, sl. 523; D. MATETIĆ POLJAK, 2009a, 205, sl. 23, 25.

K41.**T6, sl. 73.****Naziv:** Mauzolej. KP 3.**Mjesto čuvanja:** Vrt privatne kuće. JI dio DP.**Mjesto nalaza:** JZ temen mauzoleja (1972.).**Materijal:** Vapnenac.**Dimenzije:** V 75, Š 53 cm.

Opis i karakteristike: Kapitel je tzv. *slobodnog tipa*. Sadrži peterostrani abak. Na jednoj strani između akantusovih listova i vitica u visokome reljefu je isklesan prikaz maskerona. Prikaz nedovršen, vide se naznake listova koji se šire iz brade. Na drugoj strani u plitkom reljefu uklesan vegetabilni ornament. Prikaz nedovršen, moguće da je prikazivao motiv tzv. „lisnatog lica“.

Povijesna valorizacija spomenika: Kapitel je izvorno stajao na u zoni trijema na mjestu kapitela br. 4. Zbog trošnosti je zamijenjen u 19. stoljeću.

Literatura: I. MIRNIK, 1977, 51, sl. 15; I. MIRNIK, 1989, 17, T. 11, 21; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 01, sl. 524; D. MATETIĆ POLJAK, 2009a, 205-206, sl. 20.

K42.**T6, sl. 74.****Naziv:** Mauzolej. KP 4.**Mjesto čuvanja:** Zapadno pročelje mauzoleja.**Mjesto nalaza:** *In situ*.**Materijal:** Vapnenac.**Dimenzije:** V 76, Š 50 cm.

Opis i karakteristike: Kapitel je tzv. *slobodnog tipa*. Sadrži peterostrani abak. Jednom stranom je uzidan u pročelje mauzoleja. Na jednoj trećini kapitela isklesan u visokome reljefu prikaz dvije žene koje se grle. Reljef jako oštećen. Na drugoj strani je u plitkom reljefu isklesan prikaz sirene.

Povijesna valorizacija spomenika: Pozicija kapitela nije originalna. Na današnje mjesto je postavljen prilikom nadogradnje zvonika u 13. stoljeću. Kapitel je tom prilikom reutiliziran, a figuradni reljefi su djelo srednjevjekovnog klesara.

Literatura: L. JELIĆ, 1895, 84-86, sl. 44; H. P. L'ORANGE, 1931, 48-49, sl. 15; D. KEČKEMET, 2005, 41; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 522-524, sl. 559-562; D. MATETIĆ POLJAK, 2009a, 203-205, sl. 38-40.

K43.

Naziv: Mauzolej. KP 5.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Kapitel pilastra prvog reda u unutrašnjosti mauzoleja, južna strana.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Kapitel pilastra ukrašen korintskim listovima. Na abaku kapitela nalazi se muška glava. Glava okrugla, bez kose. Oči pune i malo zakrivljene, nos dug, usta zatvorena.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 558-559, sl. 599; D. MATETIĆ POLJAK, 2009a, sl. 76.

K44.

T6, sl. 75-77.

Naziv: Mauzolej. Imbreks.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. broj MGS 4316).

Mjesto nalaza: Zapadni dio krova mauzoleja (1851.).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 25; Š 26; D 29 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak je izduženog piramidalnog oblika. Jedna od strana jako je mehanički oštećena. Druga strana završava figuralnim ukrasom ljudskog lica. Donji dio ulomka obrađen je za nasjedanje na tegulu. Lice je kubičnog oblika. Oči široko otvorene i okrugle. Obrazi i brada okrugli i istaknuti, usne male, a nos kratak i širok u hrptu. Čelo je nisko, ostatak glave djelomično nedovršen. Niz lijevi obraz se uvija vrpca. Kamena površina ispod brade glatko je obrađena, nema poprsja ni vrata.

Povijesna valorizacija spomenika: Moguće da je pronađen prilikom sondiranja zapadnog dijela krova mauzoleja. Bio je sekundarno upotrijebljen u sloju materijala između ekstradosa i kupole.

Literatura: E. ŠARIĆ, 2003, 35, T. 7; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 919, sl. 1327; V. MARINKOVIĆ, 2014, 289-306.

K45.

U tekstu sl. 50

Naziv: Mauzolej. V (unutrašnjost), detalj.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na impostu vijenca između lovorovih listova, isklesano je muško poprsje. Glava muškarca velika i okrugla. Kosa kratka i kovrčava. Oči velike, okrugle i pune, bez pomne obrade detalja. Nos je kratak i širok. Obrazi istaknuti, usta mala i puna. Uši su vidljive i istaknute.

Literatura: Neobjavljeno.

K46.

T5, sl. 46.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 1. interkolumnija (centar), R 2.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: U visokom reljefu izrađena dva erota koji stoje na nogama te u unutrašnjoj ruci drže veliki ovalni vijenac. U vanjskim rukama drže uže s čvorom. Unutar vijenca je velika glava, izdužena, kratkog čela, istaknutih obraza i debelih usnica. S vrha glave se uzdižu po dva krilca. Tijela erota zdepasta i stilizirana. Površina reljefa grubo obrađena, bez dorade detalja. Podloga je grubo naznačena i obrađena špicom.

Sudeći prema atributima centralne glave (krilca) lik se može pripisati Hermesu. Prikaz pripada ikonografskom motivu „eroti nositelji girlandi“. Motiv spada u sepulkralno-dekorativnu tematiku.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 3 (sredina); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 83; S. McNALLY, 1996, 55; N. CAMBI, 2002, 180, sl. 285; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 848, sl. 1166.

K47.

T5, sl. 47.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 1. interkolumnija (desno), R 3.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: U visokom reljefu su izrađena dva erota, jedan na lijevom kraju ploče, drugi na desnom. Svaki s obje ruke drži po jedan kraj tanke girlande. Vijenac se proteže iza glave i preko ramena. Tijela erota zdepasti i stilizirana. U centru reljefne ploče je krupna glava teatarske maske. Ima relativno visoko čelo, širom otvorene oči i usta. Podloga je grubo naznačena i obrađena špicom. Ikonografski motivu „eroti nositelji girlandi“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 3 (desno); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 84; S. McNALLY, 1996, 55; N. CAMBI, 2002, 180, sl. 285; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 848, sl. 1167.

K48.

T5, sl. 48.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 2. interkolumnija (lijevo), R 4.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na svakoj strani ploče u visokom reljefu izrađena po dva erota. Dodiruju se stopalima, svaki je nagnut na jednu bočnu stranu, a uporište im je girlanda koju međusobno drže u rukama. U centru, malo više prema gornjoj strani ploče, naznačena je ovalna površina. Reljef u potpunosti nedovršen, samo je grubo naznačen motiv. Vide se tragovi klesarskog alata (špice). Ikonografski motivu „eroti nositelji girlandi“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 4 (lijevo); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 85; S. McNALLY, 1996, 55; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 849, sl. 1168.

K49.**T5, sl. 49.**

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 2. interkolumnija (centar), R 5.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: U visokom reljefu izrađena dva erota, jedan na lijevom kraju ploče, drugi na desnom. Svaki s obje ruke drži po jedan kraj tanke girlande. Vijenac se proteže iza glave i preko ramena. Tijela erota stilizirana, ali sa parcijalno doradenom anatomijom (spolovila). U centru reljefne ploče je krupna glava. Ima kratko čelo, naglašene obrve, širom otvorene oči, široki nos i mesnata usta. Kosa je gusta i poluduga. Naznačene su očne jabučice. Podloga je grubo naznačena i obrađena špicom. Ikonografski motivu „eroti nositelji girlandi“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 4 (sredina); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 86; S. McNALLY, 1996, 55; N. CAMBI, 2002, 180, sl. 286; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 849, sl. 1169.

K50.**T5, sl. 50.**

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 2. interkolumnija (desno), R 6.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: U visokom reljefu su izrađena dva erota, svaki na svojoj strani ploče. U unutrašnjim rukama drže ovalni vijenac-medaljon koji je centriran po sredini ploče. Unutar medaljona je poprsje ženskog lika. Površina reljefa grubo obrađena, tijela erota su stilizirana. Žena ima visoku punđu na tjemenu, a ostatak kose je raspušten po ramenima. Lice okruglo i natečeno. Oči širom otvorene, lagano usmjerene put gore. Kapci jako naglašeni, na očnoj jabučici nema tragova zjenice. Nos je jako širok. Usnice su otečene, mesnate i zatvorene. Brada kratka. Vrat kubičan. Poprsje grubo naznačeno, a prema naznačenom otvoru na vratu može se pretpostaviti da je obučena u palu. Na licu se vide tragovi zubače. Podloga reljefa je grubo obrađena špicom.

Ženski centralni lik se pripisuje se carici Priski. Ikonografski motivu „eroti nositelji girlandi“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 4 (lijevo); F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 105, sl. 49; H. KÄHLER, 1958. T. 247;. H. P. L'ORANGRE, 1984, T. 13 c; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 87, 89; R. CALZA, 1972, 118, T. 21, 51; N. CAMBI, 1991, 190, 111, sl. 107; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1992, 100 sa sl.; D. E. E. KLEINER, 1992, 418, sl. 386; S. ĆURČIĆ, 1993, 69, sl. 7a; S. McNALLY, 1996, 55, sl. 69; N. CAMBI, 2000, 81, T. 172, sl. 129; N. CAMBI, 2002, 180, sl. 286; N. CAMBI, 2005, 182, sl. 274; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 850, sl. 1170.

K51.

T5, sl. 51.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 3. interkolumnija (lijevo), R 7.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Dva erota stoje na nogama, svaki na svojoj strani ploče. U unutrašnjim rukama drže girlandu koja ne dodiruje njihova tijela. Oblici su stilizirani. U centru ploče iznad luka girlande je velika glava. Oči su male i naznačene rupama, usta širom otvorena. Obrve su istaknute. Na glavi je gusta kosa kubično oblikovana. Površina reljefa grubo oblikovana, podloga naznačena špicom. Ikonografski motivu „eroti nositelji girlandi“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 5 (lijevo); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 62, 88.; S. McNALLY, 1996, 55; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 850, sl. 1171.

K52.

Naziv: Mauzolej.

Mjesto čuvanja: Nepoznato

Mjesto nalaza: -

Materijal: -

Dimenzije: -

Opis i karakteristike: Ploča nedostaje.

Povijesna valorizacija spomenika: Ploča je uklonjena prilikom barokne restauracije. Na njenom mjestu je otvoren prozor.

Literatura: D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1992, 99-114.; S. McNALLY, 1996, 55, bilj. 67.

K53.

T5, sl. 52.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 3. interkolumnija (desno), R 8.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Dva erota stoje na nogama, svaki na svojoj strani ploče. U unutrašnjim rukama drže kratku, debelu girlandu. Ruka jednog od erota slomljena, dok drugi s vanjskom rukom drži veliki objekt - baklju (usmjerena prema gore). Iznad luka girlande, u centru ploče je maska. Oči i usta su naznačeni otvorima. Kosa raste do razine očiju. Oblici stilizirani. Površina reljefa grubo oblikovana, podloga je naznačena špicom. Ikonografski motivu „eroti nositelji girlandi“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 5 (desno); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 63; S. McNALLY, 1996, 55; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 851, sl. 1172.

K54.

T5, sl. 53.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 4. interkolumnija (lijevo), R 9.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Dva erota stoje na nogama, svaki na svojoj strani ploče. Drže veliki lovorov vijenac s obje ruke. Unutar vijenca je centrirano poprsje muškarca. Površina reljefa grubo obrađena i nedovršena. Eroti zdepasti. Muškarac na glavi ima kapu ili vijenac (*corona civica*), ispod se nadzire kratka kosa. Lice oblo i okruglo i golobrado. Čelo kratko, oči širom otvorene, s naglašenim kopcima, pogled lagano usmjeren prema gore. Na očnim jabučicama nema traga zjenice ili šarenice. Nos je pravilan i kratak, širok pri dnu. Obrazi su naglašeni i okrugli. Usta mala i mesnata, zatvorena. Brada kratka. Odjeven je u *paludamentum*, s fibulom

na lijevom ramenu. Podloga reljefa grubo obrađena špicom. Muški centralni lik se pripisuje caru Dioklecijanu. Ikonografski motivu „eroti nositelji girlandi“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 6 (lijevo); F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 105, sl. 47 a, 47 b; H. KÄHLER, 1958. T. 247; R. CALZA, 1972, 106, T. 12, 35-36; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 61, 64; H. P. L'ORANGE, 1984, T. 13 a-b; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1992, 101, sl; D. E. E. KLEINER, 1992, 418, sl. 386; S. ĆURČIĆ, 1993, 69, sl. 7b; J. J. WILKES, 1993, 51, T. 14; S. McNALLY, 1996, 55; N. CAMBI, 2000, 81, T. 172, sl. 128; N. CAMBI, 2002, 180, sl. 284; N. CAMBI, 2005, 182, sl. 273; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 851, sl. 1173.

K55.

T5, sl. 54.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 4. interkolumnija (centar), R 10.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Eroti imaju položaj kao na reljefu R 2 i R 10. Drže girlandu. U luku iznad girlande nalazi se maska izrađena u visokom reljefu. Kosa poluduga, naglašene obrve, oči pune. Usta širom otvorena u zakrivljenom luku. Oblici stilizirani. Podloga reljefa grubo obrađena špicom. Ikonografski motivu „eroti nositelji girlandi“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 6 (centar); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 65, 68; S. McNALLY, 1996, 55; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 852, sl. 1174.

K56.

T5, sl. 55.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 4. interkolumnija (desno), R 11.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Eroti drže girlandu kao na reljefnoj ploči R 3. Vijenac kratak, a maska iznad luka girlande manja nego u ostalim prikazima. Kosa maske kratka i kubičnog oblika. Oblici su stilizirani. Podloga reljefa grubo obrađena špicom. Ikonografski motivu „eroti nositelji girlandi“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 6 (desno); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 66; S. McNALLY, 1996, 55; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 852, sl. 1175.

K57.

T5, sl. 56.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 5. interkolumnija (lijevo), R 12.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na istočnoj strani ploče je prikaz divlje koze koja bježi, a za njom korača erot (okrenut prema promatraču). Erot u desnoj ruci drži koplje i zabija ga kozi u leđa. Na rubu ploče prikaz stabla u perspektivnom skraćanju. Oblici stilizirani. Podloga reljefa grubo obrađena špicom. Ikonografski motivu „eroti u lovu“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 7 (lijevo); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 67; S. McNALLY, 1996, 55; N. CAMBI, 2002, 179, sl. 283; N. CAMBI, 2005, 171, sl. 250; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 853, sl. 1176.

K58.

T5, sl. 57.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 5. interkolumnija (centar), R 13.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na istočnoj strani ploče prikaz erota koji kleči na desnom koljenu i pridržava se desnom rukom o zemlju (frontalno okrenut prema promatraču). U lijevoj ruci drži štiti i brani se od lava. Podloga reljefa grubo obrađena špicom. Reljef nedovršen. Tijelo lava grubo naznačeno. Ikonografski motivu „eroti u lovu“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 7 (centar); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 69; S. McNALLY, 1996, 56; N. CAMBI, 2002, 179, sl. 283; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 853, sl. 1177.

K59.

T5, sl. 58.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 5. interkolumnija (desno), R 14.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije bilo moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: U lijevom uglu ploče je srna koja bježi. U pozadini je stablo. Na srnu nasrću dva psa. Jedan od psa grize srnu i drži je šapama. Podloga reljefa grubo obrađena špicom.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 7 (lijevo); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 70; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 853, sl. 1178.

K60.

T5, sl. 59.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 6. interkolumnija (lijevo), R 15.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na istočnoj strani reljefa je erot koji korača put naprijed (stražnjim i bočnim dijelom okrenut prema promatraču). Desna ruka je podignuta u zrak i njome tjera predimenzioniranog psa. Oblici su stilizirani. Podloga reljefa grubo obrađena špicom. Ruka erota, njuška i stražnja noga psa su zamijenjene u restauraciji. Ikonografski motivu „eroti u lovu“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 8 (desno); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 71; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 854, sl. 1179.

K61.

T5, sl. 60.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 6. interkolumnija (centar), R 16.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: U centru reljefa je prikaz vepra koji se kreće prema istoku. Flankiran je prikazom dva stabla. Prikaz vepra je grubo naznačen klesarskim alatima.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 8 (sredina); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 72; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 854, sl. 1180.

K62.

T5, sl. 61.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 6. interkolumnija (desno), R 17.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: U istočnom dijelu ploče je prikaz pola stabla, te psa u trku. Iza njega na drugoj polovici reljefa je erot frontalno okrenut put promatrača, desna ruka je u zraku, u lijevoj drži štit. Vidljiva ruka je predimenzionirana. Podloga reljefa grubo naznačena. Ikonografski motivu „eroti u lovu“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 23, 8 (desno); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 73, 75; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 854, sl. 1181.

K63.

T5, sl. 62.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 7. interkolumnija (ljevo), R 18.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Erot jaše konja od istoka prema zapadu. Bočni prikaz. Konj nedovršen i zdepast. Oblici stilizirani. Podloga grubo naznačena. Ikonografski motivu „trke erota“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 1 (lijevo); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 74; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 855, sl. 1182.

K64.

T6, sl. 63.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 7. interkolumnija (centar), R 19.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Erot u dvokolici, naslonjen na jedno koljeno. U zaprezi dva konja koja galopiraju. Prikaz bočni, a zaprega se kreće od istoka prema zapadu. Oblici stilizirani. Reljef nedovršen, podloga grubo naznačena klesarskim alatom. Ikonografski motiv „trke erota“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 1 (sredina); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 76, 82; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 855, sl. 1183.

K65.

T6, sl. 64.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 7. interkolumnija (desno), R 20.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Erot obučen u dugu halju stoji u zaprezi. U zaprezi su dva konja koja galopiraju, a erot ih tjera. Bočni prikaz, kreću se od istoka prema zapadu. Kolo zaprege je restaurirano. Oblici stilizirani. Podloga grubo naznačena klesarskim alatom. Površina reljefa nedovršena. Ikonografski motiv „trke erota“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 1 (desno); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 77; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 855, sl. 1184.

K66.

T6, sl. 65.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 8. interkolumnija (ljevo), R 21.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije bilo moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na lijevoj strani ploče je erot (donjim dijelom tijela okrenut prema promatraču, a gornjim bočno), drži psa na uzici. U desnom uglu su dva stabla, pas se propinje na prednje noge, a u dnu šapa je zec. Oblici su stilizirani. Podloga je samo grubo naznačena klesarskim alatom. Površina reljefa je nedovršena. Ikonografski motiv „eroti u lovu“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 2 (lijevo); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 78; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 856, sl. 1185.

K67.

T6, sl. 66.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 8. interkolumnija (centar), R 22.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Bočni prikaz jelena flanikiran stiliziranim prikazom stabala. Jelen prikazan u trenutku podizanja s zemlje. Prikaz životinje stiliziran. Podloga reljefa grubo naznačena klesarskim alatima.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 2 (sredina); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 79; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 856, sl. 1186.

K68.

T6, sl. 67.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 8. interkolumnija (desno), R 23.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: U lijevom uglu ploče je erot frontalno okrenut prema promatraču. U desnoj visoko uzdignutoj ruci drži kamen, a u desnoj štit kojim se štiti od životinje koja ga napada (vjerojatno medvjed). Prikaz završava stablom. Desna ruka erota i dio glave je

zamijenjen u restauraciji. Položaj erota zrcalni je položaj reljefa R 17. Podloga grubo naznačena. Ikonografski motiv „eroti u lovu“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 2 (desno); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 80; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 856, sl. 1187.

K69.

T5, sl. 45.

Naziv: Mauzolej. DF (unutrašnjost), prostor 1. interkolumnija (lijevo), R 24.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Prostor 1. interkolumnija (lijevo).

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Površina reljefa je oštećena i erodirana. Moguće je pretpostaviti da je riječ o prikazu erota frontalno okrenutom prema promatraču u lijevom uglu kojega napada životinja sa desne strane. U uglu ploče vidljivi ostaci stabla. Ikonografski motiv „eroti u lovu“. Sepulkralno-dekorativna tematika.

Literatura: A. CONZE, 1910, T. 22, 3 (lijevo); J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, sl. 81; S. McNALLY, 1996, 56; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 857, sl. 1188.

K70.

T6, sl. 68.

Naziv: Mauzolej. DF, R 25.

Mjesto čuvanja: Sjeverni vanjski zid vestibula (ugrađen kao spolij).

Mjesto nalaza: Sjeverni vanjski zid vestibula (2009.).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 30, Š 18 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak je u obliku krila. U plitkom reljefu su naznačeni oblici pera sa ispupčenjem na sredini.

Povijesna valorizacija spomenika: Reljef krila je istovjetne obrade, oblika, materijala i dimenzija kao krila erota friza mauzoleja. Moguće je da je dio uklonjene ploče koja je prvotno trebala stati na mjestu R 7. Ploča je iskorištena kao građevni element prilikom popravka zida vestibula. Ploča je nađena u sloju gdje je evidentirana srednjevjekovna žbuka.

Literatura: Neobjavljen.

K71.

T7, sl. 78-79.

Naziv: Tzv. mali hram. Sjeverno pročelje, DF (vanjski), R 1.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef je u presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa ukrašena reljefom palmeta, lotusa i akanta. Donja ukrašena figuralnim prikazom. Reljef nije u cijelosti sačuvan. Započinje prikazom glave fantastične životinje. Nasuprot njemu krilati erot koji umjesto nogu ima vinske vitice. Erot kroti životinju. Slijedi isti motiv. Započinje sa erotom. Lijeva ruka u zraku, desnom drži prednju šapu životinje. Spoj ploče završava na način da kida rep životinje. Reljef je oštećen i slabije likovne kvalitete.

Povijesna valorizacija spomenika: Ploča je vjerojatno oštećena kada se hram pretvarao u krstionicu, a na pročelje je došao zvonik.

Literatura: S. McNALLY, 2009, 279-294, sl. 6 a-b; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 625, sl. 704, 706.

K72.

T7, sl. 78, 80.

Naziv: Tzv. mali hram. Sjeverno pročelje, DF (vanjski), R 2.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef u presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa ukrašena reljefom palmeta, lotusa i akanta. Donja ukrašena figuralnim prikazom. Figuralni prikaz započinje s kantarom. Lijeva ručka nedostaje, prekinuta spojom. Spoj ploče R 1 i R 2 se ne podudaraju. Iz kantara izlaze akantusovi listovi. Od kantara se kreću fantastična životinja nasuprot kojega stoji erot s vinskim viticama umjesto nogu. Slijedi prikaz kantarosa s antitetički raspoređenim motivima erota i fantastičnih životinja. Eroti drže životinju za šapu. U drugoj imaju vrč iz kojeg se lijeva voda.

Literatura: S. McNALLY, 2009, 279-294; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 625-628, sl. 704, 707-712.

K73.**T7, sl, 81.****Naziv:** Tzv. mali hram. Sjeverno pročelje, DF (vanjski), R 3.**Mjesto čuvanja:** *In situ*.**Mjesto nalaza:** *In situ*.**Materijal:** Vapnenac.**Dimenzije:** Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef je presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa ukrašena reljefom palmeta, lotusa i akanta. Donja ukrašena figuralnim prikazom. Figuralni prikaz započinje vinskim viticama. Ploča R 2 i R 3 se spajaju po spoju. Slijedi prikaz kantara oko kojega su s obje strane atitetički raspoređeni krilati eroti i fantastične životinje. Od idućeg, istovjetnog motiva odvajaju ga skup vinskih vitica. Scena koja slijedi sadrži prikaz erota, životinje i kantarosa. Scenu prekida spoj koji ide po desnoj ručki kantara.

Literatura: S. McNALLY, 2009, 279-294; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 625, 629-630, sl. 704, 713-718.

K74.**T7, sl. 82-83.****Naziv:** Tzv. mali hram. Sjeverno pročelje, DF (vanjski), R 4.**Mjesto čuvanja:** *In situ*.**Mjesto nalaza:** *In situ*.**Materijal:** Vapnenac.**Dimenzije:** Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef je u presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa ukrašena reljefom palmeta, lotusa i akanta. Donja ukrašena figuralnim prikazom. Figuralni prikaz započinje s ručkom kantarosa (nastavak ploče R 3.). Ručka nije u točnoj ravnini s kantarom s ploče R 3. Slijedi prikaz erota koji kroti fantastičnu životinju. Od idućeg, istovjetnog, motiva odvaja ga skup vinskih vitica. Prikaz se nastavlja motivom atitetički raspoređenih krilatih erota i fantastične životinje oko kantara. Svi eroti na R 4 imaju vinske vitice umjesto nogu, a iz vrča polijevaju vodu životinja. Reljef se izvorno nastavljao oštećen. Motivi na ploči su mnogo rafiniranije obrade nego na pločama R 1, R 2 i R 3. Vidljiva završna obrada brzorotirajućim svrdlom.

Povijesna valorizacija spomenika: Zapadni krajnji dio reljefa danas je interpoliran u privatni stan kuće koja se naslanja na sjeverno pročelje hrama. Oštećenje na zapadnom dijelu ploče je rekonstruirano u prirodnom kamenu. Na kraju ploče je izvedena glava ovna koja se nadovezuje na zapadni friz. Glava ovna je napravljena prema primjeru sa južne strane friza.

Literatura: S. McNALLY, 2009, 279-294, sl. 9 b, 11, 15 b; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 625, 630-633, sl. 704, 719-725.

K75.

T7, sl. 84-85.

Naziv: Tzv. mali hram. Sjeverno pročelje, K 1.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Donju površinu konzole zauzima poprsje muškarca duge kose. Na glavi ima zrakastu krunu. Lice shematski naznačeno. Na očnim jabučicama naznačena zjenica. Obrada je rafinirana, detalji krune izrađeni uz upotrebu svrdla. Konzola dobro sačuvana. Vijenac nije vidljiv s ulice, interpoliran je u privatni stan kuće. Na temelju obilježja (zrakasta kruna) lik se atribuirao kao Sol.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 79, 664, 139; S. ŽIVKOV, 2009, sl. 17.3.

K76.

T7, sl. 85.

Naziv: Tzv. mali hram. Sjeverno pročelje, K 2.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Površina konzole mehanički oštećena. Sudeći prema ostacima nekadašnjeg reljefa, moguće da ga je krasio prikaz s ljudskim poprsjem.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 664.

K77.

T8, sl. 86.

Naziv: Tzv. mali hram. Južno pročelje, DF (vanjski), R 5.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef je u presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa ukrašena reljefom palmeta, lotusa i akanta. Donja ukrašena figuralnim prikazom. Figuralni prikaz započinje ovnujskom glavom, iza koje slijede dva antitetički postavljena grifona. Grifoni su prednjim šapama naslonjeni na kantar. Iz kantara izlazi voda. Grifoni gaze jelene, naznačeni u plitkom reljefu. Slijedi glava lisnatog maskerona, potom motiv antitetički raspoređenih grifona oko kantara. Oko grifona se ovijaju vitice vezane za lisnati maskeron. Reljef završava prikazom stabla. Reljef fine klesarske izrade. Parcijalno korištena upotreba brzorotirajućeg svrdla. Dobro sačuvan.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, 83, sl. 107; E. HÉBRARD, 104, sl. 140; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 280; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 261; S. McNALLY, 1996, 47-48, sl. 73, crt. 10; S. McNALLY, 2009, 279-294, sl. 5, 8 b, 13 a-b, 14 a-b, 15 d; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 620-622, sl. 694-696.

K78.

T8, sl. 87.

Naziv: Tzv. mali hram. Južno pročelje, DF (vanjski), R 6.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef je u presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa ukrašena reljefom palmeta, lotusa i akanta. Donja ukrašena figuralnim prikazom. Figuralni prikaz se nadovezuje na R 5. Dekorativni reljef se dobro spaja po spoju, figurativni započinje zasebnim elementom. Zapčinje stablom, nastavlja se motiv s dva antitetički raspoređena krilata grifona. Prednjim šapama su naslonjeni su na kantar. Nogama gaze jelene naznačene u plitkom reljefu. Slijedi prikaz stabla. U nastavku se motiv krilatog grifona prednjim šapama naslonjen na kantar. Reljef završava po sredini druge ručke kantara. Reljef fine klesarske izrade. Parcijalno korištena upotreba brzorotirajućeg svrdla. Djelomično oštećen.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, 83, sl. 107; E. HÉBRARD, 104, sl. 140; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 280; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 261; S. McNALLY, 1996, 47-48, sl. 73, crt. 10; S. McNALLY, 2009, 279-294, sl. 5, 8 b, 13 a-b, 14 a-b, 15 d; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 620, 622-623 sl. 698-699.

K79.

T8, sl. 88.

Naziv: Tzv. mali hram. Južno pročelje, DF (vanjski), R 7.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef je u presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa ukrašena reljefom palmeta, lotusa i akanta. Donja je ukrašena figuralnim prikazom. Figuralni prikaz se nadovezuje na R 6, započinje ručkom kantara na koji se naslanja krilati grifon. Grifon je viticama povezan s lisnatim maskeronom. Maskeron je drukčije oblikovan nego na R 5. Slijedi motiv antitetički postavljenih grifona oko kantara. Od idućeg prikaza odvaja ih motiv gustog akantovog lišća. Slijedi grifon čije su šape postavljene na kantar. Reljef završava po sredini kantara. Reljef fine klesarske izrade. U oblikovanju lisnatog lica i akantusovog lišća korištena upotreba brzorotirajućeg svrdla. Djelomično oštećen.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, 83, sl. 107; E. HÉBRARD, 104, sl. 140; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 280; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 261; S. McNALLY, 1996, 47-48, sl. 73, crt. 10; S. McNALLY, 2009, 279-294, sl. 5, 8 b, 13 a-b, 14 a-b, 15 d; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 620, 623-624, sl. 701-703.

K80.

T8, sl. 89.

Naziv: Tzv. mali hram. Južno pročelje L 1.

Mjesto čuvanja: *In situ.* Vijenac, južno pročelje.

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani lakunara u plitkom reljefu je izrađeno muško lice. Zjenice su prošupljene. Usta su otvorena u bolnoj grimasi. Kosa kratka.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 659-660.

K81.

T8, sl. 90.

Naziv: Tzv. mali hram. Južno pročelje L 2.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani lakunara u plitkom reljefu je izrađeno muško lice. Oči su prošupljene brzorotirajućim svrdlom. Svako oko prošupljeno po dva puta. Usta su otvorena u bolnoj grimasi. Kosa kratka.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 659-660.

K82.

T8, sl. 90.

Naziv: Tzv. mali hram. Južno pročelje L 3.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani lakunara u plitkom reljefu je izrađeno muško lice. Oči su prošupljene. Usta su otvorena u bolnoj grimasi. Nos oštećen. Obrada u potpunosti stilizirana.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 659-660.

K83.

T8, sl. 91.

Naziv: Tzv. mali hram. Južno pročelje L 4.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani lakunara u plitkom reljefu je izrađeno muško lice. Lice je izrazito dugo. Oči su prošupljene. Usta su otvorena u bolnoj grimasi. Nos oštećen. Obrada u potpunosti stilizirana.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 659-660.

K84.

T8, sl. 91.

Naziv: Tzv. mali hram. Južno pročelje L 5.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani lakunara u plitkom reljefu izrađeno muško lice. Glava okrugla. Kosa kratka i izrađena brzorotirajućim svrdlom. Zjenice prošupljene. Obrazi naglašeni, usta ispućena i otvorena, ali nisu u bolnoj grimasi.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 659-660.

K85.

T8, sl. 92.

Naziv: Tzv. mali hram. Južno pročelje L 6.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na donjoj strani lakunara u plitkom reljefu izrađeno muško lice. Oči prošupljene. Usta zatvorena, izraz lica ozbiljan. Lice erodirano.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 659-660.

K86.

T9, sl. 93-94.

Naziv: Tzv. mali hram. P.

Mjesto čuvanja: *In situ.* Istočno pročelje hrama.

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije:-

Opis i karakteristike: Unutrašnjost nadvratnika i dovratnika raščlanjene s pet dekorativnih traka nejednake širine. U prvoj dekorativnoj traci među gusto isprepletenim viticama loze naizmjenično se redaju sitni likovi erota i životinja. Eroti beru grožđe. Druga i treća traka isključivo sadrži dekorativne elemente. Na četvrtoj se između gusto upletenih vitica javljaju likovi životinja (ptice, psi itd.). Dekorativan motiv.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; E. HÉBRARD, J. ZELLER, 1912, 101, sl. 135; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, sl. 57; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 277-278; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 256-257; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 836-875, sl. 1200-1240; D. MATETIĆ POLJAK, 2014, sl. 1 b, 6 a-e, 7 a-d, 8 a-d.

K87.

T9, sl. 96.

Naziv: Tzv. mali hram. Vjenac portala, K 3.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Donju površinu petogonalne konzole zauzima prikaz žene koja stoji na nogama. Obučena je u halju. U lijevoj podignutoj ruci drži vijenac, u desnoj tropej. Reljefi je dobro sačuvan. Na temelju obilježja lik (krila, vijenac, tropaionom) se atribuirao kao Viktorija. Carski simbol pobjede i dio carske ikonografije.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 56; H. KÄHLER, 1965, 107; H. WREDE, 1981, 67-70; S. McNALLY, 1996, 49, sl. 74-80; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 279; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 258-260; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1259, 1262.

K88.

T9, sl. 97.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, K 4.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Donju površinu konzole zauzima prikaz muškog lica. Umjesto kose, brkova i brade na licu mu raste lišće. Kapci su shematski naznačeni, svrdlom je označena šarenica u oku. Nos je širok i ravan. Obrada je rafinirana, detalji su izrađeni uz upotrebu svrdla. Lik prikazuje motiv tzv. lisnatog maskerona. Dekorativni motiv.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 56; H. KÄHLER, 1965, 107; H. WREDE, 1981, 67-70; S. McNALLY, 1996, 49, sl. 74-80; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 279; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 258-260; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1259, 1263.

K89.

T9, sl. 98.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, K 5.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Isto kao K 4.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 56; H. KÄHLER, 1965, 107; H. WREDE, 1981, 67-70; S. McNALLY, 1996, 49, sl. 74-80; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 279; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 258-260; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1259, 1264.

K90.

T9, sl. 99.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, K 6.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Donju površinu konzole zauzima muškarac koji stoji na nogama. Umjesto nogu ima zmije. Ruke podignute u vis. Površina konzole je oštećena. Lik prikazuje motiv tzv. „gignata“. Dekorativni motiv.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 56; H. KÄHLER, 1965, 107; H. WREDE, 1981, 67-70; S. McNALLY, 1996, 49, sl. 74-80; N.

CAMBI, 2002, 177, sl. 279; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 258-260; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1259, 1265.

K91.

T9, sl. 100.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, K 7.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Isto kao K 6.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 56; H. KÄHLER, 1965, 107; H. WREDE, 1981, 67-70; S. McNALLY, 1996, 49, sl. 74-80; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 279; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 258-260; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1259, 1266.

K92.

T9, sl. 101.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, K 8.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Donju površinu konzole zauzima poprsje muškarca. Na glavi ima zrakastu krunu. Lice je shematski naznačeno. Na očnim jabučicama je naznačena zjenica. U desnoj ruci drži žezlo. Obrada je rafinirana, detalji krune su izrađeni uz upotrebu svrdla. Konzola je dobro sačuvana. Na temelju obilježja (bič, zrakasta kruna) lik se atribuirao kao Sol.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 56; H. KÄHLER, 1965, 107; H. WREDE, 1981, 67-70; S. McNALLY, 1996, 49, sl. 74-80; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 279; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 258-260; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1260, 1268.

K93.

T9, sl. 102.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, K 9.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Donju površinu konzole zauzima poprsje muškarca. Na glavi ima krzno lava. Kosa je kratka. Ima gustu bradu. Lice je pravilno, nos isto, usnice pune. Na očnim jabučicama je naznačena zjenica. Obrada je rafinirana, kosa i brada su izrađeni uz upotrebu svrdla. Konzola je dobro sačuvana. Na temelju obilježja (kosa, brada, koža lava) lik se atribuirao kao Herkul.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 56; H. KÄHLER, 1965, 107; H. WREDE, 1981, 67-70; S. McNALLY, 1996, 49, sl. 74-80; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 279; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 258-260; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1260, 1269.

K94.

T9, sl. 103.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, K 10.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Donju površinu konzole zauzima prikaz orla u visokom reljefu. Orao u kandžama drži munju. Konzola je dobro sačuvana. Orao simbolizira Jupitera.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 56; H. KÄHLER, 1965, 107; H. WREDE, 1981, 67-70; S. McNALLY, 1996, 49, sl. 74-80; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 279; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 258-260; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1260, 1270.

K95.

T9, sl. 104.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, K 11.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Donju površinu konzole zauzima poprsje starijeg muškarca. Ima dužu kosu i bradu. Lice je pravilno, nos isto, usnice pune. Obrada je rafinirana, kosa i brada su izrađeni uz upotrebu svrdla. Zjenice su naglašene svrdlom. Iza glave se vijori traka. Poprsje golo. Konzola je dobro sačuvana. Prikaz Jupitra.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 56; H. KÄHLER, 1965, 107; H. WREDE, 1981, 67-70; S. McNALLY, 1996, 49, sl. 74-80; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 279; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 258-260; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1260, 1262.

K96.

T9, sl. 105.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, K 12.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Donju površinu petogonalne konzole zauzima prikaz žene koja stoji na nogama. Obučena je u halju. U lijevoj podignutoj ruci drži vijenac. Reljefi je oštećen. Na temelju obilježja lik (krila, vijenac) se atribuirao kao Viktorija. Carski simbol pobjede i dio carske ikonografije.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27, sl. 109; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 56; H. KÄHLER, 1965, 107; H. WREDE, 1981, 67-70; S. McNALLY, 1996, 49, sl. 74-80; N. CAMBI, 2002, 177, sl. 279; N. CAMBI, 2005, 174, sl. 258-260; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1260, 1261, 1273.

K97.

T9, sl. 106.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, L 7.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na površini lakunara između K7. i K8. u plitkom reljefu isklesana je glava. Glava je okrugla, oči i usta su prošupljene. Detalji su u potpunosti stilizirani, nema prikaza nosa na licu.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1267.

K98.

T9, sl. 106.

Naziv: Tzv. mali hram. VP, L 8.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Zbog visine nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Na površini lakunara između K8. i K9. u plitkom reljefu isklesana je glava. Glava je okrugla, oči i usta su prošupljene. Detalji su u potpunosti stilizirani, nema prikaza nosa na licu. Na glavi je naznaka kape.

Literatura: G. NEIMANN, 1910, T. 27; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 886-889, sl. 1271.

K99.

T10, sl. 108-111.

Naziv: Tzv. mali hram. Zapadno pročelje, DF (vanjski), R 8.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef je u presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa je ukrašena reljefom palmeta, lotusa i akanta. Donja je ukrašena figuralnim prikazom. Figuralni prikaz sadrži pet grupa motiva u nizu. Prva grupa je u potpunosti nedovršena i motivi nisu raspoznatljivi. Na drugoj su dva erota sakupljena oko tronošca. Na tronošcu su okrugli predmeti. Motivi su dijelom nedovršeni. Treća grupa sadrži motiv erota sakupljenih oko kotla. Ovi motiv je klesarski najdovršeniji. Slijedi četvrta sa erotima sakupljenim oko stola. Na stolu su okrugli predmeti. Motiv je djelomično abociran u kamenu. Peta je naznačena u plitkom reljefu te nije moguće definirati motiv. Grupe su međusobno razdvojene motivima stabala.

Literatura: F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 120, sl. 54; S. McNALLY, 1996, 47-48, sl. 72, crt. 9; S. McNALLY, 2009, 279-294, sl. 16, 17, 18 a-b, 19-20; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 634, 636-638, sl. 731-738.

K100.

T10, sl. 108, 112.

Naziv: Tzv. mali hram. Zapadno pročelje, DF (vanjski), R 9.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef je u presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa sadrži reljef palmeta, lotusa i akanta. Motivi su nedovršeni i klesarskim alatom naznačeni u plitkom reljefu. Spoj motiva se ne poklapa s R.1. Donja profilacija je potpuno prazna.

Literatura: S. McNALLY, 1996, 47-48; S. McNALLY, 2009a, 279-294.

K101.

T10, sl. 108, 113-115.

Naziv: Tzv. mali hram. Zapadno pročelje, DF (vanjski), R 10.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef je u presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa ukrašena reljefom palmeta, lotusa i akantusa. Donja je ukrašena figuralnim prikazom. Scena započinje s dvije životinje atitetički raspoređene oko kantara (grifoni ?). Slijedi velika glava (lisnati maskeron ?) te potom motiv antitetički raspoređenih životinja oko kantara. Motivi djelomično nedovršeni. Parcijalno korištena upotreba brzorotirajućeg svrdla. Uočava se opadanje likovne kvalitete naspram drugih reljefa na hramu.

Literatura: S. McNALLY, 1996, 47-48; S. McNALLY, 2009, 279-294, sl. 7 a-b; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 634-636, sl. 727-730.

K102.

T10, sl. 116.

Naziv: Tzv. mali hram. Zapadno pročelje, DF (vanjski), R 11.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti zbog visine.

Opis i karakteristike: Reljef je u presjeku *cyma recta* oblika. Gornja profilacija reljefa sadrži reljef palmeta, lotusa i akantusa. Donja profilacija potpuno prazna. Reljefna ploča djelomično oštećena i restaurirana.

Literatura: S. McNALLY, 1996, 47-48; S. McNALLY, 2009a, 279-294; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 634, sl. 727.

K103.

T10, sl. 117, Tab11, sl. 118.

Naziv: Tzv. mali hram. Kasetirani svod (unutrašnjost), R 12.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz glave. Lice mehanički oštećeno. Atribucija nije moguća zbog oštećenja.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 800, sl. 1029.

K104.

T10, sl. 117, T11, sl. 119.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 13.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Unutrašnjost hrama.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Među njima je na jednoj od traka uklesan figurativni ornament dupina. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Lice kvadratnog oblika, uokvireno kratkom kosom. Oči i usta širom otvorene. S obzirom na nedostatak atributa i obilježja lik nije moguće pobliže atribuirati. Maska ?

Literatura: S. McNALLY, 1996, sl. 91-93; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 803, sl. 1036-1037.

K105.

T10, sl. 117, T11, sl. 120.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 14.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Unutrašnjost hrama.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Lice uokvireno kratkom kovčavom kosom. Zjenice su prošupljene, usta zatvorena. S obzirom na nedostatak atributa i obilježja lik nije moguće pobliže atribuirati.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 803, sl. 1039.

K106.

T10, sl. 117, T11, sl. 121.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 15.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase muške glave. Lice jako erodirano i oštećeno.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 804, sl. 1040-1041.

K107.

T10, sl. 117, T11, sl. 122.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 16.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krasi prikaz muške glave. Ima kratku kosu i dva pramena kose (?) razdijeljena i naglašena iznad čela. Čelo sadrži dvije okomite bore. Nos uzak i dug. Oči širom otvorene, usta zatvorena.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 804, sl. 1042-1043.

K108.

T10, sl. 117, T11, sl. 123.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 17.

Mjesto čuvanja: *In situ*. Unutrašnjost hrama.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krasi prikaz glave. Lice oštećeno.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 804, sl. 1044.

K109.

T10, sl. 117, T11, sl. 124.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 18.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krasi prikaz muške glave. Kosa kovrčava i kratka. Oči i usta prošupljeni. Usta u položaju bolne grimase.

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192 j; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 806, sl. 1048-1049.

K110.

T10, sl. 117, T11, sl. 125.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 19.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krasí prikaz muške glave. Kosa kovrčava i kratka, gotovo spojena s čelom. Lice gojazno. Oči i usta prošupljeni. Usta u položaju bolne grimase.

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192 i; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 807, sl. 1052-1053.

K111.

T10, sl. 117, T11, sl. 126.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 20.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krasí prikaz muške glave. Kosa kratka. Oči i usta prošupljeni. Usta u položaju bolne grimase. Po sredini čela otvor (oko?).

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192; S. MCNALLY, 1996, sl. 84; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 807, sl. 1054-1055.

K112.

T10, sl. 117, T11, sl. 127.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 21.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krasí prikaz muške glave. Kosa kratka. Oči na sredini prošupljene. Usta su zatvorena. Lice ozbiljno.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 808, sl. 1057-1058.

K113.

T10, sl. 117, T11, sl. 128.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 22.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Na jednoj od traka javlja se motiv s košarom. Sredinu kasete krasi prikaz muške glave. Kosa kratka. Lice ozbiljno.

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192 h; S. McNALLY, 1996, 90; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 808, sl. 1061-1062.

K114.

T10, sl. 117, T11, sl. 129.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 23.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krasi prikaz ženske glave. Kosa prebačena s zatiljka na čelo (?). Zjenice su prošupljene, usta također. Lice odeblje. Izraz bolne grimase.

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192 b; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 809, sl. 1063-1064.

K115.

T10, sl. 117, T12, sl. 130.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 24.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Kosa kratka i kovrčava. Oči prošupljene, usta također. Lice odeblje. Izraz bolne grimase.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 810, sl. 1068-1069.

K116.

T10, sl. 117, T12, sl. 131.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 25.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Lice je izduženo. Kosa kratka i u pramenovima pada na čelo. Oči su prošupljene, usta također. Lice sadrži izraz bolne grimase.

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192 b; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 811, sl. 1070-1071.

K117.

T10, sl. 117, T12, sl. 132.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 26.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Kosa je kratka i u dva pramena razdijeljena na čelu. Oči prošupljene, usta također. Lice sadrži izraz bolne grimase.

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192 c; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 811, sl. 1072-1073.

K118.

T10, sl. 117, T12, sl. 133.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 27.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krasi prikaz muške glave. Kosa kratka i kovrčava. Oči prošupljene, usta također. Lice ima izraz bolne grimase.

Literatura: S. McNALLY, 1996, sl. 88; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 811, sl. 1074-1075.

K119.

T10, sl. 117, T12, sl. 134.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 28.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krasi prikaz muške glave. Kosa kratka i u pramenovima pada na čelo. Zjenice prošupljene, usta također. Usta zatvorena. Lice ozbiljno.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 812, sl. 1076-1077.

K120.

T10, sl. 117, T12, sl. 135.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 29.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krasi prikaz muške glave. Kosa

kratka. Zjenice prošupljene, usta također. Usta su zatvorena. Lice ozbiljno. Površina kamena erodirana.

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192 h; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 812, sl. 1078-1079.

K121.

T10, sl. 117, T12, sl. 136.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 30.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Kosa kratka. Zjenice prošupljene, usta također. Usta širom otvorena i bolnom grču.

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192 e; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 813, sl. 1081-1082.

K122.

T10, sl. 117, T12, sl. 137.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 31.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Kosa kratka. Lice gojazno. Oči i usta prošupljena. Usta blago otvorena

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192 e; S. McNALLY, 1996, sl. 86; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 813, sl. 1083-1084.

K123.

T10, sl. 117, T12, sl. 138.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 32.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Lice okruglo. Zjenice prošupljene, nos kratak, usta zatvorena, obrazi naglašeni. Kratku kosu pokriva kaciga.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 814, sl. 1088-1089.

K124.

T10, sl. 117, T12, sl. 139.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 33.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Lice okruglo. Zjenice prošupljene, nos kratak usta zatvorena, obrazi naglašeni. Kosa kratka. Dio kasete nedovršen.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 815, sl. 1090-1091.

K125.

T10, sl. 117, T12, sl. 140.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 34.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške teatarske maske. Oči i usta prošupljene. Usta širom otvorena. Duga kosa i brada (?). Površina kamena erodirana.

Literatura: D. RNJAK, 1979, sl. 192 g; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 817, sl. 1098.

K126.

T10, sl. 117, T12, sl. 141.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 35.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz glave. Površina kamena erodirana. Duga kosa i brada. Usta otvorena (?).

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 817, sl. 1099.

K127.

T10, sl. 117, T13, sl. 142.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 36.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz glave. Lik ženski s prošupljenim očima. Kosa duga i raspuštena. Na glavi kapa. Površina kamena oštećena. Oštećenje je izrazito na zoni nosa i usta.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 817, sl. 1101.

K128.

T10, sl. 117, T13, sl. 143.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 37.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: *In situ.*

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Lik na glavi ima frigijsku kapu. Lice ovalno, izraz ozbiljan, usta zatvorena. Oči su naglašene, jabučica puna.

Literatura: N. CAMBI, 2002, 178, sl. 282; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 818, sl. 1104-1105.

K129.

T10, sl. 117, T13, sl. 144.

Naziv: Tzv. mali hram. KS (unutrašnjost), R 38.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ*.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 19, Š 19, D 16 cm.

Opis i karakteristike: Pravokutna kasetna sadrži pet dekorativnih traka nejednake širine. Trake sadrže bogate dekorativne elemente. Sredinu kasete krase prikaz muške glave. Lik na ima kratku kovrčavu kosu i bradu. Lice ovalno, izraz ozbiljan, usta zatvorena. Zjenice prošupljene.

Literatura: D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 793-794, 820, sl. 1110-1111.

K130.

T13, sl. 145.

Naziv: Mali okrugli hram. DF.

Mjesto čuvanja: Podrumi DP.

Mjesto nalaza: Zapadni temen (1957.).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 47, Š 120, D 50 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak konveksnog oblika. Sačuvana je 1/3 ukupnog opsega. Prednja strana podijeljena na tri zone. Gornja i donja je grubo obrađena i namijenjena za nasjedanje na drugi arhitektonski element. Središnji dio bogato klesarski ukrašen. Sadrži motiv akantovih listova, vitica i cvjetova u koji su upleteni prikazi životinja. Prvi prikazuje (gledano sa lijeva na desno) psa kovrčave dlake s ogrlicom. Kreće se prema sljedećoj životinji koja je okrenuta prema njemu, divlja koza (?). Treća životinja je okrenuta od koze, moguće deva.

Reljef fine klesarske izrade. Prilikom obrade mjestimično je korišteno brzorotirajuće svrdlo. Reljef je dobro očuvan.

Literatura: T. MARASOVIĆ, 1982, sl. na str. 120; S. McNALLY, 1996, 50, sl. 95; N. CAMBI, 2002, 181, sl. 287; N. CAMBI, 2005, 175, sl. 26; S. McNALLY, 2009, 282, sl. 4 a-c; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 639, sl. 741; D. MATETIĆ POLJAK, 2014a, sl. 5 a-b.

K131.

T13, sl. 146.

Naziv: Arhitektonski ulomak.

Mjesto čuvanja: Zid dvorišta srednjovjekovne kuće, SZ dio DP (uzidana kao spolij).

Mjesto nalaza: Zid dvorišta srednjovjekovne kuće, SZ dio DP.

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti radi visine.

Opis i karakteristike: Element je s tri strane ugrađen u zid. Vidljivi dio kvadratnog oblika. Gornji dio profiliran. Na prednjoj površini u visokom reljefu glava žene. Lice okruglo. Na glavi kosa razdjeljkom odijeljena po sredini. Na tjemenu je oblikovana forma strogo razdjeljena od ostatka kose (krila?). Čelo kratko. Oči uvučene i velike. Gornji kapci i donji su shematski prikazani, jasno naznačeni. Na očnim jabučicama duboke i široke rupe. Nos oštećen. Usnice mesnate i otvorene. Ispod brade na obje strane lica uvija se vrpca. Ispod brade reljef odlomljen. Čitavo lice ima blagi zaokret u desno. Motiv Meduze. Pripada tradicionalnom elementu dekoracije ogradama foruma i kapitolija.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomak je u svojoj izvornoj funkciji vjerojatno funkcionirao kao baza stupa ili pilastar.

Literatura: N. CAMBI, 1989, 19-21, sl. na str. 13; N. CAMBI, 2005, 175, sl. 264; D. MATETIĆ POLJAK, 2009, 918, 1325.

2. PUNA PLASTIKA

K132.

T14, sl. 147-149.

Naziv: Dvostruka herma.

Mjesto čuvanja: Hrvatski restauratorski zavod (trenutačna pohrana).

Mjesto nalaza: SZ dio DP. Ulica Ispod ure br.3 (uzidana kao spolij).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: a (V 39, Š 26,5, D 24 cm), b (V 36,5, Š 26,5, D 24 cm).

Opis i karakteristike: Dva ulomka skulpture se spajaju po spoju. Svaki ulomak je muška glava s ostatkom vrata. Glave su nadnaravne veličine, spajaju se potiljcima. Površina kamena je istrošena i oštećena. Obe glave izrazito kubičnog oblika, široke i krupne. Ulomak 132a prikazuje lik s poludugom kosom koja pokriva uši i pada na vrat. Lice ovalno. Čitava glava ima blagi zaokret put desno. Čelo kratko i kubično. Oči naglašene, okrugle s zadebljanim kapkom. Očna jabučica izražena, na njoj vidljivi tragovi zjenica i šarenica. Nos oštećen, obrazi izrazito puni, usne mesnate i male. Vrat gladak, kubičan i zadebljan. Drugi lik (ulomak 132b) ima kratku kosu počesljanu put naprijed. Čelo kubično i kratko. Oči okrugle s zadebljanim gornjim kapcima. Pogled usmjeren prema gore, šarenica naznačena. Nos oštećen. Obrazi su okrugli i zadebljali. Usta mala, mesnata i zatvorena. Brada kratka. Na vratu su izražene dvije okomite bore. Prvi prikaz sadrži lik iz božansko-mitološke sfere (Dioskur?). Drugi lik je mogući portret cara Maksimijana.

Povijesna valorizacija spomenika: Glave su prvi puta zamijećene prepolovljene i uzidane u zid, što je navelo na zaključak da je riječ o dvije odvojene skulpture nadnaravne veličine. Prilikom njihove demontaže u svrhu konzervatorsko restauratorskog zahvata (2014.) ustvrdilo se da se glave spajaju po spoju zatiljka i da je riječ o jednom ulomku.

Literatura: N. CAMBI, 1977, 23 i d., sl. 1-2; N. CAMBI, 1978, 17-26, sl.1-2; I. MIRNIK, 1977, 49; N. CAMBI, 1989, 15-16; N. CAMBI, 1991, 127 i d., kat. br. 112, sl. 108; N. CAMBI, 2000, 82, T. 173, sl. 130; N. CAMBI, 2002, 175, sl. 273 i 274; N. CAMBI, 2005, 182, sl. 275.

K133.

T14, 150-152.

Naziv: Portret muškarca.

Mjesto čuvanja: AMSt (inv. broj AMS-71881).

Mjesto nalaza: Venecija (20 st.).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 30, Š 22, D 25 cm.

Opis i tehničke karakteristike: Glava nadnaravne veličine, prikazuje stariju ćelavu mušku osobu s dugim brkovima i bradom. Izrađena iz kubičnog bloka. Na vratu vidljiv prsten za oslanjanje na drugi segment kipa (tijelo). Čelo je visoko s vodoravnim borama. Oči detaljno razrađene, gornji kapci zadebljani, na očnoj jabučici u plitkom reljefu naglašena šarenica i zjenica oka. Nos mehanički oštećen. Iz korijena nosa prema čelu dvije okomite bore. Usnice debele i mesnate, djelomično pokrivene brkovima. Brada jako gusta i duga, a njezini vrhovi su oštećeni. Uši male, detaljno i realistično izrađene. Na bočnim stranama kosa izrađena u pramenovima. Stražnja strana neobrađena, ima višak kamena. Na vrhu glave nalazi se metalna karika sidrena olovom. Portret realističnog prikaza i individualnih crta lica. Na temelju analognih primjera portret pripisan Sokratu.

Povijesna valorizacija spomenika: Portret je prvi puta evidentiran u Veneciji početkom 20. st., 1907. godine je transportirana u Englesku. Portret je 2010. godine otkupljen za Arheološki muzej u Splitu.

Literatura: N. CAMBI, 2011, 209-226, sl.1, 4-7; N. CAMBI, 2014, 144, kat. br. 6.

K134.

T14, sl. 153-154.

Naziv: Portret muškarca.

Mjesto čuvanja: EMSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JZ dio palače. Uzidana kao spolij u romaničku kuću blizu vestibula (1996.).

Materijal: Mramor.

Dimenzije: V 28, Š 24, D 28cm.

Opis i karakteristike: Glava prirodne veličine. Izrađena od kubičnog bloka kamena. Prednja strana mehanički oštećena udarcem. Od lica očuvan detalj lijevog oka. Na tjemenu se nadziru neznatni ostaci kose. Oba uha naznačena u masi kamena bez detalja. Stražnja strana skulpture neobrađena. Zbog oštećenja nije moguće pretpostaviti atribuciju.

Literatura: R. BUŽANČIĆ, 2004; N. CAMBI, 2005, 182-183, sl. 276.

K135.

T15, sl. 158-159.

Naziv: Ulomak šape.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br MGS 4317).

Mjesto nalaza: Kripta sjevernog okruglog hrama zapadnog temena (1979.).

Materijal: Bijeli vapnenac.

Dimenzije: D 40, V 16, Š 13 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak skulpture. Sačuvana je šapa i prednji dio noge životinje. Dobro su očuvana četiri prsta s člancima. Mali peti zakržljali prst (pandža) oštećen. Na donjoj strani u reljefu izrađene resice krzna. Lom na podlaktici.

Povijesna valorizacija spomenika: Kontekst nalaza i datacija onemogućuju preciznu valorizaciju skulpture.

Literatura: I. MIRNIK 1977, 49; I. MIRNIK, 1989, 11, bilj. 1; S. BUBLE, 2013, 282, sl. 14. VII. 4; S. ŽIVKOV, 2009, sl. 15.3.

K136.

T15, 156-157.

Naziv: Ulomak skulpture.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br MGSt 7703).

Mjesto nalaza: II dio palače. Bulićeva ulica (1969.).

Materijal: Bijeli mramor.

Dimenzije: V 14,5, Š 10, 8, D 7,3 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak skulpture. Sačuvan dlan, zapešće i početak podlaktice desne ruke. Ruka odgovara prirodnoj veličini muške ruke. Na zoni dlana i zapešća s unutrašnje strane ruke očuvan reljefni rag. Lom na podlaktici ravan, a u predjelu prstiju nepravilan.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomak je pronađen u rimskom sloju na antičkom mozaiku u Bulićevoj ulici.

Literatura: I. MIRNIK, 1977, 45, 48; I. MIRNIK, 1989, 5, 11, 31.

K137.

T14, sl. 155.

Naziv: Ulomak skulpture (?).

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: II dio Palače. Bulićeva ulica (1968.-1974.).

Materijal: Vapnenac.

Dimenzije: V 7,5, Š 2,3, D ? cm.

Opis i karakteristike: Mali šiljasti ulomak s jedne strane završava s lomom. Moguće da je ulomak oružja ili koplja koja je bila u ruci neke statue.

Literatura: I. MIRNIK, 1989, 5, 11, 31.

K138.

T15, sl. 160-161.

Naziv: Sfinga 1.

Mjesto čuvanja: Peristil, JZ kut.

Mjesto nalaza: Peristil, JZ kut.

Materijal: Crni granit.

Dimenzije: V 100, Š 65, D 264 cm.

Opis i karakteristike: Skulptura dobro sačuvana. Tijelo položeno na pravokutnu bazu. U prednjim, ljudskim rukama, drži vazu. Uz desnu stražnju nogu i bok svija se rep. Na ramenima okomite pruge u reljefu. Na glavi ureus. Oči bademaste i velike, usnice pune i isturene. Nos oštećen. Obrazi okrugli i puni, uši mesnate. Bradica pada na prsa. Na glavi tri velike pukotine. Velika pukotina na tijelu dijeli skulpturu na dva dijela. Proteže od desne stražnje šape preko sredine leđa do lijeve stražnje šape. Uz lijevu šapu nedostaje dio baze. Bradica i nos mehanički oštećeni. Plitki reljefi na bazi i vazii jedva uočljivi. Gornji dio vaze u rukama nedostaje. Značajke skulpture upućuju okvirno na prvo razdoblje 18. dinastije Egipatske države (1552.-1306. pr.n.e.).

Povijesna valorizacija spomenika: Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrijebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: R. ADAM, 1764, T. 55-56; F. LANZA, 1855, T. 8, sl. 2; F. BULIĆ, 1908, 98-99, T. 14-15; G. JECQUIER, 1910, 175-179, T. 22-24; G. JECQUIER, 1912, 209-215; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 81-82, sl. 33; G. NOVAK, 1932, 2; P. SELEM, 1963, 4; P. SELEM, 1970, 639-641, T. 1; P. SELEM, 1997, 98-100, T. 36-37; J. J. WILKES, 1993, 22, T.3; I. TADINAC, 2011, 372-374, sl. 4.

K139.

T15, sl. 162-163.

Naziv: SF 2.

Mjesto čuvanja: Ispred ulaza u tzv. mali hram.

Mjesto nalaza: Krešimirova ulica (1932.).

Materijal: Crni granit.

Dimenzije: V 52, Š 57, D 180 cm.

Opis i karakteristike: Skulptura položena na pravokutnu bazu. U potpunosti nedostaje glava, prednje šape (ili ruke) te bočni lijevi dio baze. Tijelo elegantno i čvrsto. Rep se ovija oko desnog boka i noge. Na prednjim šapama u plitkom reljefu naznačeni detalji anatomije i mišića. Na prsima vidljiv prednji dio vjesova naglavka. Na površini kamena nisu evidentirani reljefi ni natpisi. Stilske značajke skulpture upućuju okvirno na 26. dinastiju (663.-525. pr.n.e.).

Povijesna valorizacija spomenika: Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrijebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: G. NOVAK, 1932, 2-3; LJ. KARAMAN, 1937, 615; C. FISKOVIĆ, 1950, 33, sl. 13, 108; P. SELEM, 1970, 642-643; P. SELEM, 1997, 102, T. 43; I. TADINAC, 2011, 377-378, sl. 9.

K140.

T16, sl. 164-165.

Naziv: SF 3.

Mjesto čuvanja: AMSt (inv. broj B-8).

Mjesto pronalaska: Palača Cindro, Krešimirova ulica (18. st.).

Materijal: Bijeli vapnenac.

Dimenzije: V 44, Š 45, D 151 cm.

Opis i karakteristike: Skulptura položena na pravokutnu bazu. U potpunosti nedostaje glava, dio prednjih šapa, stražnje šape te veliki dio pravokutne baze. Velika pukotina skulpturu dijeli na dva dijela. Baza i prednji dio nogu je rekonstruiran u cementu. Rep je položen uz desnu nogu i bok . Na ramenima se vide tragovi vjesova naglavka, bradice i ogrlice. Na leđima i grudima zamjećuju se tragovi grive u plitkom reljefu. Natpisi na grudima te duž cijele sačuvane površine baze. Značajke skulpture upućuju okvirno na dataciju oko 1400. pr.n.e.

Povijesna valorizacija spomenika: Darovana je muzeju od strane obitelji Cindro 1875. godine. Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrijebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: R. ADAM, 1764, T. 40; F. LANZA, 1855, T. 8, sl. 1-2; A. CONZE, 1877, 95-97; A. CONZE, 1878, 43-45; F. BULIĆ, 1908, 99-100, T. 16-17; G. JECQUIER, 1912, 216-218, sl. 1-3; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 82-83, sl. 35; P. SELEM, 1970, 641, T. 2/1-3; S. IVČEVIĆ, 2007, 23, sl. 23; P. SELEM, 1997, 100-101, T. 38-41; I. TADINAC, 2011, 374-375, sl. 5.

K141.

T16, sl. 166.

Naziv: SF 4.

Mjesto čuvanja: Zapadni podrumi Dioklecijanove palače u Splitu.

Mjesto nalaza: II dio palače. Bulićeva poljana (1963.).

Materijal: Crni granit.

Dimenzije: V 39, Š 30, D 79 cm.

Opis i tehničke karakteristike: Tijelo sfinge položeno na pravokutnu bazu. Prelomljena po sredini, pukotina teče od prednje desne šape, preko leđa do lijeve stražnje šape. Stražnje šape očuvane, na lijevoj strani uz šapu nedostaje veći dio baze. U potpunosti nedostaje prednje šape, dio grudi i glava. Rep se ovija uz lijevi bok i šapu, u plitkom reljefu su naglašena rebra i anatomske detalje mišića na gornjim dijelovima prednjih šapa. Na ramenima vidljivi ostaci vjesa naglavka.

Povijesna valorizacija spomenika: Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrijebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: P. SELEM, 1963, 4, sl. 1; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 30; P. SELEM, 1970, 644, T. 4/2; P. SELEM, 1997, 103, T. 45a; I. TADINAC, 2011, 376, sl. 7.

K142.

T16, sl. 168.

Naziv: SF 5.

Mjesto čuvanja: AMSt (inv. br. C 161) .

Mjesto nalaza: Solin (1908.).

Materijal: Ružičasto-sivi granit.

Dimenzije: V 25, Š 24, D 22 cm.

Opis i karakteristike: Glava sfinge. Dobro vidljive velike bademaste oči i mesnate uši. Nos, usta i brada oštećeni. Oštećen ureus te desni dio naglavka. Vjesovi naglavka se spuštaju niz prsa (sačuvani su samo do pola). Na njima se dobro horizontalne reljefne ukrasne pruge. Na očuvanim dijelovima ramena nadziru se okomite reljefne pruge. Lom na vratu pokazuje da je bila integralni dio skulpture.

Povijesna valorizacija spomenika: Mjesto pronalaska skulpturu vezuje za Salonu. Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrijebljena u Saloni (?).

Literatura: F. BULIĆ, 1908, 101, T. 19/2; G. JECQUIER, 1912, 218; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 84, sl. 37; P. SELEM, 1970, 642; P. SELEM, 1997, 104-105, T. 48; S. IVČEVIĆ, 2007, 25, sl. 25; N. CAMBI, 2002, 115-174, sl. 113; N. CAMBI, 2005, 168, sl. 245; I. TADINAC, 2011, 376, sl. 6.

K143.

T16, sl. 169.

Naziv: SF 6.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br. MGS 8278).

Mjesto nalaza: Prostor sjeverno od Dioklecijanove palače (1996.).

Materijal: Ružičasto-sivi granit.

Dimenzije: V 20, Š 15, D 20 cm.

Opis i karakteristike: Glava sfinge. Sačuvane bademaste oči i pune usnice, nos i brada mehanički oštećeni. Vjesovi naglavka padaju na ramena, djelomično oštećeni. Nema reljefnih ukrasa. Na čeonom dijelu nalazi se pravokutni utor koji je služio za odlaganje ukrasa (ureusa). Lom na vratu pokazuje da je bila integralni dio skulpture.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomak pronađen izvan zidina Dioklecijanove palače, na sjevernom prostoru od palače, južno od zapadnog zida bastiona Coronaro. Glava je bila sekundarno upotrjebljena kao građevinski materijal. Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrjebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: J. MARASOVIĆ, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, T. RISMUNDO, 1999, 75; K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 96; I. TADINAC, 2011, 380-381, sl. 14.

K144.

T16, sl. 170.

Naziv: SF 7.

Mjesto čuvanja: SZ dio Dioklecijanove palače. Fasada kuće Gotovac u Dominisovoj ulici, (uzidana kao spolij).

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Crveni granit.

Dimenzije: V 25, Š 24 cm

Opis i karakteristike: Glava sfinge. Glava je uzidana u fasadu kuće do polovice oba uha. Na glavi se nalazi naglavak, vjesovi nisu vidljivi. Naglavak ukrašen reljefnim linijama, a ureus otučen. Lice dobro očuvano, oči bademaste i zakošene. Nos spljošten, usta mesnata i

ispupčena. Stilske značajke skulpture upućuju okvirno na dataciju oko 305.-30. pr.n.e (Ptolomejsko razdoblje).

Povijesna valorizacija spomenika: Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrijebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: A. CONZE, 1877, 95; F. BULIĆ, 1908, 100, T. 19/2; G. JECQUIER, 1910, 218; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 82, sl. 36; G. NOVAK, 1932, 2; P. SELEM, 1970, 646, T. 5/2; P. SELEM, 1997, 103-104, T. 45b; N. CAMBI, 2005, 168, sl. 247; I. TADINAC, 2011, 376-377, sl. 8.

K145.

T16, sl. 171.

Naziv: SF 8.

Mjesto čuvanja: AMSt (inv. br. C 238).

Mjesto nalaza: Nepoznato.

Materijal: Bijeli vapnenac.

Dimenzije: V 53, Š 46, D 91 cm.

Opis i tehničke karakteristike: Od cjelovite skulpture sačuvan stražnji dio sfinge, postavljen na debelo postolje. Obe stražnje šape očuvane, rep se svija uz desni bok i nogu. Dijagonalan lom se spušta od sredine leđa. Nisu vidljivi tragovi natpisa ni reljefa.

Povijesna valorizacija spomenika: Kontekst nalaza i okolnosti po kojima je skulptura dospjela u muzej nije poznat. Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrijebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: G. NOVAK, 1932, 2; C. FISKOVIĆ, 1950, 24, sl. 100; P. SELEM, 1970, 645, T. 3/1; P. SELEM, 1997, 101-102, T. 42; Z. BULJEVIĆ, 2007, 23, sl. 24; I. TADINAC, 2011, 375.

K146.

T16, sl. 167.

Naziv: SF 9.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv.br. MGS 4331).

Mjesto nalaza: Sjeverni zid Dioklecijanove palače (1948.).

Materijal: Crni granit.

Dimenzije: V 30, Š 33, D 110 cm.

Opis i karakteristike: Sačuvan je stražnji dio i srednji dio skulpture. Položena na debelo postolje. Rep se svija oko desnog boka i šape. Površina uglačana, nisu vidljivi nikakvi tragovi reljefa ni natpisa.

Povijesna valorizacija spomenika: Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrjebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: C. FISKOVIĆ, 1950, 24, sl. 110; P. SELEM, 1970, 643, P. SELEM, 1997, 102-103, T. 44; I. TADINAC, 2011, 378, sl. 10.

K147.

T16, sl. 172.

Naziv: SF 10.

Mjesto čuvanja: Zapadni podrumi Dioklecijanove palače.

Mjesto nalaza: Središnja dvorana podruma Dioklecijanove palače (1963.).

Materijal: Ružičasti granit.

Dimenzije: V 30, Š 39, D 55 cm.

Opis i karakteristike: Grudni dio i prednje noge sfinge položene na bazu. Desna šapa u potpunosti sačuvana, lijeva oštećena. Na grudnom dijelu vidljiv blagi reljef usporednih okomitih linija.

Povijesna valorizacija spomenika: Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrjebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: P. SELEM, 1963, 4; P. SELEM, 1970, 644-645, T. 5/1; P. SELEM, 1997, 103, T. 46; I. TADINAC, 2011, 378, sl. 13.

K148.

T16, sl. 173.

Naziv: SF 11.

Mjesto čuvanja: Zapadni podrumi Dioklecijanove palače.

Mjesto nalaza: Istočni dio podruma (1996.).

Materijal: Crni granit.

Dimenzije: V 49, Š 26, D 29 cm.

Opis i karakteristike: Mali plosnati ulomak, pripadao središnjem dijelu skulpture. Gornji dio prati krivinu leđa, donji je morfološki nejasan i oštećen. Na bočnim stranama sačuvani su stilizirani tragovi rebara u plitkom reljefu.

Povijesna valorizacija spomenika: Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrjebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: P. SELEM, 1997, 105, T. 47; J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 185, sl. 38; K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 96; I. TADINAC, 2011, 379, sl. 11-12.

K149.

Naziv: SF 12.

Mjesto čuvanja: Nepoznato.

Mjesto nalaza: Istočni podrumi Dioklecijanove palače (1963.).

Materijal: Sivo-crni granit.

Dimenzije: a (V 30, Š 40 cm); b (nepoznato).

Opis i karakteristike: Sačuvana dva ulomka. Ulomak 12a grudni dio sfinge. Na njemu se nazire reljef vijesa naglavka. Ulomak (12b) je mali plosnati ulomak kojemu je teško odrediti kojemu je dijelu sfinge pripadao.

Povijesna valorizacija spomenika: S obzirom da su ulomci od istog materijala i pronađeni u neposrednoj blizini, moguće je da su pripadali istoj skulpturi. Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrjebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: P. SELEM, 1997, 103; I. TADINAC, 2011, 379.

K150.

Naziv: SF 13.

Mjesto čuvanja: Nepoznato.

Mjesto nalaza: Sustipan, Split (1959.-1962.).

Materijal: Crni granit.

Dimenzije: V 16, Š 18, D 25 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak šape s plintom.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomak skulpture pronađen prilikom arheoloških istraživanja Sustipana, uz njega je pronađeno još arheološkog materijala donesenog iz Dioklecijanove palače. Zbog nedostupnosti nalaza nije poznato da li je moguće ovaj ulomak povezati sa bilo kojom do sada sačuvanom skulpturom sfinge. Skulptura je importirana iz Egipta i reupotrjebljena u Dioklecijanovoj palači.

Literatura: T. MARASOVIĆ, D. VRSALOVIĆ, 1963-1965, 193-194; I. TADINAC, 2011, 381.

K151.

T17, sl. 175.

Naziv: Skulptura Venere.

Mjesto čuvanja: AMSt (inv. br. B 9).

Mjesto nalaza: Split.

Materijal: Bijeli mramor.

Dimenzije: V 71, Š 60, D 40 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak skulpture. Donji dio nogu s ovalnom bazom, desnim stopalom, lijevom nogom do iznad koljena, te glavom dupina oslonjen o bazu s repom podignutim prema gore. Nad dupinom se nalazio erot na što ukazuju sačuvani tragovi: rame pri vrhu dupinovog repa i prsti kojima dodiruje Venerinu lijevu nogu ispod koljena. Na bazi ispod dupinove glave vidljiv pravokutni utor. Skulptura se prema stilskim karakteristikama može datirati u kraj 2. i početak 3. st. Riječ je o skulpturi tipa Venera Pudica.

Povijesna valorizacija spomenika: Za Muzej je nabavljena 1879. godine. Mjesto nalaza Split, kontekst nalaza nije specificiran. Nepoznavanje okolnosti nalaza onemogućuje njenu valorizaciju. Skulptura je mogla dospjeti u Split (kao dio zbirke nekog kolekcionara, trgovačkim putem i sl.), pa te okolnosti upućuju na drugu valorizaciju.

Literatura: S. IVČEVIĆ, 2007, 11, sl. 5; J. JELIČIĆ RADONIĆ, 2011, 18-19 sa sl.

K152.

T17, sl. 176.

Naziv: Glava božice.

Mjesto čuvanja: AMSt (inv. br. 38099).

Mjesto nalaza: Split.

Vrsta materijala: Mramor.

Dimenzije: V 31,5 cm, Š 22, D 24 cm.

Opis i karakteristike: Sačuvana je glava i dio vrata nadnaravno velike ženske skulpture. Glava neznatno zaokrenuta desno, duga kosa razdijeljena po sredini i skupljena. Pramenovi kose izrađeni svrdlanim linijama. Ispod svakog uha po jedan uvojak. Utor na stražnjem dijelu glave (za sidrenje nakita). Lice ovalnog oblika, oči velike i širom otvorene. Usta blago

otvorena. Nos otučen, a oštećenja su zamjetna na bradi i obrazima. Skulptura datirana u 1. st. Veličina i idealizirana ženska ljepota ukazuju na činjenicu da je riječ o božanstvu.

Povijesna valorizacija spomenika: Skulptura je prema muzejskoj dokumentaciji pronađena u Splitu. Moguće je da je krasila Dioklecijanovu palaču. Nejasni kontekst pronalaska onemogućuje njenu valorizaciju. Skulptura je mogla dospjeti u Split (kao dio zbirke nekog kolekcionara, trgovačkim putem i sl.), pa te okolnosti upućuju na drugu valorizaciju.

Literatura: A. HEKLER, 1908, 115; N. CAMBI, 2002, 102, sl. 138; N. CAMBI, 2002, 115, 174, sl. 29; N. CAMBI, 2005, 59, sl. 81.

3. MOZAICI

K153.

Naziv: JI podrumi DP. Podni mozaik.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: JI podrumi DP (1996.).

Materijal/boja kockica: Kamen/ bijela.

Dimenzije: V 556, Š 770 cm.

Veličina kockica: 1 x 1 cm.

Opis i karakteristike: Jednobojni mozaik izveden u tehnici *opus tessellatum*. Unutrašnja rubna traka sastavljena od dvoreda crnih kockica. Mozaik se na jugu ljevkasto sužava u kanal koji završava kamenom zdjelom. Visinska razlika između najsjevernije i najjužnije mozaika je 22 cm. U sjevernom dijelu na mozaik je izravno položen zid dvorišta palače, a u južnom dijelu na njegov kanal je položen zid istog dvorišta. Stanje očuvanosti mozaika je dobro.

Povijesna valorizacija spomenika: Mozaik se datira u razdoblje prije gradnje palače. Bazen gospodarske ili kultne namjene.

Literatura: J. BELAMARIĆ, 1997, 62, 63; J. MARASOVIĆ, S. BUBLE, K. MARASOVIĆ, S. PEROJEVIĆ, 2000, 179; B. MATULIĆ, 2004, 229; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 58, T. RISMUNDO, 2005, 244, sl. 1-2.

K154.

T18, sl. 177, 179, T19, sl. 185.

Naziv: JI dio DP (Arcidakonova ulica). PM 1 (sjeverni mozaik).

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: JI dio DP (1905.).

Materijal/boja kockica: Kamen/ bijela, crna, siva, svijetli oker.

Dimenzije: -

Veličina kockica: 1-2 x 1-2 cm.

Opis i karakteristike: Višebojni geometrijski podni mozaik izveden u tehnici *opus tessellatum*. Široki vanjski obrub izveden bijelim kockicama. Unutrašnja rubna traka sastavljena od dvoreda crnih kockica. Polje jednobojno (jedinствeno) s ponavljanjem motiva. Na bijeloj podlozi izvedena kompozicija međusobno nepovezanih nizova pravilnih šesterokuta (tzv. pčelinjih saća) i rombova. Šesterokuti izvedeni u tri boje. Vanjski okvir crni,

slijedi dvored svijetlog okera, a središte je bijelo. Rombovi manji i izvedeni crnim kockicama. Stanje očuvanosti dobro.

Povijesna valorizacija spomenika: Mozaik pripada dvorištu kasnoantičke zgrade.

Literatura: F. BULIĆ, 1908, 106, T. 21/1; G. NIEMANN, 1910, 108, sl. 141; E. HÉBRARD, J. ZEILLER, 1921, 141; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, sl. 68; Đ. MANOZISI, 1964, 501; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 34; T. MARASOVIĆ, 1967, 98; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, 18, sl. 38; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 43; C. SMITH, 1979, 141, 146, T. 3 c, d; J. MEDER, 1980, 119; I. ČREMOŠNIK, 1984, 74; R. E. KOLARIK, 1984, 171-173, T. 140, 3; M. BUZOV, 1985, 53; M. BUZOV, 1987, 381; T. MARASOVIĆ, 1989, 10; E. MARIN, B. KIRIGIN, 1989, 31; M. BUZOV, 1991, 51, T. 17, sl. 1-2; T. MARASOVIĆ, 1994, 55, 67; N. CAMBI, 1994, 23; B. MATULIĆ, 1994, 78-79, T. 28a; B. MATULIĆ, 1995, 157, 158; J. BELAMARIĆ, 1997, 26; B. MATULIĆ, 2000, 23, 81; J. MEDER, 2003, 98, 157, T. 40, 4; B. MATULIĆ, 2004, 229-230.

K155.

T18, sl. 177, 178, 180, T19, sl. 185.

Naziv: JI dio DP (Arcidakonova ulica). PM 2 (zapadni mozaik).

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: JI dio DP (1963.).

Materijal/boja kockica: Kamen / bijela, crna, tamnosiva, svijetlosiva/ svijetloplava, crvena.

Dimenzije: -

Veličina kockica: 1-2 x 1-2 cm.

Opis i karakteristike: Višebojni geometrijski podni mozaik izveden u tehnici *opus tessellatum*. Široki vanjski obrub izveden bijelim kockicama. Unutrašnja rubna traka sadrži motiv šahovskog polja kvadrata bijele, crne i sive boje (po sedam u širini trake). Mozaik podijeljen na dva polja: zapadno i južno. Zapadno polje ispunjeno višebojnom mnogostrukom pletenicom. Trake pletenice izvedene u dvije kolorističke varijacije. Jedna je u kombinaciji crno-crveno-bijelo-bijelo-crno, a druga u crno-bijelo-svijetlosivo-tamnosivo-crno. Južno polje odijeljeno od unutrašnje rubne trake dvoredom crnih kockica. Polje jednobojno (jedinstveno), dekorirano motivom nepovezanih dvokrilnih sjekira ili beotskih štitova. Motivi postavljeni dijagonalno u smjeru sjeverozapad-jugozapad u odnosu na os polja. Motiv sjekire je uokviren dvoredom crnih kockica na bijeloj pozadini. Unutar svakog motiva sjekire je upisan isti motiv

izveden svijetloplavim ili oker kockicama. Sredina mozaika je uništena ulicom. Djelomično je prekriven sklopom zgrada novijeg datuma.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao PM 1.

Literatura: J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 34; J. MAARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, 18, sl. 38; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 43; C. SMITH, 1979, 141, 146, T. 3.c, d; J. MEDER, 1980, 119; I. ČREMOŠNIK, 1984, 74; R. E. KOLARIK, 1984, 171-173, T. 140, 3; M. BUZOV, 1985, 53; M. BUZOV, 1987, 381; T. MARASOVIĆ, 1989, 10; E. MARIN, B. KIRIGIN, 1989, 31; M. BUZOV, 1991, 51, T. 17; sl. 1-2; T. MARASOVIĆ, 1994, 55, 67; N. CAMBI, 1994, 23; B. MATULIĆ, 1994, 79, T28b; B. MATULIĆ, 1995, 157, 158; J. BELAMARIĆ, 1997, 26; B. MATULIĆ, 2000, 14, 27, 66, 83; J. MEDER, 2003, 98, 157, T. 40, 4; B. MATULIĆ, 2004, 229-230.

K156.

T19, sl. 185.

Naziv: JI dio DP (Arcidakonova ulica). PM 3 (južni mozaik).

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: JI dio DP (1963.).

Materijal/boja kockica: Kamen / bijela, crna, tamnosiva, svijetlosiva/ svijetloplava, crvena.

Dimenzije: -

Veličina kockica: 1-2 x 1-2 cm.

Opis i karakteristike: Isto kao K153. Sačuvan u tragovima.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao PM 1.

Literatura: Nije pojedinačno objavljen.

K157.

T18, sl. 182, T20, sl. 186.

Naziv: JI dio DP (Bulićeva ulica). PM 1 (sjeverni mozaik).

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: JI dio DP (1924.-1925.).

Materijal/boja kockica: Kamen-vapnenac/ bijela, crna, svijetlosiva, sivo-smeđa, ružičasto-crvena.

Dimenzije: Š 295, D 780 cm (ukupna sačuvanost površine).

Veličina kockica: 1,5 x 1,5 cm.

Opis i karakteristike: Višebojni geometrijski mozaik izveden u tehnici *opus tessellatum*. Široki vanjski obrub izveden bijelim kockicama. Unutrašnja rubna traka izvedena dvoredom crnih kockica. Na bijelom polju kompozicija nepravilnih osmerokuta i grčkih križeva koji zatvaraju nepravilne i izdužene šesterokute. Svaki križ i šesterokut je naglašen ponovnim upisom istog geometrijskog lika, te je uokviren dvoredom crnih kockica. Iznimku čine osmerokuti koji u središtu imaju upisani kvadrat. Gledajući od istoka prema zapadu, kvadrati su ispunjeni motivima salomonovog čvora. Prije sredine tepiha motiv salomonovog čvora se gubi i umjesto njega su upisani krugovi, kvadrati ili ostaje prazna ploha.

Povijesna valorizacija spomenika: Mozaik pripada dvorištu kasnoantičke zgrade.

Literatura: Prilog VAHD 47-48, 1924-1925, 22-23; F. BULIĆ, 1925, sl. na str. 220; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 108, sl. 69; B. GABRIĆ, T. MARASOVIĆ, 1963, ?; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 31; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, 18; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. MCNALLY, J. WILKES, 1972, 13-16, 42-44. crtež 3, T. 4a, 5a, 9a; T. MARASOVIĆ, 1976, 227, T. 8/14, 15; S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 9-10, 12, sl. 1, 2, crtež 2, T. 2b, 3a; C. SMITH, 1979, 141, 143, T. 1 a-c; J. MEDER, 1980, 119; M. BUZOV, 1985, 53; C. BALMELLE i dr, 1985, 281, T. 180/b; E. MARIN, B. KIRIGIN, 1989, 42; T. MARASOVIĆ, 1989, 10; M. BUZOV, 1991, 51, T. 18, sl. 1; S. PIPLOVIĆ, 1994, 188, sl. 11; T. MARASOVIĆ, 1994, 51, 55, 57, 65-67; N. CAMBI, 1994, 23; B. MATULIĆ, 1994, 80, T. 29-30; B. MATULIĆ, 1995, 157-158; J. BELAMARIĆ, 1997, 26, 62; B. MATULIĆ, 2000, 14, 73; J. MEDER, 2003, 97-98, 156-157; B. MATULIĆ, 2004, 230-234; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 58-66.

K158.

T18, sl. 181, 184, T20, sl. 186.

Naziv: II dio DP (Bulićeva ulica). PM 2 (zapadni mozaik).

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: II dio DP. (1969.-1970.).

Materijal /boja kockica: Kamen-vapnenac/ bijela, crna, svijetlosiva, tamnosmeđa, ružičasto-crvena.

Dimenzije: V 275, Š 640 cm (ukupna sačuvanost površine).

Veličina kockica: 1,5 x 1,5 cm.

Opis i karakteristike: Višebojni geometrijski mozaik izveden u tehnici *opus tessellatum*. Široki vanjski obrub izveden u bijelim kockicama. Dvored crnih kockica sačinjava njegovu

unutrašnju rubnu vrpcu. Poje jedinstveno s ponavljanjem motiva. Dekorativni motiv polja tvore međusobno povezanih rombova i kvadrata od kojih je svaki uokviren redom crnih kockica na bijeloj pozadini. Unutrašnjost kvadrata i rombova ispunjena je uglavnom svijetlosmeđim kockicama. U sjevernom dijelu kvaliteta mozaika se mijenja, što se očituje miješanjem kockicama u ispuni kvadrata i rombova. Dio površine mozaika je uništen gradnjom kora katedrale.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao PM 1.

Literatura: J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. MCNALLY, J. WILKES, 1972, 13-16, 42-44. crtež 3, T. 5 b; T. MARASOVIĆ, 1976, 227, T. 8/15; S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 9-10, 12, sl. 1-2, crtež 2; C. SMITH, 1979, 141, 143, T. 2 a-b; J. MEDER, 1980, 119; M. BUZOV, 1985, 53; E. MARIN, B. KIRIGIN, 1989, 42; T. MARASOVIĆ, 1989,10; M. BUZOV, 1991, 51, T. 18, sl. 1; S. PIPLOVIĆ, 1994, 188, sl. 11; T. MARASOVIĆ, 1994, 51, 55, 57, 65-67; N. CAMBI, 1994, 23; B. MATULIĆ, 1994; 82-83, T. 32; B. MATULIĆ, 1995, 157 -158; J. BELAMARIĆ, 1997, 26, 62; B. MATULIĆ, 2000, 14, 70; J. MEDER, 2003, 97, 98, 156, 157, T. 140, 13; B. MATULIĆ, 2004, 230-234.

K159.

T18, sl. 183.

Naziv: II dio DP (Bulićeva ulica). PM 3, (južni mozaik).

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: II dio DP (1969.).

Materijal /boja kockica: Kamen-vapnenac/ bijela, crna, svijetlosiva, sivo-smeđa, ružičasto-crvena.

Dimenzije: Š 404, D 130 cm (ukupna sačuvanost površine).

Veličina kockica: 1,5 x 1,5 cm.

Opis i karakteristike: Višebojni geometrijski mozaik izveden u tehnici *opus tessellatum*. Široki vanjski obrub izveden bijelim kockicama. Dvored crnih kockica sačinjava unutrašnju rubnu vrpcu. Polje jedinstveno (jednobojno) na njemu se ponavljaju motivi povezanih i nepovezanih dvokrilnih sjekira ili beotskih štitova uokvireni dvoredom crnih kockica na bijeloj pozadini. Unutar svakog motiva sjekire upisan isti manji motiv izveden crvenim ili crnim kockicama. U odnosu na os polja, sjekire se na istočnom dijelu polja pružaju

dijagonalno u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Jugozapadni dio uništen gradnjom kora katedrale, a jugoistočni kraj presječen današnjom Bulićevoim ulicom.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao PM 1.

Literatura: J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 13-16, 42-44. crtež 3, T. 5 a; T. MARASOVIĆ, 1976, 227, T. 8/15; S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 9-10, 12, sl. 1, 2, crtež 2, T. 2 b, 3 a; C. SMITH, 1979, 141, 143, T. 2c; J. MEDER, 1980, 119; M. BUZOV, 1985, 53; E. MARIN, B. KIRIGIN, 1989, 42; T. MARASOVIĆ, 1989, 10; M. BUZOV, 1991, 51, T. 18, sl. 1; S. PIPLOVIĆ, 1994, 188, sl. 11; T. MARASOVIĆ, 1994, 51, 55, 57, 65-67; N. CAMBI, 1994, 23; B. MATULIĆ, 1994, 82, T. 31-32; B. MATULIĆ, 1995, 157-158; J. BELAMARIĆ, 1997, 26, 62; B. MATULIĆ, 2000, 14, 83; J. MEDER, 2003, 97-98, 156, 157, T. 40, 13; B. MATULIĆ, 2004, 230-234; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 58-66.

K160.

T20, sl. 187.

Naziv: JI dio DP (Bulićeve ulica). PM 4 (istočni mozaik).

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: JI dio DP (1963.-1969.).

Materijal/boja kockica: Kamen-vapnenac/bijela, crna, svijetlosiva, sivo-smeđa, ružičasto-crvena.

Dimenzije: Š 355, D 950 cm (ukupna sačuvanost površine).

Veličina kockica: 1 x 1 cm.

Opis i karakteristike: Višebojni geometrijski mozaik izveden u tehnici *opus tessellatum*. Široki vanjski obrub izveden bijelim kockicama. Dvored crnih kockica sačinjava unutrašnju rubnu vrpcu. Polje jedinstveno s četiri paralelna niza ploha. Plohe tvore motiv osmorombičnih zvijezda koje zatvaraju velike kvadrate-plohe i manje dijagonalno postavljene kvadrate. Unutar rombova i manjih kvadrata upisani isti motivi. Kod kvadrata oni su obojani kockicama žute, oker, crvene ili crne boje ili su dijagonalno presječeni, a svaka je polovica je zatim obojana drugom bojom. Unutar velikih kvadrata upisani složeniji motivi: svastika, četverolist, salomonov čvor, kruga od četiri nazubljena trokuta, Andrijin križ, niz kombinacija motiva šahovskog poja i upisanih kvadrata. Mozaik se danas nalazi ispod Bulićeve ulice i niza zgrada na njezinoj istočnoj strani. Istočna strana mozaika je dobro sačuvana i naslanja se na temelje okolnih zidova, a zapadni kraj je oštećen kasnijim pregradnjama.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao PM 1.

Literatura: Izvješće Konzervatorskog ureda, 1924-1925, 47-48; B. GABRIĆ, T. MARASOVIĆ, 1963, ?; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 31; T. MARASOVIĆ, 1967, 124; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1968, 18; J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. MCNALLY, J. WILKES, 1972, 13-16, 42-44. crtež 3, T. 4a, 5a-b, 6, 9a; T. MARASOVIĆ, 1976, 227, T. 8/14, 15; S. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 9, 10, 12, sl. 1-2, crt. 2, T. 2b, 3a; C. SMITH, 1979., 141, 143, T. 3a, b; J. MEDER, 1980, 119; M. BUZOV, 1985, 53; BALMELLE i dr., 1985, 53; E. MARIN, B. KIRIGIN, 1989, 42; T. MARASOVIĆ, 1989, 10; M. BUZOV, 1991, 51, T. 18, sl. 1; S. PIPLOVIĆ, 1994, 188, sl. 11; T. MARASOVIĆ, 1994, 51, 55, 57, 65-67; N. CAMBI, 1994, 23; B. MATULIĆ, 1994, 81, T.30, 32; B. MATULIĆ, 1995, 157-158; J. BELAMARIĆ, 1997, 26, 62; J. MEDER, 1989, 82; MATULIĆ, 2000, 14, 25, 72; J. MEDER, 2003, 97, 98, 156, 157, T. 40, 13; B. MATULIĆ, 2004, 230-234; S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 58-66.

K161.

T21, sl. 188-189.

Naziv: SI dio DP (Poljana Grgura Ninskog). PM 1.

Mjesto čuvanja: *In situ* (?).

Mjesto nalaza: SI dio DP (1909).

Materijal/boja kockica: Kamen-vapnenac/ bijela, crvena.

Dimenzije: Nije poznato ukupno stanje sačuvanosti.

Veličina kockica: 1 x 1 cm.

Opis i karakteristike: Višebojni geometrijski mozaik izveden u tehnici *opus tessellatum*. Široki vanjski obrub izveden u bijelim kockicama. Unutrašnja rubna traka se sastoji od četveroreda crvenih, jednoreda bijelih i jednoreda crvenih kockica. Polje jedinstveno i jednobožno ispunjeno motivima tangencijalno spojenih kružnica koje zatvaraju kvadrate s konkavnim stranicama.

Povijesna valorizacija spomenika: Mozaik je pronađen u prostoriji SI dijela DP. Mozaik je pokriven pločnikom i nije poznato njegovo stvarno stanje sačuvanosti.

Literatura: F. BULIĆ, 1908, 188, T. 21/2; G. NIEMANN, 1910, 86-87, sl. 113-114; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, 58, sl. 67; M. BUZOV 1991, 51, T. 18, sl. 2; B. MATULIĆ, 1994, 84-85, T. 33; B. MATULIĆ, 2000, 23, 86.

K162.

Naziv: SI dio DP (Poljana Grgura Ninskog). PM 2.

Mjesto čuvanja: *In situ* (?).

Mjesto nalaza: SI dio DP (1909.).

Materijal/boja kockica: Kamen-vapnenac/ bijela, crvena.

Dimenzije: Nije poznato ukupno stanje sačuvanosti.

Veličina kockica: Nije poznato.

Opis i karakteristike: Jednobojni geometrijski mozaik izveden u tehnici *opus tessellatum*.

Mozaički pod izvedenu je potpunosti od bijelih kamenih kockica. Nisu pronađeni tragovi ornamenta ni rubne trake.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao PM 1.

Literatura: F. BULIĆ, 1908, 188, T. 21/2; G. NIEMANN, 1910, 86-87, sl. 113-114.

K163.**T21, sl. 192.**

Naziv: Vestibul. ZM.

Mjesto čuvanja: AMSt (inv. br. AV 190).

Mjesto nalaza: Vestibul (1908.).

Materijal/boja kockica: Staklena pasta/zelena, zeleno žuta.

Dimenzije: -

Veličina kockica: 1x 1 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak zidnog višebojnog mozaika od staklene paste. Sačuvan dio žbuke i desetak kockica mozaika. Kockice su različitog oblika i dimenzija. Na temelju ostataka nije moguće pretpostaviti likovni karakter mozaika.

Literatura: F. BULIĆ, 1908, 105, T. 20/2; F. BULIĆ, 1912, 65-67, T. 8-9; C. SMITH, 1979, 141; E. MARIN, B. KIRIGIN, 1989, 31; 84; N. CAMBI, 1994, 21; B. MATULIĆ, 1994, 84; J. BELAMARIĆ, 1997, 26; MATULIĆ, 2000, 113.

K164-168.**T21, sl. 190.**

Naziv: Ulomci ZM.

Mjesto čuvanja: Izgubljen.

Mjesto nalaza: Južno od triklinija (1992).

Materijal/ boja kockica: Staklena pasta.

Dimenzije: 164 (V 13, Š 18 cm); 165 (V 8, Š 15 cm); 166 (V 5, Š 8 cm); 167 (V 5, Š 5 cm); 168 (V 5, Š 12 cm).

Veličina kockica: cca 1 x 1 cm.

Opis i karakteristike: Pet ulomaka zidnog višebojnog mozaika od staklene paste. Različitih su dimenzija. Na ulomku K164 sačuvana je najviša površina staklenih kockica. One su nepravilnog oblika i usko poredane u zakrivljenim redovima.

Na temelju ostataka nije moguće pretpostaviti likovni karakter mozaika.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci su pronađeni u slojevima materijala neposredno ispod triklinija i istočno od triklinija. Moguće je da su pripadale trikliniju ili jednoj od soba carevog stana.

Literatura: V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2005, 10, sl. 6; R. BUŽANČIĆ, 2005, 15 sa sl.; V. DELONGA, M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2014a, 136, sl. 138.

K169-170.

Naziv: Ulomci ZM.

Mjesto čuvanja: MGSt (?).

Mjesto nalaza: JZ dio triklinija (1968.-1974.).

Materijal/ boja kockica: Vapnenac, staklo/ bijela, bezbojne presvučena zlatnim listićima (?).

Dimenzije: 169 (V 6,4; Š 5,4 cm); 170 (V 4,8; Š 4,2 cm).

Veličina kockica: cca 1 x 1 cm.

Opis i karakteristike: Dva mala ulomka zidnog mozaika. Pravilne kockice grubo složene u horizontalne redove. Izmjenjuje se red bijelih kamenih kockica i red bezbojnih. Tanki zlatni listići pronađeni u slojevima materijala pripisuju se bezbojnim kockicama. Na temelju ostataka nije moguće pretpostaviti likovni karakter mozaika.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja kanala u blizini triklinija.

Literatura: C. SMITH, 1979, 144; E. MARIN, B. KIRIGIN, 1989, 31; B. MATULIĆ, 1994, 84.

K171.

T21, sl. 191, 193.

Naziv: Kupola SZ niše carevog stana, ZM.

Mjesto čuvanja: *In situ.*

Mjesto nalaza: JZ dio DP (2009.).

Materijal/boja kockica: Staklena pasta: crvena, svijetlo-zelena, tamno-zelena, bijela, siva, plava, modra, crna, žuta, žuto-zelena, sedef (?).

Dimenzije: V 40, Š 30 cm.

Veličina kockica: 1 x 1-2,5 x 2,5 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak zidnog mozaika od staklene paste. Na prihvatnom sloju vapnene žbuke uočavaju djelomični ostaci mozaika. Kockice su nepravilne i različitog oblika. Mogući ostatak vegetabilnog motiva.

Povijesna valorizacija spomenika: Dio dekorativnog programa carevog stana.

Literatura: S. PEROJEVIĆ, K. MARASOVIĆ, J. MARASOVIĆ, 2009, 70 sa sl.

K172.

Naziv: Ulomak ZM.

Mjesto čuvanja: MGSt (?).

Mjesto nalaza: II dio DP. Bulićeva ulica (1968.-1974.).

Materijal/ boja kockica: Vapnenac/ bijela, crna, siva, ružičasto siva.

Dimenzije: V 5, Š 4 cm.

Veličina kockica: cca 1 x 1 cm.

Opis i karakteristike: Mali ulomak zidnog mozaika. Kockice nepravilnog oblika usko poredane u zakrivljenim redovima. Na temelju ostataka nije moguće pretpostaviti likovni karakter mozaika.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomak je pronađen neposredno u sloju arheološkog materijala neposredno iznad pronađenih podnih mozaika. Moguće da su bili dio dekorativnog programa kasnoantičke zgrade.

Literatura: J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, S. McNALLY, J. WILKES, 1972, 16, 44; C. SMITH, 1979, 141, 143; T. MARASOVIĆ, 1994, 51, 55, 57, 65-67; N. CAMBI, 1994, 23.

K173.

Naziv: Ulomak ZM.

Mjesto čuvanja: MGSt.

Mjesto nalaza: II dio DP. Bulićeva ulica (1968.-1974.).

Materijal/ boja kockica: Vapnenac, kvarc/sivo, tamno sivo.

Dimenzije: V 4, Š 4 cm.

Veličina kockica: cca 0,5-1 x 0,5-1 cm.

Opis i tehničke karakteristike: Mali ulomak zidnog mozaika. Tri reda kockica: jedan red sivi, druga dva tamno sive boje. Na temelju ostataka nije moguće pretpostaviti likovni karakter mozaika.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K172.

Literatura: Isto kao K172.

K174.

Naziv: Ulomak ZM.

Mjesto čuvanja: MGSt.

Mjesto nalaza: JI dio DP. Bulićeva ulica (1968.-1974.).

Materijal/ boja kockica: Vapnenac, staklo/ zelena, plava.

Dimenzije: V 4, Š 2 cm.

Veličina kockica: cca 0,5-1x 0,5-1 cm.

Opis i karakteristike: Mali ulomak zidnog mozaika. Pravilne kockice. Dvije nijanse zelene, tri nijanse plave. Na temelju ostataka nije moguće pretpostaviti likovni karakter mozaika.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K172.

Literatura: Isto kao K172.

K175-176.

Naziv: Ulomak ZM.

Mjesto čuvanja: MGSt.

Mjesto nalaza: JI dio DP. Istočne terme DP (1960.).

Materijal/ boja kockica: Staklo/ plava, zelena, crvena, bez boje.

Dimenzije: Nepoznate dimenzije.

Veličina kockica: 0,3-0,5 x 0,5-0,7 cm.

Opis i tehničke karakteristike: Dva mala ulomka zidnog mozaika i razasute kockice. Kockice pravilnog oblika slagane u horizontalnim redovima. Prvi fragment se sastoji od plavih kockica. Drugi fragment se sastoji od zelenih i bezbojnih kockica. Razasute kockice su crvene, plave i bezbojne. Na temelju ostataka nije moguće pretpostaviti likovni karakter mozaika.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci su pronađeni u sklopu istočnih termi DP. Mogući dio dekorativnog programa istočnih termi.

Literatura: T. MARASOVIĆ, 1976, 226; C. SMITH, 1979, 141, 143.

K177-179.

Naziv: Ulomak ZM.

Mjesto čuvanja: MGSt.

Mjesto nalaza: JZ dio DP. Zapadne terme (1960.).

Materijal/ boja kockica: Vapnenac, staklo/ bijela, bezbojne presvučena zlatnim listićima (?).

Dimenzije: 177 (V 7, Š 6,3 cm); 178 (V 3,5, Š 3,3 cm); 179 (V 5, Š 5 cm).

Veličina kockica: cca 1 x 1 cm.

Opis i karakteristike: Tri ulomka zidnog mozaika. Pravilne kockice grubo složene u redove. Izmjenjuje se red bijelih kamenih kockica i red bezbojnih. Tanki zlatni listići pronađeni u slojevima materijala pripisuju se bezbojnim kockicama. Na temelju ostataka nije moguće pretpostaviti likovni karakter mozaika.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci su pronađeni u sklopu zapadnih termi DP. Mogući dio dekorativnog programa zapadnih termi.

Literatura: C. SMITH, 1979, 144.

4. FRESKE

K180.

T21, sl. 194.

Naziv: Višebojno slikana freska.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv.br. MGS 4332).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Lukačićeva ulica (1968).

Materijal: Žbuka.

Dimenzije: a (V 153, Š 125 cm); b (V 48, Š 45 cm).

Opis i tehničke karakteristike: Dva ulomka višebojno slikane freske, različitih dimenzija. Materijal i motiv isti. Veći ulomak sadrži četiri horizontalna niza tridesetak motiva u obliku štitova ili ljustaka. Motivi nastali geometriziranim spletom biljnih ornamenta. Površine motiva bijele boje, a njihovi rubovi, crni su u jezgri, a smeđi u konturama. Na vrhu ulomka vidi se dio zavjese koja oblikovana trakama smeđe, žute i zelene boje. Drugi ulomak znatno manji. Na površini sačuvano samo šest motiva štitova. Nema prikaza zavjese.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci pronađeni vezani za urušeni zid antički zid (*opus incertum mixum*).

Literatura: T. MARASOVIĆ, 1989, 123-125; S. McNALLY, 1989, 129-131, sl. 1-4; T. MARASOVIĆ, 1989a, 7-11; V. DELONGA, 2010, 341-363; V. DELONGA, 2014a, 249-251, sl. 8-9.

5. DEKORATIVNI KAMEN

K181.

T22, sl. 195.

Naziv: Mauzolej. *Opus sectile* pod.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: *In situ* (1890.).

Vrsta materijala: Crni vapnenac, alabaster, *bigio antico*, *Pavonazzetto antico*, *rosso Cairo*, nedefinirani plavi kamen.

Dimenzije: Ukupna sačuvanost površine nije poznata. Dimenzije kvadratnih ploča su 13 x 13 cm.

Opis i karakteristike: Izvorni antički pod mauzoleja izveden *opus sectile* tehnikom. Prekriven je suvremenim podom. Sastavljen od višebojnih manjih mramornih ploča rezanih u pravilnim geometrijskim oblicima. Tvore raster kvadrata i trokuta tamnog i svijetlog kamena .

Literatura: A. HAUSER, 1890, 85, sl. 17; G. STRATIMIROVIĆ, 1890, 21-22; F. BULIĆ, 1908, 104-105, T. 20, sl. 1; G. NEIMANN, 1910, 63; F. BULIĆ, LJ. KARAMAN, 1927, ?.; C. FSKOVIĆ, 1958, 81-101; M. IVANIŠEVIĆ, 1987, 131-143, sl. 1; I. MIRNIK, 1989, 21, sl. 2; B. MATULIĆ, 1994, 84; B. MATULIĆ, 2004, 61; B. MATULIĆ, 2004, 229; K. MARASOVIĆ, D. MATETIĆ POLJAK, 2010, 95 sa sl; G. BORČIĆ, 2013, 2002 sa sl; A. SUNKO KATAVIĆ, 2014, 241, sl. 12.

K182-194.

T22, sl. 196-199.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: II dio DP, Bulićeva ulica (1969.-1970.).

Vrsta kamena: Porfir.

Dimenzije: 182 (V 16, Š 7, D 2 cm); 183 (V 12, Š 16, D 2 cm); 184 (V 9, Š 11, D 3 cm); 185 (V 15, Š 9, D 2,5 cm); 186 (V 17, Š 9, D 2 cm); 187 (V 11, Š 19, D 2 cm); 188 (V 9, Š 3, D 2 cm); 189 (V 6, Š 3, D 2 cm); 190 (V 6, Š 3, D 1,5 cm); 191 (V 7, Š 6, D 2cm); 192 (V 12, Š 7, D 2 cm); 193 (V 4, Š 2, D 2 cm); 194 (V 5, Š 5, D 3 cm).

Opis i karakteristike: 13 porfirnih ulomaka različitih dimenzija i oblika. Slične debljine. Ulomak K182 je u obliku trokuta, ulomak K188 je u obliku pravokutnika, a ulomak K189 u

obliku paralelograma. Ostali su nepravilnog oblika. Na niti jednome nije zabilježena dekorativna profilacija. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak podne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci pronađeni prilikom arheoloških istraživanja JI dijela palače (današnja Bulićeva ulica) neposredno pokraj kasnoantičke zgrade s otvorenim trijemom i mozaičkim podom. Mogli su biti dio dekorativnog programa kasnoantičke zgrade ili prostora u neposrednoj blizini.

Literatura: Neobjavljeno.

K195-205.

T22, sl. 200-201.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica (1969.-1970.).

Vrsta kamena: Crno-bijeli granit.

Dimenzije: 195 (V 4, Š 8, D 2 cm); 196 (V 4, Š 8, D 2 cm); 197 (V 10, Š 7, D 2 cm); 198 (V 10, Š 6, D 2 cm); 199 (V 10, Š 6, D 2 cm); 200 (V 8, Š 8, D 2 cm); 201 (V 20, Š 24, D 5 cm); 202 (V 17, Š 17, D 4 cm); 203 (V 6, Š 7, D 2 cm); 204 (V 6, Š 7, D 2 cm); 205 (V 10, Š 6, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 11 ulomaka različitih dimenzija i oblika. Prednje strane su ravne i polirane. Bočne strane su grubo obrađene. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak podne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K182-194.

Literatura: Neobjavljeno.

K206-207.

T22, sl. 202.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica (1969.-1970.).

Vrsta kamena: Nepoznati crveni kamen.

Dimenzije: 206 (V 7, Š 8, D 2 cm); 207 (V 5, Š 1, D 1,5 cm).

Opis i karakteristike: 2 ulomka različitih dimenzija i oblika. Ulomak K206 je nepravilnog kvadratnog oblika. Ulomak K207 je pravokutnog pravilnog oblika. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K182-194.

Literatura: Neobjavljeno.

K208-218.

T23, sl. 203-204.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica (1969.-1970.). (?)

Vrsta kamena: Prokoneški mramor. (?)

Dimenzije: 208 (V 7, Š 4, D 2 cm); 209 (V 16, Š 8, D 2 cm); 210 (V 8, Š 4, D 2 cm); 211 (V 9, Š 4, D 2 cm); 212 (V 25, Š 4, D 2 cm); 213 (V 11, Š 14, D 2 cm); 214 (V 9, Š 30, D 2 cm); 215 (V 13, Š 10, D 2 cm); 216 (V 4, Š 21, D 2 cm); 217 (V 17, Š 27, D 2 cm); 218 (V 35, Š 25, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 11 ulomaka različitih dimenzija, slične debljine, uglavnom pravokutnog oblika. Prednje strane su ravne i polirane. Bočne strane su grubo obrađene. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak građevnog materijala, podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Nejasna muzejska dokumentacija i signatura. Kontekst pohrane ih dovodi u vezu sa ulomcima pronađeni prilikom arheoloških istraživanja JI dijela palače (današnja Bulićeva ulica). Mogući ostatak dekorativnog programa kasnoantičke zgrade ili prostora u neposrednoj blizini.

Literatura: Neobjavljeno.

K219-229.

T23, sl. 205.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica (1969.-1970.).

Vrsta kamena: Bijeli mramor.

Dimenzije: 219 (V 10, Š 4, D 2 cm); 220 (V 6, Š 4, D 2 cm); 221 (V 6, Š 4, D 2 cm); 222 (V 13, Š 8, D 2 cm); 223 (V 10, Š 9, D 1,5 cm); 224 (V 19, Š 8, D 2,5 cm); 225 (V 19, Š 9, D 2,5

cm); 226 (V 19, Š 10, D 2cm); 227 (V 9, Š 4, D 2cm); 228 (V 9, Š 4, D 2 cm); 229 (V 13, Š 10, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 11 ulomaka različitih dimenzija i oblika. Moguće da su od više vrsta različitog kamena. Prednje strane su ravne i polirane. Bočne strane su grubo obrađene. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak građevnog materijala, podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K182-194.

Literatura: Neobjavljeno.

K230-241.

T23, sl. 206-207.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: II dio DP, Bulićeva ulica (1971.-1973.).

Vrsta kamena: Bijeli mramor.

Dimenzije: 230 (V 8, Š 8, D 2 cm); 231 (V 13, Š 12, D 2,5 cm); 232 (V 11, Š 8, D 2 cm); 233 (V 8, Š 3, D 2 cm); 234 (V 8, Š 5, D 1,5 cm); 235 (V 4, Š 10, D 2 cm); 236 (V 8, Š 4, D 2cm); 237 (V V 13, Š 4, D 2 cm); 238 (V 5, Š 5, D 2 cm); 239 (V 7, Š 5, D 2 cm); 240 (V 7, Š 1,5, D 2 cm); 241 (V 6, Š 1,3, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 12 ulomaka različitih dimenzija i oblika. Iste su debljine. Prednje strane sravne i polirane. Bočne strane su grubo obrađene, osim K230, K236 i K237 koji imaju jednu stranu profiliranu (jednostavna polukružna profilacija). K232 i K239 su trokutastog oblika. K240 i 241 izduženog pravokutnog oblika. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak podne ili zidne obloge ili dekorativnog elementa.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K182-194.

Literatura: Neobjavljeno.

K242-243.

T23, sl. 208.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: II dio DP, Bulićeva ulica (1969.-1973.).

Vrsta kamena: *Pavonazzetto antico* (?).

Dimenzije: 242 (V 7, Š 5, D 1,3 cm); 243 (V 10, Š 5, D 1,5 cm).

Opis i karakteristike: 2 ulomka različite veličine. Oba imaju profilaciju u vidu dva kanala po sredini. Razlikuju se u debljini.

Ulomci se međusobno ne spajaju po spoju. Mogući ostatak dekorativnog arhitektonskog elementa (lezene ili okvir zidnih ploha).

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K182-194.

Literatura: Neobjavljeno.

K244-247.

T22, sl. 199, 202.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica (1969.-1973.).

Vrsta kamena: Zeleni porfir.

Dimenzije: 244 (V 7, Š 4, D 0,5 cm); 245 (V 7, Š 2,5, D 0,5 cm); 246 (V 4, Š 2, D 0,5 cm); 247 (V 3, Š 3, D 0,5 cm).

Opis i karakteristike: 4 ulomka različitih dimenzija, vrlo nepravilni i tanki. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K182-194.

Literatura: Neobjavljeno.

K248-262.

T23, sl. 209, 210.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Lukačićeva ulica (1973.).

Vrsta kamena: Bijeli mramor (više vrsta).

Dimenzije: 248 (V 7,5, Š 16, D 2 cm); 249 (V 12, Š 5,5, D 1,6 cm); 250 (V 14, Š 5,5, D 1,6 cm); 251 (V 8, Š 5, D 2 cm); 252 (V 11, Š 5,5, D 1,6 cm); 253 (V 18, Š 4, D 2 cm); 254 (V 8, Š 6, D 1,6 cm); 255 (V 20, Š 9, D 2 cm); 256 (V 16, Š 10, D 1,6 cm); 257 (V 8, Š 9, D 2 cm); 258 (V 7, Š 3, D 1,6 cm); 259 (V 8, Š 6, D 2 cm); 260 (V 2,5, Š 3, D 1,6 cm); 261 (V 18, Š 11, D 2 cm); 262 (V 7, Š 2, D 1,6 cm).

Opis i karakteristike: !5 ulomaka nepravilnih oblika, izrađeni od bijelog mramora. Zastupljeno je više vrsta bijelog mramora. K249, K250 i K252 fino su uglačani i sadrže

jednostavnu polukružnu profilaciju. Iste dimenzije širine ukazuju da su mogle biti dio istog ukrasa. K256. pravilnog je trokutastog oblika, su rubovi pravilno skošeni.

Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući dekorativni arhitektonski element – obloga stepeništa (K247-251). Ostali su moguća podna ili zidna obloga.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci su pronađeni prilikom arheoloških istraživanja JI dijela palače (današnja Lukačićeva ulica) u podrumskim slojevima ispod soba uz istočni perimetralni zid.

Literatura: Neobjavljeno.

K263-265.

T23, sl. 210.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Lukačićeva ulica (1972.-1973.).

Vrsta kamena: Porfir.

Dimenzije: 263 (V 12, Š 12, D 2 cm); 264 (V 6, Š 4, D 2 cm); 265 (V 8, Š 6, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 3 ulomka različitih dimenzija i oblika. Prednje strane ravne i polirane, bočne grubo obrađene. Ulomak K263 u obliku paralelograma. Ulomak K264 u obliku nepravilnog trokuta. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K248-262.

Literatura: Neobjavljeno.

K266-267.

T23, sl. 210.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (nema inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Lukačićeva ulica (1972.-1973.).

Vrsta kamena: *Bigio antico*.

Dimenzije: 266 (V 4, Š 6, D 2 cm); 267 (V 5, Š 12, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 2 ulomka, nejednakih dimenzija i oblika. K266 fino obrađen i sadrži jednostavnu kružnu profilaciju s naznačenim kanalom. K267 nepravilnog oblika. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik ni isti element. K265 mogući dekorativni arhitektonski element (okvir zidnih ploha). K266 mogući ostatak podne ili zidne obloge ili građevnog materijala.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K247-261.

Literatura: Neobjavljeno.

K268-270.

T23, sl. 209.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Lukačićeva ulica (1972.-1973.).

Vrsta kamena: Crno-bijeli granit.

Dimenzije: 268 (V 7, Š 2,5, D 1,5 cm); 269 (V 10, Š 8, D 1,5 cm); 270 (V 6, Š 2, D 1,5 cm).

Opis i karakteristike: 3 ulomka nepravilnog oblika i različitih dimenzija. Prednje strane ravne i polirane, bočne strane su grubo obrađene (slomljene ?). Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K248-262.

Literatura: Neobjavljeno.

K271-272.

T23, sl. 211.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Lukačićeva ulica (1972.).

Vrsta kamena: *Nero africano* (?).

Dimenzije: 271 (V 10, Š 14, D 2 cm); 272 (V 2, Š 2, D 2 cm).

Opis i karakteristike: Ulomci nepravilnog oblika, uglačani. K272 je u presjeku svinut. Mogući ostatak namještaja.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K247-261.

Literatura: Neobjavljeno.

K273-281.

T23, sl. 212.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Lukačićeva ulica (1972.). (?).

Vrsta kamena: Bijeli mramor.

Dimenzije: 273 (V 5, Š 5, D 1,5 cm); 274 (V 5, Š 7, D 2 cm); 275 (V 6, Š 5, D 1,5 cm); 276 (V 5, Š 7,5, D 1,5 cm); 277 (V 3, Š 6, D 1,5 cm); 278 (V 6, Š 7, D 2 cm); 279 (V 5, Š 10, D 1,5 cm); 280 (V 6, Š 5, D 1,5 cm); 281 (V 1,7, Š 6, D 1,5 cm).

Opis i karakteristike: 9 ulomaka različitih dimenzija i oblika. Prednje strane ravne i polirane. Ulomci K273-274 sadrže jednostavne polukružne profilacije na rubovima. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Ulomci K273-274 mogući ostatak dekorativnog arhitektonskog elementa (obloga stepeništa). Ostali su mogući ostatak podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Muzejska signatura i dokumentacija nejasna. Sudeći po kontekstu pohrane je pripadao prostorijama uz istočni perimetralni zid.

Literatura: Neobjavljeno.

K282.

T23, sl. 213.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Lukačićeva ulica (1972.) (?).

Vrsta kamena: Alabaster.

Dimenzije: V 23, Š 18, D ? cm

Opis i karakteristike: Prednja strana ulomka je ravna i polirana. Bočne su ravno rezane, dok je s jedne strane slomljen. Ulomak je izvorno bio pravilnog pravokutnog oblika. Moguća obloga poda.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao kod K273-281.

Literatura: Neobjavljeno.

K283.

T23, sl. 214.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Severova ulica (1971.).

Vrsta kamena: Bijeli mramor.

Dimenzije: V 12, Š 10, D 2 cm

Opis i karakteristike: Ulomak izrađen od bijelog mramora. Izvorno je bio trokutastog oblika čije su iste stranice iznosile 12 cm. Rubovi profila su skošeni. Moguća obloga poda ili zida.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci su pronađeni tijekom rušenja recentne zgrade. Moguć dio dekorativnog programa prostora JZ od triklinija.

Literatura: Neobjavljeno.

K284-291.

T23, sl. 214.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Severova ulica (1971.).

Vrsta kamena: Porfir.

Dimenzije: 284 (V 4, Š 2, D 1,5 cm); 285 (V 3, Š 3, D 1,5 cm); 286 (V 6, Š 3, D 1,5 cm); 287 (V 4, Š 3, D 2 cm); 288 (V 9, Š 10, D 3,5cm); 289 (V 13, Š 7, D ? cm); 290 (V 6, Š 2, D 1 cm); 291 (V 9, Š 5, D 1,5 cm).

Opis i karakteristike: 8 ulomaka nepravilnog oblika i različitih dimenzija. S obzirom na nepravilne oblike, moguće je da nije riječ o podnim ili zidnim oblogama, već možda o ulomcima namještaja ili skulpture (?).

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao kod K283.

Literatura: Neobjavljeno.

K292- 293.

T24, sl. 215.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica (1970.).

Vrsta kamena: Porfir.

Dimenzije: 292 (V 7, Š 8, D 1,5 cm); 293 (V 14, Š 14, D 3 cm).

Opis i karakteristike: 2 ulomka izrađena od porfira. Različitog oblika i dimenzija. Ulomak K293 je kvadratnog oblika. Prednja strana ravna i polirana, bočne strane grubo obrađene . Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Pronađeni u istraživanjima prostorije uz istočni perimetralni zid. Mogli su biti dio dekorativnog programa prostorije.

Literatura: Neobjavljeno.

K294-298.

T24, sl. 215.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica (1970.).

Vrsta kamena: Bijeli mramor.

Dimenzije: 294 (V 11, Š 11, D 1,5 cm); 295 (V 6, Š 8, D 1 cm); 296 (V 9, Š 5, D 1 cm); 297 (V 7, Š 4, D 1 cm); 298 (V 10, Š 2, D 1 cm).

Opis i karakteristike: Pet ulomaka je nepravilnog oblika i različitih dimenzija. Ulomci K269-297 sadrže jednostavnu profilaciju. Ulomak K296 ima skošenu profilaciju. Ulomak K297 ima jednostavnu polukružnu profilaciju. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. K269-297 dio dekorativnog arhitektonskog elementa. Ostali su mogući ostatak podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K292-293.

Literatura: Neobjavljeno.

K299-302.

T24, sl. 215-216.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica (1970.).

Vrsta kamena: *Pavonazzetto antico*.

Dimenzije: 299 (V 11, Š 9, D 1 cm); 300 (V 14, Š 3,5, D 1 cm); 301 (V 11, Š 3,5, D 1 cm); 302 (V 11, Š 3,5, D 1 cm).

Opis i karakteristike: 4 ulomka različitih dimenzija. S prednje strane su ravni i polirani. Bočne strane grubo obrađene. Ulomci pod K300-302 su sličnih dimenzija, pravokutnog oblika. Ulomak K299 nepravilnog oblika i dio veće ploče. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući ostatak podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K292-293.

Literatura: Neobjavljeno.

K303-304.

Naziv: Mramorne obloge.

Mjesto čuvanja: *In situ*.

Mjesto nalaza: JI dio DP, istočne terme (2002.-2003.).

Vrsta kamena: Crno bijeli granit; *cipollino*.

Dimenzije: Nije moguće izmjeriti.

Opis i karakteristike: Ulomci različitih dimenzija i različite vrste kamena. Djelomično sačuvani *in situ* kao obloga bazena. Ulomci uglačani, bez dekorativnih profilacija. Dio namještaja.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci su pronađeni u istočnim Dioklecijanovim termama, u dvodijelnom prostoru frigidarija (?).

Literatura: T. RISMUNDO, 2005, 151, sl. 1.

K305.

T24, sl. 217.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br. 7700).

Mjesto nalaza: JI dio DP, istočne terme (1970.).

Vrsta kamena: Bijeli mramor.

Dimenzije: V 31, Š 5, D 5 cm.

Opis i karakteristike: Dobro očuvani ulomak profilacije. Stražnji dio ima loše sačuvan zubac koji je mogao koristiti za sidrenje u žbuku. Dekorativni arhitektonski element (okvir zidnih ploha).

Povijesna valorizacija spomenika: Pronađen tijekom arheoloških istraživanja prostorija istočnih termi Dioklecijanove palače. Mogući dio dekorativnog programa termi.

Literatura: Neobjavljen.

K306-339.

T24-25, sl. 218-230.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv.br. 7699).

Mjesto nalaza: JI dio DP, istočne terme (1970.-1972.).

Vrsta kamena: Porfir.

Dimenzije: 306 (V 15, Š 16, D 3 cm); 307 (V 10, Š 4, D 1,5 cm); 308 (V 4, Š 4, D 1,5 cm); 309 (V 8, Š 3, D 0,5 cm); 310 (V 3, Š 3, D 0,5 cm); 311 (V 8, Š 4, D 0,75 cm); 312 (V 5,5, Š 3, D 0,5 cm); 313 (V 7, Š 2, D 0,75 cm); 314 (V 7, Š 4, D 0,75 cm); 315 (V 5, Š 3, D 1 cm); 316 (V 6, Š 4, D 0,75 cm); 317 (V 7, Š 7, D 2 cm); 318 (V 8, Š 13, D 2 cm); 319 (V 8, Š 8, D 1,5 cm); 320 (V 9, Š 10, D 1,5 cm); 321 (V 5, Š 12, D 1,5 cm); 322 (V 4, Š 2, D 0,75 cm); 323 (V 10, Š 4, D 0,75 cm); 324 (V 2, Š 2, D 0,75 cm); 325 (V 3, Š 2, D 0,75 cm); 326 (V 9,

Š 5, D 2 cm); 327 (V 9, Š 2, D 0,5 cm); 328 (V 17, Š 9, D 2 cm); 329 (V 19, Š 13, D 2 cm); 330 (V 9, Š 12, D 1,5 cm); 331 (V 5, Š 3, D 1,5 cm); 332 (V 6, Š 6, D 2 cm); 333 (V 10, Š 10, D 2 cm); 334 (V 23, Š 19, D 2 cm); 335 (V 9, Š 7, D 2 cm); 336 (V 10, Š 11, D 1,5 cm); 337 (V 17, Š 12, D 1,5 cm); 338 (V 8, Š 12, D 1,5 cm); 339 (V 24, Š 7, D 1,5 cm).

Opis i karakteristike: 34 ulomaka različitog oblika i dimenzija. Ulomak K306 je pravilnog pravokutnog oblika. Ulomci K315, K320 i K339 sadrže jednostavnu profilaciju. Prednja strana ravna i polirana. Bočne strane grubo obrađene. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući dio podne obloge, zidne obloge ili namještaja.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao kod K305.

Literatura: Neobjavljeno.

K340-346.

T25, sl. 231-233.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, istočne terme (1970.-1973.).

Vrsta kamena: Neodređeni purpurni kamen.

Dimenzije: 340 (V 27, Š 7, D 1,5 cm); 341 (V 16, Š 7, D 1,5 cm); 342 (V 7, Š 7, D 1,3 cm); 343 (V 7, Š 7, D 1,3 cm); 344 (V 18, Š 12, D 1,5 cm); 345 (V 15, Š 12, D 2 cm); 346 (V 8, Š 7, D 1,5 cm).

Opis i karakteristike: 7 ulomaka različitih dimenzija i oblika. Prednje strane ravne i polirane. Bočne grubo obrađene. K344 ima mali utor. K346 sadrži jednostavnu kružnu profilaciju. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Ulomci K344 i K346 arhitektonski dekorativni element. Ostali mogući dio podne obloge ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K305.

Literatura: Neobjavljeno.

K347-350.

T25, sl. 234.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, istočne terme (1970.-1973.).

Vrsta kamena: *Bigio antico*.

Dimenzije: 347 (V 10, Š 7, D 1,3 cm); 348 (V 6, Š 4, D 1,3 cm); 349 (V 8, Š 5, D 1,3 cm); 350 (V 8, Š 6, D 1,3 cm).

Opis i karakteristike: 4 ulomka nepravilnog oblika i različitih dimenzija. Iste debljine. Ulomci su zajedno mogli tvoriti kružni oblik (?). Mogući dio podne obloge ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K305.

Literatura: Neobjavljeno.

K351-355.

T25, sl. 235-237.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br. 7698 i d.).

Mjesto nalaza: JI dio DP, istočne terme (1970.-1971.).

Vrsta kamena: Alabaster.

Dimenzije: 351 (V 18, Š 18, D 8 cm); 352 (V 23, Š 23, D 8 cm); 353 (V 11, Š 8, D 5 cm); 354 (V 14, Š 11, D 5 cm); 355 (V 15, Š 23, D 8 cm).

Opis i karakteristike: 5 ulomaka različitog oblika i dimenzija. Ulomci K351, K353 i K355 su jako debeli. Ulomak K351 izvorno je bio pravokutnog oblika. Ulomak K355 je trokutastog oblika (dim. stranica cca 18 x 23 cm). Dio podne obloge jednostavnog predloška (?).

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K305.

Literatura: Neobjavljen.

K356-358.

T25, sl. 237.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, istočne terme (1970?).

Vrsta kamena: Bijeli mramor.

Dimenzije: 356 (V 8, Š 8, D 2 cm); 357 (V 8, Š 8, D 1 cm); 358 (V 22, Š 4, Š 1,5 cm).

Opis i karakteristike: 3 ulomka različitog oblika i dimenzija. Ulomci K356 i K357 izvorno bili trokutastog oblika istih dimenzija površine, različitih debljina. Ulomak K358 je pravokutnog oblika u presjeku ima zadebljanje. Dio podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K305.

Literatura: Neobjavljeno.

K359-367.

T25, sl. 238.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, istočne terme (1970.).

Vrsta kamena: Bijeli mramor.

Dimenzije: 359 (V 12, Š 10, D 2 cm); 360 (V 8, Š 9, D 2 cm); 361 (V 16, Š 7, D 2,5 cm); 362 (V 4, Š 3, D 1,5 cm); 363 (V 2, Š 2, D 2 cm); 364 (V 4, Š 2, D 2cm), 365 (V 7, Š 15, D 2 cm); 366 (V 7, Š 9, D 1,5 cm); 367 (V 10, Š 7, D 1,5 cm).

Opis i karakteristike: 9 ulomaka različitih oblika i dimenzija. Prednja strana polirana. Ulomak K363 i K364 sadrže jednostavnu profilaciju. Ulomak K361 je veći i ima skošenu profilaciju. Ulomak K365 je u obliku trokuta (dim. stranica 11 x 15 cm). Ulomak K367 je u obliku trokuta (dim. stranica 8 x 11 cm). Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Ulomci K364 i k365 dekorativni arhitektonski element. Ostali podna ili zidna obloga.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K305.

Literatura: Neobjavljeno.

K368-369.

T26, sl. 239.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: Istočne terme (1970.).

Vrsta kamena: *Pavonazzetto antico*.

Dimenzije: 368 (V 8, Š 5, D 2 cm); 369 (V 7, Š 5, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 2 ulomka, istog oblika, različite dužine. Sadrže jednostavnu polukružnu profilaciju. Uglačani i obrađeni. Ulomci se ne spajaju po spoju, ali su dio istog elementa. Dekorativni arhitektonski element.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K305.

Literatura: Neobjavljeno.

K370-371.

T26, sl. 240.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, istočne terme (1970.).

Vrsta kamena: *Pavonazzetto antico*.

Dimenzije: 370a (V 15, Š 4, D 2,5 cm); 370b (V 7, Š 5, D 2,5 cm); 371 (V 17, Š 5, D 2,5 cm).

Opis i karakteristike: 3 ulomka istog oblika, različite dužine. Sadrže jednostavnu profilaciju. Ulomak K370a-270b se spajaju po spoju. Ulomci su istog dekorativnog arhitektonskog elementa.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K305.

Literatura: Neobjavljeno.

K372.

T26, sl. 241.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica ili istočne terme (1990.) (?).

Vrsta kamena: Zeleni porfir.

Dimenzije: 372a (V 8, Š 2, D 0,5 cm); 372b (V 7, Š 2, D 0,5 cm).

Opis i karakteristike: 2 ulomka, međusobno se spajaju po spoju. Prednja strana uglačana, oštro rezani rubovi. Dio podnih ili zidnih obloga.

Povijesna valorizacija spomenika: Muzejska signatura i dokumentacija nejasna. Sudeći po kontekstu pohrane je pripadao prostorijama uz istočni perimetralni zid ili trikliniju.

Literatura: Neobjavljeno.

K373.

T26, sl. 241.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica ili istočne terme (1990.) (?).

Vrsta kamena: Neidentificirani purpurni kamen.

Dimenzije: V 18, Š 10, D 1,5 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak u obliku paralelograma. Gornja ploha je polirana, rubovi su pravilno rezani. Ulomci međusobno ne tvore geometrijski oblik. Mogući dio podne obloge ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K372.

Literatura: Neobjavljeno.

K374.

T26, sl. 242.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica ili istočne terme (1990.). (?).

Vrsta kamena: *Pavonazzetto antico*.

Dimenzije: V 31, Š 12, D 1,5 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak u obliku paralelograma. Gornja ploha je polirana, rubovi su pravilno rezani. Moguća podna ili zidna obloga.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K372.

Literatura: Neobjavljeno.

K375.

T26, sl. 243.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica ili istočne terme (1990.). (?).

Vrsta kamena: Bijeli mramor.

Dimenzije: V 24, Š 14, D 1,5 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak u obliku paralelograma. Gornja ploha polirana, rubovi pravilno rezani. Moguća podna ili zidna obloga.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K372.

Literatura: Neobjavljeno.

K376-382.

T26, sl. 244.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, Bulićeva ulica ili istočne terme (1990.). (?).

Vrsta kamena: *Pavonazzetto antico*.

Dimenzije: 376 (V 19, Š 11, D 1,5 cm); 377 (V 6, Š 7, D 1,5 cm); 378 (V 13, Š 7, D 1,5 cm); 379 (V 6, Š 3, D 1,5 cm); 380 (V 11, Š 8, D 1,5 cm); 381 (V 12, Š 6, D 1,5 cm); 382 (V 16, Š 11, D 1,5 cm).

Opis i karakteristike: 7 ulomaka različitog oblika i dimenzija. Prednje strane ulomaka polirane, rubovi ravno rezani. Ulomak K376 u obliku paralelograma. Ulomak K380 u obliku trokuta. Ulomci ne tvore geometrijski oblik. Moguća podna ili zidna obloga.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K372.

Literatura: Neobjavljeno.

K383-386.**T25, sl. 238.****Naziv:** Ulomci DK.**Mjesto čuvanja:** MGSt (bez inventarnog broja).**Mjesto nalaza:** JI dio DP, triklinij (1970.).**Vrsta kamena:** Bijeli mramor .**Dimenzije:** 383 (V 7, Š 4, D 2 cm); 384 (V 5, Š 4, D 2 cm); 385 (V 5, Š 5, D 2 cm); 386 (V 6, Š 7, D 2 cm).**Opis i karakteristike:** 4 ulomka različitih dimenzija i oblika. Sadrže jednostavnu kružnu profilaciju. Dekorativni arhitektonski element.**Povijesna valorizacija spomenika:** Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja kanala u blizini triklinija. Vrlo vjerojatno su pripadali trikliniju – blagovaonici Dioklecijanove palače.**Literatura:** Neobjavljeno.**K387-388.****T26, sl. 239.****Naziv:** Ulomci DK.**Mjesto čuvanja:** MGSt (bez inventarnog broja).**Mjesto nalaza:** JI dio DP, triklinij (1970.).**Vrsta kamena:** *Pavonazzetto antico*.**Dimenzije:** 387a (V 15, Š 5, D 2 cm); 387b (V 10, Š 5, D 2 cm); 388a (V 7.5, Š 5, D 2 cm); 388b (V 7, Š 5, D 2 cm).**Opis i karakteristike:** 4 ulomka su istog oblika. Ulomci 206a i 206b se spajaju po spoju. Ulomci 207a i 207b se spajaju po spoju. Obrađeni i uglačani. Imaju jednostavnu polukružnu profilaciju. Ulomci su dio istog arhitektonskog elementa (mogući okvir zidne plohe).**Povijesna valorizacija spomenika:** Isto kao K383-386.**Literatura:** Neobjavljeno.**K389-395.****T26, sl. 240.****Naziv:** Ulomci DK.**Mjesto čuvanja:** MGSt (bez inventarnog broja).**Mjesto nalaza:** JI dio DP, triklinij (1970.).**Vrsta kamena:** *Pavonazzetto antico*.

Dimenzije: 389 (V 6, Š 2, D 3 cm); 390 (V14, Š 10, D 3 cm); 391 (V 5, Š 18, D 2 cm); 392a (V 5, Š 5, D 2,5 cm); 392b (V 7, Š 5, D 3 cm); 393 (V 17, Š 4,5, D 3 cm); 394a (V 6, Š 3, D 2 cm); 394b (V 6, Š 3, D 2 cm); 395a (V 10, Š 4, D 2 cm); 395b (V 15, Š 4, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 10 ulomaka različitih dimenzija. Po spoju se spajaju ulomci 394a i 394b, 395a i 395b. Svi sadrže jednostavne profilacije. Uglačani i obrađeni. Ulomci su dio istog dekorativnog arhitektonskog elementa.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K383-386.

Literatura: Neobjavljeno.

K396.

T26, sl. 239.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br MGS 6755).

Mjesto nalaza: JI dio DP, triklinij (1970.).

Vrsta kamena: *Pavonazzetto antico*.

Dimenzije: 396a (V 15, Š 4,8, D 6,3 cm); 396b (V 13, Š 4,8, D 6,3 cm); 396c (V 23, Š 4,8, D 6,3 cm).

Opis i karakteristike: 3 profilirana ulomka se spajaju po spoju. Površina je uglačana i dobro izrađena. Dobro sačuvani. Na poleđini sadrže izbočenje u vidu zubca. Ulomci su dio istog elementa. Dekorativni arhitektonski element (okvir zidnih ploha).

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K383-386.

Literatura: I. MIRNIK, 1989, 35.

K397.

T26, sl. 247-248.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br MGS 6756).

Mjesto nalaza: JI dio DP, triklinij (1970.).

Vrsta kamena: *Giallo antico*.

Dimenzije: 370a (V 12, Š 7, D 5 cm); 370b (V 25, Š 7, D 5 cm); 370c (V 17, Š 7, D 5 cm).

Opis i karakteristike: 3 profilirana ulomka se spajaju po spoju. Površina uglačana i dobro izrađena. Dobro sačuvani. Na gornjoj strani sačuvana rupa za sidrenje duboka 0,9 cm. Ukupna dimenzija je V 54, Š 7, D 5 cm. Ulomci su dio istog elementa. Dekorativni arhitektonski element (okvir zidnih ploha ?).

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K383-386.

Literatura: I. MIRNIK, 1989, 35.

K398.

T26, sl. 249-250.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br. MGS 6757).

Mjesto nalaza: JI dio DP, triklinij (1970.).

Vrsta kamena: *Pavonazetto antico*.

Dimenzije: V 22, Š 7, D 5,5 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak izvrsno očuvan. Sadrži precizno izvedenu profilaciju. Na poleđini je izbočenje u vidu zubca. Dekorativni arhitektonski element (okvir zidnih ploha ?).

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K383-386.

Literatura: I. MIRNIK, 1989, 35, T. 14, sl. 56.

K399.

T27, sl. 251, 253.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br. MGS 6758).

Mjesto nalaza: JI dio DP, triklinij (1970.).

Vrsta kamena: *Pavonazetto antico*.

Dimenzije: V 23, Š 5,3, D 4,6 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak izvrsno očuvan. Sadrži precizno izvedenu profilaciju. Na poleđini je trag izbočenja u vidu zubca. Dekorativni arhitektonski element (okvir zidnih ploha ?).

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K383-386.

Literatura: I. MIRNIK, 1989, 35, T. 14, sl. 57.

K400.

T27, sl. 252, 254.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br. MGS 6759).

Mjesto nalaza: JI dio DP, triklinij (1970.).

Vrsta kamena: *Giallo antico*.

Dimenzije: V 13, Š 7, D 4,5 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak dobro sačuvan, fine izrade i uglačan. Sadrži jednostavnu profilaciju. Na poleđini je trag izbočenja u vidu zubca. Dekorativni arhitektonski element (okvir zidnih ploha ?).

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K383-386.

Literatura: I. MIRNIK, 1989, 35, T. 14, sl. 59.

K401.

T27, sl. 255-256.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (inv. br. MGS 6760).

Mjesto nalaza: JI dio DP, triklinij (1970.).

Vrsta kamena: *Pavonazetto antico*.

Dimenzije: V 30, Š 9, D 7,5 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak je dobro sačuvan, fine izrade i uglačan. Sadrži jednostavnu profilaciju. Na poleđini je trag izbočenja u vidu zubca. Dekorativni arhitektonski element (okvir zidnih ploha ?).

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K383-386.

Literatura: I. MIRNIK, 1989, 35, T. 14, sl. 59.

K402-420.

T27, sl. 257-258.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, blizina triklinija (1992.).

Vrsta kamena: Porfir.

Dimenzije: 402 (V 19, Š 10, D 2,5 cm); 403 (V 14, Š 1,8, D 1 cm); 404 (V 8, Š 7, D 2,5 cm); 405 (V 11, Š 9, D 3 cm); 406 (V 1,5, Š 7, D 4 cm); 407 (V 6,5, Š 6, D 4 cm); 408 (V 13, Š 11, D 10 cm); 409 (V 11,5, Š 9, D 4 cm); 410 (V 6, Š 4,5, D 3 cm); 411 (V 8, Š 7, D 4 cm); 412 (V 7, Š 6, D 2cm); 413 (V 10, Š 4,5, D 4 cm); 414 (V 13, Š 11, D 10 cm); 415 (V 9, Š 6, D 3 cm); 416 (V 19, Š 10, D 2,5 cm); 417 (V 16,5, Š 4,5, D 4 cm); 418 (V 7, Š 5, D 2 cm); 419 (V 10, Š 5, D 3 cm); 420 (V 13, Š 7, D 3,4 cm).

Opis i karakteristike: 19 porfirnih ulomaka različitog oblika i dimenzija. Ulomak K402 je trokutastog oblika (dim. str. 13 x 6 cm). Ulomak K403 je pravilno kidan i u obliku je pravokutnika. Ulomak K404 je oštećen, ali izvorno je bio u obliku trokuta. Rubovi nisu ravni i pravilno kidani.

Ulomci K416-419 su pravilno kidani, sadrže jednostavnu profilaciju. Lučno zaobljeni. Ulomak K402-403 moguća zidna ili podna obloga. Zbog oštećenosti za ostale ulomke nije moguće sa sigurnošću utvrditi njihovu izvornu namjenu. Mogli su biti dio poda ili namještaja. Ulomci K407-408 su zbog dimenzija mogli funkcionirati kao dio namještaja ili skulpture.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci pronađeni u slojevima materijala neposredno ispod triklinija i istočno od triklinija. Moguće da su pripadali trikliniju ili jednoj od gornjih soba carevog stana.

Literatura: V. DELONGA, M. BONAČIĆ-MANDINIĆ, 2005, 12, sl. 7; A. SUNKO KATAVIĆ, 2014a, 9, T. 4 (kam.), sl. 17.

K421-423.

T27, sl. 259-260.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, blizina triklinija (1992.).

Vrsta kamena: Bijeli mramor.

Dimenzije: 421 (V 11, Š 7, D 2 cm); 422a(V 5, Š 5, D 2 cm); 422b (V 4, Š 6, D 1,3 cm); 423 (V 4,5, Š 4, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 4 ulomka bijelog mramora različitog oblika i dimenzija. Ulomak K 421 je pravilnog oblika (rubni dio oplata). Fino uglačan, sadrži jednostavnu polukružnu profilaciju. Ulomci K 422a i 422b su fino uglačani, spajaju se po spoju. Ulomak K423 je pravilnog oblika i fino uglačan, sadrži jednostavnu polukružnu profilaciju. Dekorativni arhitektonski element.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K402-420.

Literatura: A. SUNKO KATAVIĆ, 2014a, 10-12, T. 4 (kam.), sl. 19 c, 19 o, 19 m.

K424.

T28, sl. 263.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, blizina triklinija (1992.).

Vrsta kamena: *Pavonazetto antico*.

Dimenzije: V 7, Š 15, D 6 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak fino obrađen i uglačan. Sadrži profilaciju. Polukružnog oblika. Mogući dio namještaja ili okvir zidne plohe.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K402-420.

Literatura: A. SUNKO KATAVIĆ, 2014a, 9, T. 4 (kam.), sl. 15.

K425.

T27, sl. 261.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, blizina triklinija (1992.).

Vrsta kamena: Zeleni porfir.

Dimenzije: V 9, Š 3, D 0,6 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak je fino obrađen i jako tanak. Oštro rezani rubovi. Podna ili zidna obloga.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K402-420.

Literatura: V. DELONGA, M. BONAČIĆ-MANDINIĆ, 2005, 12, sl. 7; A. SUNKO KATAVIĆ, 2014a, 10, T. 4 (kam.), sl. 19a.

K426-428.

T27, sl. 262.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, blizina triklinija (1992.).

Vrsta kamena: Sivi granit.

Dimenzije: 426(V 9, Š 8,5, D 3 cm); 427 (V 10, Š 3,5, D 2 cm); 428 (V 11, Š 4,5 D 2 cm).

Opis i karakteristike: 3 ulomka sivog granita različitih oblika i dimenzija. Ulomak br. K426 kružnog oblika, nepravilno sječenih rubova. Ulomak K427 oblika nepravilnog trokuta. Rubovi nepravilno sječeni. Ulomak K428 nepravilnog oblika. Na donjim stranama ostaci morta. Mogući ostatak podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K402-420.

Literatura: A. SUNKO KATAVIĆ, 2014a, 9, T. 4 (kam.), sl. 16a-c.

K429.

T28, sl. 264.

Naziv: Menza.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, blizina triklinija (1992.).

Vrsta kamena: *Pavonazetto antico*.

Dimenzije: V 157, Š 157, D 3-5 cm.

Opis i karakteristike: Mramorna menza sigma oblika. Obrubljena je rubom visine 13 centimetara. Ravni dio čeone plohe poliran je na isti način kao i njena gornja površina, dok je zaobljeni dio čeone plohe grubo obrađen. Vjerojatno nije bio vidljiv već ugrađen u *stibadium*. Pronađena je fragmentirana u 21 ulomak. Dio namještaja blagovaonice – triklinija.

Povijesna valorizacija spomenika: Pronađena u supstrukcijama portorikata na 22 metra od južnih vrata u srednjevjekovnom nasipu. Pretpostavlja se da je pripadala stolu za blagovanje jedne od četiri dvorana triklinija.

Literatura: T. MARASOVIĆ, T. ALUJEVIĆ, 2007, 167, sl. 17; K. MARASOVIĆ, 2009, 481-486.

K430-438.

T28, sl. 268.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JI dio DP, JZ dio temena mauzoleja (1972.).

Vrsta kamena: Breča.

Dimenzije: Ulomke je bilo moguće precizno izmjeriti.

Opis i tehničke karakteristike: 9 ulomaka različitih dimenzija i nepravilnog oblika. Prednja strana polirana, bočne strane grubo obrađene. Svi su obliku šiljaste elipse, jako nepravilni.

Moguća improvizirana podna obloga.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja jugozapadnog temena mauzoleja.

Literatura: Neobjavljeno.

K439-477.

T28, sl. 265-267.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MGSt (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: JZ dio DP, zapadne terme (1972.).

Vrsta kamena: Bijeli mramor (više vrsta).

Dimenzije: 439 (V 12, Š 6, D 2 cm); 440 (V 7, Š 7, D 2 cm); 441 (V 7, Š 2,5, D 2 cm); 442 (V 5,5, Š 2, D 2 cm); 443 (V 6,5, Š 7, D 2 cm); 444 (V 5,5, Š 6, D 2 cm); 445 (V 13, Š 6,5, D

2 cm); 446 (V 6,5, Š 6, D 2 cm); 447 (V 5,5, Š 7, D 2 cm); 448 (V 10, Š 2,5, D 2 cm); 449 (V 12, Š 6, D 2 cm); 450 (V 8, Š 6,5, D 2 cm); 451 (V 5, Š 5, D 2 cm); 452 (V 11, Š 4, D 2 cm); 453 (V 9, Š 9, D 2 cm); 454 (V 7, Š 5,5, D 2 cm); 455 (V 5, Š 7, D 2 cm); 456 (V 10, Š 7,5, D 2 cm); 457 (V 8, Š 2,5, D 1,5 cm); 458 (V 4, Š 14, D 2 cm); 459 (V 3, Š 13, D 1,5 cm); 460 (V 6,3, Š 8, D 2 cm); 461 (V 6, Š 5, D 1,5 cm); 462 (V 6, Š 14, D 2 cm); 463 (V 4, Š 10, D 2 cm); 464 (V 3, Š 10, D 2 cm); 465 (V 10, Š 6, D 2 cm); 466 (V 16, Š 5,5, D 2 cm); 467 (V 11, Š 5,5, D 2 cm); 468 (V 9, Š 5, D 2 cm); 469 (V 5, Š 8, D 2 cm); 470 (V 9, Š 4, D 2 cm); 471 (V 9, Š 3,5, D 1 cm); 472 (V 6, Š 5,5, D 2 cm); 473 (V 17, Š 8,3, D 2 cm); 474 (V 7, Š 7, D 2 cm); 475 (V 8, Š 7, D 2 cm); 476 (V 18, Š 6,7, D 2 cm); 477 (V 10, Š 8, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 39 ulomaka različitog oblika i dimenzija. Ulomci K441, K446, K447, K454, K455, K467, K469, K474, K476 sadrže jednostavnu polukružnu profilaciju. Ulomak K445 sadrži složeniju profilaciju. Ulomak K448 karakterističnog oblika u vidu lista/ šiljaste elipse. Ulomci ne tvore geometrijski oblik. Ulomci K441, K446, K447, K454, K455, K467, K469, K474 i K476 spadaju pod dekorativni arhitektonski element. Ostali mogući građevni materijal.

Povijesna valorizacija spomenika: Pronađeni su u zapadnim termama Dioklecijanove palače. Mogući dio dekorativnog programa termi.

Literatura: Neobjavljeno.

K478.

T28, sl. 269.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MHAS (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: Zapadni dio Rive (2006.-2007.).

Vrsta kamena: *Pavonazetto antico*.

Dimenzije: V 10 , Š 4, D 2 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak pravokutnog oblika. Fino obrađen i uglaćan. Sadrži profilaciju na dvije strane. Mogući dio namještaja.

Povijesna valorizacija spomenika: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja zapadnog dijela obale ispred palače. Donesen je kao građevni materijal i kao takav je mogao pripadati bilo kojem dijelu palače.

Literatura: Neobjavljen.

K479.

T28, sl. 479.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MHAS (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: Zapadni dio Rive (2006.-2007.).

Vrsta kamena: *Bigio antico*.

Dimenzije: V 7,5, Š 8, D 2 cm.

Opis i karakteristike: Ulomak je izvrsno sačuvan. U obliku je motiva jednostrane sjekire ili zvona. Dio podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K478.

Literatura: Neobjavljen.

K480-492.

T28, sl. 271.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MHAS (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: Zapadni dio Rive (2006.-2007.).

Vrsta kamena: Porfir.

Dimenzije: 480 (V 7, Š 6, D 2 cm); 481 (V 10, Š 5,5, D 2 cm); 482 (V 10, Š 6, D 2 cm); 483 (V 10, Š 5,5, D 2 cm); 484 (V 10,5, Š 6, D 2 cm); 485 (V 12, Š 5, D 2 cm); 486 (V 12,5, Š 6, D 2 cm); 487 (V 12, Š 4, D 2 cm); 488 (V 10, Š 5,5, D 2 cm); 489 (V 10,5, Š 5, D 2 cm); 490 (V 10, Š 4,5, D 2 cm); 491 (V 9, Š 4,5, D 2 cm); 492 (V 9, Š 5,5, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 13 ulomaka različitih dimenzija. Svi su u obliku deltoida i izrađeni od porfira. Pravilno rezani i uglačani s prednje strane. Dio podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K478.

Literatura: Neobjavljeno.

K493-503.

T28, sl. 272.

Naziv: Ulomci DK.

Mjesto čuvanja: MHAS (bez inventarnog broja).

Mjesto nalaza: Zapadni dio Rive (2006.-2007.).

Vrsta kamena: Porfir.

Dimenzije: 493 (V 12, Š 11, D 2 cm); 494 (V 10, Š 10, D 2 cm); 495 (V 11,5, Š 10, D 2 cm); 496 (V 12, Š 10,5, D 2 cm); 497 (V 11, Š 9, D 2 cm); 498 (V 12, Š 8, D 2 cm); 499 (V 12, Š

10, D 2 cm); 500 (V 12, Š 10, D 2 cm); 501 (V 11, Š 9, D 2 cm); 502 (V 9, Š 9, D 2 cm); 503 (V 11, Š 10, D 2 cm).

Opis i karakteristike: 11 ulomaka različitog stanja sačuvanosti. Izvorno su svi bili oblika trokuta. Pravilno rezani i uglačani s prednje strane. Dio podne ili zidne obloge.

Povijesna valorizacija spomenika: Isto kao K478.

Literatura: Neobjavljeno.

POPIS IZVORA I LITERATURE

KRATICE

AJ	Archaeologia Jugoslavica, Beograd
AnTard	Antiquite tardive, Brepols
CIL	Corpus inscriptionum latinarum, Berlin
BASD	Bulletino di archeologia e storia dalmata, Split
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo
HA	Histria antiqua, Pula
HAD	Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb/Split
HAG	Hrvatski arheološki godišnjak, Zagreb
IstMitt	Istanbuler Mitteilungen, Deutsches Archäologische Institut Abteilung, Istanbul
JDAI	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Institut, Berlin
LIMC	Lexicon iconographicum mythologiae classicae, Zürich-München
KB	Kulturna baština, Split
PBSR	Papers of the British School at Rome, London
PPUD	Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split
RFfZ	Radovi Filozofskog fakulteta Zadar, Razdio povijesnih znanosti, Zadar
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
VHAD	Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb

ABRAMIĆ, M.

(1949) Tyche (Fortuna) Salonitana, VAHD 52, 279-289.

ADAM, R.

(1764) The ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia, London.

ADAM-VELENI, P.

(2003) Tessalonike: history and town planning, u: Roman Thessaloniki, Thessaloniki, 121-162.

ALDUK, I.

(2006) Split – Dioklecijanova palača (Carrarina poljana), HAG 2/2005, 398-399.

ALFÖLDI, M. R.

(1999) Bild und Bildersprache der römischen Kaiser. Beispiele und Analysen, Mainz.

AMIJAN MARCELIN

(1978) Rerum gestarum libri qui supersunt, Leipzig (priredio: W. Seyfarth, Teubner).

ALFÖLDY, A.

(1970) Die monarchhische Representation im römischen Kaisereiche, Darmstadt.

ANTONELLI, F., LAZZARINI, L., CANCELLIERE, S.

(2010) Granito del foro and granito di nicotera: petrographic features and archaeometric problems owing to similar appearance, Archaeometry 52, Oxford, 919–936.

ASIMAKOPOULOU-ATZAKA, P.

(1998) Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, τόμος III: Μακεδονία-Θράκη, Tessaloniki.

BABIĆ, I.

(2004) Egipatski utjecaji u Dioklecijanovoj palači, VAHD 96, 719-744.

(2007) Zapažanja o zvoniku splitske katedrale, VAHD 100, 145-170.

BALMELLE, C., BLANCHARD-LEMÉE, M., CHRISTOPHE, J., DARMON J. P., GUIMIER-SORBETS A. M., LAVAGNE, H., PRUDHOMME, R., STERN, H.

(1985) Le décor géométrique de la mosaïque romane. Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes, Paris.

BARNES, T. D.

(1982) The New Empire of Diocletian and Constantine, Cambridge.

BASIĆ, I.

(2012) Spalatum - ager Salonitanus? Prilog tumačenju pravno-posjedovnog položaja priobalja Splitskoga poluotoka u preddioklecijanskome razdoblju, Povijesni prilozi 42, Zagreb, 9-42.

BASLER, Đ.

(1985) Das „Mausoleum“ von Šipovo bei Jajce und das Problem seiner Wiederherstellung, u: Lebendige Altertumswissenschaft.. Festgabe für Hermann Vetters, Wien, 276-278.

(1972) Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.

BECATTI, G.

(1961) Scavi di Ostia IV: Mosaici e Pavimenti marmorei, Rome.

BELAMARIĆ, J.

(1997) Split od carske palače do grada, Split.

(2003-2004) Gynaecium Iovense Dalmatiae-Aspalatho, PPUD 40, 5-42.

(2009) Dioklecijanova palača, razmatranja o okolnostima utemeljenja i izvornoj funkciji, Zagreb (Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet).

BEMMANN, K.

(1996) Ein tetrarchisches Figural Kapitell aus der Sammlung Villa Casali in Rom, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Römische Abteilung 103, Rom, 231-236.

BERGMANN, M.

(1977) Studien zur römischen Portrat des 3. Jahrhunderts n. Chr., Bonn.

BETTINI, S.

(2001) Opus tectorium, Opus albarium, gypsum. Note sullo stucco romano tratte dalle fonti antiche, Atti del Covegno Internazionale (Passariano-Udine, 24-26 febbraio 2000), Udine, 75-86.

BLAKE, M. E.

(1940) *Mosaics of the late Empire in Rome and Vicinity*, *Memories of the American Academy in Rome* 17, Rome, 81-130.

BORČIĆ, G.

(2013) *Povijest pisana svjetlom Split od Prisce do Adrianæ*, Split.

BOARDMAN, J.

(1981) *Acheloos*, *LIMC*, I, 1, 12 -37.

BORGHINI, G.

(2004) *Marmi antichi*, Roma.

BRENK, B.

(1968) *Die Datierung der reliefs am Hadrianstempel in Ephesos und das Problem der tetrarchischen Skulptur des Ostens*, *IstMitt* 18, 238-258.

BRILLIANT, R.

(1967) *The Arch of Septimius Severus in the Roman Forum*, *Memories of the American Academy in Rome* 29, Rome.

BRUKNER, O.

(1989) *Rezultati arheoloških istraživanja prilikom konzervacije podnih mozaika u carskoj palati u Sirmijumu*, *Materijali* 18, Beograd, 161-168.

BUBLE, S.

(2009) *Dioklecijanova palača – izvor poznavanja rimske tehnike građenja, Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja (zbornik radova)*, Split, 135-164.

(2013) *Spoznaje o građevinama zapadnog temenosa Dioklecijanove palače u Splitu - kronologija*, *KB* 39, 263-294.

BUDIMIR, M., RADIĆ, Lj.

(1992) *Istraživanje kasnoantičkog lokaliteta u Orliću pokraj Knina, Arheološka istraživanja u Kninu i kninskoj krajini*, *HAD* 15, 41-50.

BUDISCHOVSKY, M. C.

(1973) *Jupiter-Ammon et Méduse dans les forums du Nord de l'Adriatique*, *Aquileia Nostra* 44, Aquileia, 201-220.

BULIĆ, F.

(1898) *Ritrovamenti antichi risguardanti il Palazzo di Diocleziano a Spalato*, *BASD* 21, 231.

(1900) *Ritrovamenti antichi sull'isola Brazza risguardanti il Palazzo di Diocleziano a Spalato: le lapidicine del Palazzo di Diocleziano*, *BASD* 23, 18-23.

(1901) *Ritrovamenti risguardanti il Palazzo di Diocleziano a Spalato*, *BASD* 24, 174-175.

(1908) *Materiale e provenienza della pietra, delle colonne nonchè delle sfingi del Palazzo di Diocleziano a Spalato e delle colonne ecc. delle basiliche cristiane a Salona*, *BASD* 31, 86-127.

(1912) Ristauro del Vestibolo (Rotonda) del Palazzo di Diocleziano a Spalato, *BASD* 35, 64-67.

(1916) L'imperatore Diocleziano: nome, patria e luogo della sua nascita; anno, giorno, luogo e genere della sua morte, *BASD* 39, 86-127.

(1923) Il sepolcro di Diocleziano a Split, *BASD* 46, 3-9.

(2005) Car Dioklecijan, njegovo ime, njegova domovina i mjesto, gdje se je rodio; kada, gdje i kako je umro, *Dioklecijan i Split*, 5-145, Split.

BULIĆ, F., BERVALDI, J.

(1912) Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. V), *BASD* 35 (prilog), 1-168.

BULIĆ, F., KARAMAN Lj.

(1927) Palača cara Dioklecijana u Splitu, Zagreb.

BULJEVIĆ, Z.

(2007) Ulomak porfira, Split u Arheološkom muzeju u Splitu (katalog izložbe), Split, 25.

BUŠKARIOL, F.

(1984) Prilozi arheološkoj topografiji Manuša, *KB* 15, 32-45,

(1987) Marginalija uz crkvu sv. Andrije u Splitu, *KB* 17, 22-45

BUZANČIĆ, R.

(2004) Crkva sv. Andrije de Fenestris u odaji careva stana (deplijan izložbe), Split.

(2009) Diocletian's palace, Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja (zbornik radova), Split, 235-278.

BUZOV, M.

(1985) Pitanje domaćih mozaičkih radionica, *Prilozi instituta za arheologiju* 2, Zagreb, 51-58.

(1991) Mozaička dekoracija u kasnoantičkoj arhitekturi na istočnoj obali Jadrana, *Prilozi instituta za arheologiju* 8, Zagreb, 47-94.

CALZA, R.

(1972) *Iconografia romana imperiale da Carusio da a Giuliano (287-363 d.c.)*, Rome.

CAMBI, N.

(1971) Ženski likovi s krunom u obliku gradskih zidina iz srednje Dalmacije, *VAHD* 65-67, 85-112.

(1977) Two Heads of Tetrarchic Period from Diocletian's Palace at Split, *AJ* 17, 23-38.

(1978) Dvije glave tetrarhijskog doba iz Dioklecijanove palače u Splitu, *KB* 5, 17-27.

(1980) Antička Naron - urbanistička topografija i kulturni profil grada, *HAD* 5, 127-150.

(1981) Križ na zapadnim vratima Dioklecijanove palače u Splitu, *KB* 11-12, 6-14.

(1982) Sarkofag iz Šipova, *Godišnjak ANUBiH* 20, Centra za balkanološka pitanja 18, Sarajevo, 91-109.

(1988) Antički sarkofazi u Dalmaciji, Split.

(1989) Pristup razmatranju skulpturalnog programa Dioklecijanove palače u Splitu, *KB* 14, 12-22.

(1999) Posveta prostilnog hrama u Dioklecijanovoj palači, *RFfZ* 24, 27-39.

- (2000) *Imago Animi*, antički portret u Hrvatskoj, Split.
(2002) *Antika*, Zagreb.
(2004) Kiparstvo na otoku Braču u antičko doba, Brački zbornik 21, Supetar, 240-272.
(2005) Kiparstvo rimske Dalmacije, Split.
(2005a) Dioklecijanova palača i Dioklecijan, Dioklecijan i Split, Split, 147-179.
(2007) Antička spolija na Lučcu. Spomenici ugrađeni u kuće Splita, *Arheološki radovi i rasprave* 15, Zagreb, 15-39.
(2010) Dioklecijan u Splitu, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42, Zagreb, 169-194.
(2010a) Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji (od 2. do 4. st.), Split.
(2011) Glava Sokrata iz zbirke Brangwyn u Arheološkome muzeju u Splitu, *VAHD* 104, 209-226.
(2013) Herkul na Braču, *Klesarstvo i graditeljstvo* 24, Pučišća, 4-19.
(2014) Dioklecijanova palača, *Klasični Rim na tlu Hrvatske* (katalog izložbe), Zagreb, 125-133.

CASARI, P.

- (2004) *Iuppiter Ammon e Medusa nell'Adriatico nordorientale. Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina* 18, *Antichità Altoadriatiche – Monographie* 1, Roma.

CASSAS, L. F.

- (1782) *Istria and Dalmatia*, Paris.

CHEVALIER, J., GHEERBRANT, A.

- (1983) *Rječnik simbola*, Zagreb.

CONZE, A.

- (1910) *Wandfriese im Mausoleum*, u: *Der Palast Diokletians in Spalato*, Wien, 113-115.

ČARGO, B.

- (2008) Split - Dioklecijanova palača (Ul. Majstora Jurja 3), *HAG* 4/2007, 504-506.

ČERMOŠNIK, I.

- (1984) *Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.

ČERINA, D.

- (2009) Arheološka istraživanja na zapadnom dijelu splitske rive 2006-2007, *KB* 35, 48-58.

ĆURČIĆ, S.

- (1993) *Late-Antique Palaces: The Meaning of Urban Context*, *Ars Orientalis* 23, Michigan, 60-90.

DECKERS, J. G.

- (1979) *Die Wandmalerei im Kaiserkultraum von Luxor*, *JDAI* 94, 600-652.

DELAINE, J.

- (1997) *The baths of Caracalla, A Study in the Design, Construction, and Economics of Large-Scale Building Projects in Imperial Rome*, Portsmouth.

DELBRUECK, R.

(1932) *Antike Porphyrywerke*, Berlin-Leipzig.

DELONGA, V.

(2008) Split-Riva (južno pročelje Dioklecijanove palače), HAG 4/2007, 513-517.

(2007) Arheološka istraživanja na splitskoj Rivi 2006.-2007. godine. Isječci iz fotografskog dnevnika Zorana Alajbega, Split.

(2010) Ulomci fresaka iz srednjovjekovnog splitskog episkopija, *Scripta Branimiro Gabričević dictata*, Trilj, 341-364.

(2014) Nadbiskupski sklop – arheološka projekcija, u: *Prije sjećanja* 1. dio, Split, 168-184.

(2014a) Zidni ures Splitskog episkopija, u: *Prije sjećanja* 1. dio, Split, 245-258.

DELONGA, V., BONAČIĆ MANDINIĆ, M.

(2005) 17 u 8, arheološka istraživanja u jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače 1992. godine, Split.

(2014a) Izvorno stanje, u: *Prije sjećanja* 1. dio, Split, 133-139.

(2014b) Osvrt na arheološke nalaze u Palači iz razdoblja prije Dioklecijana, u: *Prije sjećanja* 1. dio, Split, 139-147.

(2014c) Razdoblje prvih preinaka, u: *Prije sjećanja* 1. dio, Split, 147-152.

DELONGA V. *et alii*

(2014) *Prije sjećanja: arheološka istraživanja u jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače u Splitu 1992. godine* 1-2 dio., Split.

DUPLANČIĆ, A.

(2007) Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja, VHAD 100, 171-220.

(2011) Kameni ukrasi s crkve sv. Mihovila *in ripa maris* u Splitu, PPUD 42, 121-136.

DUVAL, N.

(1961) Le palais de Dioclétien a Spalato a la lumiere des recentes decouvertes, *Bulletin de la Société Nationale des Antiquitaires de France*, Paris, 76-117.

(1965) La place de Split dans l'architecture aulique du bas-empire, URBS 4, 67-97.

DVORŽAK SCHRUNK, I.

(1989) The Palace in the light of new ceramic evidence, *Diocletian's Palace, American-Yugoslav Joint Excavations, Volume Five*, Minneapolis, 221-222.

(1989a) The red slip wares, *Diocletian's Palace, American-Yugoslav Joint Excavations, Volume Five*, Minneapolis, 1989, 47-205.

DYGGVE, E.

(1929) Neue Untersuchungen bezüglich des Überganges über den Jaderfluss bei Salona, *Šišićev zbornik*, Zagreb, 561-576.

(1939) Die Mosaiken, *Der Altchristliche Friedhof Marusinac, Forschungen in Salona* 3, Wien.

(1962) Nouvelles recherches au péristyle du palais de Dioclétien à Split, *Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia* 1, Oslo, 1-6.

(1965) O izvornom izgledu antičkog peristila, URBS 4, Split, 55-61.

(1989) *Izabrani spisi*, Split.

DŽIN, K.

(2011) Rimske vile i uvjeti stanovanja na pulskom ageru. Neki primjeri, HA 20, 91-107.

ELSNER, J.

(2000) From the Culture of Spolia to the Cult of Relics: The Arch of Constantine and Genesis of Late Antique Forms, PBSR 68, 149-184.

FARLATI, D.

(1748) *Illyricum sacrum* 1, Mleci.

FISKOVIĆ, C.

(1950) Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu, Radovi jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 279, Zagreb.

(1952) Rušenje i raznošenje solinskih spomenika, VHAD 52, 197-206.

(1955) Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1952. godine, Zbornik zaštite spomenika kulture 4-6, Beograd, 397-420.

(1958) Novi nalazi u splitskoj katedrali, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU 6, Zagreb, 81-101.

(1994) Nicolinijev opis Dioklecijanove palače, Radovi instituta povijesti umjetnosti 18, Zagreb, 29-34.

(2005) Dioklecijanova palača: prilog proučavanju i zaštiti, Split.

FITTSCHEN, K., ZANKER P.

(1983) Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, Bd. 3, Kaiserinnen - und Princessinen bildnisse Frauenporträts, Mainz.

GABRIČEVIĆ, B.

(1962) Decussis Dioklecijanove palače u Splitu, VAHD 63-64, 113-124.

GAUCKLER, P.

(1911) *Inventaire des mosaïques de la Gaule et de l'Afrique Proconsulaire, Numidie, Maurétanie (Algérie)*, Paris.

GIACOBELLO, F.

(2013) Testa di Helios in opus sectile, u: Constantino 313 d.c (katalog izložbe), Milano, 222-223.

GIRARDI-JURKIĆ, V.

(2011) Stambene zgrade, njihova dekoracija i oprema stanovanja u rimskoj Puli. Neki primjeri, HA 20, 77-90.

(2012) Ancient Cults as Patrons of Seafaring and Seafarers in Istria, HA 21, 129-154.

GRIMAL, P.

(1963) *Dictionnaire de la mythologie greque et rommaine*, Paris.

GUIDOBALDI, F.

(1994) *Sectilia pavimenta di villa Adriana, Rome.*

(2009) *Sectilia pavimenta tardoantichi e paleocristiani a piccolo modulo dell'Italia settentrionale, Rivista di Archeologia Cristiana 85, Roma, 355-420.*

HAUSER, A.

(1890) *Die Restaurierungs-Arbeiten im Dome zu Spalato, Mitteilungen der K.k. Central-Commission 16, Wien, 85.*

HEKLER, A.

(1908) *Weiblicher Kopf in Split, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts 11, Wien, 115-117.*

HERMARY, A.

(1986) *Dioskouroi, LIMC, III, 1, 567-593.*

HÉBRARD, E., ZEILLER, J.

(1912) *Le Palais de Diocletien a Spalato, Paris.*

HOEY, A. S.

(1939) *Official Policy towards Oriental Cults in the Roman Army, Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 70, 456-481.*

HORVAT, A.

(1944) *Konzervatorski rad kod Hrvata, Zagreb.*

IVANIŠEVIĆ, M.

(1987) *Stari oltar svetoga Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi, Starohrvatska prosvjeta 17, Split, 131-143.*

(1994) *Povijesni izvori, u: Salona Christiana 1, Split, 105-195.*

IVČEVIĆ, S.

(2007) *Ulomak skulpture Venere, Split u Arheološkom muzeju u Splitu (katalog izložbe), Split, 11.*

Izvešće o djelatnosti Konservatorskoga Ureda za Dalmaciju u Splitu 1924.-1925., Iskapanje iza Mauzoleja (sjeveroistočno od Mauzoleja), VAHD 47-48, Prilog 6, 22-23.

JACKSON, T.

(1887) *Dalmatia, the Quarnero and Istra, Oxford.*

JAREB, M.

(2007) *Trogirski incident od 1. prosinca 1932. i mletački lav svetog Marka kao simbol "talijanstva" istočne obale Jadrana, Časopis za suvremenu povijest 39/2, Zagreb, 419-433.*

JELIĆ, L.

(1894) *Raccolta di documenti relativi ai monumenti artistici di Spalato e Salona, BASD 17 (prilog).*

(1895) *Zvonik spljetske stolne crkve, VHAD 1, 29-95.*

(1897) Crtice o najstarijoj povijesti Splita, VHAD 2, 26-41.

JELIČIĆ-RADONIĆ, J.

(2000) Mozaici Simferijevo Hezehijeve katedrale u Saloni, PPUD 38, 51-72.

(2008) Aurelia Prisca, PPUD 41, 5-25.

(2009) Diocletian and the Salona Urbs orientalis Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. (zbornik radova), Split, 307-335.

(2011) Hram Dioklecijanova doba kod Porta Andetria u Saloni, PPUD 42, 5-25.

JEREMIĆ, G.

(2006) Mozaici Medijane - neka posmatranja, Niš i Vizantija 4, Niš, 145-159.

(2007) Mozaici građevine Oktogona iz antičkog Niša, Niš i Vizantija 5, Niš, 87-98.

JEREMIĆ, M.

(2009) The Sirmium Imperial Palace Complex, in Light of the Recent Archaeological investigations, Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja (zbornik radova), Split, 471-501.

JÉQUIER, G.

(1910) La sfinge nel Peristilo del Palazzo di Diocleziano a Spalato, BASD 33, 174-179.

JONES, M. W.

(2009) Principles of roman architecture, London.

JOVANOVIĆ, V.

(1974) Antički mozaici, Beograd

JURIŠIĆ, M.

(2006) Luka Splitska, HAG 2/2005, 363-365.

KALAVREZOU-MAXEINER, I.

(1975) The Imperial Chamber at Luxor, Dumbarton Oaks Papers 29, 225-252.

KARAMAN, Lj.

(1940) O počecima srednjevjekovnog Splita do godine 800, VHAD 18-21, 419-434.

(1952) Stav ranijih stoljeća prema spomenicima prošlosti i jedno konzervatorsko pitanje u Splitu 1685. godine, Zbornik zaštite spomenika kulture, Beograd, 5-12.

KAZHDAN, A. P.

(1991) Golden gate, u: Oxford Dictionary of a Byzantium 2, New York-Oxford, 858-859.

KÄHLER, H.

(1964) Das Fünfseulendenkmal für die Tetrarchen auf dem Forum Romanum, Berlin.

(1965) Split i piazza Armerina rezidencije dvaju careva-tetraraha, URBS 4, Split, 97-111.

KEČKEMET, D.

(1955) Figuralna skulptura zvonika splitske katedrale, PPUD 9, 93-135.

(1978) Luis François Cassas i njegove slike Istre i Dalmacije 1782, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 379, Zagreb, 9-200.

(1987) Crteži i grafike Dioklecijanove palače Fischera von Erlacha, Peristil- zbornik radova za povijest umjetnosti 30, Zagreb, 127-138.

(1993) Vicko Andrić, arhitekt i konzervator 1793-1866, Split.

(2004) Kulturna i umjetnička baština Dalmacije 1, Split.

KESSENER, P.

(2010) Stone Sawing Machines of Roman and Early Byzantine Times in the Anatolian Mediterranean, Adalya 13, Turkey, 283-285.

(2012) The Mechanization of Marble Slab Production, Spa santias per aquam, Tagungsband des Internationalen Frontinus-Symposiums zur Technik-und Kulturgeschichte der antiken Thermen (18.-22. März 2009), Leuven-Paris-Walpole, 197-207.

KIERNAN, P.

(2003) Imperial representation under Diocletian and Tetrarchy (A. D. 284-305). (Magistarska disertacija, University of Cincinnati).

KIILERICH, B.

(2014) The opus sectile from Porta Marina at Ostia and the Aesthetics of Interior Decoration, u: Production and prosperity in the Theodosian period, Leuven-Walpole, 169-191.

KILIĆ-MATIĆ, A.

(2004) Prilog proučavanju tehnika i struktura gradnje rimskih vila rustika na obali rimske provincije Dalmacije, Opuscula Archaeologica 24, Zagreb, 91-109.

KIRCHHOFFER, S., KURILIĆ, A.

(2011) Suvremeni metodološki pristupi rimskodobnom stambenom prostoru i mogućnost njihove primjene u istraživanju prostora Liburnije, HA 20, 333-344.

KLAIĆ, N.

(1963-1965) Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije, VAHD 65-67, 209-250.

KLEINER, D. E. E.

(1992) Roman sculpture, Yale.

KLIŠKIĆ, D.

(2007) Split - Dioklecijanova palača (Krešimirova ul.), HAG 3/2006, 435-436.

KOCH, G.

(1993) Sarkophage der romisschen Kaiserzeit, Darmstadt.

KOLARIK, R. E.

(2006) Tetrarchic floor mosaic in the Balkans, Niš i Vizantija 4, Niš, 159-178.

KOLB, F.

(1987) Diocletian und die Erste Tetrarchie. Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft? Berlin.

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI I.

(1869) Stari pisci hrvatski. Pjesme Marka Marulića, Zagreb.

LAKTANCIJE

(2005) O smrtima progonitelja, Split (priredili: N. Cambi, B. Lučin, Književni krug).

LANZA, C.

(1855) Dell'antico Palazzo di Diocleziano in Spalato: illustrazione con dodici tavole tratte dall'originale per servire di guida al viaggiatore che ne visita le rovine superstiti, Trieste.

LAUBSCHER, H. P.

(2000) Beobachtung zu tetrarchischen Kaiserbildnissen aus Porphyry, JDAI 111, 207-252.

LAZAR, I.

(2008) Celejski forum in njegov okras, *Annales, Series historia et sociologia*, 349–360.

(2011) The world of gods and religious life in roman Celeia, *Acta of the 4th International Colloquium The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia*, Koper 2011, 23-38.

LETTA, C.

(1988) Sol, u: LIMC, IV, 1, 529-625.

LUZ NEIRA JIMÉNEZ, M.

(1992) Minotauros, u: LIMC, VI, 1, 574-583.

L'ORANGE, H. P.

(1931) Bildnisse der Tetrarchen, *Acta Archaeologica* 2, Copenhagen, 29-52.

(1965) Nuovo contributo allo studio dell Palazzo Erculio di Piazza Armerina, *Acta and Archeologia et Artium Historiam Pertinentia* 2, 65-104.

(1965a) *Art Forms and Civic Life in the Late Roman Empire*, Princeton.

L'ORANGE, H. P., UNGER R., WEGNER M.

(1984) *Das spätantike Herrscherbild von Diokletian bis zu den Konstantin-Söhnen*, Berlin.

MADIRACA, V.

(2011) Sondažna arheološka istraživanja na prostoru crkve sv. Roka i peristila Dioklecijanove palače u Splitu, *KB* 37, 127-142.

MAKARONAS, Ch. J.

(1970) *The Arch of Galerius at Thessaloniki*, Thessaloniki.

MANO-ZISI, Đ.

(1959) Prolegomena uz probleme kasnoantičkog mozaika u Ilirikumu, *Zbornik radova Narodnog muzeja* 2, Beograd, 83-101.

MARASOVIĆ, D.

(2009) *Povijesna jezgra Splita, studije-programi realizacije*, Split.

MARASOVIĆ, K.

(2009) *La mensa romana dal palazzo di Diocletiano a Spalato*, *HA* 18, 481-486.

(2014) Sudnica u obrambenom dvorištu zapadnih vrata Dioklecijanove palače, Klesarstvo i graditeljstvo 25, Pučišća, 4-11.

MARASOVIĆ, T.

(1976) Zapadne i istočne terme Dioklecijanove palače u Splitu, Materijali 7, Zadar, 225-230.

(1982) Dioklecijanova palača, Beograd.

(1989) Fresco fragments, Diocletian's palace - american-yugoslav joint excavations 6, Minneapolis, 121-127.

(1989a) Prilog datiranju fresaka iz jugoistočnog kvadranta Dioklecijanove palače, KB 19, 7-11.

(1985) Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu, Split.

(1995) O hramovima Dioklecijanove palače, Petriciolijev zbornik 1, Zagreb, 89-103.

(2005) Prediocletianic architecture within the Split palace, u: *Illyrica antiqua*, Ab honorem Duje Rendić-Miočević, Zagreb, 361-366.

(2011) „Kibelin hram” Dioklecijanove palače i njegova ranosrednjovjekovna uporaba, Kačić 51-53, Zbornik u čast Emilija Marina, Split, 689-697.

MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M.

(1984) Proculijanov govor splitskoj općini 1558. godine i njegovo značenje za kulturno povijesna i filološka istraživanja, KB 15, 96-101.

MARASOVIĆ, T., ALUJEVIĆ T.

(2007) Dioklecijanov stan u splitskoj palači, *Prostor* 34, Zagreb, 154-179.

MARASOVIĆ J., MARASOVIĆ, T.

(1965) Pregled radova urbanističkog biroa na istraživanju, zaštiti i uređenju Dioklecijanove palače od 1955. do 1965. godine, *URBS* 4, 23-55.

(1968) Dioklecijanova palača, Zagreb.

(1994) Le ricerche nel palazzo di Diocleziano a Split negli ultimi 30 anni (1964-1994), *AnTard* 2, 89-106.

MARASOVIĆ, J., MARASOVIĆ, T., McNALLY, S., WILKES, J.

(1972) Dioklecijanova palača, Izvještaj o Jugoslavensko-američkom projektu istraživanja jugoistočnog dijela Palače (1968-1971), 1. dio, *URBS*, Split.

MARASOVIĆ, J., MARASOVIĆ, T., GABRIČEVIĆ, B.

(2014) Istraživanje i uređenje peristila Dioklecijanove palače u Splitu 1956.-1961, Split.

MARASOVIĆ, J., BUBLE, S., MARASOVIĆ, K., PEROJEVIĆ, S.

(2000) Prostorni razvoj jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače, *Prostor* 8, Split, 175-238.

MARASOVIĆ, J., MARASOVIĆ, K., PEROJEVIĆ, S., RISSMONDO, T.

(1999) Kanalizacija i vodovod Dioklecijanove palače, Dioklecijanov akvedukt, Split, 65-75.

MARASOVIĆ, T., MARASOVIĆ K.

(2012) Naseljavanje Dioklecijanove palače, *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, zbornik povodom osamdesetog rođendana, Zagreb-Motuvun-Split, 93-114.

- MARASOVIĆ, K., PEROJEVIĆ, S., MARGETA, J.
(2014) Antička kanalizacija Dioklecijanove palače u Splitu, *Građevinar* 66, Zagreb, 237-249.
- MARASOVIĆ, K., MATETIĆ POLJAK, D., GOBIĆ BRAVAR Đ.
(2014) Colored marbles of Diocletian's palace in Split, 2015, (u tisku).
- MARASOVIĆ, K., MATETIĆ POLJAK, D.
(2010) Upotreba dekorativnog kamena u Dioklecijanovoj palači u Splitu, *HA* 19, 89-100.
- MARASOVIĆ, T., VRŠALOVIĆ, D.
(1965) Srednjovjekovna opatija na Sustipanu u Splitu, *VAHD* 65-67, 175-208.
- MARASOVIĆ, T., OREB, F.
(1977) Obrada graditeljskog nasljeđa u okviru projekta Splitski poluotok, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 2/3, Zagreb, 75-115.
- MARGETIĆ, L., LUČIN, B.
(2005) Marulićeva oporuka, Split.
- MARIN, E., KIRIGIN, B.
(1998) Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji, Split.
- MARINKOVIĆ, V.
(2010) Pregled arheoloških istraživanja i restauratorsko-konzervatorskih zahvata u Dioklecijanovoj palači u Splitu, *KB* 36, 239-278.
(2014) Nekoliko novih figuralnih prikaza u Dioklecijanovoj palači, *VHAD* 107, 291-308.
(2014a) Mramorne skulpture iz Narone-problem muzejske prezentacije, *Portal* 5, Zagreb, 9-22.
- MAROVIĆ, I.
(1959) Bilješka o jednom nalazu u kriptoportiku Dioklecijanove palače, *VAHD* 61, 119-121.
- MARŠIĆ, D.
(2007) Bilješke uz dva liburnska cipusa Aserijatske skupine, *Asseria* 5, Zadar, 197-226.
(2009) Ugradbeni i građevni portretni reljefi u Istri i Dalmaciji, Zadar.
- MATETIĆ POLJAK, D.
(2009) Le decor architectural du palais de Diocletien a Split, Marseille (Doktorska disertacija, Aix-Marseille Univeriste, Université de Provence).
(2009a) Les chapiteaux de palais de Diocletien, Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja (zbornik radova), Split, 197-235.
(2014) Les blocs à décor architectural antérieurs au palais de Dioclétien à Split, *Akti* 12. međunarodnog kolokvija o rimskoj provincijalnoj umjetnosti, Pula, 189-193.
(2014a) Le motif du rinceau peuplé dans le palais de Dioclétien à Split, *Archéologies méditerranéennes, Peupler et habiter l'Italie et le monde romain*, Provence, 149-156.
- MATIJACA, M.

(2013) Konzervatorsko-restauratorski zahvat, Peristil 2003-2013(katalog izložbe), Split, 39-48.

MATULIĆ, B.

(1994) Salonitanska radionica mozaika, Dubrovnik (Magistarski rad, Centar za postdiplomske studije Dubrovnik, Sveučilište u Zagrebu).

(1994a) Prilog proučavanju nastanka, razvoja i trajanja salonitanske škole-radionice mozaika, *Opuscula Archaeologica* 18, Zagreb, 155-172.

(1998) Motiv polumjesečastog štita na mozaicima salonitanske škole-radionice mozaika, *VHAD* 87-89, 359-385.

(2000) Mozaici rimske provincije Dalmacije i Istre (X regio Italiae), Zadar (Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilište u Zadru).

(2000a) Međuodnosi mozaičnih uzoraka i inačica X. Italske regije i provincije Dalmacije, *VHAD* 92, 207-232.

(2003) Salonitanska mozaična škola-radionica i ostale radionice provincije Dalmacije, *Diadora* 21, Zadar, 37-76.

(2004) Mozaički nalazi u perimetru Dioklecijanove palače, *KB* 32, 227-246.

(2010) Mozaička baština antičke Ise-nastanak i razvoj, *HAD* 26, 97-108.

(2012) Temeljni pojmovi konzervacije-restauracije zidnih slika i mozaika, Split.

MAZZA, A.

(1982) La maschera fogliata: una figura dei repertori Ellenistico-Orientali Riprosta in Ambito-Bizantino, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/5, Wien, 23-32.

MEDER, J.

(2003) Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća, Zagreb.

MENDEL, G.

(1909) Catalogue des monuments grecs, romains, et byzantines du Musée impérial ottoman de Brousse, *Bulletin de Correspondence Hellénique* 33, Paris, 245-435.

MEŠTROVIĆ ŠARAN, V.

(2010) Luk majstora Otta pod svodom zvonika katedrale sv. Dujma u Splitu, *Klesarstvo i graditeljstvo* 21, Pučišća, 84-100.

McNALLY, S.

(1989) Fresco fragments, Diocletian's palace - american-yugoslav joint excavations 6, Minneapolis, 127-132.

(1996) The architectural ornament of Diocletian's palace at Split, Oxford.

(2009) The Frieze of the Temple at Split, Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja (zbornik radova), Split, 279-294.

McNALLY, S., MARASOVIĆ, J., MARASOVIĆ, T.

(1977) Istraživanja Dioklecijanove palače, Izvještaj o Jugoslavensko američkom projektu istraživanja, 2. dio, 1968-1971, 1972-1977, Split.

MIHAJLOVIĆ, I.

(2012) Antički brodolom sa sarkofazima kod Sutivana na otoku Braču, *HA* 21, 649-655.

(2013) The Sutivan shipwreck. A cargo of sarcophagi and stone of the Roman period, Skiyllis, Aachen, 67-72.

MILOŠEVIĆ, A.

(1981) Arheološki spomenici gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, Zbornik Cetinske krajine 2, Sinj, 1-135.

MIRNIK, I.

(1977) On some architectural fragments from Diocletian's Palace at Split, AJ 18, 1-72.

(1980) Obloga zidova Dioklecijanove palače, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske 29, Zagreb, 8-11.

(1989) Roman architectural fragments, Diocletian's palace - american-yugoslav joint excavations 6, Minneapolis, 1-57.

MONTEVECCHI, G.

(2004) Archeologia urbana a Ravenna, La „domus dei Tappeti di Pietra“, Il complesso archeologico di via D'Azeglio, Ravenna.

MRDULJAŠ, M.

(2009) Split -Dioklecijanova (zapadne terme), 5/2008, 617-621.

MUDRONJA, D.

(2012) Umjetno stvoreni kalcijev oksalat u zaštiti površine kamenih spomenika kulturne baštine, Zagreb. (Doktorska disertacija, Prirodoslovno matematički fakultet, Sveučilište u Zagrebu).

(2013) Prirodoslovna istraživanja na Peristilu, Peristil 2003-2013 (katalog izložbe), Split, 27-33.

MUDRONJA, D., VANMEERT, F., HELLEMANS, K., FAZINIĆ, S., JANSSENS, K., TIBLJAŠ, D., ROGOŠIĆ, M., JAKOVLJEVIĆ S.

(2013) Efficiency of applying ammonium oxalate for protection of monumental limestone by poultice, immersion and brushing methods, Appl Phys A 111, 109-119.

MUSINI, E.

(1998) La rappresentazione del dio fluviale Acheloo in area slovena, Arheološki vestnik 49, Ljubljana, 261-270.

NAUMANN, R.

(1966) Der antike Rundbau beim Myrelaion und der Palast Romanos I. Lekapenos, IstMitt 16, 199-216.

NIEMANN, G.

(1910) Der Palast Diokletians in Spalato, Wien.

(2005) Dioklecijanova palača u Splitu, Split.

NIKŠIĆ, G.

(1997) Prilog o arhitekturi Dioklecijanovog mauzoleja i rekonstrukciji splitske katedrale u 13. stoljeću, PPUD 35, 105-121.

- (2009) Dioklecijanova palača - od projekta do izvedbe, Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja (zbornik radova), Split, 117-134.
(2012) Dioklecijanova palača - reinterpetacija izvorne namjene i arhitekture, Niš i Vizantija 10, Niš, 219-236.

NOVAK, G.

- (1932) Sfinge u Dioklecijanovoj palači, Novo doba 170, Split, 2-3.
(1978) Povijest grada Splita 1-4, Split.
(2004) Prošlost Dalmacije 1, Split.

OREB, F., RISSONDO, T., TOPIĆ, M., ČERINA, D., ŠEPAROVIĆ, T., ŠLAUS, M., KRSTIĆ, D., MUDRONJA, D.

- (1999) Ad basilicas pictas, Split.

OSTROWSKI, J. A.

- (1991) Personifications of Rivers in Greek and Roman Art, Warszawa-Krakow.

OVADIAH, A., TURNHEIM, Y.

- (1994) „Peopled” Scrolls in Roman Architectural Decoration in Israel: The Roman Theatre at Beth Shean, Scythopolis, Roma.

PALČOK, M.

- (2014) O tehnicima i tehnologiji izrade fresaka, u: Prije sjećanja 1. dio, Split, 259-263.

PARICA, M.

- (2012) Nekoliko primjera lučkih instalacija antičkih kamenoloma na dalmatinskim otocima, HA 21, 345-353.

PASINLI, A.

- (1999) Istanbul archaeological museum, Istanbul.

PATSCH, K.

- (1900) Rimska mjesta po imotskom polju, GZM 12, 295-344.

PENOVIĆ, A.

- (2008) Split Dioklecijanova palača (Krešimirova ulica 3 i 5), HAG 4/2007, 503-504.
(2008a) Split Dioklecijanova palača (Ul. Majstora Jurja 7 i 9), HAG 4/2007, 506-508.

PEROJEVIĆ, S., MARASOVIĆ J., MARASOVIĆ K.

- (2009) Istraživanja Dioklecijanove palače od 1985. do 2005. godine, Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja (zbornik radova), Split, 51-94.

PAROVIĆ PEŠIKAN, M.

- (1980) Kompleks podnih mozaika kasnorimske vile u Sirmijumu, Materijali 18, Beograd, 169-185.

PETRIĆ, P.

- (1989) Sakralna topografija u staroj gradskoj jezgri, KB 19, 272-287.

PIPLOVIĆ, S.

(1997) Obilježja i paradoksi Dioklecijanove palače u Splitu, KB 28-29, 5-24.

(1994) Prva crkva u Dioklecijanovoj palači, *Croatica Christiana Periodica* 33, Zagreb, 101-108.

(2006) Ladanjska naseobina u uvali Spalatuma, *Kultura ladanja: zbornik radova sa znanstvenih skupova "Dani Cvita Fiskovića" 2001. i 2002. godine*, Zagreb, 23-32.

(2012) Tehničko dokumentiranje Dioklecijanove palače s prijelaza 19. u 20. stoljeće, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 36, Zagreb, 7-23.

PLESNIČAR-GEC, Lj.

(1987) Wall painting in Slovenia, *Cahiers d'Archéologie Romande* 43, Avenches, 219-260.

POND ROTHMAN, M. S.

(1975) The Panel of the Emperors Enthroned on the Arch of Galerius, *Byzantine Studies/Études Byzatines* 2, 19-41.

RAPANIĆ, Ž.

(2007) Od carske palače do srednjvjekovne općine, Zagreb.

RINALDI TUFI, S.

(1971) Stele funerarie con ritratti di età romana nel Museo Archeologico di Spalato. Saggio di una tipologia strutturale, *Atti della Accademia nazionale dei Lincei. Memorie. Classe di scienze morali, storiche e filologiche* 16, Roma, 87-166.

RISMONDO, T.

(1994) Klesarski znakovi na zidovima Dioklecijanove palače u Splitu, *Salona Cristiana*, Split, 197-212.

(2002) Antička groblja na splitskom poluotoku, *HA* 8, 257-267.

(2005) Unutrašnja dekoracija istočnih termi Dioklecijanove palače u Splitu, *VHAD* 98, 151-158.

(2005a) HVCVSOVE - This is where sacrifices were offered - archaeological finds in the substructions of Diocletian's palače in Split, *Akti* 8. Međunarodnog kolokvija o problemima provincijalnog umjetničkog stvaralaštva, Zagreb, 243-148.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D.

(1992) O uništenom središnjem motivu friza Dioklecijanovog mauzoleja u Splitu, *Prijatelj zbornik* 1, *PPUD* 32, 99-115.

RNJAK, D.

(1979) Antički teatar na tlu Jugoslavije, Novi Sad.

SALIES, G.

(1974) Untersuchungen zu den geometrischen Gliederungsschemata römischer Mosaiken, *Bonner Jahrbücher* 174, Bonn, 1-179.

SCHAUENBURG, K.

(1995) *Antiken Sarkophagreliefs*, V, 2, 3, Berlin.

SCHÖNAUER, S.

(2001) Odjeća, obuća i nakit u antičkoj Dalmaciji na spomenicima iz Arheološkog muzeja u Splitu, VAHD 93, 223-503.

SCHULZ, B.

(1906) Die Porta Aurea in Spalato, JDAI 24, 46-52.

SELEM, P.

(1963) Egipatska božanstva u Arheološkom muzeju u Splitu, VAHD 61, 94-110.

(1970) Stanje istraživanja sfingi carske palače u Splitu, *Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak disctata*, Zagreb, 633-656.

(1997) Izidin trag, Split.

SERGEJEVSKI, D.

(1952) Kasnoantički spomenici iz Šipova, GZM 7, 41-57.

SIMON, E.

(1962) Zur Bedeutung des Greifen in der Kunst der Kaiserzeit, *Latomus* 21, 749-780.

SMITH, C.

(1979) The Roman Mosaics, Diocletians palace – report of joint excavations 3, Minnesota, 141-146.

SPIELMANN, H.

(1966) *Andrea Palladio und die Antike*, Munchen-Berlin.

SPON, J., WHELER, J.

(1687) *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant*, Amsterdam.

SREJOVIĆ, D.

(1983) *Gamzigrad: kasnoantički carski dvorac*, Beograd.

(1993) *Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia*, Beograd.

(1994) The representations of tetrarchs in Romuliana, *AnTard* 2, 143-152.

(1987) Kasnogrčki i ranovizantijski portret, u: *Antički portret u Jugoslaviji*, Novi Sad, 95-103.

SREJOVIĆ, D., VASIĆ, Č.

(1994) Emperor Galerius's building sin Romuliana (Gamzigrad, Eastern Serbia), *AnTard* 2, 123-141.

STRATIMIROVIĆ, Đ.

(1890) Pločnik stône crkve Spljetske, *BASD* 13, 21-22.

SUIĆ, M.

(1955) Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru* 1, Zadar, 1-36.

(1976) *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb.

SUNKO KATAVIĆ, A.

(2014) Antički kameni spomenici, u: Prije sjećanja 1. dio, Split, 237-245.

(2014a) Kamen (katalog nalaza), Prije sjećanja 2. dio, Split, 7-27.

SUŠTIĆ, S.

(2011) Izabrani primjeri zaštite splitskih spomenika u zapisima Cvita Fiskovića, KB 37, 351-370.

ŠARIĆ, E.

(2003) Vodič Muzeja grada Splita, Split.

(2007) Split - Dioklecijanova palača, (Alešijeva 6), 3/2006, 434-435.

ŠARIĆ KOŠTIĆ, E.; GRKOVIĆ, S.

(2008) Split - Dioklecijanova palača (propugnakul sjevernih vrata), HAG 4/2007, 509-512.

ŠARIĆ, E., RISMONDO, T.

(2006) Split - Dioklecijanova palača, HAG 2/2005, 399-402.

(2007) Split - Dioklecijanova palača (Kuća Andrić), HAG 3/2006, 436-439.

ŠKRIVANIĆ, G. A.

(1974) Jugoslovenske zemlje na Pojtingerovoj tabli, u: Monumenta cartographica Jugoslaviae, I antičke karte, Beograd, 33-58.

TADINAC, I.

(2011) Sfinge iz Dioklecijanove palače u Splitu, KB 37, 371-400.

TOMORAD, M.

(2003) Egipat u Hrvatskoj, Zagreb.

TOMOVIĆ, M.

(2005) The memorial complex, u: Šarkamen, a tetrahic imperial palace, Beograd, 19-50.

(2009) Šarkamen (Eastern Serbia), an Imperial Teatrarchic Palace, Mausoleum and Memorial Complex, Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja (zbornik radova), Split, 411-471.

TOMA ARHIĐAKON

(2003) Historia Salonitana (Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika), Split (priredio: O. Petrić, Književni krug).

TOYNBEE, J.

(1972) Some problems of Roman-Parthian Sculpture at Harta, Journal of Roman studies 62, London, 106-110.

TOYNBEE, J. M. C, WARD-PERKINS, J. B.

(1950) Peopled Scrolls: Hellenistic Motif in Imperial Art, PBSR 18, 1-43.

TRINGHAM, S., STEWART, J.

(2005) Protective shelters over archaeological sites: a review of assessment initiatives, Reflecting on the Theory and Practice of Mosaic Conservation the 9th conference of the International Committee for the conservation of mosaic, Hammamet, Tunisia.

TRUHELKA, Ć.

(1892) Arheološko ispitivanje jajačkog grada i najbliže okoline, GZM 4, 315-320.

TZANAVARI, K.

(2003) The worship of gods and heroes in Thessaloniki, u: Roman Thessaloniki, Thessaloniki, 17-259.

VERZÁR-BASS, M.

(2001) Acheloos in öffentlichen Bildprogrammen römischer Zeit, Zona Archeologica 60, Bonn, 439-455.

(2009) Riflessioni sulle mensole figurate del Palazzo di Diocleziano a Spalato, con particolare attenzione alla figura di Acheloos, Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja (zbornik radova), Split, 163-181.

VITRUVIJE

(1997) Deset knjiga o arhitekturi, Zagreb (prijevod: M. Lopac, V. Bedenko).

VLAŠIĆ-JURIĆ, V.

(2011) Dioklecijanova palača na prikazima u grafičkoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Kroatologija 1, Zagreb, 205-216.

VOJNOVIĆ, I.

(2013) Istraživanje zapadnih termi Dioklecijanove palače iz 2008. i 2009. godine, KB 39, 305-324.

VOLPE, G.

(2006) Stibadium e convivium in una villa tardoantica (Faragola - Ascoli Satriano), Scritti in onore di Francesco Grelle, Bari, 319-349.

VRŠALOVIĆ, D.

(1960) Rimski spomenici, Brački zbornik 4, Supetar.

WALKER, S.

(1990) A catalogue of the Roman sarco, London.

WARD-PERKINS, J. B.

(1975) Dalmatia and marble trade, Disputationes salonitanae, Split.

(1992) Marble in Antiquity, Rome.

(1994) Roman Imperial Architecture, Yale.

WILKES, J. J.

(1993) Diocletian's palace Split: residence of a retired roman emperor, Oxford.

WREDE, H.

(1981) Eine tetrarchische Gigantomachie in Spalato, Jahrbuch für Antike und Christentum 24, Münster, 67-70.

ZORZI, G. G.

(1959) I disegni della antichità di Andrea Palladio, Venezia.

ŽIVKOV, S.

(2009) Varia Diocletiana, u: Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja (zbornik radova), Split, 501-528.

NOVINSKI ČLANCI:

Slobodna Dalmacija: S visoka nas gleda Filot, Arhitekt mauzoleja cara Dioklecijana, 28-29, (2.3.2014).

MREŽNA IZDANJA

<http://ostiaforumproject.com/ostian-marble-rooftiles> (pristup ostvaren: 30.11.2014)

NEPUBLICIRANA STRUČNA IZVJEŠĆA

BELAMARIĆ, J.

(2011) Konzervatorska studija o sfingi na splitskom Peristilu, Institut za povijest umjetnosti, Centar Cvito Fisković (Arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda).

MARINKOVIĆ, V.

(2011) Istražni radovi i prijedlog konzervatorsko restauratorskih radova na sfingi na peristilu Dioklecijanove palače u Splitu, Split (Arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda).

MUDRONJA, D.

(2015) Izvještaj Prirodoslovnog laboratorija Hrvatskog restauratorskog zavoda br. 106/2015 (Arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda).

USMENA PRIOPĆENJA NA SKUPOVIMA

PENOVIĆ, A., TADINAC ŠEĆER, I.

(2012) Rezultati istraživanja velike dvorane carskog stana Dioklecijanove palače; Znanstveni skup HAD-a Istraživanja na otocima, Lošinj.1-4. listopada 2012.

MATETIĆ POLJAK, D.

(2014) Roman and late antique spolia in the city of Trogir; DECOR - decorazione e architettura nel mondo Romano, Roma, 21-24 maggio 2014.

MATULIĆ, B., BOSNIĆ, K., MUDRONJA, D.

(2014) *The use of limestone and marble as mosaic material od Diocletian palace*; Međunarodna konferencija ASMOSIA XI (*Association for the Study of Marble & Other Stones In Antiquity*), Split, 18.-22. svibnja 2015.

NERI, E., BUGIN, R., GAZZOLI, S.

(2014) Marble wall Decorations from Imperial Mausoleum (4th c.) and Basilica of San Lorenzo (5th c.) in Milan: An Update on Colored Marble sin Late Antique Milan; Međunarodna konferencija ASMOSIA XI (*Association for the Study of Marble & Other Stones In Antiquity*), Split, 18.-22. svibnja 2015.

POLGÁR-NYERGES, A.

(2014) Marble decoration from the roman proconsul's palace in Savaria; Međunarodna konferencija ASMOSIA XI (*Association for the Study of Marble & Other Stones In Antiquity*), Split, 18.-22. svibnja 2015.

SAŽETAK

Ključne riječi: Dioklecijanova palača; tetrahija; skulptura; mozaici; freske; mramorne obloge.

Dioklecijanova palača u Splitu sagrađena je na prijelazu iz 3. u 4. st. po Kr. kao rezidencija umirovljenog augusta i osnivača tetrahije Dioklecijana. S obzirom na stanje sačuvanosti, istraženosti i količinu publiciranog materijala, izvrsno je uporište za istraživanje tipološki i funkcijski sličnih građevina. Iz rimske palače razvila se srednjevjekovna općina, a potom suvremeni moderni grad Split. Kontinuitet života u zoni carske palače uvjetovao je mnoga oštećenja izvornog sloja, ali i utjecao na činjenicu da svaka nova intervencija u gradsko tkivo rezultira ponekim novim nalazom. Sistematizacijom nalaza moguće je dobiti uvid u širu sliku nekadašnje imperijalne palače i njezinog uređenja koje je bilo u ulozi političkog i religijskog programa.

U radu je provedena katalogizacija i sistematizacija građe prema postojećim grupama dekora: arhitektonskim reljefima, punoj skulpturi, fresko slikarstvu, mozaicima i mramornim oblogama. Već postojećim povijesnim spoznajama i poznatim činjenicama pridruženi su nalazi dobiveni u posljednjem desetljeću. Rezultate nisu dala samo arheološka istraživanja, već građevinski radovi i konzervatorsko-restauratorski zahvati koji se intenzivno provode u staroj gradskoj jezgri. Novi podaci dobiveni su pregledom stručne dokumentacije institucija koje se aktivno bave proučavanjem, dokumentiranjem i pitanjem zaštite Dioklecijanove palače: Konzervatorskog odjela u Splitu, Službe za staru gradsku jezgru Grada Splita te Hrvatskog restauratorskog zavoda. Paralelno je provedena revizija građe u muzejima. U sklopu pisanja rada izvršeno je i jedno terensko istraživanje: demontaža i konzervatorsko-restauratorski zahvat na kamenim skulpturama ugrađenim u palaču Cambi, za koje je pretpostavljena pripadnost dekoraciji palače. Cilj je bio restauratorskim postupcima zaustaviti uznapredovalu degradaciju kamena i pobliže analizirati formu, stilske značajke i vrstu materijala.

Rezultati cjelokupnog istraživanja su heterogeni i uključuju interpretacije pojedinih teorija, ali i prirodoslovnih analiza uzoraka kamena. Osim što su pronađeni novi artefakti, dati su novi zaključci o pitanju klesarskih radionica koje su djelovale u zoni palače. Na temelju

arheoloških dokaza i prirodoslovnih analiza moguće je otvoriti pitanje tzv. „bračke radionice“ koja je djelovala na uređenju palače, a njegovala je svoj specifičan stil. Analizom svake grupe dekora moguće je pratiti i razlučiti razvojne faze palače.

Generalnom revizijom materijala utvrđeno je da čitavi repertoar dekoracije sadrži stanovitu ležernost i pad izvedbene kvalitete. Transcendentalna struja koja se pojavila u likovnom izražavanju odrazila se i na ikonografske kanone i na dosada strogo poštivane tehničke standarde. Skulpture i reljefi su nedovršeni, a ponegdje samo grubo abocirani. Figuralni motivi se redaju bez strogo propisanih parametara, a neki važni ikonografski motivi se multipliciraju (čime gube na važnosti) i javljaju postranično. Veliki dio mramornih obloga je grubo rezan i neobrađen. Zidni i podni mozaici su izvedeni od velikih kockica, na nekim zonama vrlo nespretno i grubo. Dekadenciju stila ne treba tumačiti samo brzinom gradnje. Nedovršenost i prividni nemar je pokušaj dematerijalizacije forme karakteristične za tetrahiju i njeno simboličko viđenje stvari. U duhu navedenoga treba dijelom tumačiti i prostorne nelogičnosti i denivelacije čitave palače.

SUMMARY

Key words: Diocletian's Palace; tetrarchy; sculpture; mosaics; frescoes; marble revetments.

Diocletian's Palace in Split was built at the turn of the 4th century AD as a residence of the retired Roman emperor and the founder of tetrarchy Diocletian. Due to its preservation, the amount of conducted research and published material, it is an excellent point of reference in the research of typologically and functionally similar structures. This Roman palace developed into a mediaeval municipality, and later into the modern-day city of Split. The continuity of life in the Palace has caused a lot of damage to the original layer, and each new intervention to the old city core leads to new findings. The systematization of findings offers an insight into the bigger picture of the former imperial palace and its interior design, which was used for both political and religious purposes. This paper contains the cataloguing and the systematization of the material according to the existing groups of decor: architectural relief, sculpture, fresco painting, mosaic and marble revetments. In addition to the existing historical insights and previously established facts, it contains the findings obtained during the last decade. These findings are the result of both archeological research, as well as intensive construction and conservation-restoration work within the old city core. New data has been obtained by analysing documents compiled by institutions which have been actively studying, documenting and working towards the protection of Diocletian's Palace: Split Department for Conservation, the City of Split's Department for the Old City Core and Croatian Conservation Institute. At the same time, museum materials have been revised. For the purposes of this paper, a field research was also conducted: stone sculptures built into Cambi Palace, which are believed to be a part of the original Diocletian's Palace decor, were taken down and restored. Using restoration procedures, the goal was to put a stop to the advanced stone degradation, as well as to analyse the form, period features and the type of materials. The findings of the whole research are heterogeneous and include both the interpretations of theories, as well as natural-science analyses of stone samples. In addition to finding new artifacts, new conclusions have been presented regarding stone-cutting workshops which were active in the Palace. Based on archeological findings and natural-science analyses, it can be assumed that the so-called "Brač workshop", with its distinctive style, was also active in

decorating the Palace. By analysing each type of decor, it is possible to distinguish different phases in the development of the Palace.

The overall revision of the material has led to a conclusion that there was a certain casual manner in creating the decor, as well as a decline in the quality of its execution. The transcendental trend which was present in visual arts had an effect on both iconographic canons, as well as previously strict technical standards. Sculptures and reliefs are unfinished, in places only roughly outlined. Figural motifs appear without strictly prescribed parameters, while certain important iconographic motifs were multiplied (thus losing their significance) and appear peripherally. A large number of marble revetments was cut roughly and remained without a finish. Wall and floor mosaics were made using large squares, and in some of the areas they were executed in a rough manner. The decadence of style should not be attributed only to speedy construction. The incompleteness and the apparent carelessness were an attempt to dematerialize the form typical of tetrarchy and its symbolic views. Taking into consideration all of the above, spacial illogicalities and the delevelling of the whole Palace should be interpreted as well.

POPIS FOTOGRAFIJA I CRTEŽA U TEKSTU:

1. Stara gradska vijećnica u Splitu (foto: V. Marinković).
2. *Cippolino* stupovi ugrađeni u dvorište male palače Čipiko u Trogiru (foto: V. Marinković).
3. Pogled na Dioklecijanovu palaču u Splitu danas (foto: Z. Alajbeg).
4. Idealna rekonstrukcija Dioklecijanove palače (preuzeto iz: E. Hébrard, 1912).
5. Idealna rekonstrukcija Dioklecijanove palače (preuzeto iz: J. Fischer von Erlach, 1721).
6. Tlocrt Dioklecijanove palače u Splitu, postojeće stanje (preuzeto iz: R. Adam, 1764).
7. Tlocrt Dioklecijanove palače u Splitu, postojeće stanje (preuzeto iz: G. Neimann, 1910.).
8. Tlocrt Dioklecijanove palače u Splitu, postojeće stanje (preuzeto iz: J. Marasović, 1972.).
9. Temelji zidane konstrukcije na križištu karada i dekumana (fototeka Konzervatorskog odjela u Splitu).
10. Zone arheoloških iskapanja u južnom dijelu palače u razdoblju od 1968.-1973. (preuzeto iz: S. McNally, T. Marasović, J. Marasović, I. Dvoržak Schrunk, 1989.)
11. Pogled na palaču s mora, pretpostavljeno izvorno stanje (preuzeto iz: G. Neimann, 1910.).
12. Pogled na sjeverni zid, pretpostavljeno izvorno stanje (preuzeto iz: G. Neimann, 1910.).
13. Pogled na istočni zid, pretpostavljeno izvorno stanje (preuzeto iz: G. Neimann, 1910.).
14. Pogled na peristol i okolicu, pretpostavljeno izvorno stanje (preuzeto iz: G. Neimann, 1910.).
15. Tlocrt substrukcija carske rezidencije, pretpostavljeno izvorno stanje (preuzeto iz: J. Marasović, 1972.).
16. Pogled na istočnu sakralno-funeralnu zonu (preuzeto iz: T. Marasović, 2011).
17. Mauzolej, presjek kroz centralnu os (preuzeto iz: R. Adam, 1764).
18. Kameni blokovi pronađeni u podrumima (preuzeto iz: V. Delonga *et alii*, 2014.)
19. Odljev peristilske sfinge (foto: N. Vasić, arhiv HRZ-a).
20. Grafički prikaz pronađenog reljefa na skulpturi peristilske sfinge (izradila: I. Lipanović).
21. Skulpture uzidane u fasadu palače Cambi (foto: V. Marinković).
22. Poledina skulptura nakon demontaže i čišćenja (foto: D. Gazde, arhiv HRZ-a).
23. Sjeverna vrata s označenim pozicijama konzola K1-2 (foto: V. Marinković).
24. Zapadna vrata palače (preuzeto iz: R. Adam, 1764).
25. Istočna vrata palače (foto: V. Marinković).
26. Protiron peristila s označenom pozicijom konzole K9 (foto: J. Kliska, arhiv HRZ-a).
27. Jugoistočni dio vijenca protirona s označenim pozicijama konzola K4-9 (foto: J. Kliska, arhiv HRZ-a).
28. Zapadna kolonada peristila s označenim pozicijama figuralnih lakunara K10-11 (foto: J. Kliska, arhiv HRZ-a).
29. Poprečni presjek kroz predvorje mauzoleja i projekciju stropa (preuzeto iz: G. Neimann, 1910.).
30. Pogled na južnu stranu trijema mauzoleja s označenim pozicijama konzola K24-28 (foto: V. Marinković).
31. Tlocrt mauzoleja s označenim kapitelima s figuralnim prikazima (izradila: V. Marinković).
32. Kapitel s figuralnim prikazom iz Felix Romuliane (preuzeto iz: D. Srejšević, 1983.).
33. Kapitel iz Galerijeve palače u Solunu s prikazom Kabira (foto: V. Marinković).
34. Crtež V. Andrića i imbreksa iz palače (crtež preuzet iz: D. Kečkemet, 1993, foto: Z. Sunko).
35. Priska na dekorativnom frizu u mauzoleju (preuzeto iz: N. Cambi, 2002).

36. Dekorativni friz u unutrašnjosti mauzoleja s označeno nomenklaturom ploča K46-69 (preuzeto iz: D. Kečkemet, 1993.)
37. Tzv. mali hram (preuzeto iz: R. Adam, 1764).
38. Pogled na vijenac portala tzv. malog hrama s označeni pozicijama konzola K87-96 (preuzeto iz: G. Neimann, 1910.).
39. Pogled na sjeverni vanjski dekorativni friz tzv. malog hrama s označenim pozicijama reljefa K71-74 (foto: G. Nikšić).
40. Pogled na južni vanjski dekorativni friz tzv. malog hrama s označenim pozicijama reljefa K77-79 (foto: G. Nikšić).
41. Pogled na južni vanjski dekorativni friz tzv. malog hrama s označenim pozicijama reljefa K99-102 (foto: G. Nikšić).
42. Kasetirani svod u unutrašnjosti tzv. malog hrama s označenim pozicijama figuralnih prikaza K103-129 (preuzeto iz: S. McNally, 1994).
43. Konzole iz Celja s prikazima mješovitog bića (preuzeto iz: E. Mussini, 1998.)
44. Konzole iz Asserije (preuzeto iz: N. Cambi, 2002.).
45. Antički kamenolom Rasohe, Brač (foto: V. Marinković).
46. Tekstura kamena iz antičkog kamenoloma Rasohe (foto: M. Miliša).
47. Imbreks mauzoleja K44, detalj (foto: Z. Sunko).
48. Detalj lica Dioklecijana s friza iz mauzoleja (preuzeto iz: N. Cambi).
49. Prikaz pokojnika u akroteriju sarkofaga na Braču (preuzeto iz: N. Cambi, 2002).
50. Lik s vijenca prvog reda stupova u unutrašnjosti mauzoleja (foto: arhiv Neir d.o.o).
51. Stara fotografija sjevernih vrata s originalnom pozicijom bazi (preuzeto iz: G. Borčić, 2014.).
52. Pretpostavljeno izvorno stanje skulpture na sjevernim vratima (preuzeto iz: E. Hébrard, 1912.).
53. Dvostruka herma iz Dioklecijanove palače (foto: D. Gazde, arhiv HRZ-a).
54. Dvostruka herma iz Salone (preuzeto iz: N. Cambi, 2002).
55. Pretpostavljeno izvorno stanje mauzoleja (preuzeto iz: E. Hébrard, 1912.).
56. Romanički lav na ulazu u splitsku katedralu (foto: V. Marinković).
57. Detalj skulpture iz MGSt-a (foto: V. Marinković).
58. Detalj antičkog sarkofaga iz AMSt (preuzeto iz: N. Cambi, 2002.).
59. Vatikanska tetrahijaska skupina (preuzeto iz: P. Kiernan, 2003.).
60. Venecijanska tetrahijaska skupina (foto: V. Marinković).
61. Srednjovjekovna grupa na kapitelu Dioklecijanove palače (foto: V. Marinković).
62. Reljef iz AMSt (preuzeto iz: H. P. L'Orange, 1931.).
63. Reljef tetrarha iz Arheološkog muzeja u Istanbulu (foto: V. Marinković).
64. Srednjovjekovni reljef na kapitelu iz Dioklecijanove palače (foto: V. Marinković).
65. Konzola s prikazom giganta na vijencu portala tzv. malog hrama (foto: V. Marinković).
66. Tlocrt palače s označenim pozicijama podnih antičkih mozaika.
67. Ulomak antičkog mozaika u postavu Nadbiskupskog muzeja u Raveni (foto: V. Marinković).
68. Detalj mozaika iz Arhiđakonove ulice, K 155 (foto: V. Marinković).
69. Podni mozaici iz Buličeve ulice (preuzeto iz: C. Smith, 1979.).
70. Detalj mozaika iz Kapljuča, danas u AMSt (preuzeto iz: N. Cambi, 2002.).
71. Detalj *in situ* mozaika niše carevog stana (foto: V. Marinković).
72. Ostaci fresaka na zidovima Dioklecijanove palače (preuzeto iz: V. Delonga *et alii*, 2014.).
73. Hauserov crtež s označenim zonama sondiranja pod mauzoleja (preuzeto iz: G. Stratimirović, 1890.).

74. Zone okna u podu mauzoleja danas (izradila: V. Marinković).
75. Antički pod u jugoistočnoj polukružnoj niši mauzoleja otkriven prilikom sondiranja poda (M. Ivanišević, 1987.).
76. Bazen od dekorativnog kamena u Herkulaneju (foto: V. Marinković).
77. Hipotetska rekonstrukcija predloška *opus sectile* poda istočnih termi (izradila: V. Marinković).
78. Presjeci profilacija okvira zidnih ploha K305398 i K400-401 (izradila: K. Marasović).
79. Geometrijski predložak mozaika u Tunisu (preuzeto iz: C. Balmelle *et alii*, 1985.).
80. Geometrijski predložak mozaika u Francuskoj (preuzeto iz: C. Balmelle *et alii*, 1985.).
81. Hipotetička rekonstrukcija ambleme iz Dioklecijanove palače u Splitu (izradila: V. Marinković).
82. Ambleme u opus sectile tehnici iz Galerijeve palače u Solunu (foto: V. Marinković).

POPIS FOTOGRAFIJA I CRTEŽA NA TABLAMA:

1. Ukrasna konzola na sjevernim vratima, K1 (foto: V. Marinković).
2. Ukrasna konzola na sjevernim vratima, K2 (foto: V. Marinković).
3. Zaglavni kamen na zapadnim vratima, K3 (foto: J. Kliska, arhiv HRZ-a).
4. Konzola na protironu, K4 (foto: N. Vasić, arhiv HRZ-a).
5. Konzola na protironu, K5 (foto: N. Vasić, arhiv HRZ-a).
6. Konzola na protironu, K6 (foto: J. Kliska, arhiv HRZ-a).
7. Konzola na protironu, K7 (foto: J. Kliska, arhiv HRZ-a).
8. Konzola na protironu, K8 (foto: J. Kliska, arhiv HRZ-a).
9. Konzola na protironu, K9 (foto: J. Kliska, arhiv HRZ-a).
10. Vijenac zapadne kolonade peristila, pogled na lakunar s figuralnim prikazom K10 (foto: V. Marinković).
11. Vijenac zapadne kolonade peristila, pogled na lakunar s figuralnim prikazom K11 (foto: V. Marinković, arhiv HRZ-a).
12. Glavni portal mauzoleja, K12 (foto: V. Marinković).
13. Detalji reljefa okvira vrata mauzoleja (foto: V. Marinković).
14. Ulomak reljefa uzidan u fasadu kuće u Varošu, K 13 (foto: V. Marinković).
15. *In situ* ploča trijema mauzoleja, K14 (foto: V. Marinković).
16. *In situ* ploča trijema mauzoleja, K15 (foto: V. Marinković).
17. Detalj glave na ploči mauzoleja, K15 (foto: V. Marinković).
18. *In situ* ploča trijema mauzoleja, K16 (foto: V. Marinković).
19. Ulomak ploče trijema mauzoleja u dvorištu AMSt, K17 (foto: V. Marinković).
20. Ulomak ploče trijema mauzoleja, K18 (preuzeto iz: N. Cambi, 2005.).
21. Ulomak ploče trijema mauzoleja, K19 (preuzeto iz: I. Mirnik, 1989.).
22. Ulomak ploče trijema mauzoleja, K20 (preuzeto iz: N. Cambi, 2005.).
23. Ulomak ploče trijema mauzoleja, K21 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak 2009.).
24. Ulomak ploče trijema mauzoleja, K22 (foto: V. Marinković).
25. Ulomak ploče trijema mauzoleja, K23 (preuzeto iz: I. Mirnik, 1989.).
26. Ulomak ploče trijema mauzoleja (preuzeto iz: D. Matetić Poljak 2009.).
27. Ulomak ploče trijema mauzoleja, K23 (foto: V. Marinković).
28. Konzola na južnoj strani trijema mauzoleja, K25 (foto: V. Marinković).
29. Konzola na južnoj strani trijema mauzoleja, K26 (foto: V. Marinković).
30. Konzola na južnoj strani trijema mauzoleja, K27 (foto: V. Marinković).
31. Konzola na južnoj strani trijema mauzoleja, K28 (foto: V. Marinković).
32. Prikaz teatarske maske na ulomku vijenca mauzoleja, K29 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak 2009.).
33. Ulomak vijenca trijema mauzoleja s figuralnim prikazima na konzolama, K34-35 (preuzeto iz: I. Fisković, 1950.).
34. Ulomak vijenca trijema mauzoleja s figuralnim prikazom u lakunaru, K30 (preuzeto iz: I. Fisković, 1950.).
35. Ulomak vijenca trijema mauzoleja s figuralnim prikazom na konzoli, K37 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak 2009.).
36. Ulomak vijenca trijema mauzoleja s figuralnim prikazom na konzoli, K33 (foto: V. Marinković).
37. Detalj konzole s ulomka K33 (foto: V. Marinković).
38. Detalj konzole s ulomka K33 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009.).

39. Ulomak vijenca trijema mauzoleja s figuralnim prikazima na konzolama, K32 (foto: V. Marinković).
40. Detalj konzola s ulomka K32 (foto: V. Marinković).
41. Ulomak vijenca trijema mauzoleja s figuralnim prikazima na konzoli, K31 (foto: V. Marinković).
42. Detalj konzola s ulomka K31 (foto: V. Marinković).
43. Crtež ulomka vijenca trijema s figuralnim konzolama, K38 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak 2009.).
44. Ulomak vijenca trijema mauzoleja s figuralnim prikazima na konzolama, K 36 (foto: V. Marinković).
45. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K69 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
46. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K46 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
47. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K47 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
48. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K48 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
49. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K49 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
50. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K50 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
51. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K51 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
52. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K53 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
53. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K54 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
54. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K55 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
55. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K56 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
56. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K57 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
57. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K58 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
58. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K59 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
59. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K60 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
60. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K61 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
61. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K62 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
62. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K63 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
63. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K64 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
64. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K65 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
65. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K66 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
66. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K67 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
67. Ploča dekorativnog friza u mauzoleju, K68 (foto: foto arhiv Neir d.o.o.).
68. Ulomak reljefa ugrađen u sjeverni zid vestibula, K70 (foto: V. Marinković).
69. Kapitel mauzoleja s figuralnim reljefom, K39 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009a).
70. Detalj kapitela trijema mauzoleja, K39 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009a).
71. Kapitel trijema mauzoleja s figuralnim reljefom, K40 (foto: V. Marinković).
72. Detalj kapitela trijema mauzoleja s figuralnim reljefom, K40 (foto: V. Marinković).
73. Kapitel trijema mauzoleja s figuralnim reljefom, K41 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009a).
74. Imbreks krovne strehe mauzoleja K44, pogled od sprijeda (foto: Z. Sunko).
75. Imbreks krovne strehe mauzoleja K44, bočni pogled (foto: Z. Sunko).
76. Imbreks krovne strehe mauzoleja K44, pogled od gore (foto: Z. Sunko).
77. Pogled na sjeverni dekorativni friz tzv. malog hrama (foto: G. Nikšić).
78. Detalj sjevernog dekorativnog friza tzv. malog hrama, K71 (foto: G. Nikšić).
79. Detalj sjevernog dekorativnog friza tzv. malog hrama, K72 (foto: G. Nikšić).
80. Detalj sjevernog dekorativnog friza tzv. malog hrama, K73 (foto: G. Nikšić).
81. Detalj sjevernog dekorativnog friza tzv. malog hrama, K74 (foto: G. Nikšić).

82. Detalj sjevernog dekorativnog friza tzv. malog hrama prilikom restauracije, K74 (foto: G. Nikšić).
83. Detalj reljefa sjevernog dekorativnog friza tzv. malog hrama (foto: G. Nikšić).
84. Konzola s prikazom Sola, sjeverna strana tzv. malog hrama, K 75 (foto: G. Nikšić).
85. Detalj friza tzv. malog hrama prilikom restauracije, vidljive ukrasne konzole K75 i 76 (foto: G. Nikšić).
86. Južni dekorativni friz tzv. malog hrama, K77(foto: G. Nikšić, računalna obrada: V. Marinković).
87. Južni dekorativni friz tzv. malog hrama, K78 (foto: G. Nikšić, računalna obrada: V. Marinković).
88. Južni dekorativni friz tzv. malog hrama, K79 (foto: G. Nikšić, računalna obrada: V. Marinković).
89. Pogled na južni vijenac malog hrama, vidljiv figuralni prikaz u lakunaru, K80 (foto: G. Nikšić).
90. Pogled na južni vijenac malog hrama, vidljiv figuralni prikaz u lakunaru, K81 i 82 (foto: G. Nikšić).
91. Pogled na južni vijenac malog hrama, vidljiv figuralni prikaz u lakunaru, K83 i 84 (foto: G. Nikšić).
92. Pogled na južni vijenac malog hrama, vidljiv figuralni prikaz u lakunaru, K85 (foto: G. Nikšić).
93. Portal malog hrama, K86 (foto: V. Marinković).
94. Detalj okvira vrata tzv. malog hrama, K86 (foto: V. Marinković).
95. Vijenac iznad okvira tzv. vrata malog hrama (foto: V. Marinković).
96. Konzola na vijencu portala tzv. malog hrama, K87 (foto: V. Marinković).
97. Konzola na vijencu portala tzv. malog hrama, K88 (foto: V. Marinković).
98. Konzola na vijencu portala tzv. malog hrama, K89 (foto: V. Marinković).
99. Konzola na vijencu portala tzv. malog hrama, K90 (foto: V. Marinković).
100. Konzola na vijencu portala tzv. malog hrama, K91 (foto: V. Marinković).
101. Konzola na vijencu portala tzv. malog hrama, K92 (foto: V. Marinković).
102. Konzola na vijencu portala tzv. malog hrama, K93 (foto: V. Marinković).
103. Konzola na vijencu portala tzv. malog hrama, K94 (foto: V. Marinković).
104. Konzola na vijencu portala tzv. malog hrama, K95 (foto: V. Marinković).
105. Konzola na vijencu portala tzv. malog hrama, K96 (foto: V. Marinković).
106. Figuralni prikaz u lakunaru vijenca portala tzv. malog hrama, K 97 (foto: V. Marinković).
107. Figuralni prikaz u lakunaru vijenca portala tzv. malog hrama, K 98 (foto: V. Marinković).
108. Pogled na dekorativni friz na zapadnoj strani tzv. malog hrama (foto: G. Nikšić).
109. Detalj reljefa dekorativnog friza na zapadnoj strani tzv. malog hrama, K99 (foto: G. Nikšić).
110. Detalj reljefa dekorativnog friza na zapadnoj strani tzv. malog hrama, K99 (foto: G. Nikšić).
111. Detalj reljefa dekorativnog friza na zapadnoj strani tzv. malog hrama, K99 (foto: G. Nikšić).
112. Detalj reljefa dekorativnog friza na zapadnoj strani tzv. malog hrama, K100 (foto: G. Nikšić).

113. Detalj reljefa dekorativnog friza na zapadnoj strani tzv. malog hrama, K101 (foto: G. Nikšić).
114. Detalj reljefa dekorativnog friza na zapadnoj strani tzv. malog hrama, K101 (foto: G. Nikšić).
115. Detalj reljefa dekorativnog friza na zapadnoj strani tzv. malog hrama, K101 (foto: G. Nikšić).
116. Detalj reljefa dekorativnog friza na zapadnoj strani tzv. malog hrama, K102 (foto: G. Nikšić).
117. Kasetirani svod u unutrašnjosti tzv. malog hrama (foto: G. Nikšić).
118. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K103 (foto: G. Nikšić).
119. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K104 (foto: V. Marinković).
120. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K105 (foto: V. Marinković).
121. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K106 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009.).
122. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K107 (foto: V. Marinković).
123. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K108 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009.).
124. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K109 (foto: V. Marinković).
125. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K110 (foto: V. Marinković).
126. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K111 (foto: V. Marinković).
127. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K112 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009.).
128. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K113 (foto: V. Marinković).
129. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K114 (foto: V. Marinković).
130. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K115 (foto: V. Marinković).
131. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K116 (foto: V. Marinković).
132. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K117 (foto: V. Marinković).
133. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K118 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009.).
134. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K119 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009.).
135. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K120 (foto: V. Marinković).
136. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K121 (foto: V. Marinković).
137. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K122 (foto: V. Marinković).
138. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K123 (foto: V. Marinković).
139. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K124 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009.).
140. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K125 (foto: V. Marinković).
141. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K126 (foto: V. Marinković).
142. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K127 (preuzeto iz: D. Matetić Poljak, 2009.).
143. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K128 (preuzeto iz: N. Cambi, 2002.).
144. Detalj kasetiranog svoda tzv. malog hrama, K129 (foto: V. Marinković).
145. Ulomak vijenca malog okruglog hrama zapadnog temena, K 130 (preuzeto iz: N. Cambi, 2002.).
146. Arhitektonski ulomak s prikazom Gorgone, K131 (foto: V. Marinković).
147. Dvostruka herma, pogled na prikaz Dioksura, K132 (foto: D. Gazde, arhiv HRZ-a).
148. Dvostruka herma, pogled na prikaz Maksimijana, K132 (foto: D. Gazde, arhiv HRZ-a).
149. Dvostruka herma, bočni pogled, K132 (foto: D. Gazde, arhiv HRZ-a).
150. Ulomak skulpture Sokrata, K133 (preuzeto iz: N. Cambi, 2011.).
151. Ulomak skulpture Sokrata, K133 (preuzeto iz: N. Cambi, 2011.).
152. Ulomak skulpture Sokrata, K133 (preuzeto iz: N. Cambi, 2011.).
153. Portret muškarca, K134 (foto: V. Marinković).
154. Portret muškarca, K134 (foto: V. Marinković).

155. Ulomak skulpture, K137 (foto: arhiv Mediteranskog centra za graditeljsko nasljeđe Split).
156. Ulomak skulpture, K136 (foto: V. Marinković).
157. Ulomak skulpture, K136 (foto: V. Marinković).
158. Ulomak skulpture, K135 (foto: V. Marinković).
159. Ulomak skulpture, K135 (foto: V. Marinković).
160. Granitna sfinga na peristilu, K138 (foto: V. Marinković).
161. Granitna sfinga na peristilu, K138 (foto: V. Marinković).
162. Granitna sfinga ispred tzv. malog hrama, K139 (foto: V. Marinković).
163. Granitna sfinga ispred tzv. malog hrama, K139 (foto: V. Marinković).
164. Skulptura sfinge iz AMSt, K140 (foto: I. Tadinac).
165. Skulptura sfinge iz AMSt, K140 (foto: I. Tadinac).
166. Skulptura granitne sfinge, K141 (foto: I. Tadinac).
167. Skulptura granitne sfinge MGSt, K146 (foto: I. Tadinac).
168. Glava sfinge iz AMSt, K142 (foto: Tonći Sesar, AMSt).
169. Glava sfinge iz MGSt, K143 (foto-arhiv Muzej grada Splita).
170. Glava sfinge uzidana u pročeje kuće Gotovac, K144 (foto: V. Marinković).
171. Ulomak skulpture sfinge iz AMSt, K145 (foto: I. Tadinac).
172. Ulomak skulpture sfinge, K147 (preuzelo iz: P. Selem, 1997.).
173. Ulomak skulpture sfinge, K148 (foto: I. Tadinac).
174. Dokumentacija skulpturi sfingi iz Dioklecijanove palače izvedena metodom prostornog skeniranja (Geodata d.o.o, arhiv HRZ-a).
175. Ulomak skulpture Venere, K151 (foto: Tonći Sesar, AMSt).
176. Skulptura božice, K152 (foto: Tonći Sesar, AMSt).
177. Pogled na mozaik u Arhiđakonovoj ulici K154-155 (foto: J. Kliska, arhiv HRZ-a).
178. Pogled na mozaik u Arhiđakonovoj ulici, detalj, K155 (foto: arhiv HRZ-a).
179. Pogled na mozaik u Arhiđakonovoj ulici, detalj, K154 (foto: J. Kliska, arhiv HRZ-a).
180. Pogled na mozaik u Arhiđakonovoj ulici, detalj, K155 (foto: arhiv HRZ-a).
181. Pogled na mozaik u Buličevoj ulici (foto: arhiv HRZ-a).
182. Detalj mozaika u Buličevoj ulici, K157 (foto: arhiv HRZ-a).
183. Detalj mozaika u Buličevoj ulici, K159 (foto: arhiv HRZ-a).
184. Detalj mozaika u Buličevoj ulici, K158 (preuzeto iz: J. Marasović, T. Marasović, 1968.).
185. Crtež mozaika iz Arhiđakonove ulice, postojeće stanje (izradili: I. Hodak, V. Marinković, N. Radošević, arhiv HRZ-a).
186. Snimak postojećeg stanja mozaika iz Buličeve ulice, K157-158 (izradili: Vektra d.o.o, arhiv HRZ-a).
187. Snimak postojećeg stanja mozaika iz Buličeve ulice, K159 (izradili: Vektra d.o.o, arhiv HRZ-a).
188. Detalj mozaika u sjevernom dijelu palače, K161 (preuzeto iz: F. Bulić, Lj. Karaman, 1927.).
189. Crtež mozaika iz sjevernog dijela palače, K161 (preuzeto iz: G. Neimann, 1910.).
190. Ulomci zidnog mozaika, K164-168 (preuzeto iz: V. Delonga, M. Bonačić Mandinić, 2005.).
191. *In situ* sačuvani ostaci zidnog mozaika iz niše carevog stana, K171 (foto: V. Marinković).
192. Ulomak zidnog mozaika iz vestibula, K163 (foto: V. Marinković).
193. *In situ* sačuvani ostaci zidnog mozaika iz niše carevog stan, snimak postojećeg stanja (izradila: Geodata d.o.o).

194. Ulomak višebojne freske, K180 (foto: V. Marinković).
195. *Opus sectile* u mauzoleju vidljiv kroz okna u podu (foto: Z. Sunko).
196. Ulomci porfira iz MGSt, K182-186 (foto: K. Marasović).
197. Ulomak porfira iz MGSt, K187 (foto: K. Marasović).
198. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt (foto: K. Marasović).
199. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt (foto: K. Marasović).
200. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K201-205 (foto: K. Marasović).
201. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K195-200 (foto: K. Marasović).
202. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K206, 207, 245 (foto: K. Marasović).
203. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K208-216 (foto: K. Marasović).
204. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K217-218 (foto: K. Marasović).
205. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K219-229 (foto: K. Marasović).
206. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K230-234 (foto: K. Marasović).
207. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K235-241 (foto: K. Marasović).
208. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K242-243 (foto: K. Marasović).
209. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K248-253, 268-270 (foto: K. Marasović).
210. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K254-261, 263-267 (foto: K. Marasović).
211. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K271-272 (foto: K. Marasović).
212. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K273-281 (foto: K. Marasović).
213. Ulomak dekorativnog kamena iz MGSt, K282 (foto: K. Marasović).
214. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K283-291 (foto: K. Marasović).
215. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K293-299 (foto: K. Marasović).
216. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K230-232 (foto: K. Marasović).
217. Ulomak okvira zidne plohe iz MGSt, K305, pogled na prednju i stražnju stranu (foto: K. Marasović).
218. Ulomak porfira iz MGSt, K306 (foto: K. Marasović).
219. Ulomci porfira iz MGSt, K307-319 (foto: K. Marasović).
220. Ulomak porfira iz MGSt, K320 (foto: K. Marasović).
221. Ulomci porfira iz MGSt, K322-325 (foto: K. Marasović).
222. Ulomak porfira iz MGSt, K321 (foto: K. Marasović).
223. Ulomak porfira iz MGSt, K326 (foto: K. Marasović).
224. Ulomak porfira iz MGSt, K327 (foto: K. Marasović).
225. Ulomak porfira iz MGSt, K328 (foto: K. Marasović).
226. Ulomak porfira iz MGSt, K329 (foto: K. Marasović).
227. Ulomci porfira iz MGSt, K330-331 (foto: K. Marasović).
228. Ulomak porfira iz MGSt, K333 (foto: K. Marasović).
229. Ulomci porfira iz MGSt, K334-335 (foto: K. Marasović).
230. Ulomci porfira iz MGSt, K336-339 (foto: K. Marasović).
231. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K340-343 (foto: K. Marasović).
232. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K344 (foto: K. Marasović).
233. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K345-346 (foto: K. Marasović).
234. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K347-350 (foto: K. Marasović).
235. Ulomak dekorativnog kamena iz MGSt, K351 (foto: K. Marasović).
236. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K353-354 (foto: K. Marasović).
237. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K355-358 (foto: K. Marasović).
238. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K359-3367, 383-386 (foto: K. Marasović).
239. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K368-369, 388 (foto: K. Marasović).
240. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K389-371, 394-395 (foto: K. Marasović).

241. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K372-373 (foto: K. Marasović).
242. Ulomak dekorativnog kamena iz MGSt, K374 (foto: K. Marasović).
243. Ulomak dekorativnog kamena iz MGSt, K375 (foto: K. Marasović).
244. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt, K376-382 (foto: K. Marasović).
245. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K396, prednja strana (foto: K. Marasović).
246. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K396, stražnja strana (foto: K. Marasović).
247. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K397, prednja strana (foto: K. Marasović).
248. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K397, stražnja strana (foto: K. Marasović).
249. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K398, prednja strana (foto: K. Marasović).
250. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K398, stražnja strana (foto: K. Marasović).
251. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K399, prednja strana (foto: K. Marasović).
252. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K400, prednja strana (foto: K. Marasović).
253. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K399, stražnja strana (foto: K. Marasović).
254. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K400, stražnja strana (foto: K. Marasović).
255. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K401, prednja strana (foto: K. Marasović).
256. Ulomak okvira zidne plohe (?) iz MGSt, K401, stražnja strana (foto: K. Marasović).
257. Ulomci porfira iz MHAS-a, K401-402 (preuzeto iz: V. Delonga, 2014).
258. Ulomci porfira iz MHAS-a, K404-420 (preuzeto iz: V. Delonga, 2014).
259. Ulomci dekorativnog kamena iz MHAS-a, K421 (preuzeto iz: V. Delonga, 2014).
260. Ulomci dekorativnog kamena iz MHAS-a, K422-423 (preuzeto iz: V. Delonga, 2014).
261. Ulomak dekorativnog kamena iz MHAS-a, K425 (preuzeto iz: V. Delonga, 2014).
262. Ulomak dekorativnog kamena iz MHAS-a, K426-428 (preuzeto iz: V. Delonga, 2014).
263. Ulomak dekorativnog kamena iz MHAS-a, K424 (preuzeto iz: V. Delonga, 2014).
264. Menza, K429 (foto: V. Marinković).
265. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt-a, K439-452 (foto: K. Marasović).
266. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt-a, K453-466 (foto: K. Marasović).
267. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt-a, K467-477 (foto: K. Marasović).
268. Ulomci dekorativnog kamena iz MGSt-a, K430-438 (foto: K. Marasović).
269. Ulomak dekorativnog kamena iz MHAS-a, K478 (preuzeto iz: V. Delonga, 2014).
270. Ulomak dekorativnog kamena iz MHAS-a, K479 (arhiv MHAS-a).
271. Ulomci porfira iz MHAS-a, K480-492 (arhiv MHAS-a).
272. Ulomci porfira iz MHAS-a, K493-4503 (arhiv MHAS-a).

TABLA 1

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

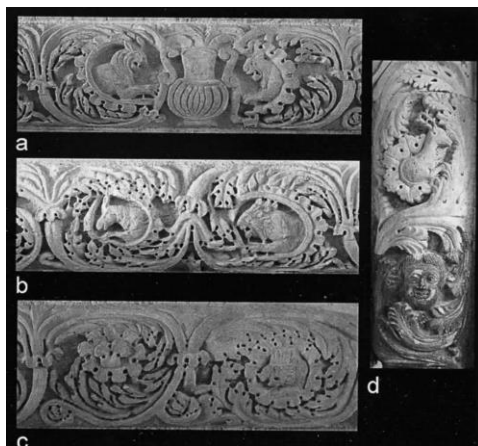

11.

TABLA 2

12.

13.

14.

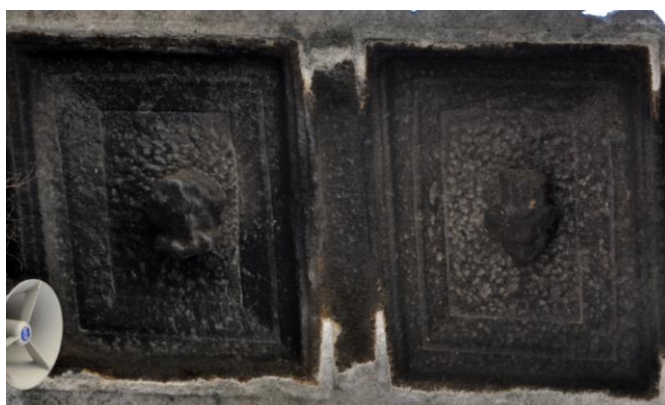
15.

16.

17.

18.

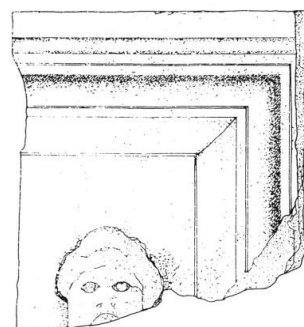
TABLA 3

19.

20.

21.

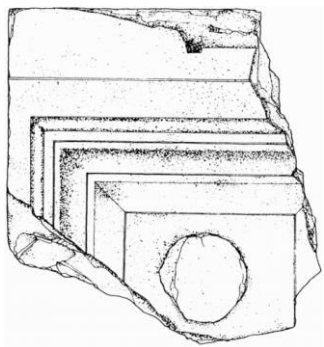
22.

23.

24.

25.

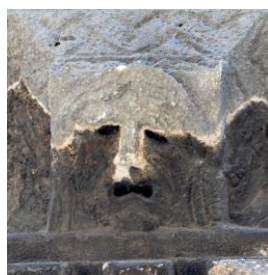
26.

27.

28.

29.

30.

31.

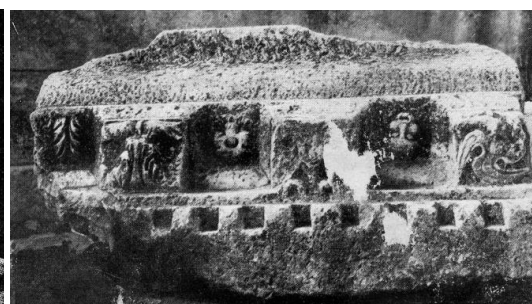
TABLA 4

32.

33.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

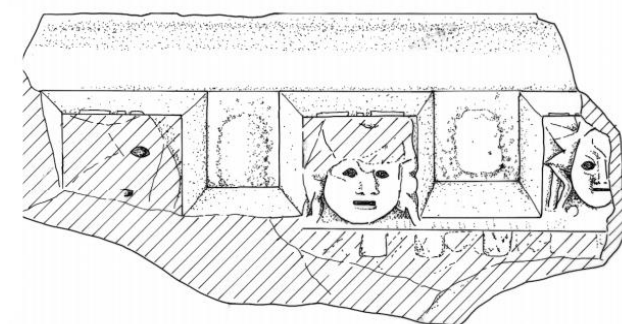
40.

41.

42.

43.

44.

TABLA 5

45.

46.

47.

48.

49.

50.

51.

52.

53.

54.

55.

56.

57.

58.

59.

60.

61.

62.

TABLA 6

63.

64.

65.

66.

67.

68.

69.

70.

71.

72.

73.

74.

75.

76.

77.

TABLA 7

78.

79.

80.

81.

82.

83.

84.

85.

86.

87.

88.

89.

90.

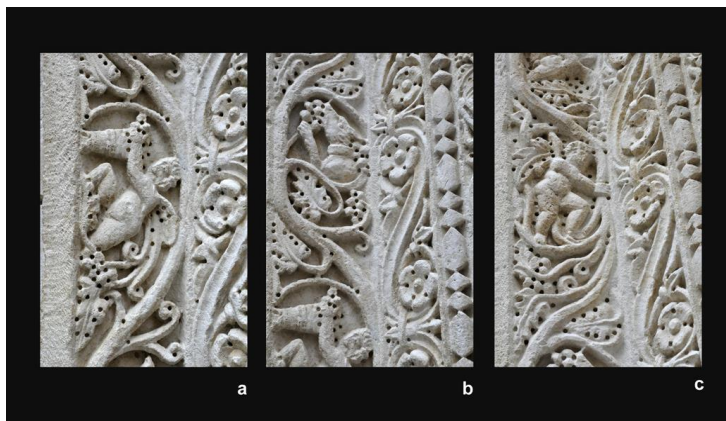
91.

92.

93.

94.

95.

96.

97.

98.

99.

100.

101.

102.

103.

104.

105.

106.

107.

TABLA 10

108.

109.

110.

111.

112.

113.

114.

115.

116.

117.

TABLA 11

118.

119.

120.

121.

122.

123.

124.

125.

126.

127.

128.

129.

TABLA 12

130.

131.

132.

133.

134.

135.

136.

137.

138.

139.

140.

141.

TABLA 13

142.

143.

144.

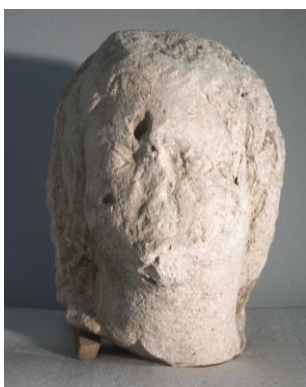

145.

146.

TABLA 14

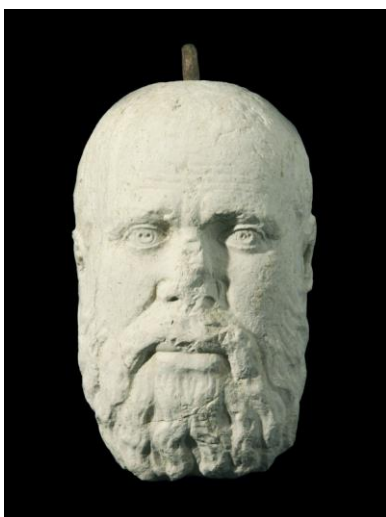
147.

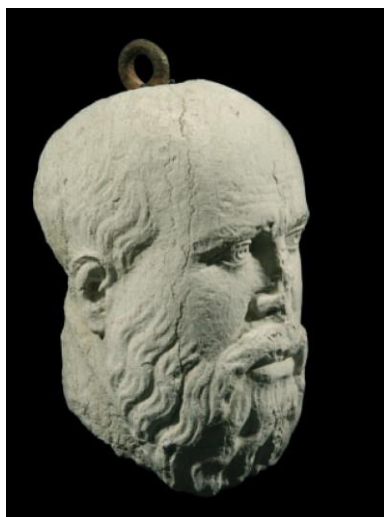
148.

149.

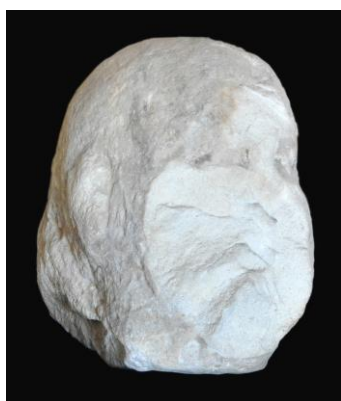
150.

151.

152.

153.

154.

155.

TABLA 15

156.

157.

158.

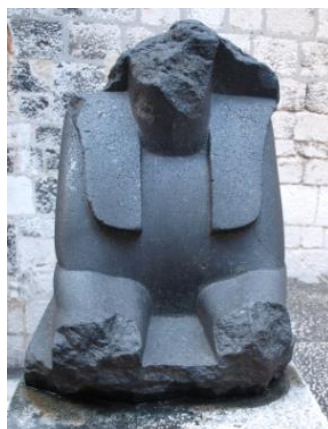
159.

160.

161.

162.

163.

TABLA 16

164.

165.

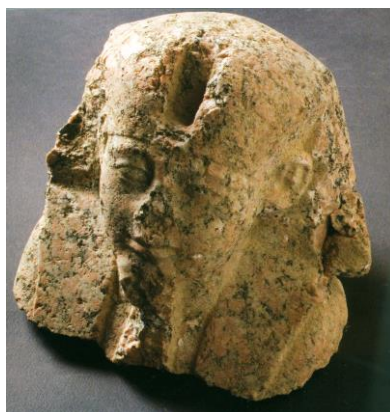
166.

167.

168.

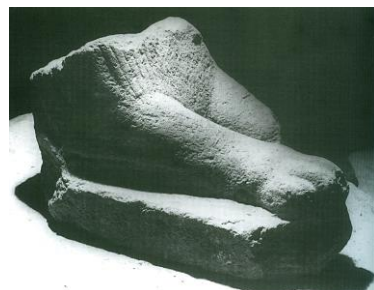
169.

170.

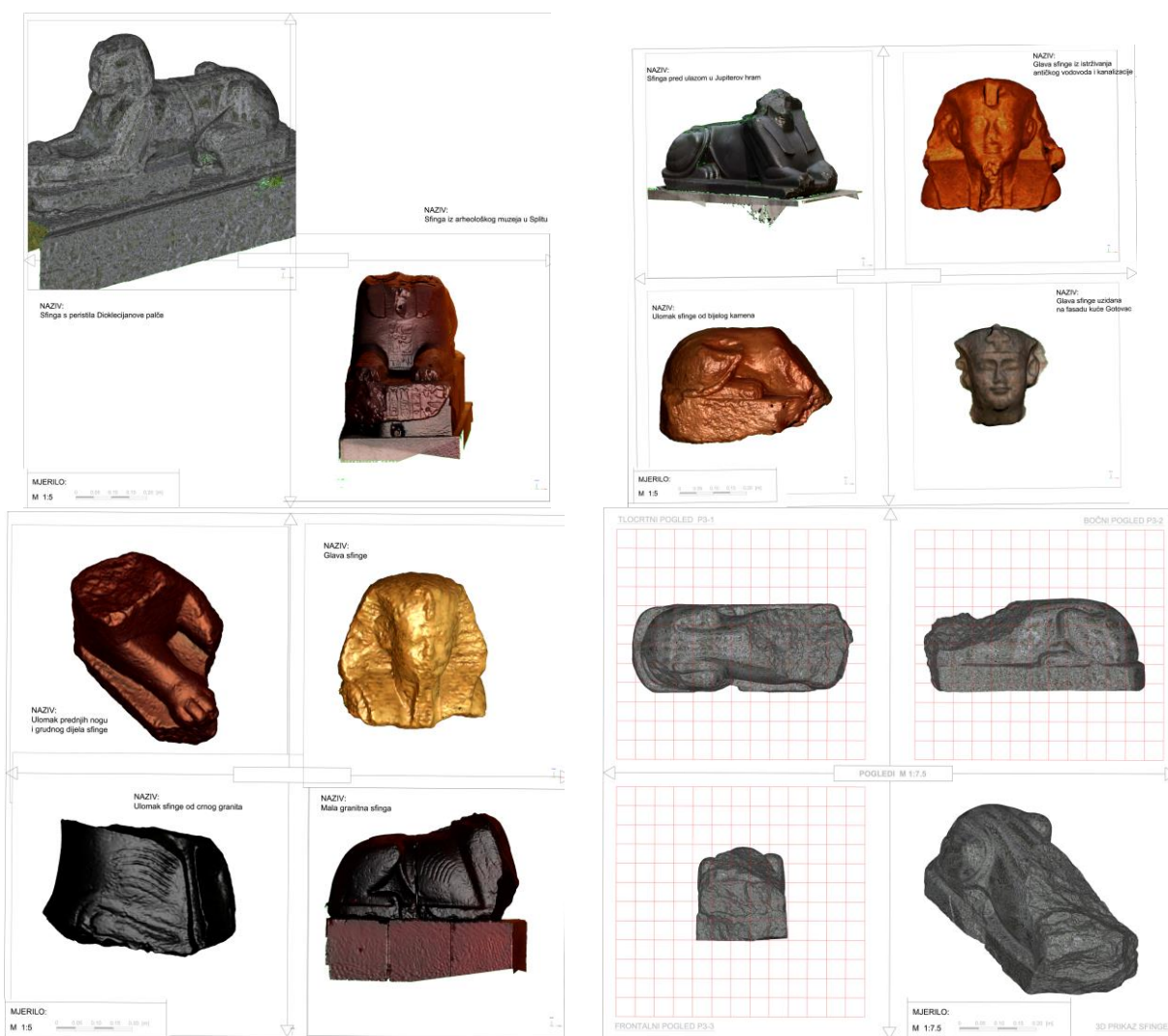
171.

172.

173.

174.

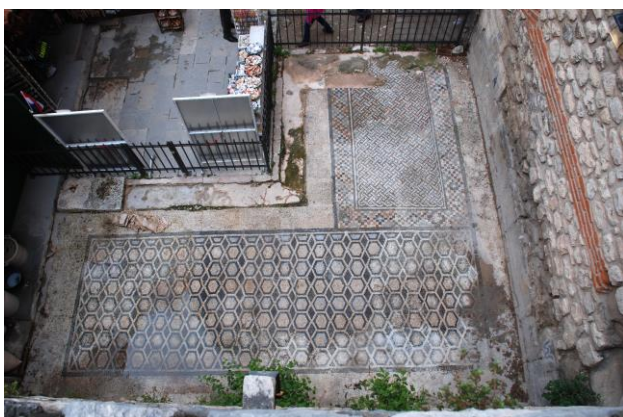

175.

176.

TABLA 18

177.

178.

179.

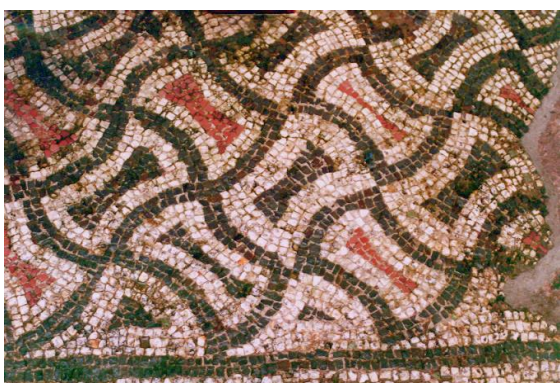
180.

181.

182.

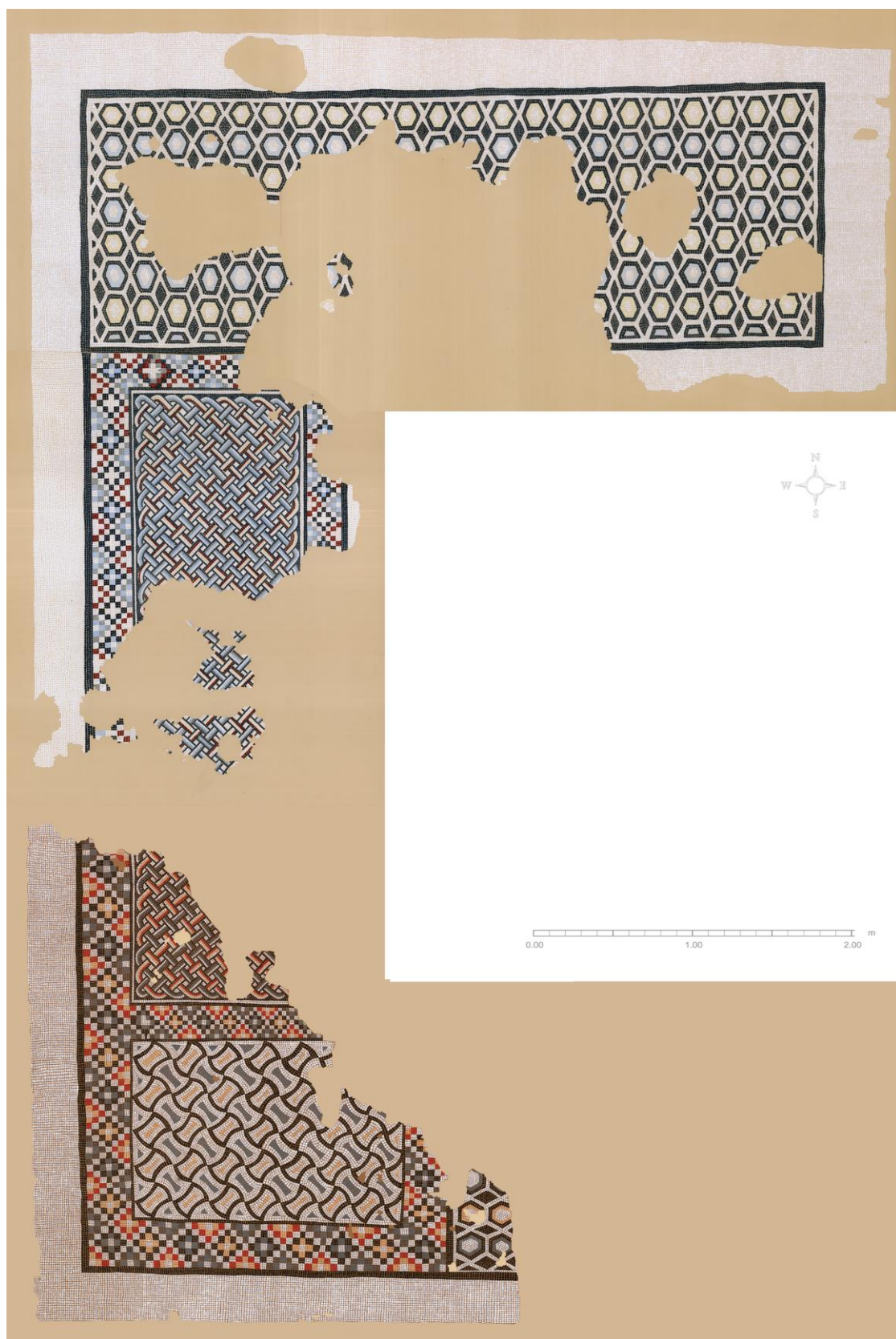

183.

184.

TABLE 19

185.

TABLA 20

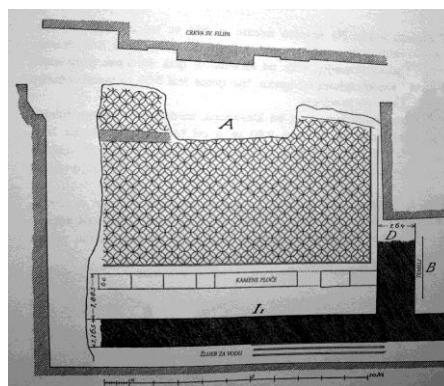
186.

187.

188.

189.

190.

191.

192.

193.

194.

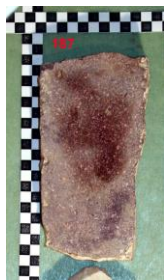
TABLE 22

195.

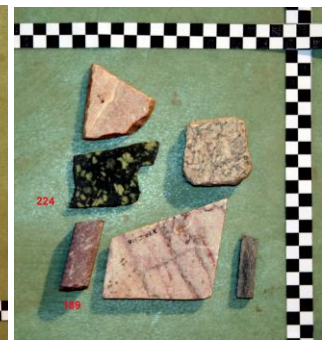
196.

197.

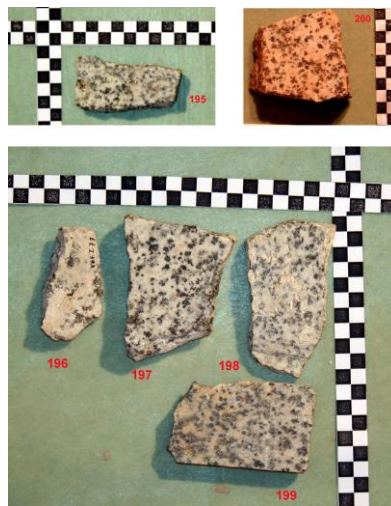
198.

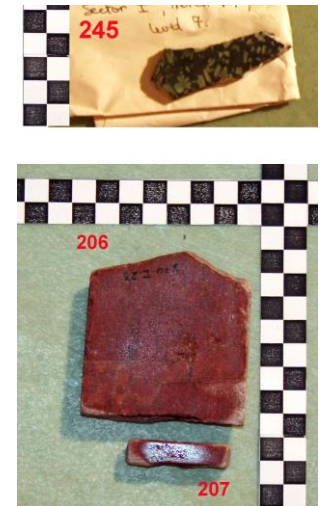
199.

200.

201.

202.

TABLE 23

203.

204.

205.

206.

207.

208.

209.

210.

211.

212.

213.

214.

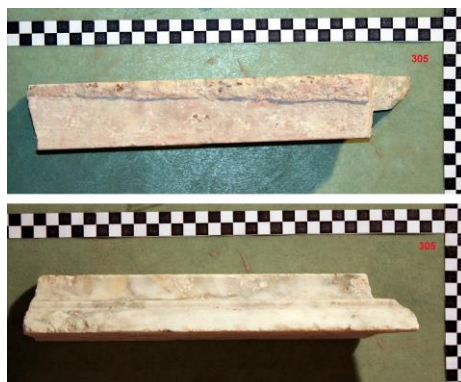
TABLA 24

215.

216.

217.

218.

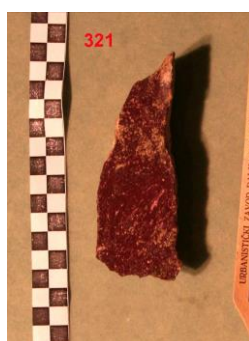
219.

220.

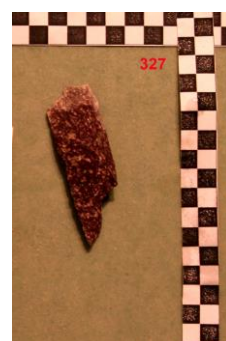
221.

222.

223.

224.

225.

226.

227.

TABLE 25

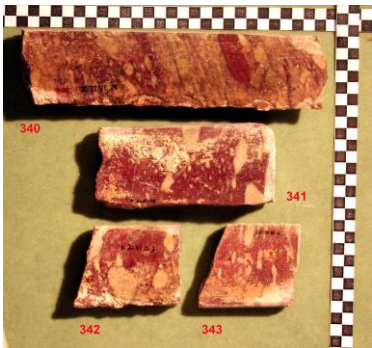
228.

229.

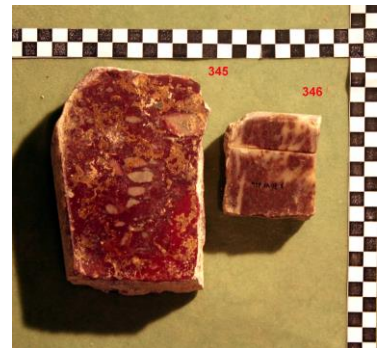
230.

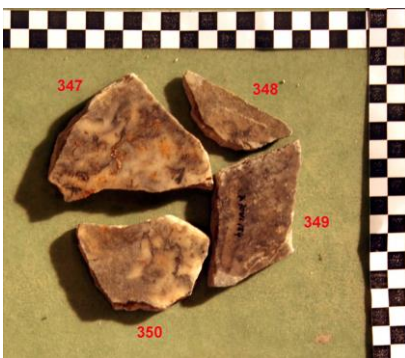
231.

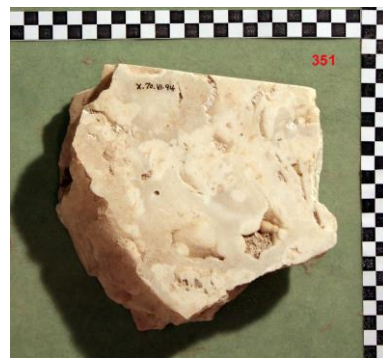
232.

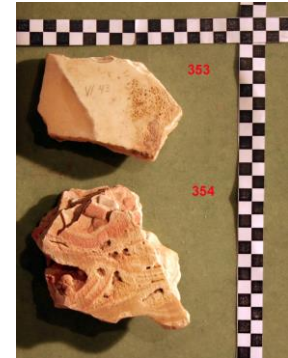
233.

234.

235.

236.

237.

238.

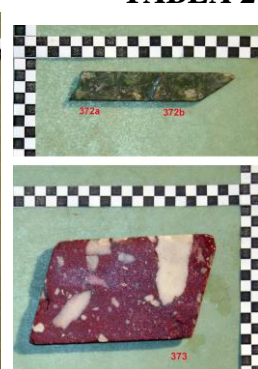
TABLE 26

239.

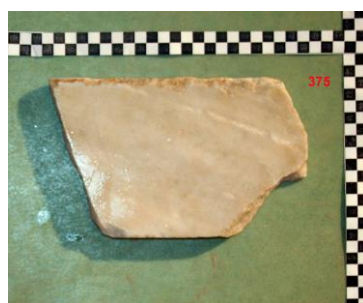
240.

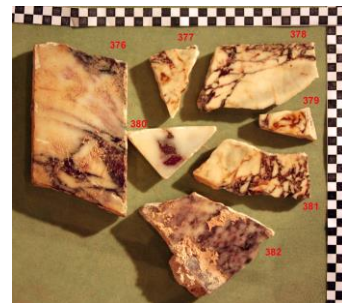
241.

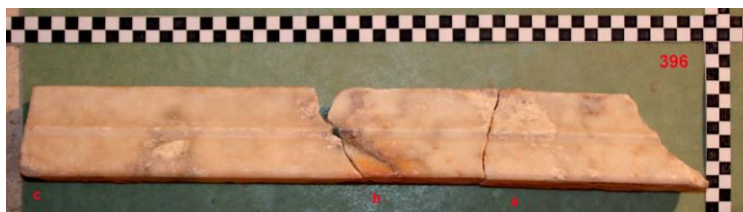
242.

243.

244.

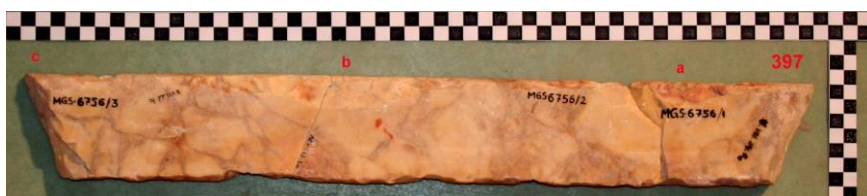
245.

246.

247.

248.

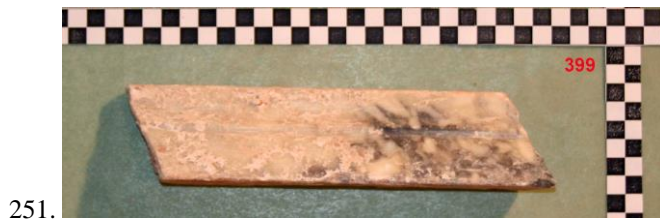

249.

250.

TABLE 27

251.

252.

253.

254.

255.

256.

257.

258.

259.

260.

261.

262.

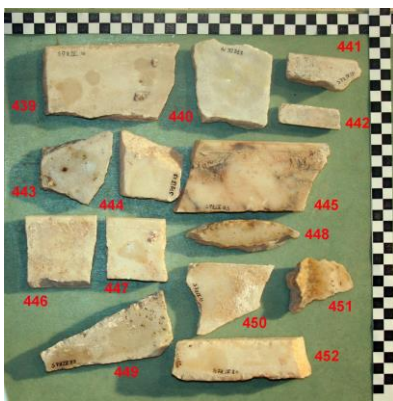
TABLA 28

263.

264.

265.

266.

267.

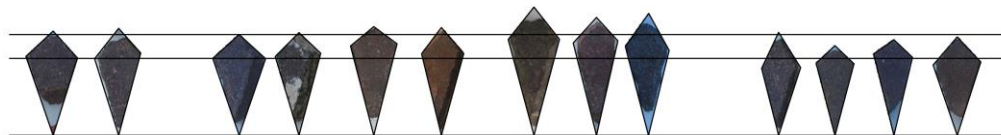
268.

269.

270.

271.

480-492

272.

493-503

ŽIVOTOPIS

Vinka Marinković rođena je 1983. godine u Splitu. Diplomirala je 2007. godine pri Umjetničkoj Akademiji Sveučilišta u Splitu i stekla zvanje dipl. konzervator-restaurator. Od 2006. godine je honorarni, a od 2010. godine stalni zaposlenik Hrvatskog restauratorskog zavoda u Splitu (Odsjek za kamen). Sudjeluje i vodi projekte konzervacije-restauracije, dokumentiranja i istraživanja kulturne baštine. Asistent je pri Umjetničkoj Akademiji Sveučilišta u Splitu na kolegijima Konzervacija restauracija kamena i Primjena računala u konzervaciji-restauraciji.

Tijekom 2013. godine stručno se usavršavala na međunarodnom tečaju konzervacije-restauracije kamena u Rimu organiziranom u suradnji ICCROM-a (*International centre for the study of the preservation and restoration of cultural property*) i GCI-a (*Getty Conservation Institute*).